

UNIVERZITETSKA HRONIKA

IZDAVAČ

UNIVERZITET U TRAVNIKU

Za izdavača: Rasim Dacić, rektor Univerziteta u Travniku

Glavni i odgovorni urednik: Fuad Bajraktarević

Tehnički urednik: Tarik Džambegović

Adresa: Aleja Konzula br. 5, Travnik

REDAKCIONI ODBOR: Milenko Dostić, Rasim Dacić, Mujo Dacić, Sadik Bahtić, Zećir Hadžiahmetović, Namik Čolaković, Jasna Bajraktarević, Mehmedalija Hadžović, Halil Kalač, Džemal Kulašin, Senad Turković, Salim Ibrahimefendić, Amra Tuzović, Hrustem Smailhodžić, Hamid Drljević, Ismet Alija, Nihad Selimović, Hazim Selimović, Mensur Kustura

RECENZENTSKI ODBOR: Milenko Dostić, Rasim Dacić, Mujo Dacić, Zećir Hadžiahmetović, Namik Čolaković, Jasna Bajraktarević, Mehmedalija Hadžović, Halil Kalač, Džemal Kulašin, Halid Kurtović, Senad Turković, Suada Dacić, Salim Ibrahimefendić, Hamid Drljević, Mensur Kustura, Tonći Lazibat, Sasho Atanasoshi, Nikša Nikolić, Rade Stankić, Alberto Mattiacci, Marek Szarucki, Eduardo Tome

Lektor: Elvira Gorinjac

Tel/fax: +387 30/541-061; +387 61/172-158;

E-mail: rasim.dacic@fmpe.edu.ba

Štampa: Štamparija „Madž“

Tiraž: 100 primjeraka

Travnik, decembar 2013.

ISSN: 1840 – 3999

COBBIS.BiH – ID

Indexed in: COBBIS.BiH (<http://www.cobis.ba>)

Indeks Copernikus

EBSCO

SADRŽAJ:

<i>RIJEČ UREDNIKA</i>	7
<i>POLITIČKE PREPREKE I PREPREKE KOJE PROISTIČU IZ PRIRODE PRAVA U OSTVARIVANJU ZAMISLI O VLADAVINI PRAVA U SAVREMENIM DRŽAVAMA</i> <i>Ismet Alija</i>	9
<i>TRANZICIJA KAO PROCES PLURALIZACIJE I DEMOKRATIZACIJE DRUŠTVA I EKONOMIJE</i> <i>Namik Čolaković</i> <i>Sadik Bahtić</i>	15
<i>UPRAVNA EFIKASNOST KOD DONOŠENJA RJEŠENJA U UPRAVNOM POSTUPKU FEDERACIJE BOSNE I HERCEGOVINE</i>	23
<i>Ferid Otajagić</i>	
<i>OSVRT NA NORMATIVNO UREĐENJE DRŽAVNE IMOVINE BOSNE I HERCEGOVINE</i>	33
<i>Sadeta Šopović</i>	
<i>UTICAJ FAKTORA ORGANIZACIJSKOG PONAŠANJA NA AKTIVNOSTI UPOSLENIKA</i>	37
<i>Edin Ajanović</i>	
<i>HULIGANIZAM VID DEVIJANTNOG PONAŠANJE NAVIJAČA NA SPORTSKIM TERENIMA</i>	45
<i>Osman Jašarević</i>	
<i>NEKI ASPEKTI NOVIH ODREDBI O ZAŠTITI TEHNIČKIH MJERA U ZAKONU O AUTORSKIM I SRODNIM PRAVIMA BOSNE I HERCEGOVINE</i>	59
<i>Ismet Alija</i> <i>Haris Hasić</i>	
<i>ARBITRAŽNO PRAVO I ARBITRAŽNO RJEŠAVANJE SPOROVA U BOSNI I HERCEGOVINI</i>	71
<i>Zijad Hasić</i>	
<i>DOPRINOS MIŠLJENJA BADINTEROVE KOMISIJE TEORIJI ELEMENATA DRŽAVE</i>	85
<i>Zijad Hasić</i>	
<i>DIREKTNNA STRANA ULAGANJA, SA POSEBNIM OSVRTOM NA BOSNU I HERCEGOVINU</i>	101
<i>Jasmin Mahmuzić</i>	
<i>ULOGA EMISIJE OPĆINSKIH OBVEZNICA U RAZVOJU LOKALNIH ZAJEDNICA</i>	113
<i>Tarik Džambegović</i>	
<i>INTEGRISANA MARKETINŠKA KOMUNIKACIJA KAO NEOVISNI ELEMENT U CILJU POSTIZANJA SINERGIJSKIH UČINAKA</i>	133
<i>Dalila Selimović B.</i>	
<i>PRIKAZ KNJIGE AUTORA ISMETA ALIJE, HARISA HASIĆA I DŽENITE KLIKO-ZEC „POJMOVNIK INTELEKTUALNOG VLASNIŠTVA“</i>	141
<i>Dževad Drino</i> <i>Benjamina Londrc</i>	
<i>ULOGA DIPLOMATSKO-KONZULARNIH PREDSTAVNIŠTAVA U IZBORNOM PROCESU</i>	143
<i>Kenan Rizvić</i>	
<i>LJUDSKA PRAVA U EVROPSKOJ UNIJI: POVELJA O TEMELJNIM PRAVIMA EVROPSKE UNIJE</i>	151
<i>Djelza Alija</i>	

<i>SUOČAVANJE ZEMALJA ZAPADNOG BALKANA SA VELIKIM IZAZOVIMA NA PUTU KA EU: ANALIZA IZVJEŠTAJA EK O NAPRETKU ZEMALJA ZAPADNOG BALKANA ZA 2012. GODINU</i>	157
<i>Rami Rexhepi</i>	
<i>ZVIŽDAČI U BORBI PROTIV KORUPCIJE</i>	167
<i>Vjekoslav Vuković</i>	
<i>EVROPA ĆE, AKO I DALJE BUDE PRATILA TAJ SMJER, POSTATI GEOPOLITIĀKI NEVAŹNA</i>	177
<i>Kishore Mahbubani</i> <i>Sa engleskog prevela Alma Hidić, rev. Ajla Škrbić</i>	
<i>PRIKAZ KNJIGE AUTORA NEDŹADA KORAJLIĆA I DRITONA MUHARREMIJA „HEURISTIĀKA KRIMINALISTIKA“</i>	179
<i>Almin Dautbegović</i>	
<i>PRIKAZ KNJIGE AUTORA ZEMIRA SINANOVIĆA „SAMOUBISTVO – IZBOR POJEDINCA I (ILI) POSLJEDICA KRIZE“</i>	183
<i>Džemal Najetović</i>	

RIJEČ UREDNIKA

Poštovani čitaoci, drage kolege i saradnici,

Pred Vama je sedmo izdanje časopisa Univerzitetska hronika, naučnog časopisa koji Univerzitet u Travniku izdaje od 2007. godine. S obzirom na to da je časopis namijenjen prije svega akademskoj zajednici, ali i široj javnosti zainteresovanoj za savremene teme iz oblasti društvenih, humanističkih i tehničkih nauka i ovo izdanje sadrži značajan broj naučnih i stručnih radova.

Pred Vama je oko dvije stotine stranica sa studijama, naučnim i stručnim radovima, iz različitih oblasti - ekonomije, prava, medicine, tehničkih znanosti, pedagogije i, između ostalog, tri prikaza knjige, tako da sedmo izdanje Hronike, za razliku od nekih brojeva, nije tematska cjelina. 20 radova, i ove Hronike, kategorizirano je od strane Recenzentskog odbora, koji sa svakim novim izdanjem ima veći obim posla, s obzirom na to da je Univerzitetska hronika časopis prihvaćen u respektabilnim bazama, kao što je COBBIS.BiH, Indeks Copernikus i EBSCO.

Nadamo se da će i ovaj, kao i sadržaji drugih časopisa Univerziteta u Travniku, zadovoljiti spektar interesovanja šire čitalačke publike, a posebno onih koji se bave pitanjima srodnim studijskim smjerovima za koje se izvodi nastava u ovoj visokoškolskoj ustanovi.

Bez obzira na veliko interesovanje koje vlada kada je u pitanju objavljivanje radova u časopisu, pozivamo vas na saradnju, uputite nam prijedloge i sugestije.

Zajedno ćemo ojačati brend Univerzitetske hronike i Univerziteta u Travniku!

S poštovanjem,

Glavni i odgovorni urednik
Fuad Bajraktarević

POLITIČKE PREPREKE I PREPREKE KOJE PROISTIČU IZ PRIRODE PRAVA U OSTVARIVANJU ZAMISLI O VLADAVINI PRAVA U SAVREMENIM DRŽAVAMA

POLITICAL OBSTACLES AND OBSTACLES THAT ARE INHERENT IN
THE NATURE OF LAW IN THE ACHIEVEMENT OF THE IDEA OF
RULE OF LAW IN MODERN STATES

Ismet Alija

Pravni fakultet Univerziteta u Travniku

SAŽETAK

Bitna svojstva prava određena su politikom; politika nameće norme u skladu sa interesima pobjednika, a u neskladu sa interesima suprotne strane. U svemu tome tehnička i tehnološka dostignuća imaju veliku ulogu. Tehničko – tehnološka dominacija i dominacija u oblasti materijalne proizvodnje bitni su oslonci politike (i prava) “topovnjača”, što je sinonim za političku moć i sile, prinude i nasilja. Sve dok postoji mreža centara moći i uticaja u vlasti i na vlast, vladavina prava, kao ostvarilac jednakosti, ravnopravnosti, slobode i pravednosti, nije moguća. Dakle, pravo je tvorevina ljudi za potrebe ljudi, koja se primjenjuje na ljude; nije po formi i sadržaju vječito, već razvojno – u skladu sa bitnim odlikama društvenog razvoja. Prirodne, društvene, političko – ekonomske i prepreke iz prirode prava ne daju mogućnosti da se “vlдавine prava” prihvata kao realitet u kome je “pravo zamijenilo ljude u vršenju vlasti”.

Ključne riječi: država, politika, vlast, vladavina prava, savremena država

Key words: state, politics, authority, rule of law, modern state

ABSTRACT

Essential characteristics of law are determined by politics; politics levies legal norms in accordance with the interests of the winner, and in discord with the interests of the opposite side. In all that the technical and technological achievements play a large role. The technical-technological domination and domination in the area of material manufacture are necessary foundations of politics (and of the law) of the „gun boat“, which is a synonym for political power and force, enforcement and violence. As long as the network of centers of power and influence in government exists and is itself in power, the rule of law, as the great equalizer, the establisher of equality, liberty and justice, is not possible. Therefore, law is the creation of human beings for the satisfaction of needs of human beings, is enforced onto human beings; it is not in its form and content eternal, but is in constant development – in accordance with the necessary decisions of social development. The natural, social and political-economic obstacles from the nature of law do not lend themselves to the possibility that the „rule of law“ is accepted as reality in which „law has replaced human beings in the execution of power“.

UVOD

Država, kao organizacija ljudskog društva u funkciji zadovoljavanja ljudskih potreba, ne može bez prava. Pravo je nužan instrument upravljanja bilo kog organizovanog procesa i odnosa u organizaciji i između organizacija. No, država, stvarajući pravo i primjenjujući ga, nužno se mijenja i razvija. Tema ovog rada bit će upravljanje društvenim procesima, upravljanje ljudskim ponašanjima i odnosima u ljudskom društvu, koje je neminovno podijeljeno na mnoga posebna društva, koja su, pak, unutar sebe i između sebe u odnosima konkurencije, sukoba i saradnje, odnosno političke prepreke i prepreke koje proističu iz prirodnog prava u ostvarivanju zamisli “vladavine prava” u savremenoj državi.

Uloga prava u savremenoj državi jeste da ustavom i zakonom odredi sve obavezujuće norme ponašanja, a u skladu sa potrebama, interesima i voljom naroda. Sve te norme moraju biti izvedive, pravedne i takve da obezbjeđuju slobodu građana kao ličnosti. Poštovanje i izvršavanje propisanih normi, kao vrhovno važećih u suverenoj državi, garantuje država svojim monopolom nasilja. Time što je ponašanje propisano navođenjem šta je dozvoljeno, a šta zabranjeno, pravo je ograničavajući instrument vršenja vlasti. Ono ne obezbjeđuje prirodne slobode čovjeka, već društvene slobode priznate pravnim propisima, a koje mogu biti još više ograničene tumačenjem i konkretnom primjenom tog propisa. Dakle, pravo je tvorevina ljudi za potrebe ljudi. Razvija se i u skladu je sa bitnim odlikama društvenog razvoja, a jedan od vodećih faktora koji utiču na pravo upravo je politika.

POLITIČKE PREPREKE U OSTVARIVANJU ZAMISLI O VLADAVINI PRAVA U SAVREMENIM DRŽAVAMA

Mnoge definicije politike, odnosno sve suštinske odredbe politike su iste. Svi se

slazu da je *politika*¹ u biti upravljanja društvenim interesima i procesima njihovog ostvarenja time što artikuliše interese, afirmiše ih, organizuje borbu za njihovo ostvarivanje bez ili uz primjenu sile i nasilja. *Država je tvorevina politike, a pravo je instrument politike.* Vlast je politička realnost nastala pobjedom određene političke strukture legalnim i legitimnim ili drugačijim načinom - koji odgovara datom vremenu. Ako su sve tvrdnje tačne (a svakodnevna dešavanja ih potvrđuju), onda su bitna svojstva prava određena politikom. Pošto je politika “vještina mogućeg”, dakle prilagođena uslovima ostvarivanja interesnih ciljeva, to znači da je promjenjiva. U konačnom to znači da određena politika nameće norme u skladu sa interesima pobjednika, a u neskladu sa interesima suprotne strane.

Dakle, postoji grupa čiji interesi nisu zadovoljeni, te koja je nezadovoljna, koja važeće pravo smatra nefunkcionalnim i nepravednim, kome propisuje nedostatke vezane za neprimjenjivost, nemoć u obezbjeđivanju jednakosti i ravnopravnosti i u realizaciji načela cjelishodnosti. Time se ponovo otvara pitanje sukoba načela zakonitosti i načela cjelishodnosti. Mi to pitanje, poslije kritičkog izučavanja, shvatamo kao bitno u sljedećoj formulaciji: da li je moguće i primjenljiv necjelishodan zakon? Ako smo raspravljali o ulozi i funkcijama zakona i konstatovali ih, onda nema zakona koji nije rađen, stvaran i primjenjivan, kao ciljan i svrsishodan – dakle primjenom načela svrsishodnosti. Dakle, ne može se načelo svrsishodnosti vezivati isključivo za samovolju i

¹ Vidjeti: Politička enciklopedija, Savremena administracija, Beograd, 1975., str. 787-791., D. Simeunović, Teorija politike, Udruženje nauka i društvo, Beograd, 2002., str. 79-100. Vidjeti i: istraživanje svjetske politike XXI vijeka: K. V. Čarls – V. R. Judžin, Svetska politika – trend i transformacija, Centar za Jugoistočnu Evropu, Fakultet političkih nauka i Diplomatska akademija, Beograd, 2004., str. 41-74. O odnosu politike i ostvarivanja prava vidjeti: S. Blagojević, Pravo i stvarnost, Službeni list SRJ, Beograd, 1995., str. 58-68.

proizvoljnost. A samovolja i proizvoljnost se mogu pojaviti i pri stvaranju ustava kao najvišeg pravnog akta, a i pri izradi zakona i podzakonskih akata. Ustvari, najveće mogućnosti za deklarativno afirmisanje prava su forme, sadržaji i hijerarhija akata prava, a najveće mogućnosti i odstupanja su u oblasti tumačenja normi i, još veća, u njihovoj primjeni – izvršavanje po konačnoj odluci. Tu politika ima veliku ulogu! Dovoljno je u prilog našoj tvrdnji da podsjetimo da postoji tzv. kaznena politika, “olakšavajuće okolnosti”, “odlaganje izvršenja”, da postoje posebno zaštićeni socijalni slojevi itd. I u cjelini gledano - sve dok postoji mreža centara moći i uticaja u vlasti i na vlast, vladavina prava, tako kako je zamišljena, kao ostvarilac jednakosti, ravnopravnosti, slobode i pravednosti, jednostavno nije moguća. Naime, i politiku i pravo i vlast ostvaruju ljudi – pojedinci, koji su nužno egoistični i interesno povezani u organizacije i institucije, i od drugih, istih takvih ljudi zavisni. Pozivanje na razum ljudi znači poštovanje ljudi kao specijalne vrste živih bića. Nesporno je da je razum savremenih ljudi na neuporedivo višem nivou nego kod neandertalaca, i da je ljudsko društvo kao takvo neuporedivo bogatije i u principu “razumnije” za znatno više znanja i umijeća. Ali je tačno i to da su unutar njega veoma velike razlike, da su i danas podijeljeni na vlast i poslušnike, na vlasnike i nevladine, poslodavce i posloprimce (a najveći poslodavac je država i razne “nevladine” i vladine, međunarodne i unutar – državne organizacije); prinuda je i danas aktuelna, vrlina i poroci i dalje egzistiraju – a i danas, bukvalno dok ovo pišemo, oružani sukobi između država su u toku. I sada su neki pripadnici vladajuće strukture ti koji odlučuju o ratu, te koji druge ljude upotrebljavaju da ratuju – da ubijaju i sakate druge ljude, i da im uništavaju radom stečenu imovinu, i da pritom i sami izvršiocima stradaju.

U svemu tome tehnička i tehnološka dostignuća imaju veliku ulogu. Tehničko – tehnološka dominacija i dominacija u

oblasti materijalne proizvodnje bitni su oslonci politike (i prava) “topovnjača”, što je sinonim za političku moć i sile, prinude i nasilja. Izgleda nam da smo dokazali a ne samo potvrdili da se u savremenim uslovima ne može govoriti ni o ostvarivanju istinske “pravne države”, a kamoli o “vladavini prava” kao o njenom višem kvalitetu.

*U osnovi svih prepreka u ostvarivanju “vladavine prava” – kako je zamišljena – ustvari stoji nesrazmjera između potreba i interesa ljudi (kao pojedinaca, zajednica, grupa, organizacija) i mogućnosti njihovog zadovoljavanja.*² To je istovremeno izvor njihovih konflikata³, ali i udruživanja i zajedništva i rješavanje konflikata. To je i izvor potrebe društva za državom i pravom. A ta svojstva osnove države i prava su i osnove prepreka koje proističu iz samog prava.

PREPREKE OSTVARIVANJU “VLADAVINE PRAVA” U SAVREMENOJ DRŽAVI KOJE PROISTIČU IZ PRIRODE PRAVA

Prepreke ostvarivanju zamisli “vladavine prava” proizilaze iz bitnih protivurječnosti samog prava – preciznije:

1. protivurječnosti unutrašnjeg državnog prava;
2. protivurječnosti unutar međunarodnog prava;
3. protivurječnosti između običajnog, državnog, nedržavnog i međunarodnog prava;
4. politike i prava;
5. prava i društvene realnosti;
6. protivurječnosti načela prava i
7. nesklada forme i sadržine prava itd.

² D. Slović, *Filozofija prava i ekonomije*, Fineks, Beograd, 2006., str. 102.: “S toga se istorija prava i pravne nauke vezuje za nastanak države, odnosno organizovanih socijalnih grupa, koje su u ime svog opstanka, morale da uredi svoje odnose u svrhu afirmacije nekog zajedničkog, kolektivnog interesa”.

³ Vidjeti: *konflikt* – I. Bakić, E. Muratbegović (prir.) – R. J. Rummel, L. A. Coser, *Socijalni konflikti*, Sarajevo, 2001., str. 185-189.

Uloga prava u savremenoj, dakle demokratskoj pravnoj državi je da ustavom i zakonom odredi sve obavezujuće norme ponašanja u skladu sa potrebama, interesima i voljom naroda – građana – državljana države, koje će biti moguće izvršavati, koje će biti pravedne i koje će obezbijediti slobodu građanima kao ličnosti. Poštovanje i izvršavanje propisanih normi, kao vrhovno važeći u suverenoj državi, garantuje država svojim monopolom nasilja.

Umjesto da se upuštamo u duboka teorijsko – metodološka, pravno – filozofska razmatranja o odnosu sile, prinude i slobode, što bi bilo veoma interesantno posebno i obimno djelo, mi ćemo izložiti samo nekoliko bitnih konstatacija i nekoliko značajnih pitanja.

Prva konstatacija: *Po važećoj političkoj i pravnoj teoriji država je tvorac državnog prava, pravnog sistema i pravnog poretka.* Organi države donose zakone i izvršavaju ih, primjenjujući ih na građane uz aktiviranje upravnog i tzv. bezbjednosnog aparata – aparata nasilja. Time što je ponašanje propisano navođenjem šta je dozvoljeno, a šta zabranjeno, pravo je ograničavajući instrument vršenja vlasti (vladanja). Dakle, ono nije obezbjeđivanje izvorne, prirodne slobode čovjeka (koja je i sama ograničena), već društvene slobode koja je pravnim propisom priznata, a koja može biti još više ograničena tumačenjem i konkretnom primjenom propisa.

Pokoravanje je jedan od ključnih pojmova i realiteta vladanja i prava. Pokoravanje je izvršavanje na neki način izražene tuđe volje, a to takođe nije ostvarivanje sopstvene volje, nezavisno od toga da li iza toga stoji prinuda.⁴

Ako je državni organ po postupku koji je sam propisao i čiju formu i sadržinu može mijenjati po svom izboru, kako on zaista može biti podređen sam sebi, tj. svojom tvorevinom? Ponovo se vraćamo na termin

i pojam “samoobavezivanje”, koji se odnosio na vladara – monarha u “državi sa zakonima”, a koji je teorija odbacila kao “neadekvatan” i “nefunkcionalan”! Međunarodno pravo se određuje kao pravo sa većom pravnom snagom od domaćeg državnog. A šta je onda sa suverenosti, ustavom itd.? Ko je iznad “donosioca”, tumača i primjenitelja prava, kao garant odgovoran za valjanost normi tog prava i valjanost njegovog tumačenja i primjene?

Dakle, u samoj strukturi prava postoje mnoge upitanosti na koje nemamo valjane odgovore, ali koje su teško otklonjive prepreke u ostvarenju “vladavine prava”. Jer pravo je tvorevina ljudi za potrebe ljudi (ne samo razumnih i u momentu kada su razumni), i primjenjuje se na ljude; nije po formi i sadržaju vječito, već razvojno – u skladu sa bitnim odlikama društvenog razvoja.

Na osnovu svega navedenog, prirodne, društvene, političko – ekonomske i prepreke iz prirode prava ne daju mogućnosti da se “vladavine prava” prihvata kao realitet u kome je “pravo zamijenilo ljude u vršenju vlasti”.

Očigledno je da navedene prepreke osujećuju nastojanja prava da omoguće realnu jednakost, slobodu i ravnopravnost ljudi i život u pravednom sistemu. Ono što se ne može definisati i gdje se iza definicije ne može naći određeni, prepoznatljivi društveni realitet, ne može biti kriterijum potvrde o stvarnom ostvarivanju, ali može biti kriterijum potvrde o stvarnom ostvarenju, ali može biti i orijentaciona vrijednost i usmjerenje ka cilju!

⁴ Vidjeti: *sila* – Pravna enciklopedija, Savremena administracija, Beograd, 1979., str. 1289. Vidjeti i: D. Simeunović, Teorija politike, Udruženje nauka i društvo, Beograd, 2002., str. 150-155.

ZAKLJUČAK

Bitna svojstva prava određena su politikom; država je tvorevina politike, a pravo instrument politike. I sve dok postoji mreža centara moći i uticaja u vlasti i na vlast, vladavina prava, kao ostvarilac jednakosti, ravnopravnosti, slobode i pravednosti, nije moguća. Dakle, pravo je tvorevina ljudi za potrebe ljudi, koja se primjenjuje na ljude; nije po formi i sadržaju vječito, već razvojno – u skladu sa bitnim odlikama društvenog razvoja. Prirodne, društvene, političko – ekonomske i prepreke iz prirode prava ne daju mogućnosti da se “vladavine prava” prihvata kao realitet u kome je “pravo zamijenilo ljude u vršenju vlasti”. Očigledno je da navedene prepreke osujećuju nastojanja prava da omoguće realnu jednakost, slobodu i ravnopravnost ljudi i život u pravednom sistemu. U osnovi svih ovih prepreka stoji nesrazmjera između potreba i interesa ljudi i mogućnosti njihovog zadovoljavanja. To je istovremeno izvor njihovih konflikata, ali i udruživanja i zajedništva i rješavanje konflikata. To je i izvor potrebe društva za državom i pravom. A ta svojstva osnove države i prava su i osnove prepreka koje proističu iz samog prava.

LITERATURA

- [1] Politička enciklopedija, Savremena administracija, Beograd, 1975.
- [2] D. Simeunović, Teorija politike, Udruženje nauka i društvo, Beograd, 2002.
- [3] K. V. Čarls – V. R. Judžin, Svetska politika – trend i transformacija, Centar za Jugoistočnu Evropu, Fakultet političkih nauka i Diplomatska akademija, Beograd, 2004.
- [4] S. Blagojević, Pravo i stvarnost, Službeni list SRJ, Beograd, 1995.
- [5] D. Slović, Filozofija prava i ekonomije, Fineks, Beograd, 2006.
- [6] I. Bakić, E. Muratbegović (prir.) – R. J. Rummel, L. A. Coser, Socijalni konflikti, Sarajevo, 2001.
- [7] Pravna enciklopedija, Savremena administracija, Beograd, 1979.
- [8] I. Alija, Prirodne i društvene prepreke ostvarivanja zamisli „vladavine prava“ u savremenoj državi, Univerzitetska hronika, vol. 3 br. 2, 17-27., Travnik, 2011.
- [9] N. Visković, Pravo, Naša zakonitost, 1986.
- [10] Platon, Državnik, Zagreb, 1942.
- [11] Z. Hasić, Država, Pravni fakultet Univerziteta u Travniku, Sarajevo, 2009.

TRANZICIJA KAO PROCES PLURALIZACIJE I DEMOKRATIZACIJE DRUŠTVA I EKONOMIJE

TRANSITION AS PROCESS OF PLURALISM AND DEMOCRATIZATION OF SOCIETY AND THE ECONOMY

Namik Čolaković

Fakultet za menadžment i poslovnu ekonomiju Univerziteta u Travniku

Sadik Bahtić

Fakultet za menadžment i poslovnu ekonomiju Univerziteta u Travniku

SAŽETAK

Društveni, ekonomski, politički i humani aspekti tranzicije ukazuju da se njena teorijska i idejna osnova znatno razlikuje od klasične reformske osnove i da sadržajno pripada revolucionarnim promjenama. Pokrenuti procesi su izazvali teškoće i probleme i sve bivše socijalističke zemlje su prolazile kroz očekivanu fazu tranzicijske krize, a društveni troškovi tranzicije su u nekim zemljama nadmašivale projektovani red veličina. Temeljno pitanje ekonomije i politike tranzicije svodilo se na ubrzanje promjene vlasništva u pravcu privatizacije, kao bitan preduvjet razvoja institucija tržišta rada i kapitala i tržišne alokacije akumulacije i investicija. Društveno-ekonomski i politički model u koji je vodila ekonomija i politika tranzicije najadekvatnije se zasniva na iskustvima koncepcije države i ekonomije blagostanja i na konceptu socijalne države.

KLJUČNE RIJEČI: tranzicija, radikalna društvena transformacija, reformska tradicija, društvene tenzije, programi stabilizacije, strukturni problemi

KEY WORDS: transition, radical social transformation, reforming tradition, social tensions, programs of stabilization, structural problems

SUMMARY

Social, economics, political and human aspects of transition are saying that theoretical and basic idea is very different from classical base of reforms and that mainly belongs to revolutionary changes. All on going process made difficulties and problems and because of that all socialistic countries went through expected phase of transitional crises, and social costs of transition in some contries were much more higher than projected values. Basic question of economy and politic of transition was basef on faster changes of ownership in favour of privatisation, as a important way to come to developing of institutional market of labor and allocation of accumulation and investments. Social-economic and political models who were chosen by economics and politics of transition most appropriate based on the experiences of the concept of the state and welfare economics and the concept of the welfare state.

UVOD

Proces tranzicije koji je zahvatio države Istočne i Centralne Evrope devedesetih godina XX vijeka bio je vrlo specifičan, jer je sva problematika vezana za tranziciju bila nova i za teoriju i za praksu. Zato je sasvim shvatljivo da za njihovo rješavanje nije postojalo ni odgovarajuće teorijsko znanje, ni odgovarajuće praktično iskustvo. Zato su vrlo dragocjena bila iskustva u

tretiranju problema ekonomije i politike tranzicije stečena na međunarodnim konferencijama, simpozijima i seminarima i izrečenim ocjenama, stavovima. Ako se koristi definicija da se pod pojmom tranzicije izražavaju procesi promjena iz jednog društveno-ekonomskog i političkog stanja u neko drugo društveno-ekonomsko i političko stanje, onda je logično pitanje iz kojeg to stanja tranzicija počinje i u kojem stanju završava. Ono što je u tom pogledu bilo jasnije, to je da tranzicija počinje iz jednog od modela socijalizma centralističko-planskog ili tržišno-planskog i samoupravnog ekonomskog i političkog poretka, a ono što je bilo nejasno su sadržaj i karakter tog novog modela i novog stanja koje se preko tranzicije trebao uspostaviti..

DOPRINOS NAUČNOG ESTABLISMENTA TRANZICIJSKIM PROMJENAMA

U nekadašnjim socijalističkim zemljama Centralne i Istočne Europe su se vršile opsežne pripreme za podsticanje promjena u postojećim društvenim i ekonomskim sistemima sa fokusiranjem traženje naučnih uporišta. Niz naučnih konferencija u svijetu je bilo posvećeno tranziciji i traženju odgovora na pitanje šta slijedi iza modela realnog ili samoupravnog socijalizma, odnosno kakve će ekonomske, političke, socijalne i humane karakteristike imati to supstitutivno društvo. Pri tome je neophodno je istaknuti da se kapitalizam na kraju XX vijeka znatno razlikovao od kapitalizma XIX vijeka i da se u najvećem broju država sa razvijenom tržišnom privredom provodio koncept države i ekonomije blagostanja. Polazna osnova toga koncepta je bila identična i svodila se na pluralizam vlasništva i na pluralizam političkog poretka.

The Vienna Institute for Comparative Economic Studies je jedna od relevantnijih naučnih institucija koje su vlastita naučna istraživanja usmjeravala na problematiku evropskih integracija, kao i mogućih interakcija unutar posmatranog

prostora. Ova institucija je poticala zajedničke komparativno-studijske i reformske aktivnosti i kroz to povezivala niz istaknutih teoretičara iz Evrope i USA. Shodno tome, potrebno je pomenuti da su i druge međunarodne naučne organizacije u oblasti društvenih nauka, posebno u drugoj polovini osamdesetih godina, veliku pažnju poklanjale komparativnim studijama i organizovanju simpozija, seminara i konferencija s namjerom poticanja reformskih opcija⁵. Istraživanja su pokazala da su se tadašnje socijalističke zemlje borile s velikim poteškoćama u ostvarivanju potrebnog makroekonomskog okruženja. Jedan od takvih međunarodnih naučnih skupova je onaj koji je organizovala WB u Austriji⁶, čiji se osnovni zaključak odnosio na tržišno orijentisanu stabilizacionu i antinflacionu politiku. Relevantni ekonomski teoretičari i analitičari WB i Evropske zajednice upozoravali su da sve ex-socijalističke zemlje u procesu tržišne tranzicije moraju, zbog velikih strukturnih problema, posebno zbog velikog dispariteta cijena, kalkulirati sa pojavom inflatornih kretanja, a upitno je samo koliko se ona mogu amortizovati i obuzdavati određenim iterativnim postupcima.

U drugoj polovini osamdesetih godina došlo je do promjena i diferenciranog

⁵ 1989. je održana konferencija International Economic Association u Moskvi na temu 'Market Forces in Planned Economics', a godine 1990. održan je 31. kongres International Studies Association u Washingtonu. Na oba ova velika međunarodna naučna skupa veoma velika pažnja bila je posvećena ne samo reformskim, nego i tranzicijskim opcijama. To je i inače bila težnja odgovarajućih međunarodnih naučnih skupova koji su se problemima reforme i tranzicije bavili na početku devedesetih godina. Može se pomenuti i naučni seminar koji je na temu reforme, perestrojke i tranzicije u Moskvi 1990.godine. U 1990. godini održani su naučni skupovi o reformskim i tranzicijskim temama i to XVIII kongres CIRIEC u Portorožu i The Vienna Institute for Comparative Economic Studies, u okviru International Workshop on European Economic Interaction and Integration u Tubingenu.

⁶ Tema je tog međunarodnog znanstvenog skupa bila "Managing Inflation in Socialist Economics"

eksponiranja problema ekonomske efikasnosti i političke demokratičnosti, što je iniciralo procese demokratizacije s određenim karakteristikama političke pluralizacije, čak i prije institucionalizacije višestranačkog sistema i parlamentarne demokratije⁷. Sve to navodi na zaključak da su demokratizacija i pluralizacija donijeli naučnu spoznaju da socijalizam odlazi sa svjetske scene, a kroz tranziciju se omogućava miran prelaz s procesa reforme na proces tranzicije. Posebno je bilo važno što se ova radikalna društvena transformacija odvijala na fonu potpunog prekida sa dotadašnjim trendovima društvenog oblikovanja i nije je bilo moguće posmatrati u svjetlu evolutivnih promjena socijalističkog poimanja društva.

U organizaciji The Hoover Institution na Stanford University je 1991 održan seminar pod nazivom „The Economic Transition in Central and Eastern Europe“, na kojem su naučnici i političari iz svih bivših socijalističkih zemalja razmatrali probleme tranzicije, odnosno opšti zastoj u tranzicijskim procesima, a posebno u tranziciji vlasništva prema privatizaciji. Osnovna poruka tog skupa bila je da će najveći problemi i u ekonomiji i u socijalnoj sferi nastati u slučaju prevelikog odugovlačenja vlasničke tranzicije, koja je po opštoj ocjeni okosnica ukupnih tranzicijskih procesa i ukupne demokratizacije ekonomije i društva. U sintetičkoj ocjeni je istaknuto da su se Poljska i Mađarska pokazale kao iznimno uspješne, vrlo blizu njih su bile Češka i Slovačka, dok su Rumunija i Bugarska pomenute su u kontekstu tranzicijskog zaostajanja.⁸

Slični stavovi o procesu tranzicije su izrečeni i na Kiel Week Conference koja

je održana od 1991. u organizaciji The Kiel Institute of World Economics.⁹

Od ostalih značajnih međunarodnih naučnih skupova posvećenih tranziciji u 1992.godini, vrijedno je pomenuti Marienbad, Rungsted Kyst i London, koji je održan u povodu osnivanja Centra za istraživanje problema tranzicije u zemljama Centralne i Istočne Evrope, gdje je potvrđeno dominantno značenje vlasničke tranzicije prema privatizaciji¹⁰. Na tim skupovima su bile iskazane relevantne ocjene za i protiv vladajuće strategije makroekonomske stabilizacije politike u tranzicijskim procesima. Kao bitni detalji te politike, koju je potencirao IMF, mogu se izdvojiti radikalno suzbijanje inflacije, izbalansirani državni budžet u smislu eliminisanja budžetskih deficita i konkurentna i uravnotežena politika deviznog kursa.

SPREMNOST ZA TRANZICIJSKE PROCESSE

Svi pomenuti naučni skupovi su omogućavali ekonomistima tranzicijskih zemalja da urade multidisciplinarnu komparativnu analizu i ocijene tokove tranzicije¹¹. Jedna od veoma upadljivih karakteristika uspješnosti je komparacija između pojedinih zemalja, koja pokazuje da su izrazito bolje rezultate ostvarile zemlje Centralne Evrope, među kojima se posebno istaknula Poljska koja je prva dostigla i premašila predtranzicijski nivo GDP, dok su najmanje uspješne rezultate ostvarile Rusija i Ukrajina. Naime priprema zemalja za proces tranzicije je bila determinisana reformskom tradicijom, tako da su mnogo bolju reformsku tradiciju imale zemlje

⁹ The Transformation of Socialist Economies, Symposium 1991, Institut University Kiel, Tübingen, 1992.

¹⁰ Detaljnije informacije mogu se naći u radu Vojnić, Puhovski, „The Economic and Political Dimensions of Transition“ Ekonomski pregled, br.3-4, Zagreb, 1992.

¹¹ Peter Havlik et al.: „The Transition Countries in Early 2000: Improved Outlook for Growth, But Unemployment is Still Rising“, Research Report, No-266, June 2000.

⁷ Takve pojave političkog pluralizma i demokratizacije u to su se vrijeme posebno manifestirale u ex Jugoslaviji i u SSSR-u, kroz perestrojku

⁸ Nešto detaljnije informacije mogu se dobiti u djelu Vojnić, „Ekonomska tranzicija u Centralnoj i Istočnoj Evropi“, Ekonomski pregled, br.10-11-12, Zagreb, 1991.

Centralne Evrope u odnosu na zemlje nastale disolucijom SSSR i shodno tome su uspješnije savladavale probleme tranzicijske krize i ostvarile bolje rezultate. Zanimljivo je da je ex-Jugoslavija pripadala bloku zemalja s najdužom reformskom tradicijom i u početnom periodu tranzicije većina republika ex-Jugoslavije je po nivou ekonomske razvijenosti bila ispred zemalja tadašnje istočne Evrope, izraženo kao relativni odnos prema prosjeku EU15. Slovenija, Hrvatska i Slovenija su po parametru GDP per capita bile ispred Češke i Slovačke, a BiH odmah poslije njih. Ako se taj odnos iz 1990.godine komparira sa 2009.godinom, onda je došlo do vidljivih promjena, tako da je Slovenija je zadržala prvo, Hrvatska je na četvrtom mjestu, dok su na samom kraju Srbija, Makedonija, BiH i Albanija. Relativni nivo razvijenosti (EU=100) su pogoršale samo Srbija (sa 21.2 na 15.1%) i BiH (sa 13.5 na 11.9%)¹². Postojanje velikih razlika u ostvarivanju tranzicije može se tumačiti kroz sljedeće po dva osnova:

- Određene komparativne prednosti u reformskoj tradiciji iskoristile su i Poljska, i Mađarska, i Češka i Slovačka. Najmanju reformsku tradiciju imale su Rusija, ali i zemlje koje su nastale razdruživanjem SSSR-a, koje su praktično bez ikakve reformske pripreme ušle u ovaj proces. Naravno, takav direktan prelaz iz centralističko-planskog u tržišni sistem nije mogao proći bez teških posljedica, koje su bile praćene velikim društvenim tenzijama i narušavanjem pravnog sistema .
- One zemlje u tranziciji koje su s manje kritičnosti primjenjivale ekonomski neoliberalizam i čisti monetarizam ostvarile su slabije rezultate. Ta se pojava podudara s opštom pripremljenošću pojedinih zemalja za tranziciju.
- Pokrenuti ratni sukobi su sasvim sigurno bili osnovni uzrok neuspješne

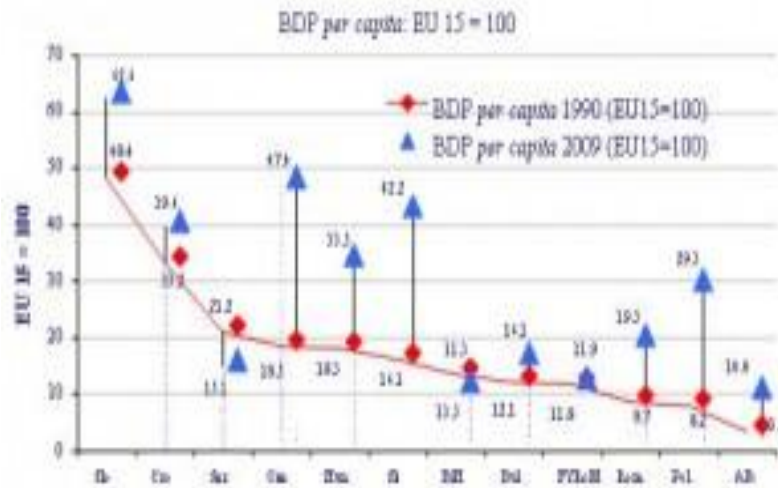
tranzicije zemalja koje su nastale disolucijom ex-Jugoslavije i pretpostavke su da bi se dinamika rasta bila daleko izraženija, a tranzicioni efekti mnogo povoljniji da su se odvijale u ambijentu normalne tranzicije, kroz koju je prošla grupa zemalja CEE5.

Mora se napomenuti da su već u samim začetima tranzicije eskalirali nesporazumi između ekonomista zemalja u tranziciji i ekonomista razvijenih zemalja Zapadne Evrope i USA. Naime, ekonomski teoretičari iz razvijenih zemalja tržišne privrede su dobro poznavali teoriju i praksu tih zemalja, a površno situaciju u zemljama u tranziciji, dok su ekonomisti zemalja u tranziciji bili dobro upoznati sa stanjem u tranzicijskim zemljama, a malo su poznavali odnose u tržišnoj privredi razvijenih zemalja. S druge strane, ekonomski experti WB i IMF su istrajavali na inauguraciji koncepcije ekonomskog neoliberalizma i čistog monetarizma i u takvim uslovima se dogodio Washington Consensus, koji se zasniva na nekritičnoj primjeni ekonomskog neoliberalizma i čistog monetarizma, čija primjena je nanijela velike štete zemljama u tranziciji¹³. U ekonomskoj teoriji i praksi se, na bazi stečenih iskustava u procesu tranzicije, otvorio cijeli kompleks upita povezanih sa tranzicijskim podsticajima od IMF i WB, sa naglašavanjem važnosti fenomena inflacije i njegovog multidimenzionalnog karaktera.

¹² Jakšić, D., Bomeštar, N., Cijena tranzicije i tranzicioni gubici e zemljama CEE sa posebnim osvrtom na BiH, stručni rad, Banja Luka, 2011.

¹³ Kritičke ocjene toga koncepta uslijedile su tek na koncu devedesetih godina u diskusiji na relaciji Washington i Post Washington Consensus. U tom su kontekstu uslijedile su kritike na račun mehaničke primjene ekonomskog neoliberalizma

Grafički prikaz 1. Komparativni prikaz GDP per capita tranzicijskih zemalja 1990-2009.

Izvor: Jakšić, D., Bomeštar, N., *Cijena tranzicije i tranzicioni gubici e zemljama CEE sa posebnim osvrtom na BiH, stručni rad, Banja Luka, 2011.*

MAKROEKONOMSKI PROBLEMI TRANZICIJSKIH ZEMALJA

Ostvarivanje stabilizacionih programa u tranzicijskim zemljama bilo je prvenstveno usmjereno na manje ili više izraženo smanjenje efekata, a analiza uspješnosti u provođenju pokazala je postojanje heterogenosti u pogledu ukupnih efekata. Osnovno pitanje za zemlje tranzicije nije bila stabilizacija koja je sama sebi svrha, nego je u fokusu bio razvoj. Poseban značaj takvog konceptualnog nastojanja u ovoj fazi tranzicijskih procesa, kada je u većini tih zemalja nivo životnog standarda bio mnogo niži nego u prošlim vremenima i kada su socijalne tenzije osjetno veće, se održavao u tome što je u takvom ambijentu ekonomski, socijalni i politički razvoj postao osnovno opredjeljenje. Veliki pad proizvodnje i zaposlenosti su relevantna karakteristika tog perioda, tako da je prosječna stopa pada proizvodnje u zemljama Centralne i Istočne Evrope u 1990. godini iznosila nešto iznad 8%, a u 1991. godini je premašivala 16%.

Otežavanje položaja tranzicijskih zemalja je povećavalo veliko ekonomsko i tehnološko zaostajanje, a devalvacije nacionalnih valuta tih zemalja, učinjene u cilju ojačavanja eksterne likvidnosti i

ostvarivanja stabilizacionih programa, bitno su povećale razlike u GDP per capita, mjenim po postojećem kursu i po Purchasing Power Parities¹⁴. Tako izražen pad proizvodnje nije bio registrovan još od perioda najveće ekonomske krize u istoriji, Velike depresije (1929-1933)

Posebni problemi u ostvarivanju makroekonomske stabilizacijske politike u većini zemalja u tranziciji nastali su zbog nedostatka odgovarajućih institucija i instrumenata, što je iskomplikovalo održavanje fiksnog odnosa valuta tranzicijskih zemalja prema US \$ ili DEM. Nedostatak razvijenih institucija rada i kapitala kao posljedicu je imalo uticaj na povećavanje plata i nadnica, što se opet odrazilo na narušavanje pariteta između postojećeg kursa i bruto troškova rada (plate, nadnice i porezi). Svaka nova devalvacija je uspostavljala novi balans, ali na višem nivou cijena. Ti problemi postali su karakteristični za sve ekonomije u tranziciji. Inflacija u tranzicijskim procesima je dovela do izrazitih strukturnih deformacija u obliku niske ekonomske efikasnosti, visokih troškova proizvodnje i smanjenoj konkurentnosti.

Strategija makroekonomske stabilizacije politike pod patronatom i mentorstvom IMF i WB najveću pažnju je usmjeravala na inflaciju tražnje, a kako su stabilizacioni programi bili zasnovani na liberalizaciji cijena i uvoza, pojavila se inflacija troškova. Uz dramatičan porast cijena i povećavanje ukupnih troškova života, sve više se kao sistemski problem nametala diferencijacija stanovništva na mali sloj bogatih naspram većine siromašnih, koja je i neizostavna karakteristika globalizacije, kao novog i tada nadolazećeg koncepta društva.

Svi istaknuti debalansi su imali udio u generisanju tenzija, što je usporavalo proces tranzicije. Ove tenzije bile su usko vezane sa problemima socijalne sigurnosti i funkcijom socijalne države, pa je istraživanje WB pokazalo da su ispitanici imali povoljniji stav o periodu prije početka tranzicije, sa napomenom da je najveće nezadovoljstvo bilo prisutno u u Rusiji¹⁵.

Imajući u vidu činjenicu da su veliki strukturni problemi opšta karakteristika svih ex-socijalističkih zemalja¹⁶, makroekonomska stabilizaciona politika morala je računati i na iterativne postupke, pri čemu su ekonomski i psihološki razlozi preferirali maksimalne pozitivne efekte makroekonomske stabilizacije politike već u prvom pokušaju, ali se isto tako iz psiholoških razloga i na temelju stečenih iskustava moralo računati i s mogućnostima iteracije. Izuzetnu važnost u realizaciji makroekonomske politike stabilizacije imao je entuzijazam, pa se kao imperativ nametalo eliminisanje atmosfere pasivne rezidencije i besperspektivnosti.

Sve tranzicijske države prolazile kroz krizu koja je bila po svojoj strukturi veoma kompleksna, jer se reflektovala kroz opadanje relevantnih ekonomskih parametara kao što su proizvodnja,

potrošnja, zaposlenost, produktivnost i životni standard. Interesantno je pomenuti da su u početku tog perioda skoro sve tranzicijske zemlje¹⁷ imale negativne stope rasta GDP, a da su se od 1994.godine počele izdvajati zemlje Centralne Evrope koje u toj godini bilježile pozitivne stope rasta GDP. Nasuprot tome, države Istočne Evrope su osjetno odstupale u tranzicijskim dosezima i ostvarivale su znatno skromije rezultate, što se može tumačiti kroz događanja koja su prethodila tranziciji.

Društvene tenzije su inicirale devijantne pojave¹⁸ u obliku kriminalnih radnji u procesu privatizacije. Upravo je privatizacija društvenog vlasništva generisala tajkune kao novi sloj učesnika u tom procesu i novoinaugurisanje centre moći. Tajkuni se vežu za velike mahinacije i pljačke društvene imovine u procesu privatizacije i objektivna prepreka za uspješnost tranzicije. Tajkunizacija je umanjila funkciju pravne i socijalne države i načela socijalne pravde, tako da su se rezultati tranzicije više odnosili na razvoj ljudskih prava i sloboda, nego na povećanje životnog standarda stanovništva.

PARAMETRI USPJEŠNOSTI

Analize uspješnosti procesa tranzicije su vršene od strane različitih institucija i pojedinaca, ali se analiza WB može smatrati najcjelishodnijom i sveobuhvatnom. Neki od osnovnih stavova su:

- Tranzicija od planske privrede ka tržišnim ekonomijama pokazala je obrazac deindustrijalizacije i ekspanziju uslužne industrije. Sektor usluga je u ekonomskim sistemima komandnog tipa imao efemeran značaj, a u novim reformisanim odnosima je postao dinamična snaga u sektorima telekomunikacija, prevoza, energije i

¹⁵ Wolfensohn, J. (ed. et. al.): "From Plan to Market", World Development Report, 1996., str. 12.

¹⁶ što znači da inflacija nema samo dimenzije inflacije tražnje i inflacije troškova, nego i dimenzije strukturne inflacije

¹⁷ osim Poljske

¹⁸ U analizama stanja su korišteni različiti termini, kao npr, "latinskoamerički sindrom", "neoboljševizam", "divlji kapitalizam", "grijeh struktura".

- bankarstva. Veliki industrijski sektori su se smanjili do obima koji karakteriše tržišne ekonomije, a usluge su se povećale i dobile na značaju.
- Ključna reforma na početku tranzicije je bila liberalizacija cijena, odnosno otvaranje domaćih tržišta roba po međunarodnim cijenama i podsticanje integracije zemalja istočne Evrope i bivšeg Sovjetskog Saveza u svjetsku ekonomiju.
 - Konkurencija i finansije, kao ključni aspekti poslovnog okruženja, sazrijevale su u državama koje su petim proširenjem postale članice EU i imale konvergenciju prema razvijenim tržišnim ekonomijama, dok su se u zemljama ex SSSR ti procesi sporije odvijali.
 - Rast produktivnosti i državni transferi, uvećani rastućim fiskalnim prihodima u različitim intervalima u periodu 1998 - 2006, izvukli su 50 miliona ljudi – od 400 miliona, iz zone ekstremnog siromaštva¹⁹;
 - Sve tranzicijske zemlje Centralne Evrope su od početka bile orijentisane na uključivanje u euro-atlanske integracijske procese i priključivanje Evropskoj uniji, čemu je doprinijela spoznaja da se trajan i održivi napredak u miru teško može ostvariti bez odgovarajućih širih integracija.. Najveći dio njih su to ostvarile, dok su ostale na putu da to učine. Značajni koraci su napravljenu u pogledu priključivanja međunarodnim institucijama, organizacijama i sporazumima kao što su NATO, Partnerstvo za mir, Pakt o stabilnosti i sl.
 - Skoro sve zemlje Centralne i Istočne Evrope suočavaju sa starenjem stanovništva koje će uzrokovati brzo smanjenje radno sposobnog

stanovništva (15-64 godina) u ukupnom broju stanovnika i taj trend će se od 2015.godine ubrzavati²⁰.

- Posljednja globalna ekonomska kriza uticala je na povećanje nezaposlenosti, na mali broj direktnih stranih investicija i općenito na nisku stopu investicija, na slabu pokrivenost izvoza uvozom, uz vrlo nepovoljnu robnu strukturu izvoza.

ZAKLJUČAK

Ekonomija i politika tranzicije je na velikom broju međunarodnih naučnih skupova bila koncentrisana na teorijske i metodološke aspekte koji bi najdjelotvornije vodili u potrebne promjene i tu je praktično vršena i svojevrsna priprema za koordinaciju i kontrolisanje procesa tranzicije. Proces tranzicije u zemljama Centralne i Istočne Evrope se pokazao kao izuzetno kompleksan i zahtjevan i odvijao se uz veoma velike teškoće, tako da je bilo znatnih odstupanja, od projektovanih očekivanja. Relativno najveći tranzicijski pomaci načinjeni su na području političke pluralizacije, a samo određeni pomaci su učinjeni u makroekonomskom okruženju. U institucionalnom smislu su svi procesi značajno kasnili, a posebno se sporo odvijao razvoj institucija tržišta rada kapitala.. Naročite efekte je prouzrokovala inflacija kroz strukturne deformacije u obliku niske ekonomske efikasnosti i visoke troškove proizvodnje, a sve tranzicijske zemlje su postale visoko zadužene i nisko plasirane na svjetskim rang listama konkurentnosti. Najbolje rezultate i najveće tranzicijske efekte su ostvarile zemlje CEE5, a zemlje nastale disolucijom Jugoslavije su imale mnogo skromije dosege, iako su u početku procesa imale izraženu prednost u većoj reformskoj tradiciji. Kao osnovni uzrok neuspješne tranzicije ovih zemalja u svim analizama se navode ratni sukobi i pretpostavke su da bi se dinamika rasta bila daleko izraženija, a tranzicioni efekti mnogo povoljniji

¹⁹ U ovu grupu je uključen sloj stanovništva čiji je dohodak manji od \$2.15 na dan prema paritetu kupovne moći. Dok je 1998/99. gotovo jedna od pet osoba – ili 85 miliona – živjela u siromaštvu, a u razdoblju 2005/06. samo jedna osoba od dvanaest – ili 35 miliona ljudi - živjelo je u siromaštvu.

²⁰ Demografske projekcije predviđaju da će do 2025. prosječan stanovnik Slovenije imati 47 godina, što će dovesti do toga da će ova zemlja imati jednu od najstarijih populacija na svijetu. Jedan od pet stanovnika Bugarske imaće preko 65 godina, stanovništvo Ukrajine smanjiće se za petinu, a Rusije za više od desetine.

da su se odvijale u ambijentu normalne tranzicije.

LITERATURA

- [1] Družić, I.: “Makroekonomsko ograničenje tranzicijske strategije”, *Ekonomski pregled*, br. 9-8, 2000
- [2] Havlik, P., et.al.: “The Transition Countries in Early 2000: Improved Outlook for Growth, But Unemployment is Still Rising”, *Research Report*, No-266, 2000
- [3] Jakšić, D., Bomeštar, N., Cijena tranzicije i tranzicioni gubici e zemljama CEE sa posebnim osvrtom na BiH , pregledni rad, Banja Luka, 2011
- [4] Konig, M., Kušić, S., Zemlje istočne Europe na putu u Europsku uniju, pregledni članak, UDK 339.54, JEL Classification P 200, F 020, *EKONOMSKI PREGLED*, 55 (1-2) 132-156, 2004
- [5] Veselica V., Vojnić D.: Europske zemlje u tranziciji na pragu XXI. Stoljeća, *Ekonomski pregled*, 51 (9-10) 829-866, 2000
- [6] Vojnić, D. 'Opća kriza socijalizma, krah boljševičke opcije i razvoj modela tržišne demokracije, *Ekonomski pregled*, br. 1-2-3, Zagreb, 1990
- [7] Vojnić, D, “Ekonomska tranzicija u Centralnoj i Istočnoj Evropi”, *Ekonomski pregled*, br.10-11-12, Zagreb, 1991.
- [8] Vojnić, Puhovski,: "The Economic and Political Dimensions of Transition" *Ekonomski pregled*, br.3-4, Zagreb, 1992
- [9] Wolfensohn, J. (ed. et. al.): “From Plan to Market”, *World Development Report*, 1996., str. 12
- [10] World Bank: Tranzicija – Prvih deset godina – Analiza i pouke za Istočnu Evropu i bivši Sovjetski Savez, Washington DC, 2001

UPRAVNA EFIKASNOST KOD DONOŠENJA RJEŠENJA U UPRAVNOM POSTUPKU FEDERACIJE BOSNE I HERCEGOVINE

ADMINISTRATIVE EFFICIENCY IN MAKING DECISIONS IN ADMINISTRATIVE PROCEDURES THE FEDERATION OF BOSNIA AND HERZEGOVINA

Ferid Otajagić

Pravni fakultet Univerziteta u Travniku

SAŽETAK

Upravna efikasnost kod donošenja rješenja u upravnom postupku je aktuelno i savremeno pitanje ili problem. Zahtjev upravne efikasnosti je stalni zahtjev koji odgovara zahtjevu za proizvodnosti u privredi na kome insistira posebno tzv. poduzetničko-menadžerska orijentacija. Osnov za upravnu efikasnost u Bosni i Hercegovini nalazi se u zakonskim načelima efikasnosti funkcionisanja (rada) organa uprave i načelu efikasnosti kod upravnog rješavanja u upravnom postupku. Zakon o upravnom postupku FBiH, u članu 216, predviđa rokove za donošenje rješenja u upravnom postupku, tj. 30, odnosno 60 dana od dana podnošenja urednog zahtjeva. Državni organ, odnosno organizacija koja ima javna ovlaštenja ima obavezu da izda potvrdu o prijemu podneska stranci i obavezu da stranku obavijesti po isteku roka o razlozima nedonošenja rješenja sa uputom na pravo podnošenja žalbe kao da je zahtjev odbijen. Pored toga, imaju obavezu vođenja evidencija UP1 i UP2 i podnošenja godišnjeg izvještaja o stanju upravnog rješavanja sa iskazanim predmetima u kojim nije donijeto pismeno rješenje u zakonom određenom roku. Posljedice propuštanja donošenja rješenja u zakonskom roku imaju utjecaja na kvalitet, ekonomičnost i brzinu ostvarivanja prva i pravnih interesa, odnosno dužnosti stranaka u postupku. Posljedice upravne neefikasnosti nalažu obavezu poduzimanja mjera radi stvaranja nužnih pretpostavki za ostvarivanje upravne efikasnosti, ali i

preduzimanje mjera odgovornosti prema rukovoditelju, odnosno službenom licu, ako je do propusta rokova došlo njegovom krivicom. Upravna efikasnost u Bosni i Hercegovini ne zadovoljava evropske standarde, pa se reforma javne uprave pokazuje kao uslov bez kojeg se ne može postići evropski standard upravne efikasnosti u Bosni i Hercegovini.

Ključne riječi: uprava, postupak, rokovi, evidencije, izvještaj, efikasnost, prava, stranke, mjere, odgovornost, reforma

Key words: administration, procedures and schedules, records, reports, efficiency, law, rights parties, action, accountability, reform

ABSTRACT

Current and contemporary issue or problem in administrative proceeding is administrative efficiency in decisions. Request for administrative efficiency is a constant request that corresponds to the request for the productivity in the economy. So called special managerial-entrepreneurial orientation insists on this request as well. The basis for administrative efficiency in Bosnia and Herzegovina is in legal principles of efficiency of functioning (work) of administration and in the principle of efficiency in the administrative settlement in administrative procedure. The Law on Administrative Procedure in Article 216 FBiH sets out the terms for the decision in an administrative procedure, ie 30 or 60 days from the filing of a proper request.

State authority or organization that has a public authority is obliged to issue a confirmation of receipt of the submission to the party and an obligation to inform the party after the expiry of the reasons for its omission with reference to the right of appeal as if the request was rejected. In addition, they have the obligation of keeping records of UP1 and UP2 and filing annual reports on the status of an administrative settlement with the reported cases that did not make a written decision within the legally specified time. The consequences of failure to a decision within the statutory time have an impact on the quality, efficiency and speed of achieving the first and the legal interests and duties of the parties. The consequences of administrative inefficiencies impose an obligation to take measures in order to create the necessary prerequisites for the exercise of administrative efficiency, but taking the measure of responsibility to the manager or person in charge if a failure occurred due to his or her fault. Administrative Efficiency in Bosnia and Herzegovina does not fulfil European standards, and public administration reform appears to be a condition without which we cannot achieve the European standard of administrative efficiency in Bosnia and Herzegovina.

UVOD

Pitanje ili problem upravne efikasnosti se danas postavlja kao zahtjev pred savremenu javnu upravu. Ovo pitanje je veoma aktuelno, jer tzv. poduzetničkom menadžerska orijentacija kontinuirano insistira na upravnoj efikasnosti u javnoj upravi, analogno zahtjevu proizvodnosti u privredi.²¹ Ovim zahtjevima i nastojanjima

²¹ Stane Vlaj (2006) *Teorija javne uprave*, Univerzitet u Ljubljani, Fakultet za upravu, Ljubljana,, str. 80: „Takozvanim tržišnim vrijednostima (učinkovitost, uspješnost, ekonomičnost, produktivnost, efikasnost, inovativnost, rukovođenje) nužno je potrebno dodati još političke i pravne vrijednosti.“

doprinosu i ustavna načela koja se odnose na slobodno tržište, zaštitu privatnog vlasništva, blagostanja itd.²²

Zakoni o upravi sadrže načelo efikasnosti, te zakoni o upravnom postupku, također, sadrže načelo efikasnosti upravnog postupka.²³ Zakonski rok za donošenje rješenja u upravnom postupku je određen članom 216. Zakona o upravnom postupku FBiH i on iznosi najduže 30 dana, odnosno 60 dana u posebnim postupcima od dana uredno podnijetog zahtjeva, ako zakonom nije određen kraći rok. Međutim, u stvarnosti taj se rok u velikom broju slučajeva ne ispoštuje od strane javne uprave, zbog čega našu pažnju analize usmjeravamo na posljedice nedonošenja rješenja u upravnom postupku ili upravnu efikasnost.

O upravnoj efikasnosti

Pojam efikasnosti se određuje kao optimalan odnos između postavljenih zadataka i postignutih rezultata.²⁴ Na pitanje efikasnosti se mora gledati i u odnosu na zakonitost rada organa uprave. Ova dva načela ne smiju biti suprotstavljena. Načelo zakonitosti bi trebalo da bude pretpostavka za ostvarivanje efikasnosti u radu organa uprave.²⁵ Kada bi drugačije posmatrali efikasnost, došli bi, s jedne strane, do bezakonja, a, s druge strane, doveli bi do djelatnosti uprave koja postaje sama sebi svrha, nezavisno od prava i interesa građana i pravnih lica. Zapravo, takva efikasnost dovela bi brzo javnu upravu do izolacije i

²² *Dejtonski mirovni sporazum* (1996) JP NIO Službeni list BiH, Sarajevo, str. 49 i dalje.

²³ *Zakon o upravi Federacije Bosne i Hercegovine*, Službene novine Federacije BiH, broj 28/97 i 26/02 i *Zakon o upravnom postupku*, Službene novine Federacije BiH, broj 2/98.

²⁴ Mustafa Kamarić, Ibrahim Festić (2004) *Upravno pravo (Opšti dio)*, Sarajevo, str. 127.

²⁵ Velimir Ivančević (1983) *Institucije upravnog prava*, Zagreb, str. 189., „O efikasnosti načela zakonitosti uprave.“

birokratizacije,²⁶ upravni sistem do porasta i do pravne nesigurnosti građana. Kada govorimo o efikasnosti, onda možemo pod tim podrazumijevati:

- efikasnost funkcionisanja (rada) organa uprave i
- efikasnost donošenja rješenja u upravnom postupku.

Efikasnost funkcionisanja (rada) organa uprave

Ustav Bosne i Hercegovine i Ustav Federacije Bosne i Hercegovine ne sadrže izričite odredbe o načelu efikasnosti. Međutim, druga ustavna načela, kao što su slobodno tržište, privatna svojina, blagostanje itd. daju osnova za efikasnim funkcionisanjem organa uprave u savremenim uslovima, posebno u uslovima budućeg članstva Bosne i Hercegovine u Evropskoj uniji. Zakon o upravi Bosne i Hercegovine²⁷ i Zakon o upravi Federacije Bosne i Hercegovine sadrži zahtjev ili odredbe za efikasnost rada organa uprave.²⁸ Te zakonske odredbe jasno propisuju da organi uprave osiguravaju efikasno i potpuno ostvarenje prava i sloboda građana predviđenih u Ustavu Bosne i Hercegovine, odnosno u Ustavu Federacije Bosne i Hercegovine, kao i aktima navedenim u Aneksu 1 Ustava Bosne i Hercegovine.²⁹

²⁶ Mihailo Đurić(1964) *Sociologija Maksa Vebera*, Matica hrvatska, Zagreb, str. 374.

²⁷ Zakon o Upravi, „Službeni glasnik BiH“, broj 32/02 i 102/09. član 4. „Organi uprave, u okviru svoje nadležnosti, osiguravaju efikasno i potpuno ostvarivanje prava, sloboda građana predviđenih Ustavom Bosne i Hercegovine kao i u aktima navedenim u Aneksu I Ustava., i član 45. „Unutrašnja organizacija organa uprave zasniva se na načelu racionalnog i efikasnog rada organa uprave i načelu osiguranja ekspertnog rada organa uprave, što uključuje i korištenje ekspertne i tehničke podrške postojećih institucija. U cilju realizacije ovih načela, unutrašnjom organizacijom uprave osigurava se: racionalna organizacija rada, efikasno obavljanje poslova i uspješno rukovođenje organom uprave(...)“.

²⁸ *Zakon o upravi Federacije Bosne i Hercegovine*, Službene novine Federacije BiH, broj 28/97 i 26/02.

²⁹ *Dejtonski mirovni sporazum (1996)*, JP NIO Službeni list BiH, Sarajevo, i *Ustav Federacije*

Zbog toga, efikasnost predstavlja stalno prisutan zahtjev pred organima uprave za stalnom brigom društva za afirmaciju efikasnosti funkcionisanja, odnosno rada organa uprave ili u širem smislu javne uprave kao „javnog servisa građana“.³⁰ Tako posmatrano načelo efikasnosti predstavlja stalnu težnju za ekonomičnijim radom, za racionalizacijom javne uprave i brzim i jednostavnim ostvarenjem prava građana u odnosu sa javnom upravom.³¹

Osnovna pretpostavka da se postigne optimalna efikasnost je funkcionalna organizacija uprave na svim nivoima političko-teritorijalnih jedinica, utvrđivanje poslova i nadležnosti između organa različitih političko-teritorijalnih jedinica i u skladu sa tim odgovarajući stepen i obim odgovornosti svakog organa i pojedinog radnika u upravi.³²

Ne treba zaboraviti da proizvodnost, odnosno efikasnost u privredi nije moguća ako se ona ne obezbijedi i kod organa uprave. Zbog toga se smatra da je rad u upravi društveno potreban i koristan rad i da je komplementaran sa drugim oblastima društvenog rada i svako zaostajanje u ovoj oblasti znači zaostajanje u cjelini.

Efikasnost donošenja rješenja u upravnom postupku

Efikasnost u upravnom postupku, takođe, nije ustavna kategorija, ali zakon o upravnom postupku sadrži načelo

Bosne i Hercegovine(1996) JP NIO Službeni list FBiH, Sarajevo.

³⁰ Gi Breban (2002) *Administrativno pravo Francuske*, CID Podgorica i JP Službeni list SRJ Beograd, str. 173 i dalje i Leon Digi (1997) *Preobražaj javnog prava*, Plato, Beograd, str. 33: „Savremeno društvo ne zadovoljava se samo time što će zahtijevati od svojih upravljača da se uzdiže od izvjesnih činjenja, već naprotiv traže od njih da i oni čine neke druge određene stvari. Prema tome, javlja se potreba za jednim sistemom javnog prava, koji će ovoj pozitivnoj obavezi dati osnovu i sankciju.“

³¹ Eugen Pusić (2002) *Nauka o upravi*, Školska knjiga, Zagreb, str. 205.

³² Mustafa Kamarić, Ibrahim Festić, navedeno djelo, str. 128.

efikasnosti.³³ Ovo načelo je utvrđeno tek zakonom o izmjenama i dopunama ZUP-a iz 1976. godine. Njegova pojava je posljedica uočene društvene potrebe da se efikasnost u radu uprave digne na nivo ustavnog, odnosno zakonskog načela.³⁴ Djelatnost organa uprave predstavlja samo jedan dio ukupnog društvenog rada i otuda potreba da uprava u vršenju svojih poslova ne zaostaje za ostalim oblastima u društvu, što je često do sada bio slučaj zbog nepridržavanja rokova, neobavljanja poslova koji slijede iz rokova i slično.

Rok donošenja rješenja u upravnom postupku

Prema Zakonu o upravi Federacije Bosne i Hercegovine, odnos organa uprave prema strankama sadrži, između ostalog prije svega, obavezu da zahtjeve stranaka (građana) rješavaju u propisanim rokovima, a oni organi koji ostvaruju neposredne kontakte sa strankama obavezni su organizovati obavljanje poslova na način i pod uslovima kojima se strankama omogućava da što jednostavnije, brže i efikasnije ostvaruju svoja prava i izvršavaju svoje obaveze.³⁵

Pojam roka

Upravni postupak predstavlja niz radnji koje slijede jedna za drugom po utvrđenom redu. Da bi se upravni postupak blagovremeno završio, potrebno je odrediti vrijeme kada se pojedine radnje u postupku moraju preduzeti. U vezi s tim, procesne radnje moraju se izvršiti u određenom roku. Najveći dio radnji u upravnom postupku treba izvršiti u određenom roku. Rok predstavlja mjeru za vrijeme i to redovno

dalji razmak vremena u kome se mogu izvršiti u postupku. Kod rokova je određen početak i završetak vremenskog razmaka u kome se mora izvršiti određena procesna radnja.

Vrste rokova

Zakon o upravnom postupku razlikuje dvije vrste rokova. Jedni rokovi su oni koje određuje sam zakon ili drugi propis (zakonski rokovi). Druge rokove, određuje lice koje vodi postupak, to je službeno lice (službeno određeni rokovi). Trajanje ovih službenih rokova određuje se prema okolnostima pojedinog slučaja.³⁶ Kod zakonskog roka početak roka se čini zavisnim od jednog određenog događaja (npr. od predaje urednog zahtjeva određen je rok za donošenje pismenog rješenja). Pored podjele rokova na zakonske i službeno određene, produžive i neprodužive, rokovi se dijele još na: stroge ili prekluzivne i instruktivne rokove. Prekluzivni su oni rokovi čije propuštanje ima za posljedicu isključenje od procesne radnje koja je vezana za rok, naprimjer, rok za žalbu (član 227, stav 1 ZUP-a). Instruktivni rokovi, međutim, služe samo kao opomena ili pouka da se procesna radnja u određenom roku izvrši. Prema tome, ova se procesna radnja može valjano izvršiti i po isteku roka, kao na primjer, rok za izdavanje rješenja napismeno (član 212. ZUP-a) ili rok za izdavanje rješenja po zahtjevu stranke (član 216, tačka 1 ZUP-a).

Rok za izdavanje rješenja

Zakon o upravnom postupku, član 216, predviđa kada se postupak pokreće povodom zahtjeva stranke, odnosno po službenoj dužnosti, da je nadležni organ dužan donijeti rješenje i dostaviti ga stranci što prije, a najkasnije u roku od 30 dana, računajući od dana predaje urednog zahtjeva, odnosno od dana pokretanja

³³ *Zakon o upravnom postupku*, Službeni novine Federacije BiH, broj 2/98.

³⁴ Zoran Tomić, Vera Bačić (1988) *Komentar Zakona o opštem upravnom postupku sa sudskom praksom i registrom pojmova* (drugo dopunjeno izdanje), Novinsko-izdavačka ustanova Službeni list SFRJ, Beograd, str. 56.

³⁵ Mustafa Kamarić, Ibrahim Festić, navedne djelo, str. 100.

³⁶ *Zakon o upravnom postupku*, Službene novine Federacije BiH, broj 2/98, član 97.

postupka po službenoj dužnosti, ako posebnim propisom nije određen kraći rok. Dalje, Zakon o upravnom postupku u članu 216, tačka 2, za ostale sučajeve, kad se postupak pokreće povodom zahtjeva stranke, odnosno po službenoj dužnosti, ako je to u interesu stranke, nadležni organ je dužan donijeti rješenje i dostaviti ga stranci najkasnije u roku od 60 dana, ako posebnim propisom nije određen kraći rok. U slučajevima iz člana 139. ZUP-a – Skraćeni postupak, nadležni organ je dužan rješenje po zahtjevu stranke donijeti najkasnije u roku od 15 dana od dana prijema zahtjeva.

Posljedice propuštanja rokova

Ako stranka propusti da izvrši procesnu radnju u određenom roku, redovna je posljedica takvog propuštanja isključenje (prekluzija) stranke od vršenja propuštene radnje uz izuzetak zahtjeva za povraćaj u predašnje stanje ukoliko su zakonom ispunjeni uslovi. Izuzetno, postoje i rokovi koji su prekluzivni i za organ kao što je npr. objektivni rok od pet godina za obnovu postupka (član 249, stav 3. ZUP-a).

Međutim, organ neće biti isključen od izvršenja određene procesne radnje zbog prekoračenja tzv. instrukcionog roka, naprimjer, izdavanje pismenog rješenja na zahtjev stranke po isteku roka od 8 dana od dana podnošenja zahtjeva (član 212. ZUP-a). Isto tako, organ nije isključen ako ne donese u zakonskom roku pismeno rješenje, ali to propuštanje ima svoje posljedice koje se odnose na zaštitu prava i pravnih interesa stranaka u upravnom postupku, te dužnost izvještavanja o stanju rješavanja upravnih predmeta i na kraju poduzimanje mjera kao posljedice propuštanja, odnosno upravne neefikasnosti.

Zaštita prava i interesa stranaka u postupku

Organ koji vodi postupak, odnosno rješava u upravnim stvarima, dužan je da obezbijedi uspješno i kvalitetno ostvarenje i zaštitu prava, pravnih interesa fizičkih i

pravnih lica i drugih stranaka u postupku.³⁷ Tako se načelo efikasnosti pojavljuje u upravnom postupku kao značajno načelo u ostvarenju prava i dužnosti građana. Zakon o upravnom postupku predviđa posljedicu propuštanja roka u kome je po zakonu organ dužan donijeti rješenje i dostaviti ga stranci, tako da stranka ima pravo izjaviti žalbu nadležnom organu, kao da je njen zahtjev odbijen (član 216, tačka 3. ZUP-a). Međutim, da bi obični građanin znao za ovu zakonsku mogućnost u slučaju tzv. "čutanja administracije", organ je obavezan strankama u upravnom postupku, ako se podnesak odnosi na upravno rješavanje, a u cilju zaštite prava i pravnih interesa, odnosno ovlašteni službenik pisarnice, podnosiocu zahtjeva izdati potvrdu o prijemu podneska, a na traženje stranke dužan je i izdati potvrdu o prijemu podneska u kome se ne rješava u upravnom postupku. U potvrdi o prijemu podneska navodi se vrijeme prijema, a ako se radi o upravnom rješavanju, stranka se upućuje na zakonski rok rješavanja i pravnim sredstvima koja može koristiti ako podnesak ne bude riješen u propisanom roku. Potvrda o prijemu podneska oslobođena je plaćanja takse. Zbog nepracticiranja u velikom broju organa i organizacija sa javnim ovlaštenjima da izdaju predmetnu potvrdu, koristimo priliku da na ovom mjestu istu prikazemo sa sadržajem potrebnih podataka:

³⁷ Stevan Lilić, Petar Kunić, Predrag Dimitrijević, Milan Marković (1999) *Upravno pravo*, Savremena administracija, Beograd, str. 329.

(naziv organa-službe)

POTVRDA
O PRIJEMU PODNESKA

Potvrđuje se da je _____ dana _____ podnio/la ovom organu
(ime i prezime) (datum)

- službeni

podnesak _____

(naziv i sadržaj podneska)

Zakonski rok za donošenje rješenja po zahtjevu stranke iznosi ___ dana za skraćeni postupak, a ___ dana za poseban ispitni postupak (član __ Zakona o upravnom postupku, „Službene novine Federacije BiH“, br. 2/98).

Ako ovaj podnesak ne bude riješen u gore navedenom roku, stranka ima pravo po isteku tog roka podnijeti žalbu neposredno drugostepenom organu, kao da je njen podnesak odbijen.

Za ovu potvrdu u smislu člana 65, stav 2, Zakona o upravnom postupku ne plaća se taksa.

Izdao

(mjesto i datum)

(potpis službene osobe)

Izdavanjem potvrde na naznačeni način i prema predstavljenom sadržaju stranke se upoznaju sa zakonskim rokom u kome je organ dužan donijeti rješenje i stranka se upućuje na pravo na žalbu kao da je njen zahtjev odbijen.³⁸

**Podnošenje izvještaja o stanju rješavanja
upravnih predmeta**

Kako se načelo efikasnosti u upravnom postupku pokazuje kao uslov za kvalitetno, brzo, jednostavnije i ekonomičnije ostvarivanje prava i pravnih interesa, odnosno dužnosti stranaka u postupku, tako se efikasnost pokazuje i kao uslov za učinkovitost i ostvarivanje moderne uprave. Za upravne predmete vode se potrebne evidencije - upisnici, na osnovu kojih se godišnje podnose izvještaji o stanju upravnog postupka. Upisnici koji se vode (UP1 i UP2) spadaju u oblik osnovnih

³⁸ Mensur Hadžimusić(2009) *Kancelarijsko poslovanje*, Fakultet za javnu upravu, Sarajevo, str. 35-36.

evidencija na osnovu kojih se sačinjavaju godišnji izvještaji. Zakonska odredba zakona o upravnom postupku obavezuje organe uprave, upravne organizacije i institucije kojima je povjereno vršenje javnih ovlaštenja da dostave godišnje izvještaje o stanju upravnog rješavanja i stručnim kadrovima koji su angažovani na poslovima upravnog rješavanja. Godišnji izvještaj sadrži podatke o prvostepenom (UP1) upravnom postupku koji je pokrenut po zahtjevu stranke i po službenoj dužnosti, drugostepeni postupak (UP2) i izdatim uvjerenjima na osnovu podataka iz službene evidencije. U tom cilju, izdato je uputstvo o načinu iskazivanja podataka u godišnjem izvještaju federalnih organa uprave i federalnih ustanova o rješavanju upravnih stvari u upravnom postupku.³⁹

Izvještaj se podnosi Vladi Federacije Bosne i Hercegovine do 20. januara tekuće godine za prethodnu godinu. Primjerak izvještaja dostavlja se i Federalnom ministarstvu pravde najkasnije do 1. februara tekuće godine za prethodnu godinu. Radi uvida u sadržaj obrasca izvještaja, na ovom mjestu prikazujemo njegov sadržaj o stanju rješavanja upravnih predmeta (UP1) po zahtjevu stranke i po službenoj dužnosti.⁴⁰

O prvostepenim upravnim predmetima u kojima je postupak pokrenut **po zahtjevu** iskazuju se na obrascu sljedeći podaci:

- Broj neriješenih predmeta na kraju prethodnog izvještajnog perioda,
- Broj primljenih zahtjeva u toku izvještajnog perioda,
- Ukupan broj predmeta u rješavanju,
- Broj riješenih predmeta,
- Broj neriješenih predmeta,
- Procenat neriješenih predmeta u odnosu na ukupan broj predmeta u rješavanju,
- Broj predmeta koji su riješeni u roku,
- Broj predmeta riješenih po isteku roka,

- Procenat riješenih predmeta po isteku roka u odnosu na ukupan broj riješenih predmeta,
- Broj podnosilaca zahtjeva obaviještenih o prekoračenju roka za rješavanje kada je rok prekoračen,
- Način na koji su predmeti riješeni, sa potkOLONAMA:
 - zahtjev obijen,
 - zahtjev odbačen,
 - zahtjev usvojen,
 - ukupno;
- Broj neriješenih predmeta sa potkOLONAMA:
 - za koje je rok istekao,
 - za koje rok nije istekao,
 - procenat neriješenih predmeta za koje je rok istekao u odnosu na ukupan broj riješenih predmeta,
 - broj predmeta u kojima prvostepeni organ nije donio novo rješenje u roku od 30 dana.

O prvostepenim predmetima u kojima je postupak pokrenut po službenoj dužnosti, iskazuju se na obrascu sljedeći podaci:

- Broj neriješenih predmeta na kraju prethodnog izvještajnog perioda,
- Broj predmeta u kojima je postupak pokrenut u toku izvještajnog perioda,
- Ukupan broj predmeta u rješavanju,
- Broj riješenih predmeta,
- Broj neriješenih predmeta,
- Procenat neriješenih predmeta u odnosu na ukupan broj predmeta u rješavanju,
- Broj izjavljenih žalbi,
- Broj poništenih, ukinutih i izmijenjenih rješenja,
- Broj pokrenutih upravnih sporova u toku izvještajnog perioda, sa potkOLONAMA:
 - tužba usvojena,
 - tužba odbijena,
- Broj neizvršenih rješenja,
- Broj izvršenih rješenja,
- Procenat neizvršenih rješenja u odnosu na ukupan broj izvršenih rješenja u izvještajnom periodu.

³⁹ Mensur Hadžimusić, navedeno djelo, str. 61.

⁴⁰ Uredba o kancelarijskom poslovanju organa uprave i službi za upravu u FBiH, Službene novine Federacije BiH, 20/98, član 1, član 5, član 7.

Mjere zbog propuštanja rokova

Logičkim i normalnim slijedom postupanja nakon razmatranja izvještaja od strane vlade i u slučaju da je uočena upravna neefikasnost kod donošenja rješenja u upravnom postupku, potrebno je analizirati uzroke neefikasnosti kao i preduzeti potrebne mjere za postizanje zadovoljavajućeg stepena upravne efikasnosti kada su u pitanju rokovi donošenja rješenja u upravnom postupku.

Kao moguće mjere na podizanju upravne efikasnosti mogu se pojaviti: pitanje neadekvatne organizacije uprave, loše upravljanje, vodstvo ili rukovođenje, kadrovi, tehnička pitanja, oprema, informatizacija, materijalna sredstva, stimulacija itd.

Pored toga, Zakon o upravnom postupku, u mjerama za provođenje zakona u članu 293, predviđa da su rukovoditelji federalnih i kantonalnih/županijskih organa uprave, a u gradu - gradonačelnik i u općini - općinski načelnik, odnosno rukovoditelj institucije oni koji imaju javna ovlaštenja i odgovorni su za pravilnu i dosljednu primjenu ovog zakona, a naročito su odgovorni da se upravne stvari rješavaju u zakonom propisanim rokovima. Za službenu osobu koja je ovlaštena za poduzimanje radnji u upravnom postupku, odnosno koja je ovlaštena za rješavanje u upravnim stvarima predviđa se dužnost da u roku od tri dana od dana isteka roka rješavanja iz člana 216. i 244. ovog zakona, obavijesti stranku o razlozima zbog kojih rješenje nije donijeto i o tome koje će radnje poduzeti radi donošenja rješenja, odnosno zaključka i poučiti stranku koja pravna sredstva može koristiti. To obavještenje se istovremeno mora dostaviti i odgovornim osobama radi poduzimanja mjera da se rješenje, odnosno zaključak donese bez odlaganja. Uz to, službena osoba koja je ovlaštena da vodi upravni postupak, odnosno da rješava upravne stvari čini težu povredu radne dužnosti ako je njenom krivicom došlo do neizvršenja određenih procesnih radnji u upravnom postupku, radi kojih se rješenje

odnosno zaključak nije mogao donijeti u određenom roku. Nadležna upravna inspekcija ima pravo da zahtijeva, pod određenim uslovima, pokretanje postupaka odgovornosti kod nadležnog organa protiv rukovoditelja organa uprave, odnosno rukovoditelja institucije koja ima javna ovlaštenja i pravo na pokretanje disciplinskog postupka protiv službene osobe zadužene za vođenje postupka i donošenja rješenja.

ZAKLJUČAK

Savremeni zahtjev za upravnom efikasnošću se posredno nalazi u nekim načelima Ustava Bosne i Hercegovine, ali neposredno i konkretno nalazi se kao zakonsko načelo efikasnosti funkcionisanja (rada) organa uprave i kao zakonsko načelo efikasnosti kod vođenja upravnog postupka. Rok za izdavanje rješenja određen je u članu 216, tačka 1 i 2, i glasi: „Nadležni organ je dužan donijeti rješenje i dostaviti ga stranci što prije, a najkasnije u roku od 30 dana, računajući od dana predaje urednog zahtjeva, odnosno od dana pokretanja postupka po službenoj dužnosti, ako posebnim propisom nije određen kraći rok.“ U ostalim slučajevima „ako je to u interesu stranke, nadležni organ je dužan donijeti rješenje i dostaviti ga stranci najkasnije u roku od 60 dana, ako posebnim procesom nije određen kraći rok“.

Propuštanjem rokova u upravnom postupku od strane stranke pojedinca ili pravnog lica i drugih stranaka u postupku najčešće dolazi do gubljenja prava. Međutim, propuštanjem roka u kome se treba donijeti pismeno rješenje ne dovodi do gubljenja prava, ali stranka određeno pravo ili pravni interes sporije ostvaruje, sa više troškova, gubljenjem vremena, što nije u skladu sa zakonskom odredbom koja se odnosi na rad uprave prema građanima da rješava brzo i jednostavno i da tako omogućava ostvarenje prava i dužnosti. Ali, propuštanjem zakonskih rokova od strane upravnih organa i organizacija ili institucija koje vrše javna ovlaštenja proizvode

određene i konkretne posljedice: prva je, da stranka ima pravo na žalbu kao da je njen zahtjev odbijen. Međutim, da bi stranka znala zakonski rok i da ima to pravo, postoji dužnost izdavanja potvrde o prijemu zahtjeva stranke. Druga posljedica je dužnost vođenja evidencija UP1 i UP2. Treća, da se na osnovu upisnika podnosi godišnji izvještaj o stanju riješenih predmeta u upravnom postupku i dostavljaju vladi i ministarstvu pravde, u procentima u odnosu na ukupan broj predmeta. Četvrta, mogućnost i dužnost poduzimanja mjera odgovornosti prema rukovoditelju organa odnosno organizacije. Peta, dužnost obavještanja službene osobe prema strankama o razlozima zbog kojih rješenje nije donijeto. Šesto, traženje pokretanja postupka odgovornosti od strane nadležne upravne inspekcije prema rukovoditelju ili službenoj osobi zbog teže povrede radne dužnosti, ako je njenom krivicom došlo do neizvršenja određenih procesnih radnji u upravnom postupku radi kojih se rješenje, odnosno zaključak nije mogao donijeti u zakonskom roku (član 293. ZUP-a).

Pored toga, ukoliko se pokaže da se radi o upravnoj neefikasnosti, potrebno je obezbijediti odgovarajuće pretpostavke, kao što su npr. organizacijske, kadrovske, tehničke, informacione, prostorne, normativne, materijalne, motivacijske itd.

Iz svih međunarodnih analiza upravna efikasnost, odnosno stanje upravne efikasnosti u Bosni i Hercegovini nije na određenom stepenu ili standardu evropskih zemalja, zbog čega se kontinuirano i naglašeno insistira na sveobuhvatnim i temeljitim reformama javne uprave⁴¹ u Bosni i Hercegovini.

⁴¹ *Strategija reforme javne uprave u Bosni i Hercegovini*, Ured koordinatora za reformu javne uprave BiH, www.parco.gov.ba str. 9: „Reforma predstavlja preduslov za integraciju BiH u Evropsku uniju (EU).“

LITERATURA

Knjige:

- [1] Eugen Pusić (2002), *Nauka o upravi*, Školska knjiga, Zagreb.
- [2] Gi Breban(2002), *Administrativno pravo Francuske*, CID Podgorica i JP Službeni list SRJ Beograd.
- [3] Leon Digi(1997), *Preobražaj javnog prava*, Plato, Beograd.
- [4] Mensur Hadžimusić (2009), *Kancelarijsko poslovanje*, Fakultet za javnu upravu, Sarajevo.
- [5] Mihailo Đurić(1964), *Sociologija Maksa Vebera*, Matica hrvatska, Zagreb.
- [6] Mustafa Kamarić, Ibrahim Festić(2004), *Upravno pravo (Opština)*, Sarajevo.
- [7] Stane Vlaj(2006), *Teorija javne uprave*, Univerzitet u Ljubljani, Fakultet za upravu, Ljubljana.
- [8] Stevan Lilić, Petar Kunić, Predrag Dimitrijević, Milan Marković (1999), *Upravno pravo*, Savremena administracija, Beograd.
- [9] Velimir Ivančević(1983), *Institucije upravnog prava*, Zagreb.
- [10] Zoran Tomić, Vera Bačić (1988), *Komentar Zakona o opštem upravnom postupku sa sudskom praksom i registrom pojmova* (drugo dopunjeno izdanje), Novinsko-izdavačka ustanova Službeni list SFRJ, Beograd.

Ustavi i zakoni:

- [1] *Dejtonski mirovni sporazum(1996)*, JP NIO Službeni list BiH, Sarajevo.
- [2] *Ustav Federacije Bosne i Hercegovine(1996)*, JP NIO Službeni list FBiH, Sarajevo.
- [3] *Zakon o upravi Federacije Bosne i Hercegovine*, Službene novine Federacije BiH, broj 28/97 i 26/02.
- [4] *Zakon o Upravi*, „Službeni glasnik BiH“, broj 32/02 i 102/09
- [5] *Zakon o upravnom postupku*, Službeni novine Federacije BiH, broj 2/98.

Ostali izvori:

[1] *Uredba o kancelarijskom poslovanju organa uprave i službi za upravu u FBiH*, Službene novine Federacije BiH, 20/98.

[2] *Strategija reforme javne uprave u Bosni i Hercegovini*, Ured koordinatora za reformu javne uprave BiH, www.parco.gov.ba

OSVRT NA NORMATIVNO UREĐENJE DRŽAVNE IMOVINE BOSNE I HERCEGOVINE

REVIEW ON NORMATIVE REGULATION OF STATE PROPERTY IN BOSNIA AND HERZEGOVINA

Sadeta Šopović

Pravni fakultet Univerziteta u Travniku

SAŽETAK

Tekst pod nazivom „Osvrt na normativno uređenje državne imovine Bosne i Hercegovine“ bavi se odnosom ustavne pozicije države u odnosu na niže nivoe vlasti u ovoj oblasti što se manifestuje kroz promet odnosno raspolaganje državnom imovinom od strane nižih nivoa vlasti. Rješavanje problematike pitanja uređenja državne imovine Bosne i Hercegovine upućuje na nužnost donošenja državnog zakona o imovini BiH.

Ključne riječi: državna imovina, ustavna pozicija države, nivoi vlasti, raspolaganje državnom imovinom, državni zakon.

Key words: State property, the constitutional position of the state, levels of government, management of state property, state law.

SUMMARY

The text entitled "Review of the legal organisation of the state property of Bosnia and Herzegovina", deals with the complex relationship between the constitutional position of the state in relation to the lower levels of government in this area. It manifests through turnover or disposal of state property by the lower levels of government. Solving the issues of organising the state property of Bosnia and Herzegovina indicates the necessity of making the property law on state level of BiH.

UVOD

Uređenje državne imovine Bosne i Hercegovine i danas predstavlja jedno veoma bitno neriješeno pitanje. Proglašenje nezavisnosti i međunarodno priznanje države Bosne i Hercegovine imalo je za posljedicu i otvaranje pitanja uređenja državne imovine. Pitanje uređenja državne imovine sa svojim raznovrsnim aspektima postaje aktuelno pravno i političko pitanje obzirom da nisu jasno postavljeni kriteriji na osnovu kojih bi se ustanovilo šta konstituše državnu imovinu. Analizirajući državnu imovinu uočavamo specifičnost pojma državnog/društvenog vlasništva nastalog u bivšoj SFRJ u odnosu na pojam državne imovine Bosne i Hercegovine.

U SFRJ Bosna i Hercegovina kao federalna jedinica je bila samo titular prava na društvenoj odnosno državnoj imovini a Bosna i Hercegovina kao država je titular prava vlasništva na državnoj imovini stečenoj na osnovu propisa SFRJ, odnosno propisa RRiH kao i međunarodnog ugovora sadržanog u odredbama Sporazuma o pitanjima sukcesije.⁴²

Diskusija o pokušaju normativnog uređenja državne imovine Bosne i Hercegovine ima za cilj da da kritički osvrt na donošenje i primjenu zakona i pojedinačnih akata na nižim nivoima vlasti i da se mora uvažiti način prenosa vlasništva po principu – *Nemo plus iuris ad alium transfere potest, quam ipse habet*.⁴³

⁴² „Službeni glasnik BiH“ – međunarodni ugovori, broj 10/01.

⁴³ Niko ne može na drugoga prenijeti više prava nego što sam ima.

STEČENA VLASNIČKA PRAVA NA IMOVINI BOSNE I HERCEGOVINE

Pravni sistem bivše socijalističke Jugoslavije prošao je kroz nekoliko faza. Vlasničko uređenje u SFRJ je bilo postavljeno tako da je sa jedne strane postojalo opštenarodno, državno i društveno vlasništvo a sa druge strane privatno vlasništvo.

Ustavnim amandmanima iz 1971 godine na Ustav SFRJ iz 1963 godine koncipiran je takozvani ne vlasnički koncept društvenog vlasništva odnosno svojine. Društveno vlasništvo je svoj pravni izraz imalo u Zakonu o udruženom radu. Njime je uspostavljen pravni institut u okviru društvenog vlasništva pod nazivom pravo raspolaganja, koji je bio pravni osnov i za promet društvenim sredstvima. Pravna priroda društvenog vlasništva se očitovala kroz sintagmu „svačija i ničija“ imovina.⁴⁴

U jugoslovenskom pravu državna svojina je postojala od 1918 do 1953. godine kada je pretvorena u društvenu svojinu.⁴⁵

U okviru koncepta društvenog vlasništva u SFRJ, određena imovinska prava su imale i tadašnje društveno-političke zajednice. Tu su spadali različiti nivoi vlasti: savezna država (Federacija), republike i pokrajine (feredalne jedinice), gradovi, općine i mjesne zajednice.

Način na koji se mogla steći državna odnosno društvena imovina se provodio kroz upravne mjere prenošenjem na upravljanje, korištenje i raspolaganje na takozvana društveno-pravna lica.

Upravne mjere su se provodile kroz upravne oblike: preuzimanjem imovine Kraljevine

Jugoslavije, eksproprijacijom, agrarnom reformom, komasacijom, arondacijom, nacionalizacijom i drugo.⁴⁶

U pravnom sistemu SFRJ eksproprijacija je bila jedan od načina sticanja opštenarodne imovine, utemeljena Ustavom FNRJ iz

1946. godine a 1947. godine donijet je prvi Zakon o eksproprijaciji a kasnije i podzakonski propisi koji su regulisali institut eksproprijacije.⁴⁷

Pod agrarnom reformom podrazumijevala se izmjena agrarnih odnosa od strane državne vlasti odnosno agrarno-politička mjera kojom se vršilo ponovna raspodjela zemljišnog vlasništva oduzimanjem velikih posjeda i viška zemljišta iznad zakonom utvrđenih granica.⁴⁸

Mjerom komasacije su se na nekom određenom području usitnjene ili razbacane zemljišne parcele grupisale u veće i pravilnije zemljišne parcele, privodeći obradi neobradive površine, pri čemu su se vršile i mjere oko uređenja površina, hidromelioracioni radovi, bez obzira dali je zemljište u privatnoj ili društvenoj svojini.⁴⁹

Navodeći ove načine sticanja imovine, odnosno postupke koji su se provodili u okviru koncepta državnog/društvenog vlasništva sa ciljem podruštvljavanja imovine i poredeći ih sa aktima nižih nivoa vlasti Bosne i Hercegovine što se odnosi i na Zakon o pretvorbi društvenog u državnu svojinu koji imaju za cilj „podržavljenje“ imovine, vode zaključku da im je zajedničko „negacija stećenih prava“.

Podsjećanja radi, Badinterova komisija je u svom mišljenju broj 14 istakla „prilikom utvrđivanja imovine bivše SFRJ potrebno se pozvati na njeno interno (unutrašnje) pravo na dan sukcesije država, a naročito na Ustav iz 1974. godine“.⁵⁰

Ovim mišljenjem komisija je zaštitila stečena prava društveno-pravnih lica u okviru koncepta društvenog/državnog vlasništva bivše SFRJ.

Proglašenjem državne nezavisnosti u Bosni i Hercegovini postavilo se pitanje pretvaranja društvenog vlasništva u državno vlasništvo sa ciljem upisa u zemljišne knjige u korist Bosne i Hercegovine kao titulara prava vlasništva, što je imalo za

⁴⁴ Kreča, 1994, str. 38.

⁴⁵ Gnjatović, 1994, str. 81.

⁴⁶ Jusufbašić, 2011, str. 4 -5.

⁴⁷ Pašić-Vesković, 1988, str. 35.

⁴⁸ Ibid, str. 737.

⁴⁹ Pašić-Vesković, 1988, str. 363.

⁵⁰ Mišljenje Arbitražne komisije, 1-15.

posljedicu osporavanje prava od strane nižih nivoa vlasti.

Ignorišući činjenicu da je država Bosna i Hercegovina titular prava vlasništva na imovini, entiteti su kroz donošenje pojedinačnih akata prometovali i koristili državnu imovinu Bosne i Hercegovine a da za to nisu imali pravo.

Budući da države svojim unutrašnjim zakonodavstvom određuju državnu imovinu u skladu sa svojim političko-ekonomskim sistemom u Bosni i Hercegovini se javlja problematika donošenja zakona na novou entiteta koje karakteriše: neujednačenost, različito tumačenje i primjena sa ciljem da se omogući promet ali i uzurpacija državne imovine a da pri tome ne poštuju institut stečenih prava.

Institut stečenih prava upućuje na pitanja vezana za privatno-pravne obligacije države, usko povezana sa problemom sukcesije državne imovine.⁵¹

Stečena prava su prava za koja se u teoriji prava smatra da ne mogu biti derogirana, ograničavana ili ostavljena bez pravne zaštite zbog pravnih promjena koje su nastupile poslije nastanka tog prava. Izraz stečena prava tvorevina je unutrašnjeg državnog prava koje određuje sudbinu subjektivnih prava koja su stečena po jednom zakonu ili poretku nakon što se zakon ili poredak promijeni.

U pravnoj teoriji su se iskristalizovala tri značenja opšteg pojma stečenih prava. Po prvom značenju, stečeno pravo je ono pravo koje je nastalo voljom njegovog imaooca (najčešće ugovorom). Po drugom značenju stečeno pravo postoji kod takozvanih okončanih pravnih situacija, što znači nastupanje svih pravnih činjenica za sticanje određenog prava. Treće značenje uzima za obzir elemente prvog i drugog, pa stečeno pravo postoji kad je pravo nastalo voljom imaooca uz uslov da je pravna situacija okončana. Praktični značaj ovih pitanja dolazi do izražaja kod takozvanih retroaktivnosti zakona i slučajevima kada dođe do sukcesije država.

Opšte je pravilo da novodonesena norma ne smije dirati u stečena prava niti to može činiti država sukcesor novouspostavljenim pravnim poretkom.

Stečena prava predstavljaju uslov za egzistenciju svakog razumnog pravnog poretka jer učestvuju u čuvanju društvenog, političkog i ekonomskog poretka države.

Međunarodna praksa je vremenom iskristalisala pravila u očuvanju i zaštiti stečenih prava. Zaštita obuhvata privatna i javna prava ali i prava mješovitog karaktera.

Pravilima država predhodnica određuje propise sticanja prava, a međunarodno pravo definiše koja prava trebaju da budu zaštićena.

Da bi neka od prava bila zaštićena potrebno je da budu konstituisana. Konstituisana stečena prava po pravu jedne države moraju ostati na snazi u drugoj državi nastupanjem sukcesije.

Potreba donošenja materijalnih propisa koji bi doveli do transformacije stvarnih prava iz koncepta državnog/društvenog vlasništva (transformacija

korištenja, upravljanja, raspolaganja na zemljištu u pravo vlasništva) u koncept stvarnih prava savremenog kontinentalno-evropskog pravnog kruga bi sigurno vodilo ka rješenju ovog pitanja.

Još uvijek odnos nižih nivoa vlasti prema državnoj imovini kroz donošenje propisa koji su omogućili prometovanje državnom imovinom na način prodaje odnosno dodjele građevinskog zemljišta, prodaje društvenih stanova, privatizacije banaka, preduzeća i slično, upućuje na postojanje unutrašnjeg diskontinuiteta pravnog poretka Socijalističke Republike Bosne i Hercegovine i države Bosne i Hercegovine.

⁵¹ Petrović, 1995, str. 10.

ZAKLJUČAK

Nije na odmet konstatovati da Bosna i Hercegovina kao država treba imati svoju imovinu jer samim tim ostvaruje pravni subjektivitet. To još uvijek nije tako zbog neusaglašenih stavova političkih subjekata. Da bi se izbjegle odnosno spriječile posljedice da država BiH ostane bez imovine kao i da bi se spriječilo da se propisi nižih nivoa vlasti legalizuju, ukazuje se nužna potreba uređenja ovog bitnog pitanja na način preciznog definisanja državne imovine.

Donošenje i implementiranje zakon o državnoj imovini na državnom nivou bi značilo upravljanje i raspolaganje imovinom od strane višeg nivoa vlasti a ne obrnuto. Donošenje i drugih zakona na nivo države koji su vezani sa ovom tematikom kao : zakon o restituciji, zakon o stavnim pravima, zakon o građevinskom zemljištu, zakon o koncesijama, javnim dobrima i dr.

Polazeći od stava da je BiH pravna osoba javnog prava odnosno polazeći od analize imovine BiH, odnosno državne imovine u užem smislu, jer epitet „državna upućuje na javnopravnog subjekta – državu (državna imovina je vlasništvo BiH koje različito od pojma državnog/društvenog vlasništva nastalog u SFRJ)⁵² i da su njena vlasnička prava dio pravila općeg međunarodnog prava može se konstatovati da je BiH kao država stekla imovinu po osnovu odredaba Sporazuma o pitanjima sukcesije ali i po odredbama propisa koji su bili na snazi za vrijeme SFRJ, iz čega proizilazi njeno pravo na upis u zemljišne knjige kao vlasnika imovine koja joj pripada, odnosno to je njeno stečeno pravo i to bi trebalo poštovati.

LITERATURA

- [1] „Službeni glasnik BiH“ : međunarodni ugovori, broj 10/01.
- [2] M Kreča : Nasljeđe i nasljednici Jugoslavije, Pravni fakultet u Beogradu, Beograd, 1994.
- [3] D.Gnjatović: Pojam državne svojine u jugoslovenskom slučaju-Zbornik radova:“Nasljeđe i nasljednici Jugoslavije“, str 81-96, Beograd, 1994.
- [4] E.Jusufbašić : Pravno sljedništvo na imovini BIH, ZIPS, br.20, Privredna štampa - Sarajevo, str. 1-12, novembar 2011.
- [5] H.Pašić, B.Vesković : Zbirka propisa o nekretninama, Novinsko izdavačka organizacija – Službeni list SRBIH, Sarajevo, 1988.
- [6] en.wikipedia .org/.../Arbitration - Commission -of....
- [7] Arbitražna komisija Mirovne konferencije o Jugoslaviji, 15.11.2013.
- [8] U radu korišten zvanični prevod na b/h jezik Evropske komisije – Mišljenje Arbitražne komisije br. 1 -15 Izvor službena arhiva Ministarstva finansija i trezora BIH, odnosno Direkcije za poslove državne sukcesije – RBIH.
- [9] S.Perović :“Pravda i stečena prava“-Pravno filozofske rasprave, str.9-44, Beograd, 1995.

⁵² Jusufbašić, 2011, str. 1.

UTICAJ FAKTORA ORGANIZACIJSKOG PONAŠANJA NA AKTIVNOSTI UPOSLENIKA

THE INFLUENCE OF ORGANIZATIONAL BEHAVIOR AT THE ACTIVITIES OF EMPLOYEES

Edin Ajanović

Fakultet za menadžment i poslovnu ekonomiju Univerziteta u Travniku

SAŽETAK

Poslovanje organizacije odvija se u vrlo složenim i dinamičnim uslovima u kojima je konflikt gotovo svakodnevna pojava. U organizaciji djeluje mnoštvo različitih pojedinaca, sa različitim tipovima ponašanja, čiji je rad organiziran u jedinice i grupe različitih veličina i funkcija. Poseban uticaj na organizaciju koja djeluje imaju neformalne grupe i timovi unutar same organizacije. Osim toga, organizacija postoji i opstaje u okruženju koje poprima globalna obilježja (globalizacije) i u kojem menadžer posebnu pažnju mora usmjeriti na uticajno-interesne skupine (stakeholdere). U složenoj komunikacijskoj mreži i poslovanju u kojem su ciljevi i interesi pojedinaca i grupa često nekompatibilni ili međusobno suprotni, a poslovne aktivnosti međuzavisne, nemoguće je ne priznati konflikt kao veoma bitan činilac organizacijskog ponašanja i života uopće.

Ključne riječi: organizacija, konflikt, organizacijsko ponašanje, grupe, timovi

Key words: organization, conflict, organizational behaviour, groups, teams

ABSTRACT

Business activities performed by the organization happen in a very complex and dynamic conditions where conflict is almost a daily phenomenon. Many different individuals with different types of behavior operate in the organization, whose work is organized in units and groups of different sizes and functions. Informal groups and teams performing in the organization have a special impact on the same organization. In addition, the organization exists and performs in the environment which takes global signs (of the globalization) and in which a manager has to pay special attention to influential and interest groups (stakeholders). In the complex communicational network and business activities where objectives and interests of the individuals are very often incompatible and mutually opposing, and business activities interdependent, it is impossible not to take the conflict as a very important factor of organizational behaviour and life in general.

UVOD

Kako organizacioni faktori utiču na ponašanje ljudi u cilju unapređenja efikasnosti organizacije i zadovoljstva zaposlenika, možemo pretpostaviti, kao osnovnu hipotezu, da je kvalitetno organizaciono ponašanje uz dobro ustrojenu organizacijsku kulturu, sa primjenom motivacijskih faktora, veoma bitan element u uspješnom poslovanju organizacije. U današnjem turbulentnom vremenu, u eri

globalizacije, svako unapređenje organizacijske strukture zahtijeva niz radnji koje su uzročno – posljedično vezane. Da bi se organizacija mogla kvalitetno pozicionirati na tržištu i dovoljno dobro diferencirati od srodnih organizacija potrebno je uložiti mnogo energije i resursa kako bi organizacija imala inovativnu klimu koja može dovesti do pozitivnog ishoda. Menadžeri konstantno pokušavaju da povećaju produktivnost svojih radnika (Ivanchevich, 2005). U poređenju sa drugim mnogobrojnim činiocima, koji utiču na produktivnost radne snage, motivacija radnika je posebno važna. S toga se ovome radu prišlo na način indentifikovanja faktora koji utiču na ponašanje uposlenika. Urađena je analiza stavova uposlenika prema različitim parametrima, kao što je uporedna analiza faktora sa obzirom na starosnu dob ispitanika, analiza spram pola ispitanika i stručne spreme ispitanika.

EMPIRIJSKO ISTRAŽIVANJE FAKTORA ORGANIZACIJSKOG PONAŠANJA

Istraživanje⁵³ koje je sprovedeno u više organizacija na području sjeveroistočne BiH imalo je za cilj da ispita savremenost metoda i tehnika motivacije, uticaj motivatora na organizacijsku kulturu, odredi uzročno-posljedičnu vezu organizacijske kulture, organizacijskog ponašanja i konflikata u organizaciji. Obzirom da se radilo o prigodnom uzorku, odziv ispitanika je bio zadovoljavajući i sa anktiranja se vratilo stotinu ispunjenih anketa.

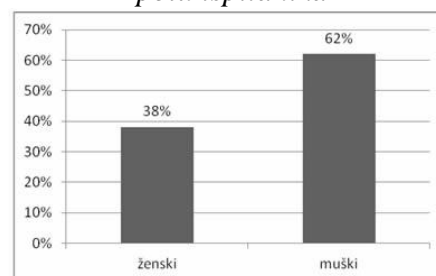
⁵³ Članak je zasnovan na istraživanju Edina Ajanovića, koje je izvedeno pod mentorstvom prof.dr. Jasne Bajraktarević, a u sklopu izrade magistarskog rada na temu : Psihološki aspekti organizacijskog ponašanja sa posebnim osvrtom na konflikt, koji je odbranjen 2011.godine na Fakultetu za menadžment i poslovnu ekonomiju, Univerziteta u Travniku.

Osnovni ciljevi i pretpostavke istraživanja:

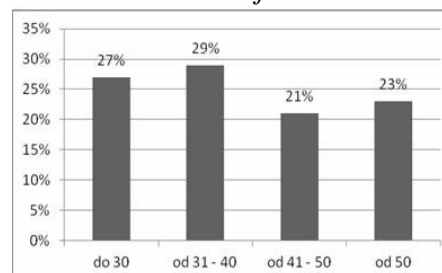
- Odrediti uzročno – posljedičnu vezu organizacijske kulture, organizacijskog ponašanja i konflikata u organizaciji na efektivni i efikasni rad uposlenika
- Pretpostavka postojanja razlike u ocjenama faktora organizacionog ponašanja između ispitanika različite starosne dobi, stručne spreme i ispitanika različitog pola.
- Organizacijski konflikti ne moraju uvijek da imaju negativne posljedice po organizacijsku stabilnost i funkcionalnost
- Istražiti mogućnosti podizanja motivacije uposlenika s ciljem ostvarivanja boljih rezultata organizacije
- Istražiti mogućnost smanjenja konfliktnih situacija u organizaciji s ciljem uspješnijeg poslovanja
- Istražiti mogućnost jačanja organizacione kulture s ciljem boljeg pozicioniranja organizacije

ANALIZA EMPIRIJSKOG ISTRAŽIVANJA FAKTORA ORGANIZACIJSKOG PONAŠANJA

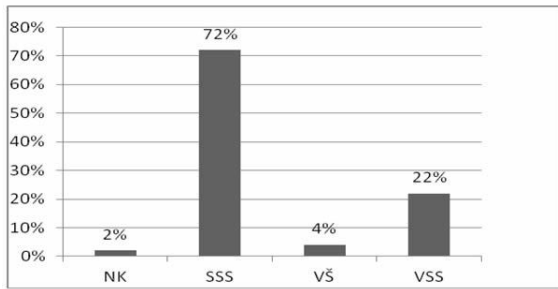
Dijagram 1: Struktura ispitanika prema polu ispitanika

Dijagram 2: Struktura ispitanika prema starosnoj dobi

Dijagram 3 : Struktura ispitanika prema stručnoj spremi

Kako bi analiza rezultata bila moguća, sva pitanja iz anketnog upitnika su podijeljena na četiri osnovna faktora. Faktori koji su izdvojeni i korišteni u radu, a veoma su bitni za interpretaciju rezultata kao i dokazivanja određenih hipoteza su: socijalni faktor, odnos sa pretpostavljenim, intrizični faktor i faktor mogućnosti za učenje i razvoj. Prema nabrojanim faktorima ispitivanje je dovelo do sljedećih rezultata:

1. Socijalni faktori (obuhvata zadovoljstvo/nezadovoljstvo socijalnim varijablama radnog okruženja, saradnja sa kolegama, povjerenje, poštovanje od strane radne organizacije).

Tabela 1 : Srednja vrijednost socijalnih faktora

Varijable	Uzorak	Min.	Max.	Srednja vrijednost
10	100	2,00	5,00	3,74
11	100	2,00	5,00	3,76
15	100	1,00	5,00	2,67
16	100	1,00	5,00	2,62
17	100	2,00	5,00	3,84
18	100	3,00	5,00	4,10
20	100	3,00	5,00	4,56
Rezultat	100			3,61

Srednja vrijednost ispitanika u ovoj kategoriji je 3,61 . Statistička obrada rađena u aplikaciji SPSS 17.0 .

2. Odnos sa pretpostavljenim (obuhvata slaganje/neslaganje u odnosima sa pretpostavljenim, komunikaciju prema višim i nižim slojevima menadžerskog upravljanja).

Tabela 2: Srednja vrijednosti faktora odnosa sa pretpostavljenim

Varijable	Uzorak	Min.	Max.	Srednja vrijednost
9	100	1,00	5,00	3,4800
12	100	3,00	5,00	3,6800
13	100	2,00	5,00	3,5900
14	100	1,00	5,00	3,1700
Rezultat	100			3,48

Srednja vrijednost ispitanika u ovoj kategoriji je 3,48. Statistička obrada rađena u aplikaciji SPSS 17.0 .

3. Intrizični faktor (odnosi se na intrizične komponente u organizaciji, beneficije, materijalne nagrade, učešće u donošenju raznih odluka u poslovanju, participiranje u različitim komisijama u organizaciji, zanimljivost posla, osjećajem da učestvuje kao sastavni dio tima za postizanje boljih rezultata i sl.)

Tabela 3: Srednja vrijednost intrizičnog faktora

Varijable	Uzorak	Min.	Max.	Srednja vrijednost
1	100	2,00	5,00	4,25
2	100	2,00	5,00	3,89
3	100	3,00	5,00	4,24
4	100	2,00	5,00	3,75
5	100	2,00	5,00	3,26
6	100	1,00	5,00	2,95
21	100	3,00	5,00	4,18
22	100	2,00	5,00	3,70
24	100	3,00	5,00	4,20
Rezultat	100			3,82

Srednja vrijednost ispitanika u ovoj kategoriji je 3,82 . Statistička obrada rađena u aplikaciji SPSS 17.0 .

4. Mogućnosti za učenje , razvoj i napredovanje (uključuje mogućnosti za dalje usavršavanje, učenje i razvoj, napredovanje i sl.).

Tabela 4: Srednja vrijednost faktora mogućnosti učenja i napredovanja

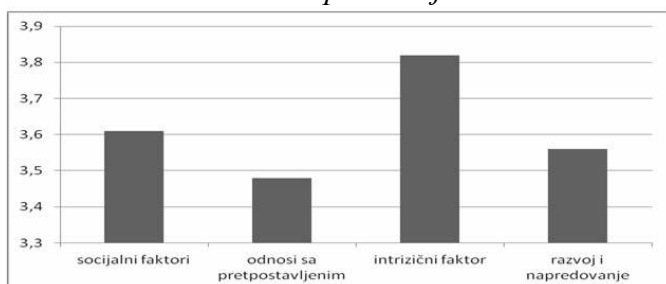
Varijable	Uzorak	Min.	Max.	Srednja vrijednost
7	100	1,00	4,00	2,7900
8	100	1,00	5,00	3,3100
19	100	3,00	5,00	4,4300
23	100	2,00	5,00	3,7071
Rezultat	100			3,56

Srednja vrijednost ispitanika u ovoj kategoriji je 3,56. Statistička obrada rađena u aplikaciji SPSS 17.0.

Tabela 5: Zbirni pregled faktora organizacijskog ponašanja

Faktori	ocjena
socijalni faktori	3,61
odnosi sa pretpostavljenim	3,48
intrizični faktor	3,82
razvoj i napredovanje	3,56
PROSJEK	3,62

Dijagram 4: Faktori organizacijskog ponašanja

U tabeli faktora organizacijskog ponašanja dat je prikaz prosječnih vrijednosti ocjena prema svakom faktoru ponaosob. Najveću prosječnu ocjenu ispitanika ima intrizični faktor i to 3,82 što nam ukazuje na to da je najveća pažnja uposlenika (ispitanika) usmjerena ka zadovoljstvu materijalnim kompenzacijama za rad, zanimljivošću posla, raznim beneficijama, učešćem u donošenju odluka i sl. Kao naslabiji faktor ispitanici su ocijenili odnos sa pretpostavljenim i to prosječnom ocjenom od 3,48. Iz toga možemo zaključiti da u odnosu ovih faktora dominira intrizični faktor kome je veoma blizu i socijalni faktor sa takođe veoma visokom

prosječnom ocjenom od 3,61 a takođe i faktor razvoj i napredovanje sa ocjenom od 3,56. Ispitanici su ovim ocjenama naznačili da su im mogućnosti razvoja, daljeg usavršavanja, boljih materijalnih primanja, beneficija bitniji od ostalih faktora koji utiču na ponašanje uposlenika u toku rada.

ANALIZA FAKTORA ORGANIZACIJSKOG PONAŠANJA U ZAVISNOSTI OD GODINA ŽIVOTA ISPITANIKA

Tabela 6: Faktori organizacijskog ponašanja u zavisnosti od godina života ispitanika

Starost	N	Socijalni faktor	Odnos sa pretpostavljenim	Intrizični faktor	Mogućnost za učenje, razvoj i napredovanje
Do 30	27	3,65	3,50	3,84	3,56
31-40	29	3,53	3,36	3,76	3,53
41-50	21	3,69	3,43	3,82	3,51
51-	23	3,61	3,65	3,89	3,64

Zaposleni svih starosnih kaegorija najviše ocjene daju intrizičnom faktoru, dok najmanje ocjene daju faktoru odnosu sa pretpostavljenim. O grupi ispitanika koji su u starosnoj kategoriji do 30 godina takođe preovladava visoka ocjena prema intrizičnom faktoru, dok je pomalo neočekivano niska ocjena prema faktoru za učenje i razvoj, jer po mnogobrojnim stavovima, su upravo mladi ljudi ti u koje najviše treba ulagati u oblasti učenja i razvoja. Ukupno gledajući rezultate, možemo zaključiti, da su uopšteno gledano ispitanici u starosnoj katgoriji od 31- 40 godina dali najviše ocjene svim faktorima, što bi se moglo objasniti njihovom zrelošću i predanosti organizaciji i radnim obavezama. I kod njih je ipak intrizični faktor takođe nabolje ocijenjen.

Materijalna nagrađivanja, beneficije i ostali elementi intrizičnog faktora takođe su najbolje ocijenjeni i kod grupa starosti od 41-50 godina i 50 godina i više, što nam ukazuje na to da su te starosne grupe više okrenute sigurnosti radnog okruženja,

stabilnijem poslovanju i većim matrijalnim nagradama.

ANALIZA FAKTORA ORGANIZACIJSKOG PONAŠANJA U ZAVISNOSTI OD POLA ISPITANIKA

Tabela 7: Faktori organizacijskog ponašanja u zavisnosti od pola ispitanika

Pol	N	Socijalni faktor	Odnos sa pretpostavljenim	Intrizični faktor	Mogućnost za učenje, razvoj i napredovanje
muški	72	3,60	3,47	3,80	3,53
ženski	28	3,65	3,52	3,88	3,63

Možemo zaključiti da su žene zadovoljnije od muškaraca po svim navedenim varijablama (faktorima organizacijskog ponašanja) a posebno je to izraženo kod ocjena za mogućnost za napredovanje, učenje i razvoj kao i intrizični faktor. Ovakve ocjene možemo pripisati i činjenici da su žene sklonije da rade u institucijama u zatvorenim prostorima gdje strpljenje igra veliku ulogu, dok su muškarci skloniji

dinamičnijim poslovima koji zahtijevaju više promjena.

ANALIZA FAKTORA ORGANIZACIJSKOG PONAŠANJA U ZAVISNOSTI OD STRUČNE SPREME ISPITANIKA

Tabela 8: Faktori organizacijskog ponašanja u zavisnosti od stručne spreme ispitanika

Stručna sprema	N	Socijalni faktor	Odnos sa pretpostavljenim	Intrizični faktor	Mogućnost za učenje, razvoj i napredovanje
NK	4	3,39	2,94	3,53	3,44
SSS	77	3,63	3,53	3,86	3,57
VŠ	4	3,61	3,38	3,58	3,50
VSS	15	3,57	3,38	3,76	3,53

Ukoliko se osvrnemo na postavljene hipoteze, možemo zaključiti da pretpostavka po kojoj smo pretpostavili da postoji razlika u ocjenama faktora organizacijskog ponašanja između ispitanika različite starosne dobi, stručne spreme, i pola je dokazana obzirom da su razlike ne tako velike ali su evidentne. Pretpostavka u kojoj se navodi da je organizaciono ponašanje bitan faktor primjene savremenih metoda rada u organizaciji je veoma usko povezana sa determinantom stručne spreme uposlenika. Sam nivo obrazovanosti u direktnoj je proporciji sa ovladavanjem znanjima iz

usko specijalističkih oblasti djelovanja organizacije.

U svim segmentima poslovanja javljaju se nove tehnološke i spoznajne inovacije. Iz toga proizilazi da je ljudski faktor veoma značajan za funkcionisanje i prihvatanje novih savremenih tehnologija koje dominiraju u konkurentskoj prednosti na tržištu, i kao takve omogućavaju opstanak i rast organizacije.

Ljudski faktor ima najznačajniju ulogu u procesu rada. Pojedine tehničko-tehnološke i društvene promjene zahtijevaju nove profile kadrova, nivo potrebnog obrazovanja se povećava, a sve veća

podjela rada dovodi do stručne specijalizacije, što u izvjesnom smislu ograničava mobilnost ljudskih resursa. Planiranje rasta i razvoja preduzeća mora da bude prožeto nastojanjima da se obezbijedi adekvatna kadrovska struktura i da se stvaraju uslovi za njeno efikasno korišćenje, a dinamizam kadrovskih resursa je inicijator rasta i drugih promena u poslovanju preduzeća, kao što je i primjena savremenih metoda rada u organizaciji.

Budući da su kadrovi osnovni činilac poslovanja, njihovo planiranje mora biti dio opšte strategije rasta preduzeća. Da bi se obezbijedila veza između strategije preduzeća i planova razvoja kadrova, može se govoriti o tri nivoa planiranja:

- prvi nivo je nivo preduzeća gde se utvrđuje opšti značaj kadrova i radnih uslova i shodno tome utvrđuju se principi kadrovske politike
- drugi je nivo organizacionih dijelova preduzeća koji uključuju razmatranje alokacije po organizacionim dijelovima,
- treći nivo odnosi se na alokaciju kadrova po funkcijama i njihovim organizacionim dijelovima

Motivisan radnik je daleko lojalniji organizaciji od radnika čiji je nivo motivacije nizak. Skloniji je manjem broju izostanaka sa posla kao i većoj predanosti radu i izvršavanju svojih radnih zadataka. Analizirajući podatke i nakon provedenog straživanja mogu se preporučiti sljedeće smjernice:

- Identifikovati individualne razlike uposlenika
- Pravilno raspoređivati uposlenike na radna mjesta
- Uvijek imati cilj
- Svaki postavljeni cilj u organizaciji treba biti dostižan
- Individualizovanje nagrada prema zaslugama pojedinaca u organizaciji
- Obuka zaposlenika mora biti kontinuirana

Ljudski faktor ima najznačajniju ulogu u procesu rada. Pojedine tehničko-tehnološke i društvene promjene zahtijevaju nove

profile kadrova, nivo potrebnog obrazovanja se povećava, a sve veća podjela rada dovodi do stručne specijalizacije, što u izvjesnom smislu ograničava mobilnost ljudskih resursa. Planiranje rasta i razvoja preduzeća mora da bude prožeto nastojanjima da se obezbijedi adekvatna kadrovska struktura i da se stvaraju uslovi za njeno efikasno korišćenje, a dinamizam kadrovskih resursa je inicijator rasta i drugih promena u poslovanju preduzeća.

ZAKLJUČAK

Mnogo puta je dokazivano da poslovni rezultat u mnogome zavisi od motiva. Rad može imati pozitivne i negativne rezultate, što zavisi od mnoštva faktora: unutrašnjih, spoljašnjih, objektivnih i subjektivnih, karaktera ličnosti, njene osposobljenosti, prirode i karaktera posla i slično. Svi faktori koji utiču na motivisanost uposlenika direktno utiču i na njegovo ponašanje. Nemotivisan uposlenik neće davati svoj maksimum, neće nastojati da se u potpunosti posveti razvijanju svojih radnih sposobnosti, komunikaciji u skladu sa pravilima, normama i načelima organizacije. Ovaj rad imao je za cilj da kroz različite faktore koji utiču na organizacijsko ponašanje ukaže na mogućnosti poboljšanja opšte slike organizacije i dovođenje nivoa ponašanja i organizacione klime u sfere koje odgovaraju radnom ambijentu za ispunjenje postavljenih ciljeva.

O hijerarhiji faktora organizacijskog ponašanja i njihovoj važnosti teško je govoriti iz razloga različitosti međusobnog odnosa motivatora koji različito djeluju na uposlenike. Tehnički uslovi rada, međuljudski odnosi, riješena stambena pitanja, lične zarade i sam princip raspodjele radnih mjesta imaju veoma veliki uticaj na rad i ponašanje uposlenika. Među faktorima koji imaju karakter samoaktualizacije najznačajnija je mogućnost napredovanja, u smislu stručnog usavršavanja i preuzimanja boljih,

složenijih i odgovornijih poslova. Može se reći da uposlenici sa ambicijama za stručno usavršavanje i napredovanje imaju bolje rezultate rada, a njihovo ponašanje je u skladu sa normama i pravilima organizacije. Nasuprot tome uposlenici koji nemaju izraženu sklonost ka samoaktualizaciji odnosno napredovanju su skloniji manjem poštivanju pravila i izbjegavanju svojih radnih obaveza.

U cjelini gledano vrijednosti dobijene istraživanjem su zadovoljavajuće. Primjetno je veoma malo odstupanje vrijednosti faktora koje smo uzeli kao segmente prema kojima će se odrediti određena pozicija. Takođe je upečatljivo da je intrinzični faktor kod svih segmenata bio naizraženiji, odnosno dobijao je više ocjene. Obzirom da su i ostali faktori takođe u veoma malom intervalu ocjena od svih grupa po kojima je vršena analiza moguće je izvući i određene pouke. Rezultati analize koja je uslijedila nakon provedenog istraživanja može nam dati naznake prijedloga za unapređenje organizacijskog ponašanja. Vodeći ljudi organizacija bi trebalo da organizuju različite vidove sastanaka sa uposlenicima na kojima će oni izniti svoje stavove, mišljenja, prijedloge, sugestije, probleme na kojima će zajednički tražiti rješenja. Organizovanje programa na kojima bi bila uručivana različita priznanja pojedincima koji su svojim trudom, zalaganjem i rezultatima doprinijeli organizaciji na različite načine. Time bi takođe uticali i na ostale uposlenike da se više aktiviraju u postizanju što boljih rezultata. Pretpostavka takvog nagrađivanja, obzirom da je intrinzični faktor vodeći po vrijednostima dobijenih ocjena u istraživanju, jeste uzimanje u obzir i mišljenja i stavova radnika, njihovih prijedloga itd. Što se tiče ostalih faktora u cilju unapređenja moguće je organizovati i kolektivne sistematske preglede kao vid brige o njihovom zdravlju, organizovanje kolektivne brige za socijalni status porodice uposlenika i sl. Veoma je bitno svakom zaposlenom prići kao samostalnom biću i pokušati otkriti koje su

potrebe bitne i koji su to ključni faktori dominantni kod njega, pa ih onda iskoristiti kao odlične motivatore u cilju poboljšavanja njegovog ponašanja. Uspjeh savremene kompanije ne može se postići bez odgovarajućih ljudskih resursa koji raspolažu znanjima, sposobnostima i ličnim osobinama primjerenim delatnosti organizacije, poslovnim ciljevima i zahtjevima tržišta. Ljudi su jedini aktivni faktor u svim prošlim, sadašnjim i budućim promjenama. Zbog toga je veoma bitno posvetiti punu pažnju izučavanju ljudi, njihovih potreba, ciljeva, stavova, osjećanja, osobina i sl. Posjedovanje znanja u današnjem novom tkz.informatičkom dobu, predstavlja onu najbitniju konkrentsku prednost. Stoga je ulaganje u ljudski resurs ona neophodna komponenta svih organizacija koje je nezaobilazna u postizanju postavljenih ciljeva organizacije. Ulaganje u ljude i obogaćivanjem njihovih znanja, uz predan, iskren i međusobnouvažavajući odnos stiču se pretpostavke dobrog organizacijskog ponašanja, kvalitetne organizacijske klime i neminovno dobrog i dugoročnog poslovanja svake organizacije.

LITERATURA

- [1] Bahtijarević-Šiber, F. (1993) Zadaci menadžera u upravljanju konfliktima u poduzećima, Računovodstvo i financije, br. 5, Zagreb
- [2] Bahtijarević-Šiber, F., Sikavica, P. i dr. (2001) Leksikon menadžmenta, Masmedia, Zagreb,
- [3] Buble M., (1993) Projektiranje organizacije, Informator, Zagreb
- [4] Gordon, J. R. (1998) Organizational Behavior – a diagnostic approach, Prentice Hall, Inc., New Jersey
- [5] Hartley, S. W. and Lee, P. L. (1986) “Implementation of Service Marketing Programs: Key Areas for Improvement”, Journal of Professional Services Marketing, Vol. 2, Issue 1, pp. 25-37
- [6] Ivanchevich J, Konopaske R, Mattesson M., (2005), Organizational Behavior, Boston: McGraw Hill.
- [7] Jovanović M., Živković M., Cvetkovski T., (2003) Organizaciono ponašanje, Megatrend univerzitet primenjenih nauka, Beograd
- [8] Lewicki, R. J., Weiss, S. E., Lewin, D. (1992) Models of conflict, negotiation and third party intervention: A review and synthesis, Journal of Organizational Behavior, Vol. 13
- [9] Miljević M. (2010) Poslovna etika i komuniciranje, Informator, Zagreb
- [10] Petković V. (2005) Menadžment ljudskih resursa, Čačak
- [11] Pondy, L. R. (1967) Organizational Conflict: Concepts and Models, Administrative Science Quarterly, Vol. 12
- [12] Rahim, M. A. (2002) Toward a theory of managing organizational conflict, The International Journal of Conflict Management, Vol. 13, No. 3
- [13] Rot, N. (1988) Psihologija grupa, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd,
- [14] Robbins, S. P. (1995) Organizational Behavior – concepts, controversies, applications, seventh edition, Prentice-Hall, Inc.
- [15] Sikavica, P., Novak, M. (1993) Poslovna organizacija, Informator, Zagreb
- [16] Sikavica, P., Novak, M. (1999) Poslovna organizacija, 3. izdanje, Informator, Zagreb
- [17] Thomas, K. (1992) Conflict and Negotiation Processes in Organizations in M. D. Dunette ed., Handbook of Industrial and organizational Psychology, New York
- [18] Vuković M., (2006) Uvod u kulturu komunikacije, Tehnički fakultet u Boru univerzitet u Nišu, Decembar
- [19] Zvonarević M., (1978) „Socijalna psihologija“, Školska knjiga Zagreb

HULIGANIZAM VID DEVIJANTNOG PONAŠANJE NAVIJAČA NA SPORTSKIM TERENIMA

HOOLIGANISM VISION DEVIANT BEHAVIOR FANS AT SPORTS GROUNDS

Osman Jašarević

Pravni fakultet Univerziteta u Travniku

SAŽETAK

Navijači su osobe koje svojim prisustvom, navijanjem, odnosno aplaudiranjem i manifestovanim ovacijama na sportskim terenima ohrabruju pojedinca ili tim pri sportskom sudjelovanju radi ostvarivanja određenih sportskih rezultata. Sastavni su dio svakog sportskog događaja, odnosno sportskog tima. Kako stvari stoje na sportskim terenima, treba razlikovati pozitivno ponašanje navijača koje korisno djeluje na tim, takmičara pa i samog navijača, te s druge strane devijantno ponašanje navijača koje šteti i dovodi navijače u fazu divljanja i izliva divljačke strasti pojedinca i ljudi oko njega. Aplaudirati, odnosno navijati se može na više načina, a način navijanja određuje i sam događaj na kojem se navija. Tako npr. u Bosni i Hercegovini ima više navijačkih grupa, a poznate su Horde zla, Manijaci i dr. Dok u Hrvatskoj postoji mnogo više navijačkih grupa, od kojih su najpoznatije Bad Blue Boys i Torcida i dr., u Srbiji grupa Delije i druge što se podrazumjeva da ima više grupa i podgrupa koje se javljaju uz svoj domicilni tim. Nijedna država u regijonu pa i šire nije pošteđena od navijačkih grupa. Veliki sigurnosni problem u državno-društvenim zajednicama su današnje navijačke grupe, koje svoje navijanje manifestuju u vidu huliganizma a koji se javlja unutar njih. Uz huliganizam, problem predstavljaju i rasizam, nacionalizam, ksenofobija i ostali oblici diskriminacije koji se javljaju na sportskim terenima. Kao posljedica toga devijantnog navijanja, često dolazi do

devijantnog ponašanja, odnosno navijačkih nereda koji završavaju uništavanjem imovine, tučnjavama, povrjeđivanjem a ponekad i smrću navijača. Među najpoznatijim primjerima navijačkih nereda koji se najčešće uzima za negativan primjer je: tragedija na Heysel stadionu 1985., utakmica Dinama i Crvene Zvezde 1990. te nedavni događaji na utakmici Dinama i Hajduka u čemu nimalo nezaostaju derbi susreti, Crvena Zvezda i Partizan, Sarajevo - Željezničar, i dr. Zbog učestalost takvih nereda posljednjih desetljeća javila se potreba za zakonom o navijačima i njihovom huliganskom ponašanju. Taj je zakon u pojedinim državama donesen, međutim uz mnoge oblike pobune i neosnovanost žalbi, radi sprečavanja nedoličnog huliganskog ponašanja grupe ili pojedinih navijača.

Ključne riječi: navijači, devijantno ponašanje, huliganstvo, sport, sportski tereni, neredi, prevencija, organi represije i Zakon.

Key words: fans, deviant behavior, hooliganism, sports, sports courts, riots, prevention, repression and law authorities.

ABSTRACT

Fans are people who by their presence, cheering, and applause and a standing ovation manifested at sporting events encouraging individual or team sports participation in order to achieve certain results in sport. Are an integral part of any sporting event, or for sports teams. As

things stand at sporting events, one must differentiate between the positive behavior of fans that beneficially affect the team, and the athletes and fans, and on the other side of deviant behavior that harms the fans and brings fans into a phase of wild and savage outbursts of passion of the individual and the people around him. Applaud or cheer can be in many ways, a way of cheering determined and the event where the cheers. Thus, for example, Bosnia and Herzegovina has several fan groups, known as the evil, maniacs, etc. While there are a lot more fan groups, most notably Bad Blue Boys and Torcida in Serbia Delije group... and the other which means that there are more groups and subgroups that occur along its indigenous team. No country in region and beyond is not spared from the fans' group. A major security problem in the state and communities are today's fan group, that its winding manifested in the form of hooliganism that occurs within them. With hooliganism, concerns and issues of racism, nationalism, xenophobia and other forms of discrimination that occur on the sports field. As a consequence of deviant cheering, often lead to deviant behavior, or fan riots that ended in the destruction of property, fights, injuries and sometimes death fans. Among the most famous examples of fan riots that are commonly taken for a negative example is the Heysel stadium tragedy in 1985., Match between Dinamo and Red Star Belgrade in 1990. and recent events in the match between Dinamo and Hajduk, in which no nezaostaju derby matches, Red Star and Partizan Belgrade, Sarajevo and Zeljeznicar, etc. Because of the frequency of such riots last decade there was a need for a law on fans and their hooligan behavior. That is the law in some states enacted, but with many forms of resistance and unfounded complaints, in order to prevent inappropriate hooliganism group or individual fans.

UVOD

Riječ navijači u širem smislu se pojavila otkad postoji i sam sport. Već u antičko doba javljaju se grupe ljudi koje su navijale za svoje favorite na sportskim manifestacijama. Kako se razvijao sport i sportski duh navijača, razvijale su se i mnogobrojne navijačke grupe u sportskom duhu i različiti vidovi navijanja. Među njima su se razvijale grupe i pojedinci koji su prevazilazili vatrene navijačke strasti i pritome se nedolično ponašali uzrokujući nered i skandalozne istupe. U današnje vrijeme to su mnogobrojne i dobro organizovane sportsko rekreativne huliganski raspoložene navijačke grupe i pojedinci, koje se u posljednje vrijeme sve više izmiču svakodnevnoj zakonitoj kontroli državnih organa, agencija, odnosno represivnim institucijama. Generalno, najveći problem predstavlja navijački huliganizam koji preplavlja teritorijalno gradove, odnosno vikend dane kada njihovi ljubimci odigravaju redovne utakmice ili derbije. Iako se huliganizam javlja u gotovo svim sportovima, i na ovaj način ga je važno približiti građanima na primjeru nogometnih huligana. Razlog tome je činjenica što se upravo na nogometnim stadionima događaju najveći navijački neredi i to što i na mnogim manifestacijama iz drugih sportova nerede izazivaju upravo pripadnici nogometnih navijačkih grupa. U ovom stručnom članku ću objasniti razlike između pozitivnih, odnosno dobro namjernih i nedobro-namjernih, tvz. negativnih odnosa navijanja, te uzroke i uslove koji navijače dovode do takvog devijantnog i nedobro namjernog ponašanja. Kroz ovakvu prizmu odnosa navijača na sportskim manifestacijama važno je kazuistički i na drugi način prikazati neke od najmonstruoznijih navijačkih nereda u Bosni i Hercegovini, Hrvatskoj, Srbiji i šire u Evropi.

NEDOLIČNI KONTEKST HULIGANSKOG NAVIJANJA NA SPORTSKIM TERENIMA

Navijači i njihove psiho-fizičke aktivnosti

Navijači su osobe, jedna ili više njih u grupi koje svojim navijanjem ohrabruju pojedinca, par ili skupinu ljudi u izvođenju određene psiho-fizičke aktivnosti, uz pomoć određenih sredstava ili bez njih, a u svrhu kako osobnog interesa tako i zadovoljstva onoga za koga navijaju.

Navijači koji imaju iste predmetne objekte navijanja često se organiziraju u grupe navijača i klubove obožavatelja (fan klubove), a sve radi vatrenog bodrenja i navijanja.

Navijati se može na više načina, a sam način navijanja određuje i bonton događaja na kojem se navija:

1. aplaudiranjem uz pomoć ruku (dlanovima) ili pomagala za jači pljesak;
2. glasom, to jest raznim ovacijama, povicima, pjesmama, parolama itd., koje su posebno osmišljene za objekt navijanja ili je historijskim tokom, odnosno vremenom pripala predmetnom timu navijanja;
3. navijačkim rekvizitima – raznim muzičkim, odnosno duvačkim i drugim instrumentima, kao što su udaraljke, bubnjevi, fanfare, transparenti i dr.

Razlog navijanja podstiče sam tim-klub za koga se navija, svojom izgledom, ponašanjem i dosadašnjim uspjesima što proizvodi tako strastveno navijanje u smislu:

1. da se podržava, to jest moralno ojača tim, odnosno objekat navijanja,
2. da se manifestuje svoja naklonost, odnosno privrženost i vjernost timu-objektu navijanja,
3. da se želi obeshrabriti protivnika i njegova navijačka grupa, te
4. radi druženja s osobama istog motivacionog uvjerenja i ponašanja prema navijanju.

Od kada postoji navijanje, odnosno manifestovanje duhovnih strasti prema pojedincima ili takmičarskim timovima, povlači za sobom kontroverze u vezi toga postavljajući se pitanje, šta je navijanje a šta nije pa su tako neke društvene i nomo tehničke norme odredile, šta spada u pravilno i moralno opravdano navijanje a šta ne?

Tako se navijanjem nemože smatrati:

1. vrijeđanje sportskog protivnika po rasnoj, vjerskoj, nacionalnoj, etničkoj ili nekoj drugoj diskriminirajućoj osnovi, te fizičko nasilje nad istim osobama;
2. vrijeđanje vlastitog objekta navijanja po rasnoj, vjerskoj, nacionalnoj ili nekoj drugoj diskriminirajućoj osnovi te fizičko nasilje nad istim;
3. korištenje nedopuštenih sredstava za navijanje (bengalke, topovski udar, petarde tj. pirotehnika općenito radi sigurnosti) te ometanje uz pomoć istih odvijanja događaja na kojima se navija;
4. verbalno izazivanje i fizičko sukobljavanje sa suparničkim navijačima te vrijeđanje istih po rasnoj, vjerskoj, nacionalnoj ili nekoj drugoj diskriminirajućoj osnovi na sportskim događajima gdje se navija i van njih;
5. sukobljavanje sa osobama sekurite službi koje su zadužene za očuvanje javnog reda i mira (pripadnicima policije, redarima i drugim fizičkim ili tehničkim osiguranjima) na sportskim događajima gdje se navija, odnosno navijači prazne svoju pozitivnu ili negativnu energiju;
6. sprječavanje održavanja sportskog događaja gdje se navija što na samom mjestu održavanja što van njega i
7. razni načini ometanja protivnika svog tima, odnosno objekta navijanja van pravila koje nalaže bonton ponašanja.

Šta ljudsko biće motiviše da postaje navijač?

Moglo bi se reći da je jedan od razlog zabava, jer je gledanje sportskih događaja,

odnosno manifestacija zapravo jedna od prilika za međusobno druženje i uživanje u navijanju. Naime, to je i jedan od načina oslobađanja nagomilane energije kroz frustrirajuće oblike ponašanja, koje ljudsko biće ne može izbaciti kroz drugi vid, odnosima kroz svoj život. Etika i estetika su razlog za neka ljudska bića, koja posebno uživaju u ljepoti nekog sporta. Razlog može biti i porodično zblizavanje, recimo kad cijela porodica zajedno odlazi navijati za svoj tim, što nisu rijetki slučajevi. Odlazak na sportska događanja može uzrokovati takozvano „samouvjereno i posuđeno samopouzdanje“. To se događa kad se navijač poistovjećuje, odnosno identifikuje s timom i smatra se uspješnim kad je njegov tim uspješan (to se najčešće vidi kroz izjave, „pobjedićemo“, „pobijedili smo“). Sport ima veliki utjecaj na živote mnogih ljudskih bića, što ih dovodi do zanimanja za navijače i njihove grupne navijačke strasti. Tako su, mnoga istraživanja provedena nad navijačima, odnosno navijačkim grupama u posljednjih desetak godina. Mnoge teorije sociološkog, psihološkog ili biološkog karaktera pokušavaju objasniti navijačko ponašanje u smislu njegovih etioloških uzroka i fenomenoloških posljedica. Sociolozi Zillman, Bryant, and Sapolsky vjeruju da sudjelovanje u navijanju ima gotovo jednake pozitivne učinke na ljudsku psihi kao i samo participiranje u sportskom događaju. Međutim, mnoge teorije tvrde da gledanje sportskog događaja (boks meč, fudbalska ili košarkaška utakmica) zapravo u ljudskim bićima podstiče buđenje osnovnih ljudskih nagona te zbog toga podstiče kod nekih normalno navijanje za pobjedom njegovog simpatizera a kod drugih podstiče na navijačko nasilje. Jedan od najbitnijih karakteristika navijača je njegova emocionalna povezanost s timom za koji navija. Učanjak Eisler je 1997. objavio teoriju po kojoj navijač emocionalno ovisi o izgledu svog tima ili sportskog simpatizera-ljubimca. Kad tim gubi na sportskom terenu on doživljava stres i pravu emocionalnu strast i bol, koja

ga još više razdražuje u frustrira. Smatra se da emocije i motivacioni nagoni imaju velik utjecaj na samo ponašanje navijača. Tako se navijačko ponašanje može manifestovati kroz najmanje tri stanja: prekomjerna emocionalnost, negativno, odnosno devijantno ponašanje i pozitivno ponašanje.

Ta stanja se mogu definisati na sljedeće načine, a to su:

1. prekomjerna emocionalnost - ovo ponašanje ljudskog bića pokazuje emocionalni odgovor navijača na dobro dobru ili dobro lošu igru svoga tima. Mnoge od tih emocija su negativne, ali ima i emocija koje su pozitivne (osobito one koje su vezane uz pobjedu, odnosno uspjeh tima),
2. negativno ponašanje - stanja u okviru tog ponašanja se smatraju pokazateljima privrženosti timu koje mogu biti opasna za ostale ili samog navijača,
3. pozitivno ponašanje - stanja u okviru tog ponašanje navijača, pokazuju podršku timu na pozitivan ili neutralan način. Drugim riječima, to je ponašanje koje nije opasno za druge, nego pozitivno djeluje na samog navijača, a kroz to i njegovog simpatizera i na sam tim, koji ga opredjeljuje ka tome.

NAVIJAČKE GRUPE U BOSNI I HERCEGOVINI

FK Željezničar prvi radnički klub u Sarajevu

Željezničar je osnovan 15. septembra, 1921. godine od strane radnika "Željezničke radionice" na inicijativu Dimitrija Dimitrijevića. Zajedno sa Ludvigom Lepelom, Stjepanom Katalinićem i ostalim radnicima iz Željezničke radionice skupljaju novac za kupovinu lopte i dresova na kojima je bila kao grb izvezena lokomotiva, a zatim i za registraciju kluba kod Sarajevskog podsaveza. Kao tada jedini radnički klub među ostalim, nacionalno orijentisanim, klubovima Željezničar se susreo sa mnogim teškoćama.

Ko su Željina navijača grupa?, zna se "The Maniacs", ili "Manijaci"

Željezničar je i u Jugoslaviji bio prepoznatljiv kao ekipa koja je imala veliku podršku navijača. U šampionskoj sezoni 1971/72. Željezničar je titulu ovjerio na stadionu JNA pred velikim brojem svojih navijača. Navijači Željezničara, koji su se uvijek nalazili na južnoj strani stadiona Grbavica, svoj novi svijetli trenutak imaju u Beogradu 1981., ovaj put na Marakani u finalu Kupa SFRJ. Preko 60.000 navijača Veleža i Željezničara ispunilo je Beogradski stadion. Grafit navijača Željezničara. Tokom osamdesetih najposjećenije utakmice su bile one protiv velike četvorke (Partizan, Crvena Zvezda, Dinamo, Hajduk), Veleža, kao i protiv gradskog rivala Sarajeva.

U drugoj polovini 80-ih dolazi do organizacije navijača Željezničara koji se nazivaju "The Maniacs", ili Manijaci. Stvaraju se i podgrupe "Blue Tigers" i "Joint Union". Najznačajniji vođa navijača Željezničara bio je Dževad Begić-Đilda, heroj odbrane Sarajeva, koji je poginuo 11. jula 1992. godine. Manijaci, kao i drugi građani Sarajeva, 11. jula svake godine posjete i polože cvijeće ispred spomen-ploče Dževadu Begiću. U spomen Đildi i njegovom bratu Izetu, u Sarajevu jedna ulica nosi ime "Braće Begić". Također, održava se i malonogometni turnir između Manijaka što je još jedan način da se oda počast heroju Sarajeva. Željezničar je imao mnogo poznatih simpatizera, a neki od njih su muzičari i glumci Davorin Popović, Mladen Vojičić - Tifa, Zdravko Čolić, Davor Sučić, Branko Đurić - Đuro, Boris Šiber, Benjamin Filipović, Milan Pavlović, Nenad Janković (dr. Nele Karajlić), političari Željko Komšić, Gradimir Gojer, Alija Behmen, Ljubiša Marković, Nedžad Branković, Marin Ivanišević, pisci Aleksandar Hemon, Miljenko Jergović, Zuko Džumhur, Dario Džamonja i mnogi drugi.

FK Sarajevo i njihova navijačka grupa

Horde zla je naziv za navijačku grupu FK Sarajeva. Navijačka grupa je osnovana 1987. godine nakon utakmice protiv Crvene Zvezde, kada su navijači sa istoka prefarbali zmiju poskoka u bordo bijelu boju i ubacili ga među zvezdine navijače - Delije. Osam osoba je privedeno zbog ovog događaja, te je istima bio zabranjen ulaz na istočnu tribinu. U prošlosti navijači kluba su sebe nazivali Pitari. Naziv "Horde zla" se temelji na istoimenom Zagorovom stripu.

JAVLJANJE NAVIJAČKIH GRUPA U HRVATSKOJ

Najpoznatije navijačke grupe u Hrvatskoj su Bad Blue Boys (NK Dinamo Zagreb) i Torcida (NK Hajduk Split), o kojima ćemo kazati nešto više. Ostale navijačke skupine su: Armada (NK Rijeka), Kohorta (NK Osijek), Ultrasi (NK Cibalia Vinkovci), White Stonesi (NK Varteks), Šibenski Funcuti (NK Šibenik) itd. Huliganizam se u Hrvatskoj javlja paralelno s raspadom Jugoslavije. Historijske i tradicionalne razlike koje su konačno i dovele do disolucije Jugoslavije već su ostavljale traga i posljedica na nogometu. Kako Torcidi tako i Bad Blue Boysima na svim se većim utakmicama protiv klubova iz Srbije redovno pridruživao ogroman broj sportista liga nižeg ranga, a do kraja 1980-ih ova je praksa postala općeprihvaćena, pogotovo kada je bila riječ o utakmicama s nekom od dviju beogradskih sportskih takmičara-fudbalera, Partizana ili Crvene Zvezde. Opće je poznato da su gostovanja u Beogradu već dugo predstavljala opasnost za hrvatske navijače, od sportske sezone 1987/88 ona je osjetno postala još veća. Kako je komunistički režim cijelom Europu bio na zalazu, a Srbi se počeli okretati prema srbijanskoj državi, navijačke grupe Torcida i Bad Blue Boysa počele su zajedno putovati na utakmice kako bi bile organizovanije i broječano jače. Međutim, dalo se primijetiti da su isto to često činili i navijači Crvene Zvezde i Partizana. Jedan

je od glavnih razloga tome bila beogradska policija kojoj je sve više smetala i sama pojava hrvatskih transparenta i zastava u njihovom gradu. A kako su navijači sa sobom nosili i baklje i dimne bombe za stvaranje atmosfere, vlasti su odlučile oštro djelovati. Sve su češće te intervencije bile brutalne, posebno kada se radilo o Bad Blue Boysima koje su dugo smatrali najjačom među hrvatskim desničarskim skupinama.

Bad Blue Boys organizovana navijačka grupa NK Dinama iz Zagreba

Navijačka skupina Bad Blue Boys navijačka je skupina NK Dinama iz Zagreba. Poznata je po raznim nasilnim ispadima na svom domaćem stadionu i u gostima. Nasilje se manifestuje: u masovnim tučama s policijom, tučama s navijačima iz rivalnog tima, uništavanje imovine, vandaliziranje tramvaja, vandaliziranje i paljenje automobila, kamenovanje autobusa, vandaliziranje zgrada, vozova, bacanje baklji i predmeta na igralište, drsko i bezobzirno prekidanje utakmica, javno izražavanje mržnje prema raznim manjinskim grupama, vođenje ratova sa drugim navijačkim grupama (npr. sa Torcidom- hajdukovom navijačkom grupom). Nasilje je dio miljea Bad Blue Boysa, počevši 13. svibnja 1990. kada se dogodio sukob s navijačima Crvene Zvezde i tadašnje milicije. U historiji BBB-a, mnogi smatraju da je ovaj navijački sukob bila i prva bitka u Domovinskom ratu, tj. navijačko nasilje je doslovce u temeljima Hrvatske državnosti uzevši sliku Bobana kako sa nogom udara glavu milicajca da bi zaštitio člana BBB-a koji je bio tučen s pendrekom, što ja opisano ovako na službenim stranicama BBB-a:

U Bobanovu skoku bilo je i mnogo simbolike, bio je to skok i otpor nasilju, nepravdi, i najava skorog raspada bivše države u kojoj su Hrvati bili građani drugog reda. Bitka je trajala nekoliko sati, a izvan stadiona i do kasno u noć. Sve svjetske novinske agencije ubrzo su javljale o

velikim neredima u Hrvatskoj metropoli, spominjalo se da ima i mrtvih.

Mnogi članovi BBB-a koriste nasilje kao način izražavanja svojeg unutrašnjeg naboja i frustracija (bilo zbog rezultata utakmice, socio-ekonomske situacije, ili pritiska grupe), i tipično je ponašanje huliganskih nogometnih navijačkih podgrupa u svijetu. Mnogi članovi opravdavaju svoje asocialno ponašanje zbog urušavanja jugoslovenskog društva, te da BBB imaju prava što čine jer su zaslužni za stvaranje Hrvatske države, komentarišući: zapamtite, mi nismo kriminalci, mi smo subkultura koja je, ako se zanemare nekakvi, gledajući ukupno stanje društva, trivijalni incidenti, ovoj državi dala puno toga dobrog. Koja je bez razmišljanja prva krenula u njeno stvaranje i koja je prva digla glas kad su u njoj krenule nepravde i političke zloporabe.

Torcida – organizovana navijačka grupa NK Hajduka iz Splita

Navijačka grupa torcida, je organizovana navijačka grupa NK Hajduka iz Splita. Izgredi navijača Torcide također su počeli sredinom 80-ih godina 20. stoljeća. S vremenom su postajali sve češći i s neželjenijim posljedicama. Tako je uoči utakmice "Hajduk" - "Tottenham", održane u Splitu u aprilu 1984. godine jedan navijač na centru igrališta zaklao pijetla, budući da se navijači londonskoga kluba, čiji je simbol tetrijeb, kolokvijalno nazivaju "pijetlovima". Na to je reagirala UEFA zabranom igranja jedne međunarodne utakmice u Splitu. Sredinom '80-ih navijački huliganizam, postaje nerazdvojna ikonografija Torcide, ali i problemi narkomanije. U tom infiltriranju i naglom širenju droga među Torcidom očiglednu zaslugu imaju i tajne službe bivše Jugoslavije (UDBA, KOS), s obzirom na to da je policijski nadzor i nadzor građana od strane tajnih služba bio toliko velik, da je mogućnost uklanjanja nepoželjnih pojedinaca (i trajna neutralizacija) bila potpuna, a realizacija skoro promptna, da se toliko širenje droga među mlado,

nacionalno svjesno i agilno hrvatski nastrojeno stanovništvo nije bilo moglo dogoditi bez njihovog znanja i umiješanosti. Torcida je, kao i Bad Blue Boysi, izrazila veliko nezadovoljstvo stanjem u tadašnjoj urušavajućoj Jugoslaviji - prekidom utakmice u Splitu protiv Partizana, paljenjem jugoslavenske zastave, gromoglasnim uzvikivanjem hrvatskog imena, najavljuvanjem skore hrvatske neovisnosti i pjevanjem hrvatskih pjesama raznih sadržaja.

HULIGANIZAM - DESTRUKTIVNO PONAŠANJE „BANDI“

Huliganizam je termin koji opisuje ponašanje koje krši pravila društvene norme, bonton, zakon, a i opće destruktivno ponašanje. Sam termin huliganstva dolazi po irskom prezimenu Hooligan (sricano i Houlihan), a pojavio se u Velikoj Britaniji krajem 19. stoljeća, a opisuje devijantno ponašanje i način življenja uličnih bandi i pojedinaca koji su ih sačinjavali. Također danas taj termin je općeprihvaćen i opisuje ponašanje kod pojedinaca ili skupine ljudi koji se svojim destruktivnim ponašanjem ne uklapaju u društvene norme i pozitivne zakone te vandaliziraju svoju okolinu. Takva vrsta ponašanja pripisuje se obično navijačkim grupama iz različitih sportova, najčešće ekipnih kao što su nogomet, ragbi, košarka, rukomet...

Razvoj huliganizma

Iako se huliganstvo uglavnom, premda ne isključivo, pripisuje modernom nogometu, sukobi su se događali i na tjelesnim natjecanjima u antičko doba, kao što se događaju danas u mnogim drugim sportovima. Jedan od najranijih zapisa o sukobima između suparničkih navijača potječe od Tacita i opisuje nered u Pompejima 59. godine. Tokom gladijatorskih igara koje je u gradu organizirao Livenius Regulus, grupa gledalaca iz Nucerijske i Pompeja počela je međusobno razmjenjivati uvredljive

psovke a potom bacanje kamenja jedni na druge, da bi neredi nakraju prerasli u oružani sukob. U sukobu je ubijeno i ozlijeđeno toliko ljudi da je građanima Pompeja nametnuta desetogodišnja zabrana učestvovanja na sportskim takmičenjima, a navijački klubovi su bili raspušteni. Nasilje među navijačima sportskih timova bilo je prisutno i u vremena starih Rimljana, kad su gledaoci takmičenja u kočijama često bili učesnici masovnih svađa i tuča. Najpoznatiji incident dogodio se 532. godine u Niki. Navijači zelene i plave ekipe su izazvali tuču koja je dovela do pobune u kojoj je poginulo 3000 ljudi. Nešto bliže današnjem dobu, srednjovjekovne igre soule - koja se igrala u ruralnim dijelovima Francuske i uključivala borbu dvije momčadi za posjed nad svinjskom mješinom koju bi pobjednici potom odnijeli kući i objesili na zvonik seoske crkve - bila je popraćena s tolikim strastvenim ispadima i sukobima među navijačima da je Crkva igru u više navrata zabranila zbog poticanja nemira. Iz istog doba datira i vrlo moderna slika nasilja vezana uz viteške turnire u kojima su učestvovali i učesnici i gledaoci. Nije bilo neobično da se na učesnike bacaju svakojaki predmeti, a vrijedili su i zakoni o zabrani unošenja oružja u prostor gledališta, iz straha da će se suparničke grupe u tolikoj mjeri poistovjetiti sa svojim prvakom da će se međusobno i potući.

Tragedija na stadionu Heysel

Heyselska tragedija se dogodila 29. maja 1985. godine na stadionu Heysel u Bruxellesu, prije finala «Kupa europskih prvaka» u nogometu između talijanskog Juventusa i engleskog Liverpoola, kada se, zbog huliganizma, srušio jedan nosivi zid stadiona. Poginulo je 39 ljudi, većinom navijača Juventusa. Događaj je za posljedicu imao izbacivanje svih engleskih nogometnih klubova iz europskih takmičenja do 1990. godine. Smatra se da se tragedija dogodila iz osvete navijača Liverpoola za događaje godinu prije u Rimu, nakon finala Kupa prvaka i pobjede

Liverpola nad Romom. Romine navijačke grupe su van stadiona Olimpico napale i pretukle brojne Liverpoolove navijače, koji su se vraćali u svoje hotele. Godinu dana su kružile glasine da Liverpoolovi huligani Talijanima spremaju osvetu za rimske događaje. Heysel je izgrađen 1930. godine. Brojni su upozoravali, između ostalih i Liverpoolov izvršni direktor, da stadion zbog dotrajalosti ne odgovara sigurnosnim i drugim kriterijima za odigravanje finala Kupa prvaka. Na dan finala na stadionu se skupilo oko 60 hiljada navijača, od toga po 25 hiljada Talijana i Engleza. Veliki broj talijanskih navijača se domogao ulaznica za sektor Z, čime su došli u dodir s najekstremnijim Liverpoolovim navijačima u sektorima X i Y. Belgijska policija je, nakon prve tuče, između sektora Y i Z postavila zaštitnu žičanu ogradu, koju je čuvao manji odred policije. Tada su se navijači počeli gađati komadima dotrajalih betonskih tribina. Sukob je eskalirao kada je veća grupa Liverpoolovih navijača preskočila i probila zaštitnu ogradu, ušavši u sektor Z. Bježeći pred njima, Juventusovi navijači su nagnuli na vanjski zid stadiona, koji se pod njihovom težinom srušio. Poginulo je 39 ljudi, a preko 600 je bilo teže i lakše povrijeđeno. U haosu i strahu koji je uslijedio, navijači Juventus na drugom kraju stadiona su krenuli u odmazdu prema Liverpoolovim navijačima, sukobivši se s belgijskom policijom koja im se ispriječila na putu. Sukob je trajao preko dva sata. Ishod huliganskog prestupništva je proizveo katastrofalne posljedice, na čemu se ljudska civilizacija sgražavala.

Neodigrana utakmica između Dinama i Crvene Zvezde (13.05.1990.)

Utakmica između zagrebačkog Dinama i Crvene zvezde 13. maja 1990. ostala je čuvena u novijoj hrvatskoj istoriji sporta. No, ne po nogometu budući da nikad nije niti odigrana. Na stadionu su izbili neredi između navijačke grupe Bad Blue Boys te Delija (navijača Crvene zvezde) predvođenih zloglasnim Arkanom. Taj

datum je bio samo dvije sedmice nakon održavanja prvih višestranačkih izbora u Hrvatskoj na kojima su premoćno pobijedile stranke koje su se zalagale za nezavisnost Hrvatske. Izgredi na stadionu su rezultirali činjenicom da je 60 ljudi bilo lakše i teže povrijeđeno. Oko 3000 "Delija" je došlo na utakmicu u Zagreb. Nekoliko sati prije utakmice po Zagrebu su se događale tuče između Bad Blue Boysa i Delija na ulicama. No, prave nevolje su počele dolaskom navijača na stadion. Delije, u svom ograđenom prostoru, su počeli razbijati po stadionu nastojeći se probiti do mjesta gdje su bili Bad Blue Boysi. Pri tom su uzvikivali "Zagreb je Srbija!", "Ubit ćemo Tuđmana!". Probivši zaštitnu ogradu počeli su napadati Dinamove navijače stolicama i noževima. BBB - razljućeni potezima svojih suparnika - pokušali su se probiti na teren pola sata kasnije, ali su bili brzo napadnuti od jedinice specijalne milicije koju su većinom činili Srbi koji su bili blagi prema ponašanju gostujućih navijača. Milicionari su se pritom koristili pendrecima i suzavcem. Za par minuta, situacija se otela nadzoru, budući da BBB više nisu mogli biti zadržani od strane milicije, izašli su na teren kako bi se dočepali Delija. Sat vremena kasnije, sa desecima povrijeđenih, bitka je završena. Usred cijelog haosa, nekoliko Dinamovih igrača je ostalo na terenu, dok su igrači Crvene Zvezde već napustili teren i bili u svlačionicama. Zvonimir Boban, kapetan Dinama napao je milicionara koji je napadao Dinamovog navijača. BBB-ovci su se uskoro stavili u odbranu Bobana poput tjelesnih čuvara. Zbog tog čina, Boban je postao svojevrsni nacionalni junak, dok su ga Srbi proglasili "nacionalistom". Bio je suspendiran od strane Jugoslavenskog nogometnog saveza na 6 mjeseci te je protiv njega podignuta optužnica, unatoč tome što je napadnuti milicionar (za kojeg se naknadno ispostavilo da je bio Bošnjak) javno izvinuo Bobanu taj napad. Mnogo godina kasnije govoreći o spomenutom incidentu Boban je uzjavio: "mogu samo reć da ...sam reagirao

na jednu ... veliku nepravdu koja je bila toliko očita ... da jednostavno čovjek s.. sa minimalnim dignitetom i nacionalnim ponosom ili čovjek koji ima osjećaj za .. za minimalnu pravdu ne može ostati miran: Ne može ne reagirati na neki način . Ja sam kasnije bio isprovociran budući da ... ja jesam psovo svašta sam vikao milicajcima i tako bilo je , bilo je sigurno i s moje strane dosta provokacija prije nego što me je onda milicajac udario i onda sam mu ja vratio".

Neredi na utakmici Dinamo - Hajduk (01.05.2010.)

Teška povreda policajca i navijača u sukobima što su se dogodili u toku nogometnog derbija između Dinama i Hajduka najnoviji je incident na tribinama u Hrvatskoj. Rezime navijačkih napada je petnaest lakše i teže povrijeđenih policajaca i šest navijača, a privedena je 91 osoba, odnosno 66 domaćih i 25 gostujućih navijača. Bilo je i pucnjave iz vatrenog oružja. Jedan je policajac najvjerojatnije slučajno tokom sukoba s navijačima ispalio hitac i ranio navijača, dok je drugi policajac dva puta pucao u zrak u znak upozorenja jer je napadnut. Navijački neredi izbili su na istočnoj tribini na zagrebačkom stadionu Maksimir pred kraj prvog poluvremena, tako što su policajci-specijalci ušli na tribinu kako bi, uprkos najmodernijem video nadzoru u Europi, sa stadiona izveli navijača koji je zapalio baklju (bengalku). U sukobima između navijača Bad Blue Boysa i policijskih specijalaca jedan je policajac izgubio oko. Naime, na donjem dijelu sjeverne tribine Maksimirskeg stadiona, nepoznati počinitelj bacio je i aktivirao pirotehničko sredstvo pod nazivom «topovski udar» te teško povrijedio policajca kojem je trajno stradalo oko i oštećen mu je sluh. Na kraju je, prije nastavka susreta, ispražnjen dio sjeverne i istočne tribine. Huligani su na policajce bacali baklje i stolice, no na osnovu uključenih nadzornih snimaka utvrđeno je da su policajci te iste baklje i stolice bacali natrag među huligane ne razmišljajući da na

tribini ima i djece, žena, staraca i normalnih navijača. Tokom postupanja policija je prema više osoba upotrijebila sredstva prisile – fizičku, odnosno tjelesnu snagu i sredstva za vezivanje, a prema masi i službene pse i električne palice. Oštećeno je i pet službenih osobnih automobila, dva autobusa i dva tramvaja ZET-a. U dva autobusa koji su prevozili navijače Torcide razbijena su bočna stakla i oštećena dva krovna prozora.

Neki od kazuističkih slučajeva huliganizma u svijetu sporta

Tako je 1993. godine Monicu Seles navijač Steffi Graf izbo nožem tokom pauze u meču. To je bio prvi korak huliganizma u svijet tenisa. Tokom Svjetskog nogometnog prvenstva 1994. kolumbijski nogometaš Andrés Escobar je zabio autogol u utakmici protiv SAD-a, zbog čega je Kolumbija na kraju izgubila. Nakon što se vratio u Kolumbiju, muškarac ga je pričekao ispred bara i upucao 6 puta. Navodno je uzvikivao „GOL“ prilikom ispaljivanja svakog metka. Tijekom Olimpijskih igara u Ateni 2004. godine, irski svećenik Neil Horan istrčao je iz publike i napao trkača Vanderleia de Limu, koji je do tada bio vodeći, te ga tim napadom koštao zlatne medalje. Naime, 2007. godine talijanski policajac je pokušavao spriječiti tuču navijača nakon utakmice Juventus-Lazio. Pucnjem iz pištolja ubio je navijača Lazia. Nakon što se vijest o ubistvu proširila Italijom, prekinuta je utakmica Milan-Atalanta jer su navijači pokušavali demolirati ogradu i napasti policiju i igrače. Utakmica švedske hokejaške lige između domaćeg AIK-a i Leksanda počela je sa zakašnjenjem, jer su navijači zasuli teren umjetnim penisima, pa je bilo potrebno dodatno čišćenje leda. Osim mnogobrojnih gumenih p...enisa na terenu, navijači su na tribine donijeli i ogromni penis na napuhavanje. Cijeli taj show program bio je uperen prema hokejašu Leksanda, Janu Huokku, koji se te sedmice našao usred seks skandala, jer je

njegov snimk 'kućnog pornića' sa djevojkom objavljena na internetu.

MEDIJI KAO RAZBIJAČ HULIGANSKOGA NASILJA

Poslije neizmjerne tragedije na stadionu Heyselu, huliganstvo više nije bilo samo britanski problem jer su mediji svojim komentarima, obrađivanjima teme i neprekidnim prikazivanjem istih slika - u klasičnoj novinarskoj maniri oslanjajući se na težinu riječi i šokantnost slike - dali nogometnim navijačima i huliganima dotad neviđen publicitet. Do tada je njihova glavna svrha bila stimulisanje igrača, s huliganstvom kao najtvrdim izrazom navijačke kulture, no od trenutka kad su njihove aktivnosti dobile potvrdu, oni su počeli uživati u sve većoj prepoznatljivosti. Uloga medija u širenju huliganstva nije ograničena samo na slučaj intenzivnoga praćenja heyselskog slučaja. Kao način borbe protiv huliganizma, dio britanske štampe stvorio je takozvanu «razbijačku ligu» kojoj je cilj bio uzvratiti udarac huliganskim skupinama stigmatizacijom i javnom osudom. Međutim, mladi navijači željni pažnje javnosti, taj su sistem okrenuli u vlastitu korist. Biti na vrhu razbijačke lige s vremenom je postao najvažniji cilj svih huliganskih grupa. Razbijačka liga je nažalost postala razlog više za rivalstvo i nasilje među navijačkim grupama. Iako mediji nisi prouzrokovali huliganstvo, oni su ga podsticali, medijski jačali i razjarili te znatno utjecali na njegovo širenje, promociju i potvrđivanje, bar među onim ljudima koji su se poistovjetili s takvim načinom življenja i postizanja društvenog priznanja.

METODIKA SUZBIJANJA HULIGANSTVA U SPORTU I PREVENTIVNE MJERE

Da bi se pristupilo suzbijanju nedoličnog huliganskog ponašanja potrebno je interdisciplinirano izučiti huliganstvo kao društvenu pojavu koja prevazilazi državne

granice, i tako izmiče kontroli represivnih institucija postajući svjetski problem. Problemski huliganstvo treba posmatrati u odnosima nauka i same devijantne pojave. Tako zavrednjuje pažnje da se posmatra sa kriminološkog, kriminalno političkog, urbano socijološkog, socijalno porodičnog, psihološkog, patološkog, krivično-pravnog i drugih devijantnih osnova. Ovakav interdisciplinirani pristup uslovljen je samom pojavom huliganstva koja se istražuje. Huliganstvo je veoma kompleksna devijantna pojava kako po svojim fenomenološkim komponentama tako i po etiološkim činiocima koji je determinišu. Zato je važno svestrano posvetiti ozbiljnu pažnju i proučiti ovu pojavu kako bi se prikupili što validniji podatci i činjenice o njegovom postojanju. Da bi se došlo do podataka potrebno je da se kroz pred istraživanje i konsultovanje kriminološke, kriminalističke, sociološke i pravne literature, te brojnim raspravama i diskusijama, kroz javne rasprave na okruglim stolovima, otkloni određeni nedostaci i tom prilikom prihvatiti ona metodološka rješenja koja bi najadekvatnije odgovarala predmetu i cilju istraživanja. Također, u teorijskoj interpretaciji prikupljene građe potrebno je učiniti znatan napor u razrješavanju izvjesnih problema i dilemma. Bez obzira na svuobuhvatnost istraživanja ovog problema potrebno je da se ovaj problem teorijski i metodološki najbolje riješi, kroz jedan dobro osmišljeni istraživački čin. U ovakvom istraživačkom činu mora doći do izvjesnih slabosti i nedostataka, jer se prilikom izučavanja i istraživanja određene stvari nailazi na vrlo loše ili nikakvo razumjevanje od strane aktera koji bi trebali pružiti pomoć. To proizilazi još iz huliganstva kao složene pojave. Izučavanjem, odnosno istraživanjem ove pojave potrebno je obuhvatiti veći broj gradova iz više država kako bi se što potpunije obuhvatila i sagledala ova sigurnosna pojava. Ovo važi kako za socijološko urbani pristup istraživanja etiološke strane huliganskog prestupništva tako i za ispitivanje fenomenologije

huliganstva. Imajući u vidu navedeno bilo bi poželjno zaobići nedostatke globalnog istraživanja a pri tom zahvatiti dubinsku stranu istraživanja sigurnosne pojave. Razumljivo je da globalno istraživanje ima i svoj značaj jer osvjetljava šire fenomenološku stranu pojave i otkriva izvjesne opšte uzroke i uslove koji se ispoljavaju u vidu negativnih tendencija i tako prouzrokuju huligansko prestupništvo. U ispitivanju, odnosno istraživanju dubinske strane etiologije huliganskog prestupništva, važno je posvetiti pažnju makro i mikro grupama i samoj ličnosti ispitanika što bi uslovalo i posebne metodološke postupke. Prema tome realizovano istraživanje i izučavanje problema predstavljalo bi kombinaciju globalnog i terenskog istraživanja jer bi obuhvatili kako uticaje šire urbane sredine tako i uticaje užih sredina (porodice, škole i drugih ustanova), odnosno lične osobine huliganskog prestupnika. Da bi se to valjano uradilo potrebno je kroz metodološko teorijski pristup postaviti konceptualne okvire, izvršiti operacionalizaciju određenih pojmova i definicija a pritom odrediti jedinice istraživanja. Tako bi fenomenologija vandalskog prestupništva, zahvaćena pravnim pristupom obuhvatila obim, dinamiku i strukturu prestupništva, dok bi sociološko urbanim aspektom istraživanja obuhvatio obim, dinamika i struktura huliganskog prestupništva u vezi sa socio demografskim obilježjima. U pogledu tretiranja porodične sredine učinio bi se pokušaj da se istraživanjem obuhvate oni faktori koji se smatraju najneposrednijim za huligansko prestupništvo. U okviru procesa vaspitanja, kao odnosa koji doprinosi u i dobroj mjeri određuje stepen socijalizacije individue, njeno intelektualno i društveno ponašanje, proizašla bi potreba da se u proučavanju determinanti prestupničkog ponašanja izuče uslovi i vrijednosti vaspitanja, kojima su huligani bili izloženi u procesu svog razvoja. Usljed opšteg metodološkog koncepta cjelokupne istraživačke studije u predmetnom istraživanju bi trebali biti

zahvaćeni samo oni nedostaci u vaspitanju mladih koji se javljaju u vaspitno-primarnim društvenim grupama (porodica, obdanište, škola i dr.). Okvir čitavog istraživanja bi bio usmjeren na traženje opštih, posebnih i pojedinačnih uslova vandalizma, odnosno huliganskog prestupništva. Po provedenom izučavanju i istraživanju istraživači bi sistematizovali građu kako bi formirali odnosno izgradili koherentnu cjelinu studije istraživanja, što je proizašlo iz istraživačeve apsolutne samostalnosti, kako u pogledu interpretacije empirijske građe tako i u pogledu njene sistematizacije. Posebnu pažnju istraživač bi posvetio selekciji prikupljene građe a pri tom posvetio posebnu pažnju najvažnijim karakteristikama kako fenomenologije, tako i etiologije huliganskog prestupništva. Dakle, napor koji bi bio učinjen u prikupljanju raznovrsne empirijske građe, primarnih i sekundarnih podataka bi bio veoma obiman i znatan za nuku i praksu. Rezultati istraživanja potvrdili bi mnoge hipoteze i otkrili nove probleme u ovoj oblasti a što bi bilo značajno za dalja istraživanja ovog problema. Pri tome bi naučna, konstruktivna, i dobronamjerna kritika stručnjaka koji rade na problematici huliganskog prestupništva omogućili da se otklone nedostaci koji bi nastali u ovoj studiji. Rezultati studijskog istraživanja bi ukazali na mnoge važne činjenice u pogledu lokacije huliganskog prestupništva, posebno na društvene grupe u kojima se najviše manifestuje ova pojava, zatim vrijeme i prostor, što je od posebnog značaja za uspješnije organizovanje kriminološko kriminalističkih i tehničkih, odnosno operativno metodičkih akcija preventivnog karaktera.

U cilju preventivnog djelovanja i smanjenja rizika od vandalizma, izbijanja nasilja i nedoličnog ponašanja navijača, odnosno gledalaca, sportski savezi, sportska društva, sportske organizacije – klubovi, dužni su da: a) podstiču na dobro organizovanje i dobro ponašanje svojih navijača i njihovih klubova; b) vladaju odgovarajućim informacijama svojih navijača (sastanci sa

navijačima, izdavanje biltena i dr); c) koordiniraju aktivnosti sa klubovima svojih navijača prilikom organizovanog odlaska na sportske događaje na kojima su te sportske organizacije - klubovi i njihovi navijači gostujući; d) uredi sportskim pravilima iz svoje nadležnosti koje se sportske priredbe smatraju visoko rizičnim i koje mjere su organizatori sportskih događaja i drugi učesnici dužni da preduzmu, u skladu sa zakonom i drugim nomotehničkim propisima, na sportskim događajima visokog rizika, koji su doneseni na osnovu zakona i sportskih pravila i, e) podstiču pozitivno ponašanje i djelovanje igrača i službenih osoba prije, za vrijeme i nakon održavanja sportskog događaja.

ZAKONI O SPREČAVANJU NEDOLIČNOG PONAŠANJA I NEREDA NA SPORTSKIM TERENIMA, ODNOSNO MANIFESTACIJAMA (ZAKONI O NAVIJAČIMA)

Svrha zakona o navijačima je osigurati sigurnost gledalaca, odnosno navijača sportskih takmičara i drugih učesnika sportskog takmičenja ili sportske manifestacije i stvaranje okruženja koje sprječava, suzbija i sankcioniše nedolično ponašanje, nered, te nasilje, prije, za vrijeme i nakon sportskog takmičenja ili sportske manifestacije, zaštita gledaoca koji se dolično ponašaju, te zaštite drugih građana i njihove imovine i imovine pravnih osoba te stvaranje uslova da sportsko takmičenje ili sportska manifestacija što više doprinese na kvalitetu života građana, naročito omladine i drugih kategorija navijača. Zakoni koje nepoštuju i pri tom narušavaju huligani svojim javnim manifestovanjem su opći zakoni, te je njihovo narušavanje vezano za:

- ugrožavanje osobne i imovinske sigurnosti građana po raznim osnovama,
- vrijeđanje po raznim diskriminacijskim osnovama pojedinaca ili grupa ljudi,
- fizičke napade sa nanošenjem lakših, težih ili čak smrtnih posljedica,

- uništavanje javne i privatne imovine,
- narušavanje, odnosno uznemiravanje javnog reda i mira,
- ugrožavanje opće sigurnosti ljudi i imovine korištenjem opasnih pirotehničkih sredstava,
- zlouporabu zabranjenih sredstava (alkoholna pića, narkotičkih sredstava, nedozvoljena pirotehnika).
- ometanje ili ugrožavanje odvijanja sportskih i drugih društveno planiranih događaja

Nomozakonski propisi o sprečavanju nereda na sportskim terenima u svojim strukturalnim normama propisuju sankcije u vidu zatvorskih i novčanih kazni za učinjene prekršaje.

Kazne za huligansko ponašanje pojavljuju se u obliku:

- društveno korisnog rada,
- novčanih kazni,
- zatvorskih kazni u trajanju od nekoliko dana do čak nekoliko godina,
- ograničenja kretanja za vrijeme odvijanja određenih društvenih događanja,
- izgon i progon za strane državljane.

Tako se za prekršaje fizičkim osobama i sportskim klubovima, u smislu:

1. bacanja predmeta u sportski prostor ili gledalački prostor sportskog objekta ,
2. pjevanja pjesme ili dobacivanje takmičarima ili drugim gledaocima poruke, čiji sadržaj iskazuje ili podstiče mržnju na osnovu rase, nacionalne, regionalne ili vjerske pripadnosti ,
3. paljenja ili bacanja pirotehničkih sredstva ,
4. paljenja ili na drugi način uništavanja navijačkih rekvizita ili drugih predmeta ,
5. pozivanja ili podsticanja na tuču ili na napad na druge gledaoce, redare, službene osobe organizatora takmičenja, sportiste i druge učesnike u sportskom takmičenju,
6. podsticanja i učestvanja u tuči širih razmjera ili napadima na druge

- gledaoce, stražare, redare, službene osobe organizatora takmičenja, sportiste i druge učesnike u sportskom takmičenju,
7. pokušaja nedopuštenog ulaska ili nedopuštenog ulaska u takmičarski prostor ili gledalački prostor ili prostor koji je namijenjen sucima ili drugim osobama koje učestvuju u sportskom takmičenju,
 8. oštećivanja, uništavanja ili ugrožavanja dijelova sportskog objekta, prijevoznih sredstva i druge imovine,
 9. propisane i izricane određene novčane i vremenske sankcije, odnosno kazne.

ZAKLJUČAK

Historijski posmatrano kroz prikaz navedenih činjenica, čim postoji jedan određeni oblik nasilja koji se obično povezuje sa sportom ili barem navijačima, to je huligansko prestupništvo. Moglo bi se reći da je u svakodnevnoj komunikaciji huliganstvo jedini prepoznatljivi oblik nasilja, no u posljednje vrijeme sve se više pažnje pridaje i rješavanju problema nasilja, rasizma, ksenofobije i raznih ostalih oblika diskriminacije, odnosno huliganizma. Slika stvarnosti koju javnost danas ima o mladim huliganima ne samo da je podstaknula porast nasilja na utakmicama već je pridonijela i širenju toga problema Europom kroz proces koji se zasniva na oponašanju i suparništvu, a posebno nakon disolucije Jugoslavije. Smatra se da je danas jedna (ako ne i jedna od najbitnijih) funkcija sporta – sport i navijanje, masovna sporedna a najvažnija zabava ljudskog bića. Sport spaja i uvezuje različite tipove ljudi i kultura. Sport, a time i navijanje, olakšava nam komunikaciju i vjerojatno služi za borbu protiv predrasuda i onih vrsta uvjerenja koja šire mržnju i netoleranciju. Vjerojatnoća je da navijači od sporta traže više nego od ostalih područja života, upravo zato što sport uključuje odgoj, vaspitanje, vatrenost, strast i zadovoljstvo, zatim priređuje spektakle, inspirira ljudska bića na sanjarenje. Navijačka iskustva

ukazuju da je biti na stadionu neopisiv osjećaj, ali se smatra da svi zajedno moraju izgraditi pravedniju i mirniju «tribinu» u kojoj će vladati pravda, prijateljstvo, osjećaj zajedništva i tolerancija, a definitivno treba kazati DOSTA huliganstvu i nasilju, što od strane navijača, što od strane održavanja javnog reda i mira, te ga tako kazniti. U okviru prevencije kriminaliteta, odnosno nedoličnog ponašanja navijača-huligana bilo bi najefikasnije kada bi državni organi (policija, tužiteljstvo, sudstvo i druge agencije koje uzimaju učešće u osiguravanju gledalaca i imovine) u okviru Plana sigurnosti, uzeli neposredno učešće u smislu preventivne prisutnosti, a što bi imalo odraza i na ponašanje navijača huligana. Njihova bi uloga trebala biti u smislu preventivno- represivnog karaktera. Tako bi represivni organi mogli odmah uz pomoć operativno-tehničkih sredstava i operativne policije poduzeti mjere propisane represije, tj. za svaki pričinjeni prekršaj na licu mjesta, izvršiti privođenje prestupnika, izreći mu kaznu/organski mandat, odnosno po skraćenom postupku presuditi i udaljiti ga iz gledališta. U ovom pravcu bi trebalo urediti nomotehničke propise, odnosno zakone o sprečavanju nasilja/održavanju sigurnosti na sportskim terenima.

LITERATURA

- [1] Karamarko, J.(2010). Zadnji trzaj. Zagreb: Nova knjiga Rast.
- [2] Foer, F.(2006). Kako nogomet objašnjava svijet. Zagreb: Celeber.
- [3] Vrcan, S.(2003). Nogomet-politika – nasilje. Zagreb: Naklada Jesenski i Turk.
- [4] Bodin, D., Robene, L., Heas, S.(2007). Sport i nasilje u Europi. Zagreb: Knjiga trgovina.
- [5] Brimson, D.(2006). Nogometno nasilje u Europi. Zagreb: Celeber.
- [6] Brimson, D.(2006). Tajne nogometnog huliganizma. Zagreb: Celeber.
- [7] Hornby, N.(2001). Nogometna groznica. Zagreb: Celeber.

- [8] Osman. J., i Mensur K. (3013). Kriminologija (etiologija i fenomenologija kriminaliteta), univerzitetski udžbenik na Pravnom fakultetu, Univerziteta u Travniku.
- [9] Radnedge, K.(2006). Enciklopedija nogometa. Zagreb: Znanje.
- [10] Tena M., Sport kao model društvenog ponašanja, časopis Pogledi br. 3 godina XIV/1984.
- [11] Krešimir, P., Nasilje u sportu – segment nasilja u savremenom svijetu, časopis Pogledi br. 3 godina XIV/1984.
- [12] Ljubomir, Ž., “Laičke teorije o vandalizmu, Psihologija, god XXII, 1-2, 1989.
- [13] Bratoljub K. Riječnik stranih riječi /A-Ž/
- [14] Historija nogometa: Europske velesile i tamna strana nogometa / CD-ROM/
- [15] Violence in sports (2010) , preuzeto 21.05.2010. sa <http://en.wikipedia.org/wiki/>
- [16] Mass-media aspect of sport hooliganism (2008), preuzeto 21.05.2010. sa <http://www.britannica.com/>
- [17] Strategija protiv maloljetničkog prestupništva u Bosni i Hercegovini /2006-2010/
- [18] Prijedlog, Zakona o sprečavanju nasilja na sportskim događajima Federacije BiH., od 29.11.2013. u parlamentarnoj proceduri.
- [19] Zakon o održavanju bezbjednosti/sigurnosti na sportskim terenima u Zeničko-dobojskom kantonu, 2/06.
- [20] Zakon o sprečavanju nasilja i nedoličnog ponašanja na sportskim priredbama, (“Sl. Glasnik RS”, br. 67/03; 101/05; 90/07; 72/09 i 111/09.
- [21] Zakon o izmjenama i dopunama Zakona o sprečavanju nereda na Sportskim takmičenjima (2009), preuzeto 23.11.2013. sa <http://www.mup.hr/main.aspx>

NEKI ASPEKTI NOVIH ODREDBI O ZAŠTITI TEHNIČKIH MJERA U ZAKONU O AUTORSKIM I SRODNIM PRAVIMA BOSNE I HERCEGOVINE

SOME ASPECTS OF THE NEW PROVISIONS ON THE PROTECTION OF
TECHNOLOGICAL MEASURES IN THE LAW ON COPYRIGHT AND
RELATED RIGHTS IN BOSNIA AND HERZEGOVINA

Ismet Alija
Haris Hasić

Pravni fakultet Univerziteta u Travniku

SAŽETAK

Rad analizira član 152 Zakona o autorskim i srodnim pravima Bosne i Hercegovine (Sl. glasnik BiH 63/10) koji je u pravni sistem BiH, između ostalog, unjeo i novi institut zaštite tehničkih mjera, i pravnu regulativu BiH doveo u saglasnost sa njenim obavezama preuzetim u međunarodnim ugovorima kao i sa *acquis communautaire*-om. Potpune implikacije ovih provizija, njihov utjecaj i uklapanje sa ostatkom Zakona kao i svi uglovi njihovog mogućeg tumačenja do sada nisu adekvatno istraženi. Ovaj rad nastoji da to djelomično učini po pitanju zaštite tehničkih mjera. U njemu je primjećeno da nove provizije predstavljaju treći, komplementarni sloj zaštite nosilaca prava po Zakonu, kao i da Zakon pruža zaštitu za tehničke mjere koje same faktički štite i ono što nije samim Zakonom zaštićeno, čime je efektivno zašita proširena i na takve do sada nezaštićene elemente. Utvrđeno je i da se ovom provizijom stvara novo isključivo ovlaštenje autora, a koje je da ograniči pristup kao i subsekventne pristupe djelu, a što je analizirano kao nepoželjno zalaženje u pravo društva kao cjeline. Analizirana je i kriminalizacija proizvodnje uređaja koji služe za zaobilazanje tehničkih mjera. Kao zaključak djelo predlaže da se izvrši detaljnija analiza i da se Zakon izmjeni i dopuni na primjeren način da se ukloni

nesigurnost u pojedinim značenjima i implikacijama.

Ključne riječi: tehničke mjere, anticirkumvencija, pravo ograničenja pristupa autorskom djelu, autorska i srodna prava, umnožavanje, provizija, WIPO Ugovor o autorskim pravima, zaštita

Key words: technical measures, anticircumvention, right to limit access to a copyrighted work, copyright and related rights, multiplication methods, provisions, WIPO Copyright treaty

ABSTRACT

The work analyzes article 152 of the Law on copyright and related rights in Bosnia and Herzegovina (Sl. Glasnik BiH 63/10) which introduces into the legal system of Bosnia and Herzegovina, among others, a new institute of the protection of technical measures, and which harmonizes the B&H body of laws with its commitments undertaken in international contracts as well as with *acqui communitar*. The full implications of these provisions, its impact and intermeshing with the remainder of the Law as well as all the other angles of its potential interpretation up till now have not been adequately been considered. This paper aims to, at least partially, do that with the institute of the protection of technical measures. In it, it has been noted

that the new provisions represent a third, complementary layer of protection to the rights holders, as well as the fact that the Law protects technical measures that in themselves actually project that which is not protected by the Law itself, by which the effective protection has been expanded onto these, up till now unprotected elements of copyrighted works. It is determined that with this provision a wholly new right is given to the author, which is to limit the access as well to limit any subsequent access to the copyrighted work, which has been analyzed as being an undesirable transgression onto the rights of the society as a whole. The work also analyzes the criminalization of the production of devices whose purpose is to circumvent technical measures. As a conclusion, the paper suggest that a more detailed analysis is made of the new provisions, and for the Law to be changed or amended in an appropriate manner so that the uncertainty of certain meanings and implications is removed.

UVOD

Autorska djela materijalizovana u obliku digitalnog zapisa su po svojoj prirodi izuzetno podobna za lagano, jednostavno i praktično besplatno umnožavanje, gdje kopija se bitno ne razlikuje od originala, a što neophodno znači da je i izuzetno podobna za kršenje autorskih i srodnih prava nad autorskim djelima koja su ovako materijalizovana, često od strane velikog broja individua. Naime, za razliku od utjelovljavanja u tradicionalnim oblicima papirne knjige ili umjetničke slike, čije nedozvoljeno umnožavanje je rezultovalo, po svojoj prirodi inferiornijim kopijama i gdje subsekventno umnožavanje samih kopija je po pravilu rezultiralo neupotrebljivim predmetima, umnožavanje elektronskih knjiga ili digitalnih fotografija kao rezultat ima apsolutno identične digitalne datoteke koje se nemogu razlikovati od originala, čije opetovano

umnožavanje rezultuje jednako identičnim primjercima.

Ovakvo stanje je rezultovalo značajnim porastom fenomena piraterije ili masovnog neovlaštenog kršenja autorskih i srodnih prava od strane javnosti. Kao rezultat istih, izvjesni nosioci autorskih i srodnih prava su soluciju potražili u samoj tehnologiji, a gdje su našli takve mehanizme kakvi bi ograničili neovlašteno umnožavanje digitalno materijalizovanih autorskih djela, ograničili pristup, odnosno spriječili svako postupanje sa digitalnim primjercima djela na način na koji nosioc autorskog prava ne želi da se postupa.

Kao što bi se moglo i pretpostaviti, sa pojavljivanjem tehničkih mjera pojavili su se i naponi da se iste mjere uklone sa digitalno utjelovljenih autorskih djela bez dozvole nosilaca prava.

Prisutan je tu takođe i ono što se u nauci zove problemom pametne krave⁵⁴ gdje jedan osvješten i tehnološki stručan pojedinac je bio u stanju da kroz efektivno uklanjanje tehničkih mjera i reprodukciju postupka za isti, omogućiti velikom krugu manje tehnički osvještenih individua da jednako uspješno savladaju postojeće tehničke mjere.

Kao rezultat, predstavnici država svijeta su odlučili da se pruži zakonska zaštita i da se kriminalizira zaobilaženje tehničkih mjera u članu 11 Ugovora o autorskim pravima Svjetske organizacije za intelektualno vlasništvo, koji je naslovljen „Obaveze u pogledu tehničkih mjera“, a koji glasi: „Ugovorne strane će predvidjeti odgovarajuću pravnu zaštitu i djelotvorne pravne mjere protiv osujećenja djelotvornih tehničkih mjera koje autori koriste vezano za izvršavanja njihovih prava prema ovom Ugovoru ili Bernskoj konvenciji, a koje ograničavaju djelovanja u pogledu njihovih djela, za koja dotični autor nije dao dopuštenje ili nisu dopuštena zakonom“, te članom 18 Ugovora o izvedbama i fonogramima Svjetske organizacije za

⁵⁴ Nazvan tako iz logičkog zaključka da sve što je potrebno da bi krave u toru pobjegle je da jedna pametna krava otvori vrata.

intelektualno vlasništvo, koji na gotovo identičan način uređuje ovu materiju⁵⁵.

Evropska Unija, provodeći ove članove iz pomenutih ugovora je u Direktivi 2001/29/EZ Evropskog Parlamenta i Vijeća, od 22.05.2001 o usklađivanju određenih aspekata autorskih prava i srodnih prava u informacijskom društvu, a koja je poznata kao Direktiva EZ o informatičkom društvu, razvija intenciju visokih ugovornih strana te sadrži tekst koji je u nekim instancama doslovno prenešen u tekst Zakona o autorskim i srodnim pravima⁵⁶ BiH.

Na ovaj način pozitivno pravo Bosne i Hercegovine u području zaštite autorskih i srodnih prava je dovedeno u saglasnost sa *acquis communautaire*-om⁵⁷, ali kao rezultat nameće se pitanje da li u uvođenju ovih novih provizija se obraćala pažnja na same osnove prava intelektualnog vlasništva, na balans koji isti uspostavlja između prava autora s jedne strane i prava društva s druge. Kontencija ovog rada je da je novim provizijama ta ravnoteža narušena na štetu društva, te da nove odredbe, preuzete iz međunarodnih dokumenata nisu dovoljno razjašnjene što

može dovesti do potencijalnih neželjenih posljedica u primjeni Zakona.

ČLAN 152 ST. 1. ZAISPBIH - „ZAŠTITA TEHNIČKIH MJERA“

Član 152. St. 1: „Smatra se da je lice povrijedilo isključiva prava iz ovog zakona ako zaobiđe efektivne tehničke mjere koje služe za zaštitu autorskih djela ili predmeta srodnih prava.“

Zakonom se određuje da čin zaobilaženja efektivne tehničke mjere predstavlja povredu isključivih prava autora. U djelu sedam zakona, imenovanom „Prekršajne odredbe“, u članu 170. zaobilaženje efektivnih tehničkih mjera je kvalifikovano kao prekršaj, a za koji je predviđena novčana sankcija⁵⁸.

Iz zakonskog teksta primjećujemo da djelo zaobilaženja efektivnih tehničkih mjera predstavlja kršenje isključivih prava koje ovaj zakon štiti. Na ovaj način se efektivno stvara treći sloj zaštite prava autora i srodnih prava na djelu.

Prvi sloj zaštite je konkretna pravna zaštita koju Zakon pruža svim onim duhovnim tvorevinama koje zadovolje zakonom propisane kriterije za pružanje zaštite. Ovo bi takođe mogli nazvati klasičnom, konvencijalnom zaštitom koja je pružena svim autorskim i srodnim djelima a na koje se primjenjuju konkretne odredbe Zakona.

Drugi sloj zaštite je faktička zaštita koju tehnička mjera pruža nosiocu autorskog prava a prema korisnicima i s tim i potencijalnim neovlaštenim licima u postupanju odnosno nedozvoljenom postupanju sa djelom.

Tehnička mjera je tu da ograniči postupanje prema autorskom djelu i predmetu srodnog prava na samo onakvo postupanje kakvo dozvoli nosioc prava, a ne na onakvo postupanje kakvo ograničava zakon, te stoga tehnička mjera od sebe može da pruži veći stepen zaštite od zaštite koju Zakon pruža nosiocu autorskog prava, budući da

⁵⁵ Obaveze u pogledu tehničkih mjera

Ugovorne strane predviđaju odgovarajuću pravnu zaštitu i djelotvorne pravne mjere protiv osujećenja djelotvornih tehničkih mjera koje umjetnici izvođači ili proizvođači fonograma rabe vezano za izvršavanje njihovih prava prema ovom Ugovoru, a koje ograničavaju djelovanja u pogledu njihovih izvedbi ili fonograma, za koja nisu dali dopuštenje ili koja nisu dopuštena zakonom.

⁵⁶ Zakon o autorskim i srodnim pravima (Sl. Glasnik 63/10), dalje Zakon

⁵⁷ „Pravna stečevina Evropske unije (francuski *acquis communautaire*) naziv koji se odnosi na cjelokupno dosad akumulirano pravo Evropske unije, odnosno na skup pravnih normi i odluka koje obavezuju sve zemlje članice Evropske unije. Svaka država koja želi pristupiti u članstvo EU mora prihvatiti osnivačke ugovore i druge sadržaje izvedene iz ugovora i uskladiti svoje zakonodavstvo sa pravnom stečevinom EU. Potpisivanjem Sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju Bosna i Hercegovina je preuzela i obavezu prilagođavanja svog zakonodavstva pravnoj stečevini EU.“ – Preuzeto iz (Alija, 2011), str. 9

⁵⁸ Veličina novčane sankcije zavisi od toga da li je prekršitelj pravno ili fizičko lice, te zavisi od stupnja i težine prekršaja.

izvjesne mjere sprečavaju potpun pristup djelu, te stoga, na primjer pružaju zaštitu i idejama izraženim u autorskom djelu, nešto što nije zaštićeno Zakonom⁵⁹.

Sa odredbom člana 152 st. 1, nad ove dvije zaštite, pravnu i faktičku, se stavlja dodatni, treći sloj zaštite u vidu zaštita koje Zakon pruža samim tehničkim mjerama, a po pitanju njihovog zaobilaženja.

Samo nam se nameće pitanje da li je zaista neophodno da autor ima ovoliko slojeva zaštite?

Ovo pitanje time je važnije budući da drugi, faktički sloj zaštite pruža širu zaštitu od samog Zakona i proširuje se na ono što se tradicionalno smatralo nezaštićenim u autorskim i srodnim pravima, i samim tim nešto što pripada društvu kao cjelini. Trećim slojem zaštite izraženim u članu 152 Zakona, zakonodavac defacto stvara zaštitu na tu novu zaštitu. Ovim se ozbiljno ulazi sa pravima autora i srodnim pravima u domen prava društva kao cjeline i narušava se balans interesa autora i nosilaca srodnih prava s jedne strane i društvene zajednice kao cjeline sa druge. Ovaj balans je u samom središtu pravnog rezona za samo postojanje prava intelektualnog vlasništva.

„... pravo intelektualne svojine ima kompromisan cilj: ono je u funkciji zaštite subjekata koji stvaraju intelektualna dobra, s tim da su način i mjera te zaštite takvi da ne ugrožavaju razvojne interese zajednice, već naprotiv, podstiču razvoj.“⁶⁰ Ukoliko se defakto zaštita produži i na područja koja su tradicionalno izostavljena iz razloga što bi zaštita istih značajno ugrozila kreativnost, postaje očito da u tom slučaju zaštita subjekata postaje upravo kočnica

budućeg razvoja društva a ne njegov podsticaj.

Ukoliko, na primjer pravna zaštita se pruži na ograničavanje pristupa idejama onda slobodan protok istih, razmjena koja je sine qua non kreativnom, otvorenom, uspješnom društvu postaje teško zamisliva.

„Kriterijum društvene korisnosti pruža moguću osnovu za opravdanost pravne zaštite (intelektualne svojine⁶¹). Naime, ako društvo ne bi nagrađivalo stvaraoce, optimalni društveni output bi izostao, a pogotovu ako se ne bi zabranila nedozvoljena upotreba intelektualnih dobara. Racionalna politika jedne zemlje proširuje zaštitu intelektualne svojine sve dok marginalni dobitci ne budu jednaki marginalnim troškovima.“⁶² Da li je zakonodavac prešao taj prag? Mi smatramo da jeste, budući da ukoliko se ograniči legalan pristup elementima na koje Zakon ne pruža zaštitu to će neophodno dovesti do zaštite onoga što pravni teoretičari i pravna praksa nije smatralo kao primjerenim za zaštitu, jer može izvjesno dovesti i vjerovatno će i dovesti do sputavanja napretka društvene zaštite, sputavanja kojim marginalni troškovi društva prevazilaze marginalne troškove zaštite.

Ovo je svakako interesovalo i zakonodavca koji u članovima 154. i 155. Zakona uspostavlja mehanizam za zaobilaženje tehničkih mjera ali je taj mehanizam složen, nekonzistentan i za legalne korisnike prepun odlaganja kako vremenskog tako i činjeničnog.

S druge strane, međutim primjećujemo da ovaj novi, treći sloj zaštite ipak u određenoj mjeri smanjuje domet drugog, faktičkog sloja zaštite, u smislu da je određeno da je povreda isključivih prava zaštićenih Zakonom samo zaobilaženje takvih efektivnih mjera koje služe za zaštitu autorskih djela ili predmeta srodnih prava. Tom logikom, po odredbi člana 152 st. 1 dozvoljeno je zaobići efektivne tehničke

⁵⁹ U Članu 8., imenovanom „Nezaštićene tvorevine“ određeno je da autorskoppravno nisu zaštićene: ideje, koncepti, postupci, radne metode, matematičke operacije, načela ili otkrića, službeni tekstovi iz oblasti zakonodavstva, uprave i sudstva (zakoni, uredbе, odluke, izvještaji, zapisnici, sudske odluke i slično), politički govori i govori održani tokom sudskih rasprava, dnevne vijesti ili razne informacije, koje imaju karakter kratke vijesti sadržane u obavještenju za štampu, narodne književne i umjetničke tvorevine.

⁶⁰ (Marković, 2007), str. 26.

⁶¹ Dodatak autora, citat je iz poglavlja koje je naslovljeno „Opravdanost pravne zaštite intelektualne svojine“

⁶² (Besarović, 2005), str. 27.-28.

mjere, ukoliko je isključivi cilj takvog zaobilaženja dolazak do pomenutog primjera ideja koje su predstavljene u autorskim ili djelima srodnih prava, a ne i pristup zaštićenom djelu radi konzumacije ili drugih nedozvoljeni postupanja sa djelom. Ali, u članu 152 stavu 2 Zakona proizvodnja te niz drugih djela mehanizama za zaobilaženje tehničkih mjera je kvalifikovana krivičnim prekršajem za koje je predviđena ista sankcija kao i za povredu stava 1 ovog člana. Sa tim kao opcija za legalno zaobilaženje tehničkih mjera je svedena na tako uzak pravni put gdje mjera mora biti tako precizno i delikatno situirana da omogući prevazilaženje tehničkih mjera za nezaštićene elemente ali ne i za zaštićene, nešto za što autori zbog nedostatka znanja u tom polju definitivno ne mogu reći da je nemoguće, ali što se čini izuzetno dalekim od mogućnosti.

Uvijek postoji mogućnost ilegalnog zaobilaženja tehničkih mjera da bi se došlo do nezaštićenih elemenata, ali ukoliko je solucija da se krši zakon da bi se ostvarilo pravo, sama takva formulacija je po sebi apsurdna.

ČLAN 152 ST. 3 ZAISPBIH - POJAM EFEKTIVNIH TEHNIČKIH MJERA

U stavu 1. člana pojavljuju se pojmovi tehničkih mjera i efektivnih tehničkih mjera. Zakonodavac ih sam definiše u stavu 3. člana.

Član 152 st. 3, prvi dio, definiše tehničke mjere tekstem: „Tehničke mjere, u smislu ovog zakona, označavaju svaku tehnologiju, uređaj, sredstvo, proizvod, sastavni dio ili kompjuterski program koji su u normalnom toku svoje primjene namijenjeni da sprečavaju ili ograničavaju radnje koje nosilac prava iz ovog zakona nije dopustio...“

Iz prvog djela ovog stava jasno je da tehničke mjere su svake takve tehnološke tvorevine čija namjena je da u normalnom toku svoje primjene sprečavaju ili ograničavaju radnje koje nosilac prava iz ovog zakona nije dozvolio.

Zakon je ovdje namjerno širok u svojoj definiciji tehničkih mjera, budući da u velikoj većini slučajeva prilikom pisanja teksta Zakona sam zakonodavac nije znao niti je mogao da zna kakve tehnološke mjere će biti napravljene i primjenjene u budućnosti za zaštitu prava autora i srodnih prava, ali je još uvijek želio da se provizije Zakona odnose i na njih.

Zakonodavac je takođe mogao da bude namjerno širok, budući da je ovako široku definiciju kvalifikovao u drugom djelu teksta stava gdje je stvarno i odredio konkretne tehničke mjere koje su Zakonom zaštićene. Naime, neophodno je primjetiti, u članu 152 st. 1 da nije prekršaj zaobići sve tehničke mjere koje služe za zaštitu prava u Zakonu, već samo one koje su, kako ih Zakon naziva „efektivne“.

Zakonodavac, stoga, određuje u nastavku teksta, odnosno u Članu 152. St. 3, drugom djelu da: „...Te mjere smatraju se "efektivnim" kada nosioci prava iz ovog zakona korištenje svojih autorskih djela ili predmeta srodnih prava ograničavaju putem kontrole pristupa ili putem zaštitnog postupka kao što su enkripcija, deformacija ili druga transformacija autorskog djela ili predmeta srodnih prava, ili putem mehanizma za kontrolu umnožavanja kojima se postiže cilj zaštite.“ Zakonodavac dakle, u citiranom tekstu, iz potencijalno neograničenog mora tehničkih mjera prvog djela ovog stava, pravnu zaštitu pruža samo takvim mjerama koje:

1. kontrolišu pristup, ili koje,
2. pružaju zaštitni postupak odnosno transformišu autorsko djelo ili predmet srodnih prava, ili koje su,
3. mehanizmi za kontrolu umnožavanja.

Tehničke mjere za kontrolu pristupa

Ovdje se prvenstveno misli na mjere koje onemogućavaju sva lica koja nosilac prava iz Zakona izričito ne ovlasti da uopšte pristupe zaštićenom djelu.

„Prva kategorija – tehničke mjere koje vrše kontrolu pristupa i korištenja djela – mogu se dalje podjeliti u četiri vrste mjera:

tehnologije koje kontroliraju pristup u internetskom izvoru; mjere koje kontroliraju pristup unutar fizičke sfere kontrole korisnika; mjere koje kontroliraju pristup na nabavljenom primjerku djela i mjere koje ne sprečavaju inicijalni pristup – kako gore pomenute mjere izvršavaju – već kontrolišu primjere na druge načine.⁶³

Način na koji tehnička mjera vrši prepoznavanje ovlaštenog korisnika nije definisan⁶⁴, pretpostavljamo iz istih razloga pomenutim u dijelu diskusije o definisanju tehničkih mjera.

Kao odbrana ovog instituta navodi se analogija svakodnevnog života gdje brave i drugi mehanizmi rutinski onemogućavaju pristup predmetima od strane neovlaštenih lica. Argument ide, u primjeru filma, da vlasnik kina koji prikazuje film može da zahtjeva plaćanje, odnosno da ograniči pristup licima kojima ne želi da pruži uslugu.⁶⁵ Primorani smo da zaključimo da ova analogija samo prividno može da se primjeni na naš problem. Nije osnova brave i ključa, odnosno ekskluzije lica iz kina pravo intelektualnog vlasništva, već je takva osnova stvarno pravo. Predmet zaštite stvarnog prava je uvijek djelovao erga omnes, odnosno je bio zasnovan na ekskluzivitetu prava držaoca stvari prema trećim, dok kod prava intelektualnog vlasništva, čiji je predmet bestjelesna duhovna tvorevina, takva kontrola nikada nije bila ni moguća, te stoga nije ni utkana u pravnu tkaninu zaštite, te čitav mehanizam zaštite bestjelesnih prava intelektualnog vlasništva je u ograničavanju ekonomskog iskorištenja predmeta zaštite od strane neovlaštenih lica.

⁶³ (Instituut voor Informatierecht, 1998), str. 1. Prevod autora.

⁶⁴ Opća podjela materijalizovanih takvih mjera može se napraviti u smislu da oni mogu biti hardverski, u obliku posebnih „ključeva“ u obliku elektronskih ploča sa čipovima, donglova, kojim tehnička mjera prepoznata i propušta korisnika, te mogu biti softverski u obliku posebnih programa ili posebnih linija koda koje sadržaj zahtjeva da budu prisutni ili da se koriste da bi korisnik mogao da pristupi sadržaju

⁶⁵ Više (Instituut voor Informatierecht, 1998).

Tehničke mjere koje transformišu predmet zaštite

Ovakve tehničke mjere su veoma slične mjerama ograničenja pristupa. Citirana klasifikacija Instituta za informaciono pravo navodi ovu vrstu mjera kao podvrstu tehničkih mjera za kontrolu pristupa. Nije, stoga, jasno zašto je zakonodavac odlučio da posebno naglasi ove tehničke mjere.

Kod ovih mjera radi se o transformaciji autorskog djela u takav oblik koji nije podoban za njegovu namjenjenu kozumaciju, odnosno pristup kome ne rezultuje u prenošenju duhovnog sadržaja zaštićenog djela na konzumenta.

Ukoliko možemo tehničke mjere pristupa da poredimo sa sobom sa zaključanom bravom, ove tehničke mjere možemo porediti sa šifriranim pismom koje je potpuno nerazumljivo bez tajnog koda.

Tipičan primjer ovakve mjere je gledanje zaključanih kanala na satelitskoj ili kablovskoj televiziji, gdje je signal toliko deformisan da se od njega nemogu dobiti značajni podatci bez pristustva uređaja koji dekriptuje signal i s tim omogućuje pristup njegovom ne deformisanom sadržaju⁶⁶.

Enkripcija je toliko bitna kao metod ove tehničke mjere da je i zakonodavac exempli cause istu naveo, te je stoga upitno postojanje odredbe u stavu 2. ovog člana za budući razvoj iste, a o kome će biti više riječi u raspravi tog stava.

Tehničke mjere mehanizma za kontrolu umnožavanja

Ovo su takve tehničke mjere kojima se prave prepreke za sve one mehanizme koji su podobni za korištenje za umnožavanje primjeraka zaštićenih djela, odnosno to su takve mjere kojima se sprječava svim uređajima i metodama za umnožavanje da vrše i samo umnožavanje zaštićenih djela ukoliko to ovlašteno lice ne dozvoli.

Ograničenje umnožavanja u potpunosti odgovoara sa isključivim imovinosko-

⁶⁶ Više (Instituut voor Informatierecht, 1998).

pravnim ovlaštenjem nosioca prava zaštićenih Zakonom a normiranih članom 21. Zakona⁶⁷.

Međutim, iako je ovaj član prilično potpuno i jasno uredio materiju prava reproduciranja, ovo pravo nije neograničeno, već je nasuprot, ograničeno cijelim poglavljem IV Zakona imenovanim „Sadržajna ograničenja autorskog prava“ a gdje posebno naglašavamo odjeljak B „Slobodnu upotrebu“, i članove 42.-45. i naročito Član 46. koji podrobno određuje koja lica i kada mogu da reprodukuju zaštićeno djelo bez izričitog odobrenja nosioca ovlaštenja.

Interesantno je pitanje gdje bi mogli definisati takve mjere koje psihički utiču na potencijalne korisnike tako što ih sprječavaju ili ograničavaju u nedozvoljenim radnjama? Primjer takvih mjera bi bila kratka audio-vizuelna djela obično na nosačima filmskih uradaka koji ističu korisnicima da je nedozvoljeno digitalno kopiranje zaštićenih djela krivično djelo slično krađi. Naime takvi mehanizmi nebi potpali pod zaštitu podataka o upravljanju pravima kako su isti definisani u članu 153 Zakona, te ukoliko ih ne zaštiti Zakon u članu 152 njihovo uklanjanje bi bilo u potpunosti dozvoljeno ako ne bi uključivalo kršenje drugih tehničkih mjera na nosaču filma. U srži pitanje je da li njihovo djelovanje koje je efemeralno po samoj definiciji se može podvesti pod postulat „normalnog toka primjere“ kao i na to da li one potpadaju pod neke od tri klase efektivnih tehničkih mjera. Autori rada smatraju da se podrazumjevaju pod definicijom člana 152 i da su kao takve definisane kao tehničke mjere jer se ne traži konkretno dokaz učinkovitog normalnog toka primjene, te da se može reći da je njihova normalna primjena njihovo mentalno djelovanje i da se kvalifikuju kao

mjere koje potpadaju pod mehanizam kontrole umnožavanja.

PRAVO OGRANIČAVANJA PRISTUPA KAO NOVO ISKLJUČIVO PRAVO AUTORA I NOSILACA SRODNIH PRAVA

Kao relevantno pitanje nameće nam se to da li tehnička mjera blokira samo inicijalni pristup ovlaštenog lica zaštićenom djelu, ili je ona zaštićena i kada blokira svaki pojedinačni i subsekventni pristup zaštićenom djelu?

Ukoliko je slučaj da tehnička mjera blokira samo inicijalni pristup, možemo da se složimo da je to pravo u potpunosti unutar postojećeg prihvaćenog razumjevanja zaštite autorskih i srodnih prava, a izvodi se iz isključivog imovinsko-pravnog ovlaštenja autora na distribuiranje, a kako je ono definisano u članu 32. Zakona.

Analizom teksta člana u pitanju, međutim, ne možemo da prihvatimo ovo razumjevanje, budući da je Zakon nijem po pitanju o kakvoj kontroli pristupa se radi. Po duboko prihvaćenom svatanju u pravu, da sve ono što nije isključivo zabranjeno Zakonom je dozvoljeno i odobreno⁶⁸, mi držimo da ova odredba člana u pitanju se može tumačiti kao pravo autora da tehničkim mjerama blokira svaki pristup neovlaštenim licima zaštićenom djelu.

Ovakvo tumačenje znači da je zakonodavac ovom odredbom stvorio novo pravo za autore i nosioce srodnog prava, pravo kontrole i ograničavanja pristupa djelu tehničkim mjerama, i da je samim tim proširio zaštitu koju Zakon pruža autoru i srodnim pravima izvan opsega tradicionalnih prava istih, te kroz činjenicu da tehničke mjere po svojoj prirodi štite i one elemente duhovnih kreacija čovjeka koje nisu zaštićene zakonom, ovo razumjevanje znači da je zakonodavac proširio autorska prava i na takve elemente kroz ovu proviziju, a o čemu je bilo riječi ranije.

⁶⁷ Pravo reproduciranja je isključivo pravo fiksiranja djela na materijalnom nosaču (primjerku djela) neposredno ili posredno, priveremeno ili trajno, djelimično ili u cjelini, bilo kakvim sredstvima i na bilo kakav način.

⁶⁸ Osim u poznatim i priznatim izuzetcima.

Ovo novo pravo ograničavanja pristupa, dakle, još jednom efektivno proširuje zaštitu nosioca autorskih i srodnih prava izvan područja tradicionalnog opsega tih prava, te još jednom zadire u prava društva kao cjeline.

U prirodi predmeta zaštite prava intelektualnog vlasništva je da su oni bestjelesni, te postojalo je duboko uvriježeno mišljenje da je nemoguće da se ograniči distribucija samog bestjelesnog prava zaštite, budući da je po prirodi stvari nemoguće da se podatak jednom prenesen „izvadi“ iz glava lica koja su neovlašteno došla u njegov posjed.

„...moramo da konstatujemo da je sloboda korištenja tuđih nematerijalnih dobara dominantan princip.“⁶⁹

Stoga kao čitava osnova zaštite prava intelektualnog vlasništva jeste ideja da se ograniči pravo neovlaštenih lica da se ekonomski koriste zaštićenim predmetom, a ne da se ograniči pristup djelu.

„Dakle, za razliku od stvarnopravne svojine, nosilac subjektivnog prava intelektualne svojine ne može nikoga spriječiti da „drži“ nematerijalno dobro, već mu može samo zabraniti da se tim dobrom koristi.“⁷⁰

Po izvjesnim pravnim teoretičarima, ovo je temelj na kome je zasnovan cijeli sistem ne samo prava autora i srodnih prava već i samih prava intelektualnog vlasništva i, argumentovano, rezon za njegovo postojanje.

Štaviše, Zakonodavac je takođe bio svjestan da i usprkos toga određena doza masovnog kršenja zakona je neizbježna i stoga očekivana, što je, argumentovano, razlog zašto u članu 36. Zakona zakonodavac pravi proviziju za pružanje naknade nosiocu autorskih i srodnih prava od prodaje predmeta za koje se obzirom na njihovu prirodu može očekivati da će biti korišteni u nedozvoljeno reproduovanje predmeta zaštite. „...evidentno je da je korištenje tuđeg znanja, ideja i informacija oblik socijalnog ponašanja koji omogućuje

efikasno stavljanje cjelokupne kulturne baštine u produktivnu (razvojnu) funkciju.“⁷¹

Koliko je primjereno da se uvede ovakvo pravo ograničenja pristupa za autore i nosioce srodnih prava?

Duhovno djelo postaje predmetom zaštite Zakona samo onda kada je postiglo takav oblik koji isti čini podobnim da se odvoji od ličnosti autora⁷². „...autorsko djelo se odvaja od ličnosti autora i postaje podobno za komunikaciju i privredno korištenje.“⁷³

Duhovno djelo čovjeka je zaštićeno kada je sposobno samo da živi, neovisno od bivstvovanja autora. To je jedan od razloga je zakonodavac stavio isključivo moralno pravo autoru i nosiocu srodnih prava da odluči kada će djelo prvi put biti predstavljeno javnosti⁷⁴. Ono s jedne strane štiti autora djela dok isto nije podobno za javnu konsumpciju, ali od trenutka kada autor odluči da je djelo sposobno da napusti njegovu ličnu sferu, od tada prestaje ta konkretna pravna zaštita, i autori ovog rada drže da nastaje druga, implicirana zaštita, ovaj put za društvo kao cjelinu, čijoj kolektivnoj svijesti sada to djelo pripada, a to pravo je za svakog člana društva da slobodno konzumira djelo u pitanju uz pravičnu naknadu autoru. Jednom objavljena duhovna tvorevina napušta lice koje ju je napravilo i postaje dijelom opće svijesti i kompendijuma dostignuća društva kao cjeline.

Držimo da je potencijalno izuzetno opasno za društvo da omogući nosiocu zaštite da uskrati društvu svaki subsekventni pristup djelu, posebno kada znamo da cijela osnova prava intelektualne svojine je da je autor zaštićen od toga da treća, neovlaštena lica mogu ekonomski da iskorištavaju to djelo, a

⁷¹ (Marković, 2007), str. 26.

⁷² S tim da nije neophodno za djelo da poprimi materijalnu formu da bi bilo predmetom zaštite. Zaštita nastaje činom stvaranja kad su zadovoljeni zakonski uslovi.

⁷³ (Marković, 2007), str. 39.

⁷⁴ Član 17. „Pravo objavljivanja“ tekst koga glasi: Autor ima isključivo pravo odlučiti da li će, kada, na koji način i u kojoj formi njegovo djelo biti objavljeno.

⁶⁹ (Marković, 2007), str. 27.

⁷⁰ (Marković, 2007), str. 25.

i budući da kroz moralna isključiva ovlaštenja autor i nosilac srodnih prava su zaštićeni od transformacije djela u nešto što više ne odgovara odnosno što više ne odražava individualno duhovno stvaralaštvo lica koje je djelo stvorilo.

Ukoliko je dakle, ličnost autora moralno i imovinski zaštićena, zašto onda je neophodno za pravo da autorima i nosiocima srodnih prava pruži ovako široko i potencijano izuzetno štetno pravo. Ako je, kako je razmjena i korištenje tuđih ideja osnov za razvoj društva kao cjeline, kako ističe prof. Marković, te ako Zakon štiti prava autora i nosilaca srodnih prava, zašto onda se daje istim da ograniče pristup kao i svaki subsekventni pristup na svoje djelo. Izvjesni teoretičari ističu da je u okruženju digitalnog umrežavanja takvo pravo neophodno⁷⁵. Autori ovog djela se ne slažu. Potencijalna i neutvrđena šteta u budućnosti ne može opravdati stvarni upad u prava tako velikog broja lica sada.

Pravo nosilaca ovlaštena po autorskim i srodnim pravima su fundamentalno ograničena prava, „...zaštita ima raznorsna ograničenja (vremenska, sadržinska, predmetna) čiji je cilj da se i trećim licima omogućiti korištenje zaštićenog nematerijalnog dobra, ukoliko je to u opštem interesu.“⁷⁶

Ukoliko zakonodavac želi da uvrsti to pravo autorima i nosiocima srodnih prava, onda ono treba biti jasno definisano i pravilno označeno, a ne stavljeno unutar definicione klauzule jednog od članova. O takvom pravu treba da se vodi živa i otvorena javna rasprava. U najmanju ruku neophodno je da se u izmjenama i dopunama zakona ova odredba frazeološki uobliči na način koji će ili afirmativno ili negativno dati odgovor na to da li ili ne postoji novo isključivo pravo na ograničavanje svakog pristupa djelu od strane nosilaca prava zaštićenih Zakonom.

ČLAN 152 ST. 2. ZAISPBIH – KRIMINALIZACIJA RAZVOJA I KORIŠTENJA CIRKUMVENCIONIJSKIH PREDMETA

Jedan pojedinac ili grupa pojedinaca tehnički osvjешteni i vješti u stanju su da zaobiđu tehničku mjeru, te razvijajući jednostavan i lahko ponovljiv proces, u stanju su da izuzetno širokom krugu pojedinaca ili grupa pojedinaca olakšaju proces zaobilazjenja tehničkih mjera. Ovo je u nauci poznato kao već pomenuti problem pametne krave.

Primjer pomenutog svakako je „kreovanje“ igrice, gdje je potrebno za jednog pojedinca da napravi kompjuterski program koji zaobilazi tehničke mjere, te kroz neograničeni potencijal kvalitetnog duplikovanja digitalnog sadržaja, potencijalno neograničen broj korisnika može efektivno i lagano da zaobiđe tehničke mjere te igre i značajno da utiče na komercijalni potencijal, igrice u konkretnom primjeru.

Jednom kada veliki broj lica imaju predmet za zaobilazjenje tehničkih mjera onda postaje nepraktično, ako ne i nemoguće, bilo za nositelja prava koji je tehničkom mjerom obradio svoj predmet zaštite i koji želi provesti svoja prava koja im pripadaju po zakonu, ili za državu koja u našem pravnom sistemu jedina je ovlaštena da procesuiru pojedince za kršenje krivično pravnih odredbi zakona, da se izbori sa tim enormnim brojem lica koja krše Zakon. Neupitno i nepobitno je da nosilac prava, kao rezultat nedozvoljenog zaobilazjenja tehničkih mjera trpi osjetan ekonomski gubitak.

Iz tog razloga, zakonodavac je uvojio stav dva člana 152 Zakona, tekst kojeg glasi:

„Smatra se da je lice povrijedilo isključiva prava iz ovog zakona ako proizvede, uveze, distribuira, proda, dâ u zakup, oglašava za prodaju ili daje u zakup ili posjeduje za komercijalne svrhe tehnologiju, uređaj, proizvod, sastavni dio ili

⁷⁵ Više (Koelman, A Hard Nut to Crack: The Protection of Technological Measures, 2000)

⁷⁶ (Marković, 2007), str. 27.

kompjuterski program, ili pruža usluge, koje:

- a) se predstavljaju, oglašavaju ili se njima trguje radi omogućavanja zaobilaženja efektivnih tehničkih mjera, ili
- b) imaju samo ograničen komercijalni značaj ili upotrebljivost za druge svrhe osim za zaobilaženje efektivnih tehničkih mjera, ili su prvenstveno zamišljeni, proizvedeni, izrađeni, sastavljeni, prilagođeni ili učinjeni radi zaobilaženja efektivnih tehničkih mjera.“

Član 170 kvalifikovao je ovu povredu isključivih prava prekršajem u Bosni i Hercegovini na koju se mogu primjeniti za to propisane novčane sankcije.

Kriminalizovan je čin proizvodnje, uvoza, distribuiranja, prodaje, davanja u zakup, oglašavanja za prodaju ili oglašavanja za davanje u zakup te posjed za komercijalne svrhe takvog objekta koji može biti sama tehnologija ili uređaj, proizvod, sastavni dio zasebnog proizvoda ili kompjuterski program te može biti pružanje usluge sa tri provizora kao u članku.

Na ovaj način zakonodavac pokušava da utiče na tog tehnološki osvještenog i sposobnog pojedinca ili grupu da ne primjene svoja znanja i ne olakšavaju zaobilaženje tehničkih mjera.

Držimo da ova odredba je upotpunosti razumljiva uzimajući u obzir postojanje stava 1 član 152. Ona slijedi iz stava 1. budući da je samo zaobilaženje tehničkih mjera takođe klasifikovano prekršajem. Međutim kriminalizacija proizvodnje i drugih opisanih radnji je prilično kontraverzna u teorijskim diskursima⁷⁷.

Komentatori ukazuju na to da je stvoren izuzetan upad u polje prava društva kao cjeline, budući da je u interesu društva da kroz nauku i razvijanje naučnih sredstava dovodi do napretka društva, a samim tim i dovodi do poboljšanja statusa nosioca autorskih prava, te da ova odredba po pitanju razvoja u ovakve mjere dovodi do

⁷⁷Više (Koelman, The protection of technological measures vs. the copyright limitations, 2001)

kriminalizovanja tehničkog napretka i u ovom domenu kao takva neophodno dovodi do retardovanja napretka nauke, te tim do siromašenja društva kao cjeline.

Navodimo primjer kriptografije kao nauke i praktične djelatnosti. U dijelu teksta koji se odnosio na „efektivne“ tehničke mjere smo napomenuli da jedna od tih mjera je i transformacija djela kroz kriptografiju. Po prirodi tog pojma izučavanja istraživači u napretku kriptografije se dijele u dva tima, „code-maker-e“ i „code-breaker-e“. Posao prvih je da osmisle kriptografske algoritme i da sačine samu tehnološku mjeru. Posao drugih je da na bilo koji način pokušaju da slome ili probiju enkripciju subjektne materije i da na taj način ukažu prvim na eventualne propuste istih. Enkripcija, kao i druge nauke, zahtjeva konstantni napretak i razvoj.

U Bosni i Hercegovini kao rezultat člana 152 st. 2 Zakona svaki napori code-breaker-a su prekršaji, te budući da u Bosni i Hercegovini državni tužioci ex officio moraju da procesuiraju one koji krše zakon, čak ni eksplicitno odobrenje code-maker-a odnosno nosilaca prva code-breaker-ima ne predstavljaju apsolutnu zaštitu istim od krivične persekucije. Dakle, ni jedan pojedinac ne može da se upusti u produktivnu društvenu aktivnost razvijanja kriptografskih metoda potpuno siguran u znanje da neće država da ga procesuiraju za kršenje zakona. Očito je da će polje kriptografije biti negativno utjecano ovim provizijama. Isto je slučaj i sa drugim naučno-istraživačkim disciplinama kod kojih zaobilaženje tehničkih mjera je neophodno za samu provedbu istraživanja.

ČLAN 152 STAV 4. ZAISPBIH – ANALOGNO PRIMJENJIVANJE ODREDBI ČLANA 152 NA ČLAN 153 I ELEKTRONSKE PODATKE O UPRAVLJANJU PRAVIMA

Stavom 4. U kojem je zakonodavac odredio da: „Odredbe ovog člana na odgovarajući način primjenjuju se i na tehnologiju, uređaj, sredstvo, proizvod, sastavni dio ili

kompjuterski program napravljen za uklanjanje ili izmjenu elektronskih podataka o upravljanju pravima (član 153.).“, određuje da se analogno određuju provizije člana 152 zakona i na član 153. koji ustanovljava zabranu modifikovanja i uklanjanja elektronskih podataka o upravljanju pravima. Isti sačinjavaju drugi pravni institut, te stoga nisu u opsegu ovog rada.

ČLAN 152 STAV 5. ZAISPBIH – RADNJE KOJE NE PREDSTAVLJAJU POVREDU PRAVA PO ČLANU 152 ZAISPBIH-A

Tekst ovog stava glasi: „Radnje spomenute u odredbama ovog člana ne predstavljaju povredu prava ako se izvrše u pojedinačnom konkretnom slučaju radi provođenja zadataka javne sigurnosti ili bilo kojeg službenog postupka.“ Ovakva odredba predstavlja logički slijed i proizvod uvođenja kao krivičnog djela prekršaja zaobilaženja tehničkih mjera i proizvodnje, i drugih pomenutih djelovanja, uređaja koji zaobilaze takve mjere. Naime, na ovaj način lica koja moraju radi razloga javne sigurnosti, odnosno koja obavljaju bilo koji drugi službeni postupak, da zaobiđu tehničku mjeru u postupku vršenja svojih obaveza, su zaštićena od krivičnog gonjenja za vršenje svojih dužnosti, i stoga Zakon određuje da u ovim slučajevima ne postoji povreda Zakona. Mišljenja smo da je zakonodavac trebao i da uvrsti čisto istraživačke postupke također u spisak egzemptovanih postupaka.

ZAKLJUČAK

Odredbe u članu 152 Zakona o autorskim i srodnim pravima Bosne i Hercegovine dovode naš pravni sistem u sklad sa obavezama koje je Bosna i Hercegovina preuzela u Ugovoru o autorskom pravu i Ugovoru o izvedbama i fonogramima Svjetske organizacije za intelektualno vlasništvo, kao i u skladu sa *acquis communautaire*-om, ali čini se da te nove

odredbe su uvrštene u tekst Zakona bez dublje konsideracije na utjecaj koje one mogu imati na širi sistem zaštite prava autora i srodnih prava u BiH. Od uvođenja trostruke zaštite i zaštite mjera koja sama pružaju zaštitu nad elementima nad kojima je Zakon i izričito zaštitu isključio, do uvođenja novog isključivog prava ograničenja svakog pristupa zaštićenim djelima, do mjera koje potencijalno retarduju razvoj naučnog rada, rad je argumentovao da se ovaj član i njegove provizije trebaju ponovno i dobro analizirati i da se trebaju preformulisati na način na koji će se ukloniti potencijalne pravne nesigurnosti.

LITERATURA

- [1] Ugovor o izvedbama i fonogramima Svjetske organizacije za intelektualno vlasništvo.
- [2] Alija, I. (2011). Pravo intelektualnog vlasništva u Bosni i Hercegovini, Zakoni iz oblasti autorskog i srodnih prava i kolektivno ostvarivanje autorskog i srodnih prava Bosne i Hercegovine sa objašnjenjima i registrom pojmova. Travnik: Univerzitet u Travniku.
- [3] Zakon o autorskim i srodnim pravima (Sl. glasnik BiH 63/10).
- [4] Marković, S. (2007). Pravo intelektualne svojine. Sarajevo: Magistrat.
- [5] Besarović, V. (2005). Intelektualna svojina, Industrijska svojina i autorsko pravo, Četvrto, dopunjeno i izmjenjeno izdanje. Beograd: Centar za publikacije Pravnog fakulteta u Beogradu.
- [6] Instituut voor Informatierecht. (1998). Protection of technological measures. Amsterdam: Instituut voor Informatierecht.
- [7] Koelman, K. J. (2000). A Hard Nut to Crack: The Protection of Technological Measures. *European Intellectual Property Review*, 272-288.
- [8] Koelman, K. J. (2001). The protection of technological measures vs. the

- copyright limitations. New York: ALAI Congress Adjuncts and Alternatives for Copyright.
- [9] Directive 2001/29/EC of the European Parliament and of the Council of 22 May 2001 on the harmonisation of certain aspects of copyright and related rights in the information society.
- [10] Kamiel J. Koelman, M. B. (27. 01 2004). Euro-Copyrights.org. Preuzeto 25. 10 2011 iz International Context: www.euro-copyrights.org/index/13/52
- [11] Martin, E. A. (2003). Oxford Dictionary of Law, Fifth Edition. Oxford: Oxford University Press.
- [12] Ugovor o autorskom pravu Svjetske organizacije za intelektualno vlasništvo.
- [13] World Intellectual Property Organization Copyright Treaty.

ARBITRAŽNO PRAVO I ARBITRAŽNO RJEŠAVANJE SPOROVA U BOSNI I HERCEGOVINI

RULES OF ARBITRAGE AND ARBITRATION DISPUTE SETTLEMENT IN BOSNIA AND HERZEGOVINA

Zijad Hasić

Pravni fakultet Univerziteta u Travniku

SAŽETAK

Rješavanja sporova sudom, medijacijom, arbitražom ili poravnanjima stranaka daju mogućnost da stranke, za svoj određeni spor, pronađu najefikasniji način njegovog rješavanja. Stranke se sve više i više opredjeljuju onom obliku rješavanja spora koji je jeftiniji, diskretniji, kraćeg trajanja, efikasniji. Primjetno je da se, kod stranih sudova u drugim državama, odluke arbitraže lakše i jednostavnije provode od sudskih presuda.

Bosna i Hercegovina je nakon rata 1992.-1995. godine počela izgrađivati moderan pravni sistem, zasnovan na iskustvima zemalja zapadne demokratije. U nizu tih promjena, u pravnim, naučnim i poslovnim krugovima, arbitraža ne zauzima potrebno mjesto pažnje, što se mora promijeniti. Bavljenje ovim pitanjem ima veliku važnost i značaj za njenu popularizaciju, pogotovo u vrijeme euroatlantskih integrativnih tokova, kojima Bosna i Hercegovina danas teži.

Ključne riječi: arbitraža, alternativni načini rješavanja sporova, međunarodna trgovačka arbitraža, međunarodno privatno pravo.

Key words: arbitrage, alternative dispute settlement ways and means, international trade arbitrage, international private law

ABSTRACT

The resolution of disputes by way of the courts, mediation, arbitrage or agreed settlement gives the parties the possibility to find the most efficient way of dispute settlement of a certain dispute. Parties more and more turn to the forms of dispute

settlement that are cheaper, more discreet, shorter in duration and more efficient. It is noticeable that arbitrage verdicts and decisions as means of alternative dispute settlements are more easily and in a simpler way enforced compared to judicial decisions (verdicts) at foreign courts in different states. Bosnia and Herzegovina after the war of 1992 to 1995 has begun to build a modern legal system, based on the experiences of the western democracy states. In the line of those changes, arbitrage does not take a noticeable spot. Working on this issue, however, carries a great degree of importance for its popularization, especially in the time of Euro-atlantic integrative changes, to which Bosnia and Herzegovina today aspires to.

UVOD

Česte obavijesti u sredstvima javnog informisanja⁷⁸ o donesenim arbitražnim

⁷⁸Vrlo često u sredstvima javnog informisanja navode se rješavanja sporova između država ili država i pojedinaca i obrnuto, u međugraničnim, privrednim, sportskim i drugim predmetima putem arbitraže. Tako, npr. 19.9.2012. navedeno je u izjavi BiH političara, da ukoliko se Sporazum o granicama s Republikom Hrvatskom ne ratifikuje, tada će Bosna i Hercegovina tražiti rješenja spora međunarodnom arbitražom. (vidjeti: <http://www.politikaplus.com/novost/64293/damir-hadzic-ili-sporazum-tudman-izetbegovic-ili-medunarodna-arbitraza9>, (datum pristupa stranici: 6.9.2013.) ili: ukoliko pitanje elektrana na Trebišnjici ne bude riješeno između elektroprivreda RS i Republike Hrvatske, to će se rješavati arbitražom., (vidjeti: (<http://www.capital.ba/sporazum-ili-arbitraza-odugovanjima-hrvatske-prema-het-u>) (datum pristupa stranici 6.9.2013.) i sl.

presudama uvijek nas podsjećaju na arbitražu, kao afirmisan, nekada i jedini način rješavanja sporova. Međunarodni i domaći subjekti povjeravaju svoju potrebu za rješavanjem određenih sporova arbitraži. U nedostatku boljeg rješenja za probleme međunarodne i unutrašnje trgovine, nesređenih granica, neisplaćenih naknada u fudbalu i sl. umjesto pouzdanog i uhodanog sistema sudskog rješavanja, problemi se povjeravaju arbitraži.⁷⁹

Zašto je to tako? Zašto određeni subjekti svoje povjerenje u rješavanju problema daju arbitraži unatoč ustaljenih i oprobanih sudskih rješenja, bit će predmet analize i ovog članka. Činjenice su da su, posebno u drugoj polovini XX stoljeća ojačali tokovi globalizacije i procesi snaženja ekonomske razmjene, te doveli do brojnih pojedinačnih konflikata, sporova. Tokukazuje na povećanu popularnost arbitraže i povećan broj arbitražnih postupaka i rješenja.

Pravni sistem Bosne i Hercegovine je, sve do Daytonskog sporazuma, izgrađivan u okvirima bivše Jugoslavije. Snažan uticaj kontinentalnog evropskog prava, uticaj zemalja socijalističkog lagera do devedesetih godina, te samostalnost izgradnje socijalističkog samoupravnog udređenja u bivšoj Jugoslaviji, dali su posebne osobine bosanskohercegovačkom pravnom sistemu. Dok su zemlje zapadne demokratije tražile alternativne načine rješavanja sporova, mi smo se držali sudskog rješavanja sporova. **Sporovi**, koje definišemo kao sukobljene interese, neslaganja, činjenja štete i povređivanja pojedinaca i pravnih lica, tek kad budu izloženi pravnoj normi i pravnoj proceduri rješavanja, dobijaju pravni oblik i epilog.

⁷⁹ Tako, npr. Po izjavi Šefa Delegacije EU u Srbiji, ukoliko timovi za primjenu sporazuma u Beogradu i Prištini ne uspiju se dogovoriti oko plana implementacije Briselskog sporazuma o Kosovu, možda će biti potrebna dodatna arbitraža, navješem, političkom nivou (izjava od 6.2.2012.).

Ili, Izjava Mate Graniča, bivšeg ministra vanjskih poslova Republike Hrvatske o spornim granicama između Bosne i Hercegovine i Republike Hrvatske, je da je za razgraničenje između Bosne i Hercegovine i Hrvatske moguća arbitraža.

Zemlje zapadne demokratije, u izgradnji svojih pravnih sistema, polazile su od pretpostavki da je pravo (zakon) nezamjenjiv i snažan regulator odnosa u svijetu⁸⁰. One su iznalazile nove načine rješavanja sporova. Uostalom, država starog Rima, prihvatila je sud kao način rješavanja sporova, ali je pomagala nastanak i drugih oblika rješavanja sporova.

Bivša Jugoslavija je poznavala druge metode rješavanja sporova, ali je bilo jasno da se sudski sistem, kao način rješavanja sporova, najviše afirmisao. Međutim, sporost i skupoća sudskog rješavanja sporova inicirala je kod subjekata, fizičkih ili pravnih lica, pronalaženje drugih načina rješavanja sporova.

Bosna i Hercegovina, nakon Daytonskog sporazuma, naslijedila je socijalističko samoupravno društvo, koje je najveću pažnju posvećivalo sudskom rješavanju sporova⁸¹. Od 1995. godine, malo se uradilo na afirmaciji drugih oblika rješavanja spora. Iako je, npr. Zakon o postupku medijacije⁸² donesen tek 2004. godine, veoma malo je predmeta riješeno putem medijacije. A za druga rješenja, kao što je npr. arbitraža, ni poseban zakon nije donesen.

Najčešći oblik rješavanja sporova, sudski način rješavanja, trpi brojne, opravdane kritike, od kojih su najvažnije: kompliciranost sudskog postupka, nestručnost arbitara, pristrasnost nacionalnih državnih sudova prema nekoj stranci, dugotrajnost postupka (često zbog njegove višestepenosti), javnost postupka, koja često može štetiti subjektima spora (kod arbitraže vrijedi latinska maksima:

⁸⁰J. Colier & W. Lowe *The Settlement of Disputes in International Law, Institutions and procedures*, Oxford University Press, Oxford, 2000., p.3. (opširnije na: http://www.amazon.com/The-Settlement-Disputes-International-Law/dp/0198299273/ref=pd_sim_b_4#reader_0198299273, Datum pristupa stranici: 20.8.2013.

⁸¹Jedno od suštinskih relemenata sudske funkcije predstavlja spor. **Spor predstavlja svako sukobljavanje ostvarivanju prava, pa i ono gdje se za razrješenje situacije traži autoritativna sudska odluka.**

⁸²*Zakon o postupku medijacije* „Službeni glasnik BiH“, broj 37/04).

sine strepitu forensi – bez sudske buke uzrokovane javnim raspravljanjem), (ne)ograničenost ovlaštenja suda, troškovi (skupoća) provođenja presuđivanja. Za razliku od sudskog rješavanja spora, institucije alternativnog rješavanja sporova djeluju prema drugim normama i na drugi način. Tako, arbitražno rješavanje odvija se po pravilima koje odrede same stranke. Učesnici arbitraže prihvataju odluku arbitraže ma kako ona bila donesena, uz uvažavanje dogovorenih pravila. Oni smatraju da na ovaj način bolje štite svoje interese, jer određuju arbitre, kao i materijalno i procesno pravo za rješavanje spora.

Ovaj članak je posvećen arbitraži, kao jednom od načina alternativnog rješavanja sporova. Najčešći oblik arbitražnog rješavanja za predmete s elementom inostranosti i u međunarodnim okvirima je *međunarodna trgovačka arbitraža*. Njena pravila kojim se rješavaju sporni predmeti, slična su pravilima koja koriste institucije i pojedinci koji predmete arbitražno rješavaju i za subjekte unutrašnjeg pravnog sistema.

ARBITRAŽNO PRAVO

OPĆA PITANJA

Terminologija

U cilju boljeg razumijevanja ovog teksta, najčešći, stručni izrazi, upotrijebljeni u ovom članku, imaju sljedeća značenja:

Spor (engl. *dispute*) predstavlja odnos između stranaka u vezi postojanja ili nepostojanja nekog prava ili pravnog odnosa, kojim one zauzimaju konfrontirajuća, nepodudarna mišljenja ili su istih mišljenja, ali jedna od stranaka odbija postupiti po zahtevima o pravima ili pravnim interesima koji proizilaze iz njihovog međusobnog odnosa.⁸³

Alternativno rješavanje sporova je način rješavanja sporova između grupa ili

pojedinaца, samostalno ili uz pomoć neke treće, neutralne osobe postizanjem sporazuma koji ima dještvo pravosnažnosti i izvršnosti ili obligaciono dještvo.

Arbitraža (engl. *arbitration*) predstavlja alternativni način rješavanja sporova, nastao autonomijom volje stranaka koje su vezane za spor, bez obzira da li ga organizira specijalizirana ustanova za arbitražno suđenje ili ne.⁸⁴

Arbitar (engl. *arbitrator*) je osoba kojoj je ugovorom ili sporazumom stranaka povjereno, da sama ili s drugim osobama iz vijeća vodi arbitražni postupak i donese odluku o određenom sporu.

Arbitrabilnost (engl. *arbitrability*) je svojstvo određenog spora da se može riješavati arbitražom, jer je dozvoljen i prikadan za arbitražu.

Uzroci nastanka i historijski osvrt na arbitražu

Arbitraža, kao jedan od načina rješavanja sporova, ima dugu historijsku tradiciju. Vjerovatno je u svom arhaičnom obliku postojala još u rodovskom društvu. Plemenske vođe su je često koristile za rješavanje razmirica između saplemenika i plemena. Kasnije, služila je i za rješavanje sporova građana i države, te i u rješavanju sporova između vladara i drugog plemstva.⁸⁵

Neizgrađenost procedura za rješavanje raznih sporova, kao i izbjegavanje vjerskih i drugih strogih normi, motivirali su stranke u prvim naseljima, polisima i gradovima, da pribjegu arbitražnom rješavanju sporova. Razvojem grčkih polisa, razvijali su se i načini rješavanja sporova sugrađana, što je u staroj Grčkoj stvorilo neke oblike arbitražnog rješavanja. Slično je i s starim Rimom, u kome su stranke mogle zaključivati arbitražni sporazum, ali i

⁸⁴Ibidem, str. 43.

⁸⁵Jedan od najstarijih arbitražnih sporazuma zabilježen je između sumerskih gradova Lagoša i Ume (IV. stoljeće p.n.e.) a odnosio se na njihovo teritorijalno razgraničenje. Opširnije vidjeti: B.Krivokapić, *Leksikon Međunarodnog prava*, Beograd, str. 25.

⁸³Opširnije vidjeti: Grupa autora, *Pravni leksikon*, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Zagreb, 2007., str. 1502.

odsutajati od njega pod određenim, dogovorenim uvjetima.

Arbitražno rješavanje sporova posebno je dobilo podstrek u srednjem vijeku, u periodu nastanka i razvoja srednjovjekovnih gradova u današnjoj Italiji i Mediteranu. U tom periodu, stanovništvo tih gradova je vodilo živu privrednu aktivnost, koja je često rezultirala sporovima trgovaca različitih gradova, koji su se vrlo uspješno rješavali putem arbitraže. Ono što je pogodovalo afirmaciji arbitraže je činjenica da su propisi, korišteni u arbitraži, temeljeni na postupku prihvaćenom u rimskom pravu, bili zasnovani na poštovanju načela savjesnosti i poštenja, te na taj način ulijevali nadu strankama u pošteno suđenje. Uostalom, za nerješavanje arbitraže u rokovima i po proceduri, arbitri su mogli biti isključeni iz postupka, a i sami su mogli, zbog propusta, kažnjavati stranke.⁸⁶ Nova geografska otkrića i veliki razvoj međunarodnih odnosa, afirmirali su arbitražu kao efikasan način rješavanja sporova ne samo nacionalnog, već i međudržavnog, međunarodnog nivoa. Razvoj zanatstva i međudržavne trgovine u XIX stoljeću, doveo je do nastanka prvih oblika stalnih arbitražnih tijela s svojim, autonomnim normama za rješavanje sporova.

U XX stoljeću, posebno nakon II svjetskog rata, velike međunarodne organizacije (prije svega UN) formirale su snažne, općeprihvaćene arbitražne organizacije, kao i unificirana pravila za rješavanje sporova. Na skupovima posvećenim jačanju svjetske ekonomije, prije svega na standardizaciji i kvaliteti proizvoda, djelovalo se na stvaranju višestranih međunarodnih ugovora, pa su nastale: Ženevska konvencija o priznanju i izvršenju stranih arbitražnih odluka, Protokol o arbitražnim klauzulama, Evropska konvencija o međunarodnoj trgovinskoj arbitraži, Njujorška konvencija o priznanju i izvršenju stranih arbitražnih odluka,

UNCITRAL⁸⁷ Model-zakon o međunarodnoj trgovačkoj arbitraži i drugi unutrašnji i vanjski dokumenti.

POJAM I VRSTE ARBITRAŽE

Pojam arbitraže

U domaćem i međunarodnom pravu nema jedinstvene, sveobuhvatne i opće **definicije arbitraže**. Pokušaji definisanja arbitraže od stranih pravnih teoretičara mogu se podijeliti u dvije grupe, od kojih prva ukazuje na funkciju arbitraže, a druga grupa ukazuje na sve njene bitne odlike.

Po **prvima**, arbitraža je „tehnika koju koriste arbitri, imenovani i ovlašteni izjavom volje stranaka, radi rješavanja spornih pitanja iz poslovnog odnosa između istih stranaka“.⁸⁸ Uglavnom, arbitraža se definiše kao način rješavanja sporova od strane subjekata koje odrede stranke u sporazumu, a predstavljaju tijelo nedržavnog karaktera koje rješava spor.

Drugi smatraju da su arbitraže „ustanove osnovane od privatnih profesionalnih organizacija ili lica, ili od organizacija polujavnog karaktera, s ciljem rješavanja onih sporova iz prometa robe ili usluga, ili vanjskotrgovinskog prometa za koje je ugovorena njihova nadležnost“.⁸⁹

Hrvatski pravni teoretičari, Sajko i Dika smatraju da je arbitraža: „rješavanje sporova između dviju ili više stranaka od strane treće osobe (ili trećih osoba) arbitra (arbitara) koji svoja ovlaštenja izvode iz sporazuma stranaka i čija je odluka obavezna za njih i ima, u većini pravnih poredaka, učinke koji korespondiraju učincima sudskih odluka“.⁹⁰

⁸⁷UNCITRAL-Komisija UN-a za međunarodno trgovačko pravo je osnovana rezolucijom Generalne skupštine UN-a 2205(XXI) 17.12.1966. Ona je donijela svoja pravila.

⁸⁸B.R.David, *L'Arbitrage dans le commerce international*, Paris, 1982. p.9.

⁸⁹M.Jezdić, *Međunarodno privatno pravo*, I. Beograd, 1976. str.139.

⁹⁰Sajko, Dika, *Arbitražno rješavanje međunarodnih trgovačkih sporova*, Ljubljana, 1989. str. 1.

⁸⁶C. Philipson *The international Law and Customs of ancient Greece and Rome*, London, 1911. p. 127.

Definiciju arbitraže su dali mnogi donosioci međunarodnih propisa, unutrašnjih zakona i drugih akata. Tako, npr. u *Evropskoj konvenciji o međunarodnoj trgovačkoj arbitraži* iz 1961. navodi se da je arbitraža „rješavanje sporova ne samo od strane arbitara imenovanih za određene slučajeve već i od strane stalnih arbitraža“.⁹¹ Ili, na Internet stranici Američke arbitražne komore (AAA), arbitraža se definiše kao način rješavanja sporova, te ističe slijedeće: „Arbitraža je alternativni pravni lijek podnošenja slučaja na arbitražnom sudu. U arbitraži, stranke podnesu svoje tvrdnje i dokaze i tvrde osnovanost pred nepristranim trećim osobama. Arbitar „Američko arbitražno udruženje“ (AAA) pruža administrativnu podršku i provodi postupke za kretanje sporova nepristrano kroz sistem. Arbitraža je više pristupačna za rješavanje spora jer daje brže rezultate od suđenja, ali to može ograničiti iznos odštete za oštećenika.“⁹²

Za sve ove definicije može se konstatovati da su one nepotpune jer ne obuhvataju sve komponente instituta arbitraže. Najvažnije komponente tih definicija, kao obilježja arbitraže su:

- arbitraža je alternativni način rješavanja sporova u odnosu na sudsko rješavanje.
- arbitraža je nezavisna u odnosu na pravni sistem neke države i njihovo materijalno i procesno pravo,
- za razliku od državnog (sudskog) rješavanja, arbitraža je privatni način rješavanja,
- mjesto arbitražnog rješavanja ne zavisi od sjedišta arbitraže,
- finansiranje arbitražne aktivnosti je nezavisno,
- sud postupa po već utvrđenim propisima, donesenim od nadležnog organa, namjenjenim svima i u svakoj prilici koja odgovara normi, dok su

norme arbitraže, tvorevina stranaka u sporu,

- presuda donesena u arbitraži je konačna i obavezujuća, kao i sudska presuda,⁹³
- stranke u sporu, kao i arbitri u arbitraži mogu biti različitih državljanstava i različitog redovnog boravišta.

Vrste arbitraža

Kategorizaciju arbitraža možemo izvršiti u zavisnosti od različitih kriterija. Osnovni kriteriji selekcije arbitraže su: način rješavanja sporova, stranke u sporu, postojanje ili nepostojanje međunarodnog elementa u sporu, stalnost organiziranosti i strukture arbitraže, otvorenost arbitraže da rješava sporove stranaka kojim su članice udruženja pri kome arbitraža djeluje i sl.

- a) **U odnosu na način rješavanja sporova**, arbitraže dijelimo na one koje koriste nepravne načine rješavanja i one koje koriste pravna sredstva.

Tako, npr. arbitraže koje koriste metod mirenja, te pokušavaju osigurati nagodbu primjenom znanja iz oblasti tehnik, ekonomije i sl. predstavljaju arbitraže vještačenja ili arbitraže mirenja koje ne koriste pravna sredstva. S druge strane, arbitraže koje koriste opća ili posebna pravna pravila, koriste domaće ili međunarodne norme za pojedine oblasti sporova. Ove arbitraže koriste norme za pojedine oblasti, npr. promet drveta koristeći međunarodne standarde, ali i eventualno zaključene bilateralne ili multilateralne ugovore između država.

- b) **U odnosu na stranke u sporu** razlikujemo arbitraže koje rješavaju sporove između država, između privrednih ili drugih organizacija međunarodnog i unutarnjeg obilježja i između pojedinaca.

⁹¹Evropska konvencija o međunarodnoj trgovačkoj arbitraži od 21. aprila 1961. godine „Službeni list FNRJ“-Dodatak broj 12/1963, član 1. tačka 2.b.

⁹²Više na Internet stranici: http://www.ehow.com/list_6835709_aaa-arbitration-procedures.html. Datum pristupa stranici: 21.8.2013.

⁹³ Starorimsko pravo je kroz izreku: *Arbitrium est iudicium* stvorilo pravilo po kome je odluka arbitražnog suda jednaka sudskoj presudi.

U odnosu na stranke koje mogu biti u sporu, arbitraža može biti u vezi fizičkih lica, u vezi fizičkih i pravnih lica, pravnih lica i država. Kroz praksu djelovanja arbitraže pokazalo se da ona može biti veoma efikasna u predmetima u kojima su subjekti države. Poznato je da je, u skorijoj našoj prošlosti, mnogo arbitražnih sporova provedeno u vrijeme nacionalizacije naftnih postrojenja u određenim državama Bliskog istoka i Latinske Amerike. Tako, npr. sporovi naftnih kompanija protiv Irana, Libije, Kuvajta i sl.

Isto tako, treba napomenuti postojanje *ICSID-Međunarodni centar za rješavanje investicionih sporova*, specijalizirane institucije, putem koje nezadovoljni investituri mogu tužiti svaku državu u kojoj su investirali svoj kapital. U cilju postizanja pravne zaštite investitora donesena je i Konvencija koja je konstituisala i sam ICSID.⁹⁴ Osim ICSID-a, sporove u kojima je država jedan od subjekata, rješava i Stalni arbitražni sud u Hagu kao i drugih specijaliziranih tribunala.

c) U odnosu napostojanje ili nepostojanje međunarodnog elementa

U većini država prave se razlike između unutarnjih i međunarodnih arbitraža.⁹⁵ U većini slučajeva, lako je odgonetnuti da li je u pitanju jedan ili drugi vid arbitraže. Međutim, postoje slučajevi kada je to teže

⁹⁴ICSID je samostalna međunarodna institucija koja je nastala na temelju Konvencije o rješavanje investicijskih sporova između država i državljana drugih država s više od sto četrdeset subjekata. Konvencija određuje ICSID mandat, organizaciju i temeljne funkcije. Primarna svrha ICSID je osigurati prostor za mirenje i arbitražu međunarodnih investicijskih sporova. (o ovoj temi više na internet stranici:

<https://icsid.worldbank.org/ICSID/Index.jsp>. Datum posjete stranici 21.8.2013.)

⁹⁵Tako npr. *Zakon o arbitraži Republike Srbije* („Službeni glasnik Republike Srbije“, broj 46/06), u članu 1. ističe da se zakonom uređuje arbitražno rješavanje sporova bez stranog elementa (unutrašnja arbitraža) i sporova s stranim elementom (međunarodna arbitraža).

odrediti. U tom slučaju, treba imati u vidu okolnosti, koje predviđaju UNCITRAL-ova pravila, a koja određuju tzv. strani element, pa na taj način, određuju i vanjsku arbitražu:

- ako stranke u vrijeme zaključenja arbitražnog sporazuma imaju sjedište u različitim državama,
- ako su sjedišta u jednoj državi, arbitraža je međunarodna ako u inozemstvu treba izvršiti bitan dio obaveze ili je predmet obaveze najuže povezan,
- ako stranke ugovore da je sjedište arbitraže u nekoj drugoj državi.

Međunarodna arbitraža je svaka ona arbitraža koja se provodi za račun stranaka koje imaju međunarodni element. U ovom kontekstu, posebno se ističe **međunarodna trgovačka arbitraža**. Međunarodna trgovačka arbitraža je nastala kao način rješavanja sporova koji nastupe u poslovima poslovnih transakcija na međunarodnom planu. Nedostatak istinskog međunarodnog pravosuđa u suprotnosti je s zahtjevima na međunarodnom planu zbog velikog intenziteta trgovačkih poslova. Raskorak između stvarnih potreba i nemogućnosti njihovog zadovoljenja, doveo je do razvoja međunarodnog mehanizma za rješavanje mogućih sporova – arbitraži. Nju primjenjujemo u sporovima međunarodne trgovine. Veoma je prilagodljiva strankama, manje je formalna i daje veću šansu subjektima arbitraže, za kasniji nastavak njihove međusobne saradnje. Po svojoj prirodi, mogu biti *ad hoc* ili institucionalne, te otvorene ili zatvorene.

d) Vrste arbitraže u odnosu na vremensko trajanje arbitraže.

Razlikuju se stalne (institucionalne) i povremene (*ad hoc*) arbitraže. **Stalne** arbitraže su prepoznatljive po tome što se obrazuju na neodređeno vrijeme, imaju stalno sjedište, svoj unutrašnji administrativni aparat, svoje norme za

rješavanje sporova, te uređenu listu arbitara. Najpoznatije stalne arbitraže su:

- Međunarodna arbitraža pri Ciriškoj trgovačkoj komori,
- Londonski međunarodni arbitražni sud –LCIA,
- Američka arbitražna asocijacija (AAA) i druge,

Od specijaliziranih, posebno treba spomenuti:

- Arbitraža Udruženja trgovaca žitom u Londonu,
- Londonaska asocijacija pomorskih arbitara (LMAA),
- Holandska Pomorska i transportna arbitraža Rotterdam-Amsterdam (TAMARA) i sl.

Organizacija ujedinjenih nacija (UN) je, također, formirala određene velike arbitražne sisteme, od kojih treba spomenuti Arbitražu pravnog konsultativnog komiteta afroazijskih zemalja u Kuala Lumpuru (u Maleziji). I Evropska unija je radila na stvaranju svojih arbitražnih pravila, pa je 1961. godine donesena Evropska konvencija, koju je i bivša Jugoslavija ratificirala.

Za razliku od stalnih, *ad hoc arbitraže* se koriste za upotrebu u jednom sporu. *Ad hoc* arbitraža nema svoje stalno sjedište, kao ni osoblje koje će pomagati arbitrima. Arbitar mora voditi računa i o čisto administrativnim pitanjima, pozivanja stranaka, određivanja mjesta rasprava, slanja pismena i sl. U prvom periodu svog rada ona je veoma ranjiva. Kad se *ad hoc* arbitražno tijelo ustali u svom radu, tada je čvršće i stabilnije za rješavanje spora. Arbitri određuju svoja pravila, a često prihvataju već ustaljena (npr. UNCITRAL-a).

Što se tiče Bosne i Hercegovine i našeg regiona, postoji nekoliko arbitražnih institucija, koje već duže vrijeme obavljaju arbitražne usluge. Posebno se afirmisala arbitraža pri Vanjskotrgovačkoj komori BiH.

Teško je reći koji oblik je funkcionalniji i češće u upotrebi. I stalne i *ad hoc* arbitraže imaju svojih mana i nedostataka. Može se reći da su stalne arbitraže u određenoj prednosti po pitanju popularnosti, ali su *ad hoc* arbitraže operativno upotrebljivije kad su u pitanju sporovi između država.

e) U odnosu na otvorenost arbitraže arbitraže dijelimo na arbitraže otvorenog tipa i arbitraže zatvorenog tipa.

Arbitraže **otvorenog** tipa su one stalne arbitraže koje omogućuju svim subjektima da apliciraju rješavanje sporova pred njima. S druge strane, pojedine arbitraže, označene kao arbitraže **zatvorenog** tipa, za svoje učešće u rješavanju spora, zahtijevaju da barem jedna od stranaka bude članica organizacije pri kojoj djeluje ova arbitraža.

Postoje i druge podjele arbitraža.

Stalne arbitraže, prilikom osnivanja, mogu biti specijalizirane za određen oblasti, a mogu biti angažirane za sve oblasti. Ukoliko obavljaju sve vrste sporova, to su *opće arbitraže*, a ako se opredjele za jednu vrstu arbitriranja, tada su *specijalizirane arbitraže*.

Ako se kriterij podjele odnosi na način rješavanja spora, arbitraže se dijele na *pravne* i *faktičke*.

Pravne arbitraže svoja pravila rješavanja spora zasnivaju na pravnim normama unutrašnjeg i međunarodnog prava zainteresiranih stranaka. One će koristiti zakonske i druge podzakonske norme, kao i međunarodne instrumente za rješavanje spora.

Faktičke su one arbitraže koje postupaju prema određenim načelima dobrog poslovanja, običajima, tenačelima pravičnosti i sl.

Podjela na *ritualne* i *iritualne* arbitraže vrši se u zavisnosti od efekta koji ima donesena arbitražna odluka. Ukoliko presuđena arbitražna odluka ima efekte sudske odluke, (presuda, presuđene stvari) tada je u pitanju **ritualna** arbitraža. Arbitraže koje donose odluke koje nemaju snagu sudske odluke

nazivaju se **iritualne** arbitraže. Kod ovih arbitraža odluka ima snagu ugovora između stranaka, pa za njeno prinudno izvršenje potrebna je presuda suda.

IZVORI ARBITRAŽNOG PRAVA

Arbitraža počiva na autonomiji volje ugovornih stranaka. To ukazuje na veliku slobodu subjekata spora, u brojnim pitanjima koje se tiču ugovaranja i spora, a posebno: pri stupanju u određeni ugovorni odnos, pri izboru materijalnog prava nakon stupanja u ugovorni odnos, u izboru organa koji će rješavati spor, u izboru procesnih pravila, koja će organ arbitraže primijeniti u postupku rješavanja spora i sl.

Zato je postojanje imperativnih normi koje uređuju određenu spornu oblast, svedeno na minimum. Međutim, do danas u svijetu je stvoreno mnoštvo normi koje uređuju oblast arbitraže.

Te norme mogu se sistematizirati, tako da su najvažnije⁹⁶: ugovor stranaka (arbitražni ugovor), pravila stalnih trgovačkih arbitraža, autonomno pravo međunarodne trgovine, međunarodni ugovori, nacionalni propisi, sudska praksa, arbitražna praksa, i doktrina arbitražnog prava.

Ugovor stranaka (arbitražni ugovor) je najvažniji izvor arbitražnog prava. To je ugovor kojim su se ugovorene strane saglasile da eventualni spor, nastao u njihovom radu, povjere na rješavanje arbitraži. Saglasnost volja o povjeravanju odlučivanja o sporu, može se iskazati u potpuno jasnoj i nedvosmislenoj izjavi volje. Ta izjava volje, može se iskazati na tri načina: a. putem arbitražne klauzule, b. putem arbitražnog sporazuma (kompromisa), c. generalnog arbitražnog sporazuma.

1. *Arbitražna klauzula* je posebno pismeno iskazana klauzula u osnovnom tekstu ugovora zaključenog između stranaka, kojom se nedvosmisleno ukazuje da će

se eventualni sporovi po osnovnom ugovoru rješavati arbitražom.

2. *Arbitražni sporazum* je ugovor kojim su se stranke sporazumjele da rješavanje eventualnog spora povjere arbitraži. Sporazum stranke mogu posebno formulirati, a može se koristiti i tipski ugovori, koje prije izbivanja spora, pripremaju određene arbitražne institucije te ih nude strankama.

3. *Generalni arbitražni sporazum* ne priznaju neke države, kao način dogovora o arbitraži. Generalnim arbitražnim sporazumom stranke ugovaraju određenu arbitražu za rješavanje *svih* budućih ugovora iz poslovnih odnosa. Takva odredba bila bi suprotna načelu ravnopravnosti stranaka. Iza ovakvih klauzula mogu biti prikriveni odnosi jače i slabije strane ugovarača i majorizacija jačeg nad slabijim.

Pravila stalnih trgovačkih arbitraža predstavljaju najvažnije akte koje donose stalne trgovačke arbitraže. To su *pravilnici i drugi akti*, kojim se neposredno reguliraju pitanja važna za arbitražno odlučivanje. Arbitražne organizacije pri kojima djeluju arbitražni timovi, ove akte pripremaju s ciljem da budu na usluzi arbitražnom timu, a sastoje se od pravnih standarda, principima arbitražnog prava, standardiziranim uvjetima poslovanja i sl.⁹⁷ Pravilnici su autonomno pravo jer ih donose nedržavni organi.

Autonomna prava međunarodne trgovine i druga autonomna prava su prava nastala dugogodišnjom primjenom u užim i širim dijelovima društvene zajednice, koja su se afirmisala kao dokazana i korisna.

⁹⁶Opširnije: Triva S. i Goldštajn A. (1987.) *Međunarodna trgovačka arbitraža*, Informator, Zagreb, str. 9. Trećeg dijela

⁹⁷Tako, npr. *Pravilnik o arbitraži pri stalnom izbranom sudištu Hrvatske gospodarske komore* („Službene novine R. Hrvatske“, broj: 150/02 od 17.12.2002. godine) jasno normira pitanja rada Arbitražnog suda, sporazumijevanja stranaka o prihvatanju ili odstupanju od primjene Pravilnika i druga bitna pitanja arbitraže.

Međunarodni sporazumi i konvencije predstavljaju važne izvore arbitražnog prava. Iako države izbjegavaju pravno da se vezuju za određene međunarodne instrumente kojim se regulira arbitraža, donošenje tih normi je revolucionarno djelovalo na daljnji razvoj arbitražnog prava.

Međunarodni sporazumi mogu biti bilateralni i multilateralni. Znatno su rjeđi slučajevi zaključenja bilateralnih sporazuma iz domena arbitraže.

Zakone o arbitraži države donose zbog praktičnih, neophodnih razloga. Sve veće potrebe, proizišle iz dinamičnog života organizacija i pojedinaca nalažu potrebu donošenja normi kojim će se bitne stvari iz ove oblasti, na zadovoljavajući način urediti. prije svega, zakonom države određuju da se određena vrsta sporova može rješavati arbitražom. Tim aktom, država se, za određene vrste spora, odriče usluga suda.

Brojna su pitanja koja se reguliraju zakonom. Tako, npr. pitanje šta može biti predmet arbitraže uređuje se zakonom. Ne mogu sve oblasti ljudskog života biti predmet arbitraže. Svaka država će odrediti u kojim slučajevima i koje oblasti ljudske djelanosti mogu a koje ne mogu biti predmet arbitraže. To je određivanje **arbitrabilnosti spora**.

Zakonom se regulišu obaveznost arbitražne odluke, kontrola arbitraže kroz tužbu, zahtjev za poništenje, priznanje izvršenje strane arbitražne odluke, pitanja djelovanja zakona i njegove i sl. On može imati primjenu i u inostranstvu, ako će arbitražna odluka biti provedena na teritoriji države koja je donijela zakon.⁹⁸

Sudska praksa je koristan izvor arbitražnog prava, pogotovo za države za koje je određena arbitraža vezana, ako i za

države u kojima je potrebno provoditi postupak priznanja i izvršenja arbitražnih odluka.

Arbitražna praksa i doktrina arbitražnog prava najčešće, ispoljavaju se kroz objavljivanje zbornika arbitražnih odluka, koje donose stalne međunarodne arbitraže.

ARBITRAŽNO PRAVO U BOSNI I HERCEGOVINI

Uvod

Do rata 1992.-1995. Bosna i Hercegovina je bila u sastavu bivšer SFRJ. Ona je svoj pravni sistem izgrađivala na načelima socijalističkog samoupravnog uređenja, a vanjsku politiku vodila u duhu „nesvrstanosti“. Privredno, trgovačko i arbitražno pravo Bosne i Hercegovine, izgrađivani su u duhu jugosloveske zajednice.

Izvori abritražnog prava u Bosni i Hercegovini

U Bosni i Hercegovini, norme kojim se uređuje arbitraža, nisu unificirane u jednom zakonu, već se nalaze u više izvora. Za razliku od Republike Hrvatske, koja je još 2001.⁹⁹ donijela Zakon o arbitraži, te Republike Srbije koja je svoj zakon donijela 2006.¹⁰⁰ Bosna i Hercegovina nema jedinstven zakon. Ova ima više izvora, sadržanih u nekoliko zakona, kojim regulira pitanje arbitraže. Najznačajniji izvori arbitražnog prava u Bosni i Hercegovini su zakoni o parničnom postupku i to:

- Zakon o parničnom postupku Federacije Bosne i Hercegovine,¹⁰¹

⁹⁸ Članom 2. Zakona o arbitraži „Službeni glasnik Republike Srbije“ broj 46/06) predviđeno je da odredbe Zakona primjenjuju se na arbitražu i arbitražni postupak kad je mjesto arbitraže na teritoriji Republike Srbije, a za međunarodne arbitraže stranke mogu drugačije predvidjeti tu okolnost.

⁹⁹ Zakon o arbitraži, donesen 28. septembra 2001, objavljen 11. oktobra 2001. a tupio na pravnu snagu 19. oktobra 2001. („Narodne novine Republike Hrvatske“ broj 88/01).

¹⁰⁰ Zakon o arbitraži („Službeni glasnik Republike Srbije“, broj 46/06).

¹⁰¹ Zakon o parničnom postupku Federacije Bosne i Hercegovine, („Službene novine Federacije BiH“; broj 53/03).

- Zakon o parničnom postupku Republike Srpske,¹⁰²
- Zakon o parničnom postupku Brčko Distrikta Bosne i Hercegovine,¹⁰³ kao i drugi izvori:
- Statut Vanjskotrgovinske komore Bosne i Hercegovine,¹⁰⁴
- Pravilnik o organizaciji i radu Arbitražnog suda¹⁰⁵ i druge norme.

Za uređenje pitanja arbitražnog prava u Bosni i Hercegovini mjerodavno je pravo koje je postojalo u bivšoj Jugoslaviji. Bivša Jugoslavija je bila aktivan činilac izgradnje normi međunarodnog prava iz raznih oblasti, pa i arbitražnog prava. Najvažnije norme međunarodnog prava koje uređuju arbitražno pravo, kao npr. *Zakon o rješavanju sukoba zakona sa propisima drugih zemalja u određenim odnosima*¹⁰⁶, važile su i na prostoru bivše Jugoslavije. To pravo nije suprotno novom pravu koje je nastalo u Bosni i Hercegovini nakon rata 1992.-1995., niti je protivno Dejtonskom mirovnom sporazumu.¹⁰⁷ Na taj način, ono je prećutno ušlo i u pravni sistem Bosne i Hercegovine.

Na osnovu međunarodnih i unutarnjih izvora arbitražnog prava u Bosni i Hercegovini može se zaključiti da je ono bilo slično arbitražnim pravima drugih država bivše Jugoslavije.

¹⁰²Zakon o parničnom postupku Republike Srpske, („Službeni glasnik Republike Srpske“, broj 58/03).

¹⁰³Zakon o parničnom postupku Brčko Distrikta Bosne i Hercegovine („Službeni glasnik Brčko Distrikta BiH“;

¹⁰⁴Statut Vanjskotrgovinske komore Bosne i Hercegovine, „Službeni glasnik BiH“, broj 15/13.

¹⁰⁵Pravilnik o organizaciji i radu Arbitražnog suda, („Službeni glasnik BiH“, broj 39/03).

¹⁰⁶Zakon o rješavanju sukoba zakona sa propisima drugih zemalja u određenim odnosima „Službeni list SFRJ“, br.: 43/82 i 72/82.

¹⁰⁷U Aneksu II Ustava Bosne i Hercegovine (Aneks IV) u tački 2. *Kontinuitet pravnih propisa* navedeno je: „Svi zakoni, propisi i sudski poslovnici koji budu na snazi na teritoriju Bosne i Hercegovine kad Ustav stupi na snagu, ostaju na snazi u onoj mjeri u kojoj se ne kose s Ustavom, sve dok nadležno vladino tijelo Bosne i Hercegovine ne odredi drugačije.“

Bitna pitanja arbitražnog prava u Bosni i Hercegovini

Nadležnost za postupanje u predmetima subjekata s prostora Bosne i Hercegovine, kao i subjekata s međunarodnim obilježem, a u vezi arbitraže pred Vanjskotrgovinskom komorom Bosne i Hercegovine (dalje: VTKBiH) utvrđena je članom 40. Statuta VTKBiH. U ovom članu kaže se da se pri Komori organizira Arbitražni sud, u čijoj su mjerodavnosti sporovi domaćih i stranih privrednih subjekata iz njihovih međusobnih odnosa. Nadležnost arbitraže postoji, ako je stranke ugovore (navedu u ugovoru), odnosno odrede pismenim sporazumom. Smatrat će se uredno određenje arbitraže od strane stranaka ako je ugovor zaključen putem pisama, telegrama, faksa i sl i ako je razmjenjen među strankama, te ako su odredbe o njegovoj nadležnosti sadržane u općim uvjetima koji su sastavni dio pravnog posla.¹⁰⁸ U slučaju da nije pismeno ugovorena arbitraža, tada će se pismeno pozvati tuženi da se u roku od 15 dana izjasni da li prihvata nadležnost Arbitraže ili ne. U slučaju da ne odgovori ili ako negativno odgovori, tada će se tužitelj obavijestiti o nemogućnosti provođenja arbitraže.

Predmet arbitraže su prava i obaveze kojima mogu slobodno raspolagati, a vezuju se za vanjskotrgovinsku ili unutrašnju arbitražu.¹⁰⁹ Uvjet je jedino da zakonom ili drugim aktom, u skladu s zakonom, nije utvrđeno da određene vrste sporova rješavaju isključivo redovni sudovi. **Odluke Arbitražnog suda** su konačne i imaju snagu presude redovnog suda.

Arbitri u arbitražnom postupku su lica koja odrede stranke. Za razliku od arbitara u sudskom postupku (sudija) koji moraju ispunjavati strogo određene uvjete, te biti izabrani po strogoj proceduri na javan i

¹⁰⁸Zakon o rješavanju sukoba zakona sa propisima drugih zemalja u određenim odnosima, „Službeni list SFRJ“, br.: 43/82 i 72/82., član 12.

¹⁰⁹član 2. *Pravilnika o organizaciji i radu Arbitražnog suda.*

zakonit način, arbitri u arbitražnom postupku mogu biti ona lica koja odrede stranke. U slučaju da se stranke ne mogu dogovoriti o broju arbitara i ako u roku od 15 dana od dana prijema poziva o imenovanju arbitra pojedinca to ne učine, imenovanje će izvršiti predsjednik Arbitraže.¹¹⁰

Ukoliko se stranke opredijele da predmet rješava arbitražno vijeće, tada tužilac **imenuje** svog arbitra prilikom podnošenja tužbe, a tuženi najkasnije u roku koji je predviđen za odgovor na tužbu¹¹¹, iako se može i drukčije dogovoriti, ako nema imperativnih normi određenih arbitražnih tijela. Trećeg člana vijeća, koji je i predsjednik vijeća, odredit će arbitri tužitelja i tuženog.¹¹² U slučaju da je na stranama tuženog ili tužitelja više od jednog subjekta, postavlja se pitanje kako udovoljiti izboru tročlanog vijeća. Ako se na strani ovih subjekata nađe više tužilaca ili tuženih, koji se, između sebe ne mogu dogovoriti o arbitru, tada nastaje problem. Problem će se riješiti, ako su subjekti povjerali arbitražu određenoj arbitražnoj instituciji. Njena pravila (pravilnik ili neki drugi akt) određuju kako postupiti u ovakvom slučaju.¹¹³

Pred sudom neke države vodi se sudski **postupak po pravilima** te države (*lex fori*). Međutim, za arbitražni postupak važe druga pravila. Primjena procesnih normi zavisi od predmeta do predmeta, uz maksimalno uvažanje autonomije volje stranaka i pravila

¹¹⁰Ibidem, član 26.

¹¹¹Ibidem, član 27.

¹¹²Izbor trećeg člana vijeća je vrlo osjetljivo pitanje. To bi trebala biti osoba koja je poznata obojici predloženih arbitara, osoba s velikim znanjem u vezi samog predmeta, te autoritetom i nepristrasnošću. Ta će osoba biti predsjednik arbitražnog vijeća, a najčešće ona će praviti i nacrt konačne arbitražne odluke.

¹¹³Članom 28. Pravilnika o organizaciji i radu Arbitražnog suda VTKBiH navedeno je da ako se u jednom sporu pojave kao tužioc ili tuženi više stranaka, one će se prethodno sporazumjeti o izboru zajedničkog arbitra. Ukoliko se ne mogu sporazumjeti u rokovima određenim Pravilnikom, arbitra imenuje predsjednik Arbitraže. On će imenovati cjelokupno arbitražno vijeće, kao i predsjednika među njima.

arbitara (*lex arbitri*)¹¹⁴. Kod *ad hoc* arbitraža prvenstvo primjene imaju pravila o kojim su se stranke dogovorile. Ako se stranke nisu dogovorile o procesnim pravilima, primjenjivat će se norme koje odrede arbitri.

Kod ugovorene arbitraže, prećutno se uzimaju i norme institucije, njenog pravilnika. Stranke se mogu dogovoriti da, iako ugovaraju institucionalnu arbitražu, mogu posebno odrediti i procesne norme po kojima će se voditi postupak. U takvim slučajevima, stranke mogu dogovoriti primjenu UNCITRAL-Pravila ili nekih drugih standardiziranih. Tada će prioritet u primjeni imati UNCITRAL-Pravila, a ako nastupe određene **pravne praznine** u primjeni, koristit će se norme institucije. Pravne praznine mogu nastati i zbog nepostojanja rješenja koja daju UNCITRAL ili institucionalna pravila, pa u takvom slučaju nastaju problemi primjene. U tom slučaju tražit će se rješenja iz domaćih zakona i drugih propisa¹¹⁵, uz maksimalno uvažavanje načela da pravila primjene ni u kom slučaju ne smiju biti u suprotnosti s kogentnim normama države u kojoj se odvija arbitražni postupak.¹¹⁶

Za arbitražni postupak od velike važnosti je momenat **otpočinjanja** arbitraže. Ovaj moment određuje brojne bitne okolnosti vezane za stranke i njihov spor. Otpočinjanjem arbitraže, prekidaju se određni rokovi, a aktivira zabrana postupanja drugih organa u istom predmetu (*litispedencija*).

U toku provođenja **usmene rasprave** vodi se zapisnik. Arbitražno vijeće će maksimalno uzeti u obzir: prezentirane

¹¹⁴*Lex arbitri* predstavlja pravo zemlje sjedišta institucije koja vodi postupak arbitraže.

¹¹⁵Članom 42. Pravilnika o organizaciji i radu Arbitražnog suda određeno je da se postupak pred Arbitražom vodi po pravilima ovog pravilnika. Međutim, ako i in ne daje dovoljno rješenja, a stranke nisu nešto drugo ugovorile, primjenjivat će se odredbe Zakona o parničnom postupku, za koji arbitar (ili arbitri) ocjene da je najprihvatljiviji u datom slučaju.

¹¹⁶Jedan od razloga poništenja odluke arbitražnog vijeća je okolnost da odluka vrijeđa javni poredak.

isprave, provesti svjedočenja i neophodna vještačenja, a vrlo rijetko provesti neposredan pregled objekata ili lokacije (inspekcija).

Osnovni razlog vođenja arbitražnog postupka je rješavanje spora između stranaka. Nakon provođenja utvrđenih radnji u postupku odlučivanja, arbitražno vijeće ili arbitar **donose odluku** o tome. U tom slučaju, rješenja mogu biti različita: tužitelj može povući svoju tužbu, spor mogu riješiti stranke nagodbom, vijeće (tribunal) može usvojiti sporazum presuđene stvari, može odbiti tužbu jer tužbeni zahtjev u cijelosti izlazi iz okvira arbitražnog sporazuma, može odbiti da raspravlja o tužbi jer nema nikakvog sporazuma da za takvu vrstu sporova ugovara se arbitraža, može donijeti arbitražnu odluku (*arbitration award*).

Arbitražna odluka, donesena po pravilima i uz uvažavanje autonomije stranaka i druga načela, rješava spor u meritumu (suštini). Ona se izjednačava sa pravosnažnom sudskom odlukom. Strukturu odluke čini više dijelova, slično aktima državnih organa. **Uvod** sadrži tačne podatke o arbitrima, strankama, naziv arbitraže, podatke o ponomoćnicima stranke ukoliko su učestvovali, te datim i mjesto donošenja. **Izreka** sadrži odluku arbitraže o predmetu, o tužbenim zahtjevima, prigovorima ukoliko ih je bilo, te troškovima arbitraže. **Obrazloženje** odluke daje bitne podatke koji potvrđuju meritono odlučivanje. kao uticaj anglosaksonkog prava na kontinentalno evropsko, u odluci se unose i izdvojena mišljenja.

Odluku donose arbitri arbitražnog vijeća jednoglasno, ako postoji saglasnost njihovih volja za jednim zajedničkim rješenjem. Međutim, najčešće, odluke se donose preglasavanjem članova arbitražnog vijeća. Tada, glas predsjednika vijeća vrijedi kao oba glasa arbitara koje su stranke imenovala. U arbitražnom postupku u vezi Brčko Distrikta, realiziranom po odredbama Aneksa II. Sporazum o granicama između entiteta i povezanim pitanjima i Aneksa V. Sporazum o arbitraži, Općeg okvirnog

sporazuma za mir u Bosni i Hercegovini (Dejtonskog sporazuma), nakon završetka postupka, arbitri strana su odbili potpisati Odluku. Odluku je jedino potpisao predsjedavajući arbitar Roberts B. Owen,¹¹⁷ a odluka je pravno donesena jer predsjednik ima veću snagu od članova arbitražnog tima.

Po pravilu, arbitraža je *jejednostepena*. Prihvatanjem odluke o arbitraži, stranke se obavezuju i izvršiti je. Na odluku se stavlja potvrda izvršnosti. Odluku arbitraže može ovlaštena zainteresirana strana da osporava jedino pred nadležnim redovnim sudom, koji u svom postupku će cijeniti da li će predmetni spor poništiti, potvrditi ili ponovo vratiti na arbitražno rješavanje.

Nakon donošenja odluke, ona će se uručiti strankama, a ako je u pitanju institucionalna arbitraža, postoji obaveza institucije da deponuje važne dokumente nastale u toku arbitraže. U kontekstu rješavanja sporova iz predmeta za koje kažemo da pripadaju **međunarodnom privatnom pravu** (statusna pitanja, pitanja usvojenja, starateljstva, ugovornih i vanugovornih odnosa i sl.) u Zakonu o rješavanju sukoba zakona sa propisima drugih zemalja u određenim odnosima¹¹⁸ govori se o **priznanju i izvršenju stranih arbitražnih odluka** te o samom postupku. Priznanje i izvršenje stranih arbitražnih odluka je veoma kompleksna aktivnost za koju postoje vanjski i unutrašnji izvori prava, a nesmetano se provodi u Bosni i Hercegovini.

ZAKLJUČAK

Okvir djelovanja arbitraže u nekoj državi zavisi od normi kojima je ta oblast

¹¹⁷Ta okolnost je evidentirana u samoj odluci i nije predstavljala smetnju da predsjedavajući arbitar donese Odluku. opširnije vidjeti paragraf 27. i aneks Odluke u knjizi: Skupština Brčko Distrikta (2009), *Osnovni pravni tekstovi u vezi sa Brčko Distriktom Bosne i Hercegovine*, Skupština Brčko Distrikta, Brčko.

¹¹⁸Zakon o rješavanju sukoba zakona sa propisima drugih zemalja u određenim odnosima "Službeni list SFRJ", br.:43/82 i 72/82, čl. 97.- 101.

regulirana. Nepostojanje zakona o arbitraži u Bosni i Hercegovini, sigurno da sužava granice mogućnosti ugovaranja arbitraže, te postupanja po predmetima. Poslovni odnosi subjekata neke države, uslođavaju se svakodnevno, pa se na taj način, stvara mogućnost širenja kruga pitanja koja mogu biti predmet arbitraže. To se treba omogućiti i građanima Bosne i Hercegovine, kao što je omogućeno građanima zemalja zapadne demokratije. Sadašnja rješenja da pri VTK BiH i privrednim komorama entiteta postoje mogućnosti rješavanja arbitraža, bez njihovog međusobnog uvezivanja nije najbolje rješenje, jer je nužno jednim propisom urediti pitanje sinhroniziranog rada institucija za arbitražno postupanje. Novo vrijeme poslovanja i života naših građana u Bosni i Hercegovini i van nje omogućuju im veću širinu u ostvarenju njihovih prava. Nekada uske nadležnosti arbitražnog djelovanja, međunarodnim instrumentima su proširene, što omogućuje i građanima Bosne i Hercegovine bolje zadovoljenje njihovih trgovačkih i drugih prava u sporovima.

Cijeli svijet je u tokovima recesije. Toga nije pošteđena ni Bosna i Hercegovina. Arbitraža se pokazala kao efikasan sistem prevladavanja kriznih situacija, pa i recesije, te postala jako oružje za rješavanje raznih vrsta sporova koji nastaju u takvom vremenu.

Bosna i Hercegovina je država široke autonomije i složene strukture. Eventualnim donošenjem Zakona o arbitraži na nivou Bosne i Hercegovine, ona bi ojačala jedinstveno BiH tržište, stvorila veću sigurnost u prometu roba, usluga, ljudi i kapitala te sigurnost stranaka, a također, još snažnije stvarala zajedničku arbitražnu praksu, pa treba inicirati brzo donošenje posebnog zakona o arbitraži na nivou Bosne i Hercegovine.

LITERATURA

Knjige:

- [1] J. Colier & W. Lowe, *The Settlement of Disputes in International Law, Institutions and procedures*, Oxford University Press, Oxford, 2000.
- [2] Grupa autora, *Pravni leksikon*, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Zagreb, 2007.
- [3] B. Krivokapić, *Leksikon Međunarodnog prava*, Beograd, str. 25. 1998.
- [4] C. Philipson *The international Law and Customs of ancient Greece and Rome*, London, 1911.
- [5] B.R. David, *L'Arbitrage dans le commerce international*, Paris. 1982.
- [6] M. Jezdić, *Međunarodno privatno pravo*, I. Beograd, 1976.
- [7] Jezdić M., *Međunarodno privatno pravo*, I. Beograd, 1976. str. 139.
- [8] Sajko, Dika, *Arbitražno rješavanje međunarodnih trgovačkih sporova*, Ljubljana, 1989.
- [9] Knežević G. Pavić V., *Arbitraža i ADR*, Treće izdanje, Beograd, 2010.
- [10] S. Triva i A. Goldštajn *Međunarodna trgovačka arbitraža*, Informator, Zagreb, 1987. Treći dio
- [11] Skupština Brčko Distrikta, *Osnovni pravni tekstovi u vezi sa Brčko Distriktom Bosne i Hercegovine*, Skupština Brčko Distrikta, Brčko. 2009.

Propisi:

- [1] *Ustav Bosne i Hercegovine*, Publikacija broj 33 Parlamentarne skupštine BiH, Sarajevo, 2006.
- [2] Aneks II. Sporazum o granicama između entiteta i povezanim pitanjima, Općeg okvirnog sporazuma za mir u Bosni i Hercegovini (Dejtonskog spoprazuma),
- [3] Aneks V. Sporazum o arbitraži, Općeg okvirnog sporazuma za mir u Bosni i Hercegovini (Dejtonskog spoprazuma)
- [4] *Evropska konvencija o međunarodnoj trgovačkoj arbitraži* od 21. aprila 1961.

- godine „Službeni list FNRJ“-Dodatak broj 12/1963,
- [5] *Zakon o arbitraži Republike Hrvatske*, donesen 28. septembra 2001, objavljen 11. oktobra 2001. a stupio na pravnu snagu 19. oktobra 2001. („Narodne novine Republike Hrvatske“ broj 88/01.
- [6] *Zakon o arbitraži* („Službeni glasnik Republike Srbije“, broj 46/06).
- [7] *Zakon o postupku medijacije* („Službeni glasnik BiH“, broj 37/04).
- [8] *Zakon o prenosu poslova medijacije na Udruženje medijatora* („Službeni glasnik BiH“, broj 52/05).
- [9] *Zakon o parničnom postupku Federacije Bosne i Hercegovine*, („Službene novine Federacije BiH“, broj 53/03).
- [10] *Zakon o parničnom postupku Republike Srpske*, („Službeni glasnik Republike Srpske“, broj 58/03).
- [11] *Zakon o parničnom postupku Brčko Distrikta Bosne i Hercegovine* („Službeni glasnik Brčko Distrikta BiH“,
- [12] *Statut Vanjskotrgovinske komore Bosne i Hercegovine* („Službeni glasnik BiH“, broj 15/13.
- [13] *Pravilnik o organizaciji i radu Arbitražnog suda*, („Službeni glasnik BiH“, broj 39/03).
- [14] *Pravilnik o arbitraži pri stalnom izbranom sudištu Hrvatske gospodarske komore* („Službene novine R Hrvatske“, broj: 150/02 od 17.12.2002. godine

Internet stranice:

- [1] http://www.amazon.com/The-Settlement-Disputes-International-Law/dp/0198299273/ref=pd_sim_b_4#reader_0198299273
- [2] <http://www.politikaplus.com/novost/64293/damir-hadzic-ili-sporazum-tudman-izetbegovic-ili-medunarodna-arbitraza>
- [3] (<http://www.capital.ba/sporazum-ili-arbitraza-o-dugovanjima-hrvatske-prema-het-u>)
- [4] http://www.ehow.com/list_6835709_aa-a-arbitration-procedures.html
- [5] <http://komorabih.ba/>
- [6] <https://icsid.worldbank.org/ICSID/Index.jsp>

DOPRINOS MIŠLJENJA BADINTEROVE KOMISIJE TEORIJI ELEMENATA DRŽAVE

THE CONTRIBUTION OF THE OPINIONS OF THE BADINTER COMMISSION TO THE THEORIES OF THE ELEMENTS OF STATES

Zijad Hasić

Pravni fakultet Univerziteta u Travniku

SAŽETAK

Ključni period razvoja evropske i svjetske historije je period devedesetih godina XX stoljeća. U tom periodu desile su se krupne promjene u fizionomiji brojnih država, a posebno onih koje su bile u sastavu tzv. „istočnog bloka“, socijalističkim državama, kao i u bivšoj Socijalističkoj Federativnoj Republici Jugoslaviji (u daljnjem tekstu: Jugoslavija). U procesu disolucije bivše Jugoslavije, osim zainteresiranih njenih bivših članica, pitanje da li je Jugoslavija i dalje država i kakav je status njenih članica postavljala je i Evropska Ekonomska Zajednica, kao i druge države svijeta.

Badinterova komisija je nastala s ciljem da rješavanjem spornih pitanja, koja su se javljala u procesima krize u bivšoj Jugoslaviji, te potrebe da njima potpomogne mirno rješenje zategnutih odnosa subjekata koji su činili Jugoslaviju. Badinterovu komisiju je formiralo Vijeće ministara EEZ 27. augusta 1991. godine. Ona je ime dobila po svom predsjedniku, Robertu Badinteru, tada predsjedniku Ustavnog suda Francuske.

U toku svog rada, Badinterova komisija donijela je petnaest mišljenja kojim je obrazovala stavove, primjenjive ne samo na situacije nastale raspadom bivše Jugoslavije, nego upotrebljive i za druge slučajeve međunarodnog priznanja država. Badinterove komisije pomogla državama, nastalim raspadom bivše SFRJ, da u Evropskoj zajednici osiguraju svoje priznanje. To se odnosi i na Bosnu i Hercegovinu, kojoj su, u odsutnim

trenucima njenog reinkarniranja, pomogla mišljenja, na putu njene nezavisnosti.

Ključne riječi: Badinterova komisija, država, elementi države, priznanje države, disolucija,

Key words: Badinter Commission, state, elements of states, recognition of states, dissolution

ABSTRACT

The key time in the development of the European and world history is the time of the nineties in the twentieth century. In that time large changes in the physiognomy of numerous states took place, especially in those that were part of the so called „eastern bloc“ of the socialist states as well as in former Socialist Federative Republic of Yugoslavia (in the remainder of the text: Yugoslavia). In the process of the dissolution of former Yugoslavia, aside from its interested former member states, the question of whether or not Yugoslavia was still a state and what was the status of its member states was asked also by the European Economic Community and other states in the world.

The Badinter Commission was created with the goal of the resolution of disputed issues that arose in the processes of the crisis in former Yugoslavia, and the need to, with it, aid in the peaceful resolution of the tense relations of the subjects that made Yugoslavia. The Commission was formed by the Council of Ministers of the EEC on the 27th of August, 1991. It got its name on

the basis of its president Robert Badinter, then the President of the Constitutional Court of France.

In the process of its deliberations the Badinter Commission has given fifteen opinions with which it has formed positions applicable not only to the situations found after the dissolution of former Yugoslavia, but useful for other cases of international recognition of states as well.

Badinter Commission has helped states, created in the dissolution of former Yugoslavia, to ensure their recognition by the European community. This also relates to Bosnia and Herzegovina where upon, in the frantic moments of its reincarnation, the opinions aided it on the way to her independence.

UVOD

U svijetu se svakodnevno dešavaju procesi nastanka, promjena i prestanka država. Ove manifestacije države dešavaju se u cjelokupnom historijskom razvoju države, od njenog nastanka, do danas. Od davnina, teoretičare prava, kao i zvaničnike interesiralo je da li je određena nepotvrđena državna asocijacija država ili ne.

Ovo pitanje često se postavlja za one države, koje su u promjeni, tranziciji. Nagle promjene, prije svega promjene nastale zbog ratnih ili revolucionarnih dešavanja, kao i mirne i tihe, kao što je slučaj s reformama, mogu terotijalno i strukturno izmijeniti fizionomiju neke države. Promjene u vidu disolucije, raspada, aneksije, cesije i slično, utiču na oblik držav, kako one koja nestaje, tako i one koje mijenjaju se i nastaju iz tog procesa.

Da li je određena državna organizacija država ili ne, veoma važno je pitanje, kako za tu državu, tako i za sve druge države njenog okruženja, kao i one države i druge međunarodne subjekte koji stupaju u razne odnose s njom.

Da li će se određena državna organizacija prihvatiti kao država u međunarodnim odnosima ili ne, pitanje je njenog unutarnjeg uređenja, kao i ispunjenja međunarodnih kriterija za priznanje.

Nastanak nove države ili njen prestanak predstavlja događaj koji izaziva reakciju drugih država i međunarodnih subjekata kroz manifestacije oduševljenja i podržavanja do negacija, prigovora i incidentnog ponašanja. Historijska je činjenica, da nastanak nove države nikada nije jednodušno prihvaćen i da su uvijek postojali međunarodni subjekti koji su državu proglašavali državom, kao i subjekti koji su osporavali nastanak tog subjekta.

Devedesetih godina prošlog stoljeća desile su se krupne promjene u fizionomiji brojnih država, a posebno onih koje su bile u sastavu tzv. „istočnog bloka“, socijalističkim državama, kao i u bivšoj Jugoslaviji.¹¹⁹ U procesu disolucije bivše Jugoslavije, osim zainteresiranih njenih bivših članica, pitanje da li je Jugoslavija i dalje država i kakav je status njenih članica postavljala je i Evropska Ekonomska Zajednica, kao i druge države svijeta. Evropa, tada organizirana u formi Evropske Ekonomske Zajednice (u daljnjem tekstu: EEZ)¹²⁰ i njene članice nisu bile ravnodušne na procese koji su krajem osamdesetih i početkom devedesetih godina prošlog stoljeća vođeni u bivšim socijalističkim državama. Poseban fokus EEZ i njenih država članica, bio je usmjeren na bivši Sovjetski Savez (SSSR) i države Varšavskog pakta¹²¹, ali i bivšu Jugoslaviju, koja je bila socijalistička nesvrstana država. Prije raspada, Jugoslavija je bila važan vojni i geostrateški, proizvodni i populacioni subjekt Evrope, tako da su se svi procesi u njoj i oko nje, budno pratili od strane njenih susjeda, kao i EEZ. Početkom

¹¹⁹ Opširnije: Sandro Knezović, *Evropska politika u vrijeme disolucije jugoslavenske federacije*, Politička misao, Vol. XLIII, (2006.) br. 3. str. 110.

¹²⁰ Početkom devedesetih godina, zemlje Evrope su bile udružene u Evropsku Ekonomsku Zajednicu (EEZ), a ugovorom iz Mاستrihta, koji je stupio na snagu 1. novembra 1993. (potpisan 7. februara 1992.) nastala je Evropska unija.

¹²¹ Varšavski pakt (Sporazum o prijateljstvu, saradnji i uzajamnoj pomoći) je vojni sporazum istočnih i centralnoevropskih socijalističkih država, nastao 14. maja 1955. s ciljem odbijanja napada od strane NATO-a. Raspušten je na sastanku u Pragu 1. jula 1991.

devedesetih godina, Evropa se morala opredjeliti o jugoslovenskim procesima, jer su se dijelovi Jugoslavije odvajali od matice države, stvarajući posebne države. Iz tih razloga, formirana je Badinterova komisija, autoritativno tijelo, koje je trebalo pratiti procese raspada socijalističkih država, te davati kompetentna mišljenja za nestanak, trajanje i nastanak SFRJ i novih država.

DOPRINOS BADINTEROVE KOMISIJE TERIJ DRŽAVE

Uvod

Da bi se objasnila vrijednost aktivnosti Badinterove komisije, njenih donesenih mišljenja i njihovog uticaja na EEZ, kao i na proces priznanja novonastalih država, potrebno je nešto jasnije ukazati na priznanje države, te elemente države, kao sastavne odrednice države.

Iako nema jedinstvanih teoretskih stavova o pitanju, koji elementi čine državu, u međunarodnom pravu, prihvataju se odredbe nekih međunarodnih instrumenata, a posebno **Konvencije iz Montevidea**.¹²²

Ova regionalna konvencija, nastala je s ciljem uređenja pitanja, koje se države Latinske Amerike smatraju državama, a koje ne. Tridesetih godina XX stoljeća, u Latinskoj Americi su se dešavali procesi nestajanja ranije postojećih država i nastajanja novih, pa je ova konvencija trebala pružiti odgovor, kada neka država postaje državom, a kada ne. U Konvenciji je istaknuto je sljedeće: "*Država, kao osoba prema međunarodnom pravu, mora imati sljedeće osobine: (a) stalno stanovništvo; (b) definirani teritorij; (c) vlast; i (d) sposobnost da stvara odnose s drugim državama.*"¹²³

¹²² Montevideo konvencija o pravima i obavezama država (Montevideo Convention on the Right and Duties

of States, potpisana u Montevideu (Urugvaj) 26. decembra 1933., stupila na snagu 26. decembra 1934.) predstavlja regionalnu konvenciju. (vidi: dk.fdv.uni-lj.si/diplomska/pdfs/hakl-martina.pdf),

¹²³ Član 1. Konvencije iz Montevidea,

Priklanjajući se normi ove konvencije, koja je nezvanično prihvaćena kao univerzalno mjerilo određenja statusa država, osnovni elementi države su:

- državni teritorij,
- stanovništvo,
- faktički ustanovljena vlast¹²⁴ i
- sposobnost države da stvara odnose s drugim državama (međunarodno priznanje države).

Pitanje elemenata države različito je tumačeno u shvatanjima ranijih pravnih teoretičara i danas.¹²⁵ Ranija shvatanja su ukazivala na činjenicu da su teritorija i ljudi bili osnov provođenja vlasti. Vladar je vlast vršio prema stanovništvu, stvarajući vlasništvo na zemlji (teritoriji). Gubitak stanovništva ili teritorije, automatski je gasio vladarevu vlast, jer on objektivno nije mogao vršiti vlast bez bilo kojeg od ovih elemenata.

Državni prostor je prvi definirani državni element. On se razlikovao od prostora feuda, prostora porodice ili nekog drugog prostora po tome što je morao imati definiranu i čvrstu granicu. Zahtjev za postojanjem markirane i označene granice ostao je do danas. U kasnijoj fazi razvoja civilizacije, afirmacijom međunarodnog prava i ljudskih prava i sloboda kao međunarodnom kategorijom, u prvi plan elemenata države postavlja se prostor kao element. Važenje određenog prava na određenom prostoru je afirmisalo ovaj element, jer unutarnje pravo važi samo na određenom prostoru.

¹²⁴ Zvonko Posavec ukazuje na „centraliziranu vojnu silu“ kao drugi element države, govoreći o njoj ulozi u poziciji vladara države, koji nije samo vladao, već i predstavljao državu. Opširnije: 11.

Z. Posavec, *Nastanak, procvat i kraj države*, Politička misao, Vol. XXXIX (2002.) br. 2. str. 8.

¹²⁵ Georg Jelinek, pravni mislilac koji se bavio izučavanjem elemenata države smatrao je da je potrebno za neku državu da ima ispunjena 3 elementa da bi ona bila država, a to su: državni teritorij, državni narod i državna vlast (opširnije: Georg Jelinek, *Recht des modernen staates: Allgemeine Staatslehre*, Berlin 1900.).

Međunarodne norme imaju internacionalni karakter i nisu vezani prostorom. Ta činjenica pokazuje današnji stav o prostoru, koji se kao element države sve više internacionalizira.

Drugi element, narod, pokazuje da nema države bez naroda. U današnje doba i ovaj element gubi značaj koji je ranije imao. Pitanje internacionalizacije prava, globalizacijskih kretanja i slobodnog prometa roba, usluga, radne snage i kapitala, govore o narodu koji je izgubio postojeći značaj kao element države, danas u modernoj državi.

Priznanje države kao element nastanka države

Ovaj element države zavrjeđuje posebnu pažnju, pa će se posebno i obraditi. U pravnoj teoriji izgrađene su dvije teorije o važnosti *priznanja države*, kao elementa nastanka države. To su:

- a) konstitutivna teorija koja smatra da je međunarodno priznanje uvjet nastanka države i da ono mora postojati da bi država egzistirala kao država i
- b) deklaratorna teorija koja smatra da državi nije potrebno priznanje kao uvjet njene egzistencije.

Danas, zagovornici i jedne i druge teorije slažu se da samo nastanak neke države nije dovoljno, da bi ta država opstala kao država. Iako je Narodna Republika Kina na svoje međunarodno priznanje čekala dvadeset godina, ona je, u periodu nepriznanja, vodila veliku aktivnost za nejno priznanje. Iako je i u tom periodu postojala i egzistirala, te u svom postojanju stupala u određene odnose s drugim državama, aktivno je radila na priznanju, koji joj je kasnije, otvorio višestruke mogućnosti njenog razvoja.

Montevideo konvencija o pravima i obavezama država određuje kao element države i njeno priznanje države. *Sposobnost da stvara odnose s drugim državama* predstavlja praktični uvjet državi da možve zaključivati međunarodne ugovore, te

izvršavati obaveze iz međunarodnih dokumenata kojima je pristupila.

Bez obzira na značaj ove konvencije u svijetu, danas preovladava mišljenje da priznanje država ima *deklaratorni karakter*, a državnost država zasniva se na prethodna tri elementa, kao što je, još u XIX stoljeću, govorio **Georg Jelinek**. Deklaratorni značaj priznanja znači da priznanje države ne konstituiše državu. Ono što konstituiše državu su prethodna tri elementa: stanovništvo, teritorij i efektivna vlast.¹²⁶

Međutim, svi se slažu da priznanje države, kao njen element, predstavlja bitnu komponentu u nastanku i egzistenciji svake države. Priznanje, za novu državu, predstavlja legitimitet za vršenje njenih bitnih međunarodnih funkcija i njenu integraciju u međunarodnu zajednicu. To znači da priznanje države ima iznimnu praktičnu važnost za državu.

Sam čin priznanja pretpostavlja jednostrano očitovanje (*de facto*), ili neki pravni posao (*de iure*), kojim jedna ili više država ili međunarodnih subjekata izražava svoje prihvatanje novonastalom državom nekog političkog subjekta, stanja ili odnosa. Priznanje države je stvar suvereniteta onih država koje priznaju neku državu. Suverenim i priznatim državama ne može nikakav međunarodni subjekt, pa ni međunarodni sud nametnuti obavezu priznavanja neke države.

Priznanje države može biti dato na razne načine, a što zavisi od okolnosti kada se daje, momenta kada se daje i interesa davaoca priznanja. Tako:

- a) u odnosu na način ispoljavanja:
 1. deklaratorno, ugovorno, pisano;
 2. prešutno (konkludentni čin, na način da se država direktno ne očituje, ali određenom radnjom prihvata državni subjektivitet nastale političke tvorevine);
- b) u odnosu na pravnu snagu:
 1. *de iure*;

¹²⁶ Efektivna vlast podrazumijeva takvu vlast koja izgrađuje efikasnu državnu upravu, snažne institucije, stvara uvjete uspješnog ekonomskog djelovanja te ostvarivanje međunarodne saradnje.

2. *de facto* (privremeni karakter);
- c) u odnosu na uvjetovanost:
 1. neuvjetovano;
 2. uvjetovano.

Priznanjem se može prihvatiti postojanje novonastale države, a može i vlade neke države.¹²⁷

Priznanjem države, druga država prihvata postojanje novonastale države, kao i eventualno njezin međunarodnopravni kontinuitet, ako ga je ranije imala.

Neka država, kao priznati subjektivitet, može drugu državu priznati izričito (dostavom note, ili potpisivanjem posebnog ugovora o priznanju, iskazanom izjavom o priznanju i sl. Osim izričite izjave, država drugu državu može priznati faktičkim aktivnostima, tako da uspostavi diplomatske odnose, da izvrši razmjenu državnih delegacija i sl..

Priznanje države može biti i kolektivno (prijem države u neku međunarodnu organizaciju, u Ujedinjene nacije i sl.), a može biti individualno.

Iako u historiji, postoje slučajevi da države **uvjetuju priznanje** nekoj državi, to su izuzeci i nedobronamjerna praksa. Uvjetovanje priznanja je neprihvatljiv međunarodnopravni čin.

Međunarodnopravno neprihvatljiv čin je i **vremenski organičeno priznanje**, jer je na taj način priznanje države uvjetovano nekom obavezom priznate države prema drugoj, nepriznatoj državi.

Neprihvatljivo je i **povlačenje priznanja** jer ono, također, može biti mehanizam u rukama neke države za ucjenjivanje subjekta koji nastaje.

U političkom smislu, priznanje država je ranije smatrano kao jedan od bitnih elemenata države, koje ima konstitutivni karakter. Za puni kapacitet priznanja države smatralo se da je nužno da se država i prizna. Danas preovladava mišljenje da je priznanje države više deklaratoran karakter, a državni konstitutivni elementi su: teritorij, stalno stanovništvo i faktički uspostavljena vlast.

Priznanje države ima deklarativan značaj. Priznanje ne konstituše državu. Za postojanje države je važna efektivna vlast. Za nastanak nove države od većeg značaja je uspostavljanje efikasne vlasti, koja će funkcionalno stvoriti uvjete, za normalan život u državi i rješavanje međunarodnih obaveza. Iako deklarativne prirode, akt priznanja države od strane drugih država je od velikog međunarodnog značaja za svaku državu.

Posebno je važno *de iure* priznanje (konačno priznanje uz garancije da je ono dugotrajno, odnosno trajno). Ukoliko postoje sumnje u priznanje, od država se traži da daju *de facto* (nezvanično, ali iskazano) priznanje ili se uzdrže od priznanja.

Za priznanje i integriranje nove države u društvenu zajednicu, nije od značaja broj država koji je priznaju. Daleko je važniji uvjet uspostave funkcionalne vlasti.

Veoma interesantno pitanje je pitanje sudskog preispitivanja proglašenja nezavisnosti neke države. Nezadovoljne države mogu pred Međunarodnim sudom pravde u Hagu postaviti pitanje proglašenja nezavisnosti neke države, a samim tim i akta njenog priznanja.¹²⁸

¹²⁷ U određenim historijskim odnosima, vlade nekih država mogu doći na vlast neredovnim putem. Neke države mogu prihvatiti priznanje takve vlade države koja je na vlast došla neredovnim putem. Često u takvim situacijama imamo dvovlašće ili paralelno egzistiranje dvije ili više vlada. Druge države su, u takvim situacijama u nedoumici kojoj se vladi prikloniti. U tom slučaju, neke države čine priznanje vlade tako da novu vladu prihvate kao zakonitu vladu i s njom uspostavljaju nove normalne odnose.

¹²⁸ Proglašenje nezavisnosti neke države može biti predmet razmatranja pred Međunarodnim sudom pravde u Hagu. Aktualan primjer je predmet u vezi statusa Kosova. Bilo je zahtjeva od političke ili akademske zajednice Srbije da se o priznanju Kosova očituje I Međunarodni sud u Hagu. Međutim, kada bi se predmet i našao pred Sudom, Međunarodni sud pravde u Hagu ne može, nakon provedene procedure, potvrditi ili odbaciti proglašenu nezavisnost nove države niti može propisivati državama njihovu politiku priznavanja. Mora se imati u vidu jedan standard i pravilo da je

Doprinos Badinterove komisije teoriji države

Uvod

Devedesetih godina XX stoljeća dešavali su se procesi nastanka novih i prestanka postojanja nekih starih država istočne i jugoistočne Evrope i Sovjetskog Saveza (SSSR). U posebnom žarištu interesiranja bio je SSSR, nuklearna i vojna sila, ali i druge države sa svojim ljudskim i privrednim potencijalima.¹²⁹ Želeći imati uvid u odvijanje procesa i uticati na neke od njih, EEZ je početkom devedesetih godina XX stoljeća formirala razne komisije i druge diplomatske *ad hoc* komisije, koje su bile uključene u monitoring procesa nastanka novih država. U tom periodu doneseno je više različitih akata, koji su odražavali stavove EEZ o tim procesima.

Deklaracija o principima priznanja novih država u Istočnoj Evropi i Sovjetskom savezu

Među njima, posebno mjesto pripada „**Deklaraciji o principima priznanja novih država u Istočnoj Evropi i Sovjetskom savezu**“¹³⁰, donesenoj od Vijeća ministara Evropske zajednice 16. decembra 1991. godine, u kojoj se, u cilju formalnog priznanja novonastalih država na tlu Evrope, zahtijevaju određene aktivnosti i garancije subjekata koji nastaju. Tako, u ovom dokumentu se ističe:

»Zajednica i njezine države članice potvrđuju privrženost načelima posljednje Helsinške deklaracije i Pariške povelje,

priznanje države stvar suvereniteta države koja priznaje drugu državu. U tom smislu, Međunarodni sud pravde u Hagu može analizirati predmetni slučaj i dati svoje mišljenje, koje može biti savjetodavno. Ali, kako je u pitanju savjetodavno mišljenje, od njega ne treba mnogo očekivati. Čak je na to upozorio i predsjednik Međunarodnog suda Hišasi Ovada.

¹²⁹ Sandro Knezović, *Europska politika u vrijeme disolucije jugoslavenske federacije*, Politička misao, Vol. XLIII, (2006.) br. 3. str. 125.

¹³⁰ A. Milardović: *Dokumenti o državnosti Republike Hrvatske*, Zagreb, Alineja, 1992, str. 136.

naročito načelo prava na samoodređenje. Oni potvrđuju svoju spremnost da priznaju, u skladu s uobičajenim standardima međunarodne prakse i ovisno o političkim prilikama u svakom pojedinom slučaju, one nove države koje su se uslijed povijesnih promjena na određenom području konstituirale na demokratskoj osnovi, prihvatile međunarodne obaveze i u cijelosti se obavezale za uspostavljanje mira i pregovore. Stoga se prihvaća zajedničko stajalište u procesu priznavanja tih novih država koje iziskuje:

- *pridržavanje odredaba Povelje Ujedinjenih naroda i obveza na koje su svojim potpisom pristale u posljednjoj Helsinškoj deklaraciji i Pariškoj povelji, naročito s obzirom na zakonodavstvo, demokratiju i ljudska prava;*
- *jamčenje prava etničkih i nacionalnih grupa i manjina u skladu s obavezama što su ih potpisale u sklopu CSCE;*
- *poštovanje nepovredivosti svih granica koje se mogu mijenjati samo mirnim putem i zajedničkim dogovorom;*
- *prihvatanje svih odgovarajućih obveza u vezi s razoružanjem i obustavom nuklearnog naoružanja, kao i onih u vezi sa sigurnošću i stabilnošću regija;*
- *obavezu da se dogovorno riješe, uključivši prema potrebi i traženje arbitraže, sva pitanja u vezi s državnim nasljeđivanjem i regionalnim sporovima.*
- *Zajednica i njezine države članice neće priznati regionalne cjeline nastale kao posljedice agresije. Također, imat će na umu moguće posljedice priznavanja po susjedne države. Pridržavanje tih načela otvara mogućnost priznavanja država od strane Zajednice i njezinih država članica te uspostavljanje diplomatskih odnosa. To se može provesti putem pisanih ugovora.»*

Ovim dokumentom, EEZ je imala čvrst oslonac formiranja svog mišljenja o pitanju raspada SFRJ. Rat u bivšoj Jugoslaviji je pomogao državama EEZ da vide procese u svijetu svojim očima, da izgrade mišljenje o nekom vanjskopoličkom pitanju, bez

straha za vlastite posljedice, straha koji je bio prisutan u doba Hladnog rata.¹³¹ Države članice EEZ su nesmetano mogle priznavati one države koje su ispunjavale uvjete iz Deklaracije.¹³² Poruka Deklaracije je, kao što je i ranije iskazano Poveljom Ujedinjenih nacija, da granice, nastale silom i jednostrano, neće imati pravnog uticaja. Deklaracija je trasirala put nastanka Badinterove komisije, koja je trebala biti

Sastav i mišljenja Badinterove komisije

Osim ovog dokumenta, veliku važnost u priznanju država, nastalih raspadom bivše Jugoslavije, imali su dokumenti Badinterove komisije. Badinterova komisija je nastala s ciljem da rješavanjem spornih pitanja, koja su se javljala u procesima krize u bivšoj Jugoslaviji, potpomogne mirno rješenje zategnutih odnosa subjekata koji su činili Jugoslaviju. Badinterovu komisiju je formiralo Vijeće ministara EEZ 27. augusta 1991. godine. Ona je ime dobila po svom predsjedniku, Robertu Badinteru, tada predsjedniku Ustavnog suda Francuske. Drugi članovi Komisije, bili su također, predsjednici ustavnih sudova drugih zemalja to:

- a) Roman Herzog, predsjednik Saveznog ustavnog suda Njemačke,
- b) Aldo Corasaniti, predsjednik Ustavnog suda Italije,
- c) Francisco Tomas y Valiente, predsjednik Ustavnog suda Španije i
- d) Irene Petry, predsjednica Ustavnog suda Belgije.

Prema osnivačkom dokumentu, Badinterova komisija je imala mandat da, nakon prijema spornog pitanja ili spora republika, u roku od 2 mjeseca od prijema, daje svoje mišljenje o tom pitanju. Njena mišljenja su imala pravnu snagu u primjeni,

bez obzira na konsekvence takvog mišljenja.

U toku svog rada, Badinterova komisija donijela je petnaest mišljenja kojim je obrazovala stavove, primjenjive ne samo na situacije nastale raspadom bivše Jugoslavije, nego upotrebljive i za druge slučajeve međunarodnog priznanja država. Zato je korisno razmotriti njihova mišljenja i stavove i dati pravne komentare.

Mišljenje 1.

Lord Peter Kington (Peter Alexander Rupert Carington), predsjednik Konferencije o Jugoslaviji, uputio je pismo 20. novembra 1992. godine Badinterovoj komisiji pismo sa slijedećim najbitnijim sadržajem:

“Suočeni smo s važnim pravnim pitanjem. Srbija smatra da su se one republike, koje su se proglasile ili se namjeravaju proglasiti nezavisnim ili suverenim, odcijepile ili se namjeravaju otcjepiti od SFRJ, koja bi u protivnom nastavila postojati. Nasuprot tome, druge republike smatraju da nema ni govora o otcjepljenju, nego da je riječ o dezintegraciji ili raspadu SFRJ, kao posljedici podudarnih volja nekoliko republika. Oni smatraju da se svih šest republika mora smatrati ravnopravnim nasljednicima SFRJ i da nijedna pojedinačno ili nekoliko njih zajedno ne mogu polagati pravo da ih se proglasi jedinim njezinim nasljednikom. Molim Arbitražnu komisiju da raspravi o toj stvari i da formulira bilo kakvo mišljenje ili preporuku koju smatra korisnom.”

Kao čin očitovanja po ovom pitanju, a po zahtjevu Arbitražne komisije očitovale su se: Bosna i Hercegovina, Hrvatska, Makedonija, Crna Gora, Slovenija, Srbija i tadašnji predsjednik Predsjedništva SFRJ, te su dostavili dokumente, memorandume i svoja mišljenja o ovom pitanju.

Nakon analize pristiglih materijala, Arbitražna komisija je donijela slijedeće mišljenje:

“1. Komisija smatra:

¹³¹ Sandro Knezović, *Europska politika u vrijeme disolucije jugoslavenske federacije*, Politička misao, Vol. XLIII, (2006.) br. 3. str. 125.

¹³² EC Declaration on the 'Guidelines on the Recognition of New States in Eastern Europe and in the Soviet Union' [www.ejil.org/journal/Vol4/No1/art6.html]

- a) Da odgovor na pitanje treba da bude zasnovan na **principima javnog međunarodnog prava**, koja služe da definišu uslove pod kojima se konsitituiše država; da je u ovom pogledu postojanja ili nastajanja države, priznavanje od strane drugih država čisto deklarativne prirode;
- b) Da se država definiše kao zajednica koja **sadrži teritoriju i stanovništvo** podređeno organizovanoj **političkoj vlasti**; da se takva država karakteriše kao suverena;
- c) Da su zbog primene ovih kriterija oblik i unutrašnja politička organizacija i ustavne odredbe potpune činjenice, mada je potrebno to tretirati unutar poretka koji određuje vrstu vlasti nad stanovništvom i teritorijom;
- d) Da u slučaju federativnog tipa države koja sadrži zajednice koje imaju određeni stepen autonomije i povrh toga vrše vlast u zajedničkim federativnim institucijama, postojanje države proizvodi činjenicu da federalni organi predstavljaju sve delove federacije i vrše vlast;
- e) Da, u saglasnosti sa prihvaćenom definicijom u međunarodnom pravu, izjavljivanje “državne sukcesije” znači zamenu jedne države drugom u preuzimanju odgovornosti za međunarodne odnose povodom te teritorije. Do ovoga dolazi u slučaju promjene u teritoriji države. Fenomen sukcesije države regulisan je principima međunarodnog prava, na kojima su zasnovane Bečke konvencije od 23. avgusta 1978. i 8. aprila 1983. U saglasnosti sa ovim principima rezultat sukcesije mora da bude pravičan: dotične države su slobodne da ustanove pravila i uslove dogovora. Štaviše, neporecive norme općeg međunarodnog prava i naročito poštovanje osnovnih prava individue i prava naroda i manjina obavezujuće su za sve strane u sukcesiji.

U daljnjem obrazloženju svog mišljenja Badinterova komisija je konstatala:

- postojanje referendumom iskazane volje naroda republika koje su ušle u proces priznavanja, a za Bosnu i Hercegovinu donošenje Rezolucije o suverenosti, prihvaćenoj u Parlamentu 14. oktobra 1991.;
- Sastav i rad osnovnih organa SFRJ i to: Predsjedništva, Saveznog vijeća, Vijeća republika i pokrajina, SIV, Ustavnog suda ili JNA više ne dosežu kriterije sudjelovanja i predstavljanja svojstvene federalnoj državi;
- pribjegavanje sili dovelo je do vojnog sukoba i nemogućnosti poštovanja dogovora o prekidu vatre;

“3. U skladu s time, Arbitražna komisija je mišljenja:

- *Da je SFRJ u procesu raspadanja;*
- *Da je na republikama da riješe one probleme državne sukcesije koji mogu proizići iz ovog procesa u skladu sa principima i pravilima međunarodnog prava uz posebnu pažnju prema ljudskim pravima i pravima naroda i manjina;*
- *Da je na onim republikama koje to žele da zajednički djeluju na stvaranju nove asocijacije koja bi imala demokratske institucije po njihovom izboru.”¹³³*

Mišljenje broj 2.

Lord Carington, predsjednik Konferencije o Jugoslaviji je, predsjedniku Arbitražne komisije uputio 20. novembra 1991. godine, pismo kojim traži mišljenje Komisije o sljedećem pitanju što ga je postavila Republika Srbija:

“Ima li srpsko stanovništvo u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini, kao jedan od konstitutivnih jugoslavenskih naroda, pravo na samoodređenje?”

Razmatrajući svestrano ovo pitanje, Komisija se posebno osvrnula na pitanje

¹³³ A. Pellet, The Opinion of the Badinter Arbitration Committee A second Breath for the Self-Determination of Peoples, EJIL (1992) p.178. (<http://www.ejil.org/pdfs/3/1/1175.pdf>)

samoodređenja i eventualne njegove posljedice provođenja. komisija je ukazala na zabranu promjene postojećih granica u doba nezavisnosti (*uti possedetis juris*) osim ako su se države na koje se to odnosi dogovorile drukčije grupe etničkih, vjerskih ili jezičkih zajednica imaju pravo na priznanje identiteta, te poštovanje manjinskih prava. Srpskom stanovništvu u Bosni i Hercegovini i Hrvatskoj stoga se mora zajamčiti svako pravo koje pripada manjinama prema međunarodnim konvencijama kao i nacionalne i međunarodne garancije.

Po mišljenju Komisije, moguća posljedica ovog načela za pripadnike srpskog stanovništva u Bosni i Hercegovini i Hrvatskoj bila bi da im se ugovorima između republika prizna pravo na izbor nacionalnosti, sa svim pravima i obavezama koja to povlači s obzirom na dotične države.

“ Arbitražna komisija je stoga **mišljenja**:

- i. da srpsko stanovništvo u Bosni i Hercegovini i Hrvatskoj ima pravo na sva prava koja pripadaju manjinama i etničkim skupinama prema Međunarodnom zakonu i odredbama Nacrta konvencije Konferencije o Jugoslaviji od 4. studenog 1991. godine, koje su republike Bosna i Hercegovina i Hrvatska počele provoditi u djelo;
- ii. da republike moraju pripadnicima tih manjina i etničkih skupina zajamčiti sva ljudska prava i temeljne slobode predviđene Međunarodnim zakonom, uključujući, gdje je moguće, pravo na izbor nacionalnosti.”

Mišljenje br. 3.

Predsednik Arbitražne komisije primio je 20. novembra 1991. godine pismo kojim se predsednik Konferencije za mir u Jugoslaviji obraća Komisiji za mišljenje o sledećem pitanju koje je postavila Republika Srbija:

“*Da li se prema međunarodnom javnom pravu unutrašnje linije razgraničenja između Hrvatske i Srbije s jedne strane i Srbije i Bosne i Hercegovine s druge strane mogu smatrati, granicama?*”

Ovo mišljenje Badinterove komisije je veoma važno jer je definiralo standarde rješavanja granica, kod onih republika SFRJ koje postanu nezavisne. U tom smislu, komisija određuje slijedeće kriterije:

“Prvo — vanjske granice će morati da se poštuju u svim slučajevima, u skladu sa načelom na koje se podseća u Povelji UN, deklaracijom koja se odnosi na principe međunarodnog prava koji se tiču odnosa prijateljstva i saradnje između država, u skladu sa Poveljom UN, Rezolucija 2625 (XXV) Generalne skupštine UN i u skladu sa Završnim aktom iz Helsinkija, i kojim se inspiriše član 11. Bečke konvencije od 23. avgusta 1978. godine o sukcesiji država na planu ugovora.

Drugo — demarkacione linije između Hrvatske i Srbije ili između Srbije i Bosne i Hercegovine ili, eventualno, između drugih susjednih nezavisnih država, moći će da se menjaju samo putem slobodnog i međusobnog dogovora.

Treće — ako se ne dogovori suprotno, ranije granice poprimaju karakter granica koje štiti međunarodno pravo. To je zaključak na koji navodi princip poštovanja teritorijalnog “status quo” i naročito princip: “uti possidetis juris qui”, — iako prvobitno priznat prilikom rešavanja problema dekolonizacije u Americi i Africi, predstavlja danas princip koji ima opšti karakter kako je saopštio Međunarodni sud pravde.

(pitanje pograničnog spora Burkina Faso — Republika Mali (Frontier Dispute (Granični spor), 1986. ICJ Reports 554 u 565).

“Ovaj princip međutim nema karakter posebnog propisa koji je neodvojiv od sistema utvrđenog međunarodnim pravom. On predstavlja opšti princip koji je logično

povezan sa pojavom sticanja nezavisnosti u kojoj se manifestuje. Njegov je očigledan cilj da se “spreči da bratoubilačke borbe dovedu u opasnost nezavisnost i stabilnost novih država koji nastanu nakon što se povuče administrativna vlast. Ovo se načelo utoliko lakše može primijeniti na jugoslavenske republike budući da u drugom i četvrtom paragrafu člana 5 Ustava SFRJ stoji da se teritoriji i granice republika ne mogu mijenjati bez njihove suglasnosti;

Četvrto - prema dobro uhodanom načelu međunarodnog prava **promjena postojećih granica silom nema pravne posljedice** (podcrtao autor). To se načelo može naći, na primjer, u Deklaraciji o načelima međunarodnog prava u vezi s prijateljskim odnosima i suradnji između država u skladu s Poveljom Ujedinjenih nacija (rezolucija Generalne skupštine 2625 XXV) i u Završnom helsinškom aktu; na njega se pozvala Haška konferencija od 7. septembra 1991., a ugrađeno je i u nacrt Konvencije od 4. novembra 1991. sastavljena Konferenciji o Jugoslaviji. Pariz, 11. januara 1992.”¹³⁴

Mišljenje broj 4.

U pismu od 20. decembra 1991. upućenog predsjedniku Vijeća ministara Europske zajednice, ministar vanjskih poslova Socijalističke republike Bosne i Hercegovine traži od zemalja članica EZ priznanje SR BiH.

Po ovom pitanju, Arbitražna komisija je dala osvrt na pregled donesenih dokumenata od strane organa Bosne i Hercegovine, na Ustav SR BiH te razne garancije, na prihvatanje «platforme» o budućem uređenju jugoslavenske zajednice i druge aktivnosti. Prema posljednjem dokumentu SR BiH je spremna uključiti se u novu jugoslavensku zajednicu pod slijedeća dva uvjeta:

- da u novu zajednicu uđu najmanje Srbija i Hrvatska;
- da se istodobno potpiše ugovor kojim se priznaje suverenitet SR BiH u njenim sadašnjim granicama.

Nakon svih analiza, komisija je smatrala da „izrazi volje stanovnika Bosne i Hercegovine da SR BiH konstituiraju kao suverenu i neovisnu državu **ne mogu smatrati potpuno utvrđenima**. Ovo se mišljenje može promijeniti ako republika koja je podnijela zahtjev za priznanje donese garancije u tom pogledu putem referenduma na koji bi bili pozvani svi građani Bosne i Hercegovine, bez ikakvih razlika i pod međunarodnom kontrolom. U Parizu 11. januara 1992.”

Ovo mišljenje je podstaklo Vladu SR Bosne i Hercegovine da, provede opći referendum na cijelom teritoriju Bosne i Hercegovine, želeći definirati status Bosne i Hercegovine u to momentu.

Mišljenje broj 5.

U pismu od 19. decembra 1991., upućenom predsjedniku Vijeća ministara Europske zajednice, predsjednik Republike Hrvatske **zatražio je priznanje te republike od strane zemalja članica Europske zajednice**.

Badinterova komisija je dobila od Republike Hrvatske garancije za podržavanje mirovnih napora za rješenje problema, garancije da su prihvaćene odredbe prijedloga Konvencije Mirovne konferencije o Jugoslaviji od 4. novembra 1991. i posebno odredbe u Poglavlju II, člana 2-c ('poseban status').

“U skladu s tim, Arbitražna komisija je **mišljenja da:**

- Ustavni zakon od 4. decembra 1991. ne pokriva integralno sve odredbe prijedloga Konvencije od 4. novembra 1991. godine, posebno one iz Poglavlja II, član 2-c, pod nazivom 'poseban status';
- na vlastima je Republike Hrvatske da upotpune Ustavni zakon od 4. decembra

¹³⁴ Opširnije: Mišljenja Arbitražne komisije ..., Politička misao, Vol XXXIII, (1996.), br. 1, str. 166—177.

1991. godine kako bi bile zadovoljene odredbe predviđene prijedlogom Konvencije;

- pod tim uvjetom, Republika Hrvatska ispunjava uvjete potrebne za njezino priznanje od strane država članica Europske zajednice, a prema uvjetima Deklaracije o Jugoslaviji i odrednicama u vezi s priznanjem novih država u Istočnoj Europi i Sovjetskom Savezu koje je usvojilo Vijeće ministara Europske zajednice 16. decembra 1991.”

Mišljenje broj 6. (Makedonija)

U ovom mišljenju, **Badinterova komisija preporučuje da Evropska zajednica prihvati zahtjev Republike Makedonije za priznanje.** Komisija smatra da je Republika Makedonija dala potrebne garancije za poštovanje ljudskih prava, međunarodnog mira i sigurnosti.

Međutim, Evropska komisija je u početku nerado prihvatila preporuke u ovom mišljenju, zbog spora Makedonije oko imena.

Mišljenje broj 7. (Slovenija)

U ovom mišljenju Badinterova komisija je **preporučila Evropskoj zajednici da Sloveniju prepozna državom.**

Mišljenje broj 8

Predsjednik Arbitražne komisije primio je 18. maja 1992. pismo u kojem lord Carrington, predsjednik Konferencije o miru u Jugoslaviji, postavlja Komisiji tri sljedeća pitanja:

1. "Sa stajališta međunarodnoga prava je li Savezna Republika Jugoslavija nova država koju države članice Europske zajednice trebaju priznati u skladu s Deklaracijom o Jugoslaviji i Smjernicama o priznanju novih država u Istočnoj Europi i Sovjetskom Savezu, a koje je Vijeće ministara Europske zajednice usvojilo 16. prosinca 1991?"

U odgovoru na ovo pitanje Badinterova komisija je konstatala da je bivša Jugoslavija, koja je do tada bila u "u procesu raspada" raspadnuta. Ona smatra da

“Konferencija o miru u Jugoslaviji ima zadaću "da ponovo uspostavi mir za sve u Jugoslaviji i da postigne trajna rješenja koja poštuju legitimne zabrinutosti i legitimne aspiracije svakoga". (Deklaracija od 7. septembra 1991. u povodu svečanosti otvaranja Konferencije).

Badinterova komisija je dala svoje mišljenje i na pitanje njene kompetentnosti za davanje mišljenja koja su inicirana pitanjima u vezi republika koje su nastajale iz bivše SFRJ. Ona je zaključila:

“- da kada je god pozvana da razmotri neko pitanje, njoj samoj pripada da se izjasni o svojoj nadležnosti;

- da u ovom slučaju, uzimajući u obzir narav i funkcije koje su joj dane, ona je nadležna da svojim mišljenjima odgovori na tri pitanja Jugoslaviji. (Pariz 4. jula 1992.).

Odgovarajući na ovo pitanje Badinterova komisija je konstatala da:

“- pitanje postojanja ili nepostojanja neke države mora se razmotriti u funkciji univerzalno priznatih načela međunarodnoga prava koja određuju konstitutivne elemente države”;

- postojanje ili nestanak neke države u svakom su slučaju pitanja činjenica;

- raspad neke države znači konac njezine pravne osobnosti i temeljito pogađa djelovanje međunarodnoga prava. Stoga ga valja razmotriti s najvećim oprezom;

- postojanje federalne države, sastavljene od više različitih federalnih cjelina, ozbiljno dovedeno u pitanje kada se većina tih cjelina koje obuhvaćaju većinu područja i stanovništva federacije, konstituiraju kao suverene države, na način da se savezna vlast ondje više ne može očitovati. Dakle, **iako priznanje jedne države od drugih država ima tek deklaratornu vrijednost, samo priznanje kao i članstvo u međunarodnim organizacijama svjedoče o uvjerenju tih država da je tako**

priznata cjelina (postala) stvarnost i one na nju prenose neka prava i neke obaveze po međunarodnome pravu.

Badinterova komisija je ustanovila da nakon njezina Mišljenja br. 1,

- referendum predložen u njezinu Mišljenju br. 4 održan je u Bosni i Hercegovini 29. februara i 1. Marta 1992., a stanovništvo se u velikoj većini izjasnilo za neovisnost te Republike;

- druge republike su proglasile svoju nezavisnost i među sobom se uglavnom priznale, a Bosna i Hercegovina, Hrvatska i Slovenija priznate su od svih država članica Europske unije i od brojnih drugih država, i primljene su u članstvo Ujedinjenih nacija 22. maja 1992.;

- rezolucije 752 i 757 (1992) Vijeća sigurnosti Ujedinjenih nacija u više navrata spominju "bivšu SFRJ";

- uz to, rezolucija 757 (1992) ustanovljuje da "zahtjev SRJ (Srbije i Crne Gore) da automatski osigurava kontinuitet s bivšom SFRJ nije bio općenito priznat";

- Deklaracija Europskoga vijeća usvojena u Lisabonu 27. lipnja 1992. izričito se odnosi na "bivšu Jugoslaviju".

4. Stoga je Badinterova komisija mišljenja:

- da je proces raspada SFRJ spomenut u Mišljenju br. 1 od 29. studenoga 1991. završen i da valja ustanoviti da SFRJ više ne postoji. (Pariz, 4. jula 1992.)

Mišljenje broj 9

U ovom Mišljenju, Badinterova komisija smatra da problemi državne sukcesije nastale prestankom SFRJ treba riješiti. Komisija je predložila da se rješavanje treba vršiti međusobnim dogovorom između nekoliko država sljednica, uz pravednu raspodjelu međunarodne imovine i obaveza bivše Jugoslavije. Komisija je konstatovala da članstvo SFRJ u međunarodnim organizacijama ne može biti nastavljeno, a svaka država treba podnijeti zahtjev za članstvo ponovo.

Međutim, mišljenjem broj 9 nije moglo da se predvidi razvoj događaja nekoliko godina kasnije kao ni nezavisnost Crne Gore 2006. Takođe, njihni zaključci su pažljivo formulisani tako da se odnose na okončanje procesa disolucije u tom trenutku, ali se ne odnose na eventualni kasniji nastavak dezintegracije i secesiju“

Mišljenje broj 10

Dana 18. maja predsjedavajući Arbitražne komisije primio je pismo lorda Carringtona, predsjedavajućeg Mirovne konferencija o Jugoslaviji, u kojem traži mišljenje Komisije o sljedećem pitanju:

“Prema međunarodnom pravu, je li Savezna Republika Jugoslavija nova država koja traži priznanje država članica Europske zajednice u skladu sa zajedničkom izjavom o Jugoslaviji i uputama o priznanju novih država u istočnoj Europi i Sovjetskom Savezu koje je usvojilo Vijeće europskih zajednica 16. prosinca 1991.?”

U odgovoru na ovo pitanje Badinterova komisija konstetira:

- SRJ (Srbija i Crna Gora) ne uživaju priznanje koje je uživala SFRJ u potpuno drugim okolnostima. Stoga se prepušta na volju drugim državama, ako smatraju primjerenim, da priznaju tu novu državu.

- Badinterova komisija u Mišljenju broj 1 smatra da, iako priznanje nije preduvjet za utemeljenje države i potpuno je formalno po posljedicama, ipak ono predstavlja diskrecioni čin koji neka druga država može učiniti kad to želi i na način na koji želi, ovisno jedino o imperativima općega međunarodnog prava, 1 a posebno o onima koji zabranjuju upotrebu sile u odnosima prema drugim državama ili koja jamče prava etničkih, vjerskih ili jezičnih manjina.

- Zajednica (EEZ) i njezine države članice, u zajedničkoj izjavi od 16. decembra 1991. o Jugoslaviji i u Uputama, usvojenima istog dana, o priznanju novih država istočne Evrope i Sovjetskog Saveza, odredile su uvjete priznanja jugoslavenskih republika.

3. U skladu s tim, Arbitražna komisija **zaključuje:**

— da je SRJ (Srbija i Crna Gora) nova država koju se ne može smatrati jedinim nasljednikom SFRJ;

— da njezino priznanje od strane država članica Europske zajednice ovisi o pridržavanju uvjeta propisanih općim međunarodnim pravom u vezi s tim činom, te zajedničkom izjavom i Uputama od 16. decembra 1991. godine.

Mišljenje broj 11

Dana 20. aprila 1993. godine, supredsjedavajući Upravljačkog odbora Konferencije o Jugoslaviji poslao je šest pitanja predsjedavajućem Arbitražne komisije, tražeći mišljenje Komisije.

Drugo pitanje glasilo je:

“Kojeg/kojih datuma je počela sukcesija različitih država što su nastale iz Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije?”

Ovo pitanje odnosi se na progled sukcesije država nastalih raspadom bivše SFRJ. Badinterova komisija ej, s tim u vezi, konstatirala:

- skladu s općeprihvaćenim određenjem sadržanim u članu 2 Bečkih konvencija iz 1978. i 1983. godine o sukcesiji država, **“datum početka sukcesije država je datum na koji država sljednica zamijeni državu prethodnicu u odgovornosti za teritorij na koji se sukcesija država odnosi”**.

- država prethodnica, Socijalistička Federativna Republika Jugoslavija (SFRJ) prestala je postojati i, kako je Komisija utvrdila u svom mišljenju broj 9, nijedna od novih država ne može tražiti da bude jedina država sljednica;

- raspad SFRJ, za razliku od ostalih nedavno podijeljenih država (SSSR-a, Čehoslovačke), nije posljedica sporazuma između republika nego procesa raspada koji je trajao stanovito vrijeme, a počeo, po mišljenju Komisije, 29. novembra 1991., kad je Komisija objavila Mišljenje broj 1, te završio 4. jula 1992., kad je objavila Mišljenje broj 8.2

- za svaku od novonostalnih država bivše SFRJ, za datum sukcesije vrijedi datum kada su postale nezavisne države.

- za Bosnu i Hercegovinu, komisija se pozvala na Mišljenje broj 4, objavljeno 11. januara 1992., kada je Badinterova komisija zaključila da se “volja naroda Bosne i Hercegovine da stvore Socijalističku Republiku Bosnu i Hercegovinu kao suverenu i neovisnu državu ne može smatrati potpuno izraženom.” Nakon toga, na referendumu održanom 29. februara i 1. marta 1992. godine, većina naroda te republike izjasnila se za suverenu i neovisnu Bosnu. Rezultati referenduma službeno su objavljeni 6. marta i od tog datuma, usprkos dramatičnim događajima u Bosni i Hercegovini, ustavne vlasti te republike djelovale su kao u svakoj suverenoj državi kako bi očuvale teritorijalni integritet, te potpuna i isključiva ovlaštenja. I tako se 6. marta 1992. treba smatrati datumom kojeg je Bosna i Hercegovina naslijedila SFRJ.

“10. Arbitražna komisija je zato iskazala svoje **mišljenje** i to:

– da su datumi kojih su države sljednice SFRJ naslijedile SFRJ sljedeći:

- 8. oktobar u slučaju Republike Hrvatske i Republike Slovenije,

- 17. oktobar 1991. u slučaju Bivše jugoslavenske Republike Makedonije,

- 6. mart 1992. u slučaju Republike Bosne i Hercegovine,

- 27. april u slučaju Savezne Republike Jugoslavije (Srbija-Crna Gora),

– da su to, osim ako se dotične države drukčije ne sporazume, datumi kojih državno vlasništvo, imovina i razna prava, arhivi i razne obveze bivše SFRJ prelaze na države sljednice.” (Pariz, 16. jul 1993.)”

ZAKLJUČAK

Zaključci Badinterove komisije nisu prouzrokovali ogromno interesiranje, niti naučno istraživanje u pravnoj teoriji za oblasti koje se u njima spominju. Mišljenjima se posvetio jedan broj svjetskih pravnih stručnjaka, od kojih jedni su prihvatili, a drugi odbijali pravne vrijednosti ove Komisije. Međutim, nesumljivo je da su mišljenja Badinterove komisije pomogla državama, nastalim raspadom bivše SFRJ, da u Evropskoj zajednici osiguraju svoje priznanje.

Jedno od interesantnih pitanja bilo je **pitanje upotrebe Mišljenja 3. Badinterove komisije**, koje se odnosilo na pitanje međunarodnih granica federalnih država koje su se osamostalile od bivše SFRJ. Čak se u pravnoj teoriji, mišljenje o granicama iz Mišljenja Badinterove komisije broj 3. Naziva „*princip badinterovih granica*“. Ovaj princip se primjenjuje na granice federalnih država, nastalih iz bivše SFRJ. On govori da su unutarnje linije (granice) federalnih jedinica u bivšoj SFRJ, nakon raspada SFRJ i priznanja novih država, postale međunarodnim. Ovu tvrdnju u Mišljenju, objašnjavaju primjenom UN standarda i kriterija za određenje granica država, porukama Završnog akta iz Helsinkija, upotrebom starog načela uti possidentis juris (priznatog do Međunarodnog suda pravde u predmetu *Burkina Faso protiv Malija*), odnosno zadržavanja teritorijalnog statusa quo, kao i odredbama Ustava SFRJ iz 1974. godine (član 5.). U vezi pitanja „principa badinterove granice“ postavlja se pitanje, da li se on odnosi samo na države nastale raspadom određene države, ili će se koristiti i u slučaju otcjepljenja neke države od druge države. Možda odgovor treba tražiti u činjenici da se ovaj princip primjenjuje i na Hrvatsku i Sloveniju, koje su se odcijepile od SFRJ u novembru 1991. godine. Uostalom, postoje mišljenja pravnih stručnjaka, u vezi granice

Kvebeka¹³⁵ u slučaju njegova otcjepljenja od Kanade. Mišljenja se dosta naslanjaju na mišljenja Badinterove komisije.

U kontekstu granica država nastalih raspadom SFRJ, posebno se treba fokusirati na **Hašku izjavu**, sačinjenu i prihvaćenu u Hagu 4. oktobra 1991. godine. Ova Izjava je potpisana od strane predstavnika Srbije, Hrvatske i tadašnjeg Predsjedništva, a koja između ostalog propisuje da nema jednostrane izmjene granica“. Vjerovatno je i ovaj dokument bio osnova za Mišljenje broj 3. Badinterove komisije.

U nekoliko mišljenja Badinterove komisije napominje se da Komisija smatra da za nastanak države odlučujuće igraju ulogu tri elementa: stanovništvo, teritorij i vlast, a da je priznanje država od strane drugih država „čisto deklaratorne prirode“. Mišljenja Badinterove komisije ipak upozoravaju da je priznanje države dobro došlo i korisno za države koje nastaju. Mišljenja Vrhovnog suda Kanade, povodom statusa Kvebeka¹³⁶ u slučaju njegovog otcjepljenja od Kanade, oslanjajući se na mišljenja Badinterove komisije, upozoravaju da i jednostrane secesije, iako su urađene nezakonito, mogu biti prihvaćene, ako ih prihvati međunarodna zajednica.

Mišljenja Badinterove komisije su mnogo pomogla u formiranju stava tijela EEZ (kasnije Evropske unije), kao i država članica, povodom procesa koji su se odvijali u to vrijeme u SFRJ. Mišljenja Badinterove komisije su kazala kada se smatralo da je SFRJ u disoluciji kada su novonastale države bivše SFRJ postale samostalne države, sposobne za sukcesijske procese.¹³⁷ Ona su pomogla Evropskoj

¹³⁵ Susane. Lalonde, Quebec's boundaries in the event of secession, [http://www.austlii.edu.au/au/journals/MqLJ/2003/7.html]

¹³⁶ Opširnije: M. Sterio, *The Kosovo Declaration of Independence: "Botching the Balkans" or Respecting International Law?*, www.cnn.com/context/milena_sterio/article/1001/...p.9.

¹³⁷ Opširnije: V. Đ. Degan, *Nastanak i prestanak postojanja države u međunarodnom pravu*

zajednici i njenim državama članicama, da priznaju nove države, imajući pravni osnov priznanja u u mišljenjima Badinterove komisije.

Za Bosnu i Hercegovinu i druge države nastale raspadom bivše Jugoslavije važna je činjenica koju je posebno naglasila Badinterova komisija, da je SFRJ prestala da postoji raspadom (disolucijom) a ne otcjepljenjem pojedinih republika (secesijom). To ujedno znači da i Srbija, kao i druge republike bivše SFRJ nastavljaju put svog života kao nove države, a ni jednoj držvi se ne priznaje kontinuitet. One su države sukcesori, a ne država prethodnik.

Na kraju, može se konstatirati da su mišljenja Badinterove komisije, prema značaju svojih pravnih poruka i stavova univerzalna pravna praksa. Sve buduće potencijalne države, na putu od otcjepljenja ili disolucije iz svoje prethodne države ka svom priznanju, koristit će ova mišljenja za utemeljenje svoje namjere, da od dijela prethodne države postanu nova, suverena i priznata država.

LITERATURA

- [1] Pellet, *The Opinion of the Badinter Arbitration Committee A second Breath for the Self-Determination of Peoples*, EJIL (1992) p.178. (<http://www.ejil.org/pdfs/3/1/1175.pdf>) ;
- [2] *EC Declaration on the 'Guidelines on the Recognition of New States in Eastern Europe and in the Soviet Union'* [www.ejil.org/journal/Vol4/No1/art6.html]
- [3] G. Jellinek, *Recht des modernen staates: Allgemeine Staatslehre*, Berlin 1900.
- [4] Medunarodni sud u Haagu, Presuda od 12. novembra 1991, *Spor o arbitražnoj presudi od 31. jula 1989*, Rec. 1991.
- [5] M. Sterio, *The Kosovar Declaration of Independence: "Botching the Balkans" or Respecting International Law?*, www.cnn.com/context/milena_sterio/article/1001/...
- [6] *Montevideo Convention on the Rights and Duties of States*, Signed at Montevideo, 26 December 1933, Entered into Force, 26 December 1934 (<http://www.taiwandocuments.org/montevideo01.htm>)
- [7] Sandro Knezović, *Europska politika u vrijeme disolucije jugoslavenske federacije*, Politička misao, Vol. XLIII, (2006.) br. 3.
- [8] Susane Lalonde, *Quebeck's boundaries in the event of secession*, [<http://www.austlii.edu.au/au/journals/MqLJ/2003/7.html>]
- [9] V. Đ. Degan, *Hrvatska država u međunarodnoj zajednici: razvitak njezine međunarodnopravne osobnosti tijekom povijesti*, Zagreb: Nakladni zavod Globus, 2002.
- [10] V. Đ. Degan, *Nastanak i prestanak postojanja države u međunarodnom pravu* (Komentar uz izvješća Badinterove komisije), Politička misao, Vol. XXXIII, (1996.) br. 1.
- [11] *Vienna Convention on Succession of States in Respect of Treaties*, Vienna, 23. August 1978. [<http://untreaty.un.org/cod/avl/ha/vcssrt/vcssrt.html>]
- [12] Z. Posavec, *Nastanak, procvat i kraj države*, Politička misao, Vol. XXXIX (2002.) br. 2.

DIREKTNA STRANA ULAGANJA, SA POSEBNIM OSVRTOM NA BOSNU I HERCEGOVINU

FOREIGN DIRECT INVESTMENTS WITH A SPECIAL EMPHASIS ON
BOSNIA AND HERZEGOVINA

DEVELOPING THE MODEL OF ENTREPRENEURIAL UNIVERSITY IN
THE WESTERN BALKAN REGION

Jasmin Mahmuzić

SAŽETAK

Direktna strana ulaganja su od ogromnog značaja za svaku državu čiji cilj je da smanji nezaposlenost, poveća BDP i vlastite proizvodne kapacitete. Poseban pozitivan efekt imaju takozvane greenfield investicije koje podrazumijevaju stvaranje potpuno novih proizvodnih kapaciteta koji ranije nisu postojali. Bosna i Hercegovina, kao zemlja sa visokom stopom nezaposlenosti, je strateški opredijeljena za privlačenje direktnih stranih ulaganja. Međutim, strateška opredijeljenost nije pretočena u stvaranje ambijenta koji bi privukao strane ulagače. Po prilivu direktnih stranih ulaganja, Bosna i Hercegovina je u 2013. godini bila na posljednjem mjestu u regionu iza Crne Gore i Makedonije, dok je najbolje rezultate napravila Srbija. Sličan trend je zabilježen i tokom 2014. godine. Bosna i Hercegovina je redovito na posljednjem mjestu kada je riječ o uspoređivanju regionalne investicijske klime i indikatora konkurentnosti, bilo da se radi o indeksu percepcije o korupciji, globalnom indeksu konkurentnosti svjetskog ekonomskog foruma, OECD indeksu investicionih reformi ili Doing Business izvještaju Svjetske banke. Da bi se napravio značajniji iskorak u privlačenju direktnih stranih ulaganja, vlast u Bosni i Hercegovini će morati raditi na političkoj stabilnosti, stvaranju pravnog i ekonomskog okvira koji će pogodovati stranim ulagačima.

Ključne riječi: direktna strana ulaganja, BDP, zapošljavanje, kapital, region

Key words: foreign direct investments, GDP, employment, capital, region

ABSTRACT

Foreign direct investments are of utmost importance for any country that seeks to reduce unemployment and at the same time increase GDP and domestic production. The so-called Greenfield investments have the most positive impact since they result in creation of new facilities that did not exist before. Bosnia and Herzegovina is a country with a high unemployment rate, and is therefore strategically oriented towards attracting the foreign direct investments. However, strategic orientation is not translated into creation of the environment that would attract foreign investors. In 2013, Bosnia and Herzegovina was the last on the list of foreign direct investment recipients in the region, right after Montenegro and Macedonia, while Serbia was at the top. Similar trend was kept in 2014 as well. Bosnia and Herzegovina regularly comes last in the regional comparisons of investment climate and competitiveness indicators, be it Corruption Perception Index, World Economic Forum's Global Competitiveness Index, OECD Investment Reform Index, or World Bank's Doing Business reports. In order to make significant results in attracting foreign direct investments, Bosnia and Herzegovina will need to improve political stability, as well as to create legal and economic framework suitable to foreign investors.

UVOD

„Sa ekonomske tačke gledišta, kretanje kapitala predstavlja najvažniji oblik međunarodnog kretanja faktora proizvodnje. Slobodan promet kapitala treba, u osnovi, da usmjeri kapital prema onim geografskim oblastima koje pružaju mogućnost ostvarivanja najvećeg profita i najrentabilnije proizvodnje.“ (Kragulj, 2009)

Strani kapital u zemlju može ući po dva osnova, i to po osnovu direktnog investiranja (greenfield ulaganja, merdžeri, akvizicije) ili kroz portfolio investicije. „Pod portfolio ulaganjima podrazumijevamo ulaganja kod kojih ulagač ne učestvuje u upravljanju i rukovođenju pa možemo govoriti o pasivnim ulaganjima usmjerenim na sticanje profita, dividendi ili kamata“ (Hadžović, 2002). Po svom značaju ali i benefitima za zemlju domaćina značajnije su direktne investicije. Kako navodi Kragulj (2009), direktne investicije predstavljaju najrizičniji oblik međunarodnog kretanja kapitala, ali zato obezbjeđuju i najveće profite, te podrazumijevaju dugoročna ulaganja kapitala u inostranstvu, ali i ulaganja u tehničko-tehnološki proces, organizaciju rada, itd. Vlasnik kapitala zadržava i funkciju svojine i funkciju upravljanja, tj. izvoznik kapitala organizuje i kontroliše upotrebu kapitala. Postoje različite forme stranih ulaganja ali su za zemlju domaćina svakako najvažnija takozvana greenfield strana direktna ulaganja zbog koristi koje donose privredi u razvoju, i njihovih direktnih efekata na mikro i makro aspekte domaće privrede. Greenfield ulaganja podrazumijevaju izgradnju potpuno novih proizvodnih kapaciteta koji su u 100 % vlasništvu investitora, što znači da investitor odlučuje o sudbini tih sredstava. Izgradnjom novih preduzeća putem greenfield stranih direktnih ulaganja, direktno se doprinosi novom povećanju proizvodnih kapaciteta zemlje i zapošljavanju radnika. Greenfield ulaganja imaju i značajan efekat na povećanje ukupnih investicija jer daju

pozitivan signal ostalim potencijalnim investitorima. Ova vrsta investicija ima poseban značaj za zemlje u tranziciji, ali ih je najteže privući zbog osjetljivog investicionog ambijenta. Zbog velikog rizika za investitore i nestabilnih uslova privređivanja, ovaj vid investicija se rjeđe pojavljuje u zemljama u tranziciji.

Brownfield strana direktna ulaganja podrazumijevaju kupovinu već postojećih zgrada, skladišta i kancelarijskih prostora od strane stranih investitora. Napuštene i zapuštene lokacije i objekti u gradskim zonama su poseban izazov za investitore. U zemljama u tranziciji ovaj vid investicija je češći slučaj, nego greenfield investicije, iz razloga što u tim zemljama postoji mnogo neiskorištenih kapaciteta kao i velikih kompanija koje čekaju proces privatizacije ili stečaja. Merdžeri i akvizicije predstavljaju direktna ulaganja putem spajanja i preuzimanja. Merdžeri podrazumijevaju spajanja dva ili više odvojenih i nezavisnih međunarodnih kompanija u jedan novi entitet, dok akvizicija podrazumijeva pripajanje preduzeća u inostranstvu njegovom kupovinom, čime preduzeće koje je pripojeno dobija novog vlasnika i novi menadžment. Kod merdžera i akvizicija dolazi do promjene vlasništva nad postojećim resursima, tako da ovaj oblik investiranja često ne dovodi do povećanja proizvodnje i zaposlenosti. Dešava se i da u početnom periodu dođe do smanjenja kapaciteta i otpuštanja određenog broja radnika. Ipak merdžeri i akvizicije mogu utjecati na povećanje ukupnih investicija u narednim periodima i značajno doprinijeti privrednom rastu zemlje kroz unapređenje poslovanja firmi i transfer tehnologije. Joint venture investicije (zajednička ulaganja) podrazumijevaju da strano preduzeće uzima značajan udio u novoosnovanom domaćem preduzeću. (Kragulj, 2009)

Kada su u pitanju razlike između greenfield i drugih vrsta investicija, ističe se da, na kratak rok, zemlja domaćin ima više koristi od greenfield nego od drugih vrsta direktnih stranih ulaganja.

Tabela 1: Razlike između greenfield stranih direktnih ulaganja i drugih oblika ulaganja

Greenfield SDU	Drugi oblici investiranja
Donose strani kapital zemlji domaćinu što dovodi do povećanja vrijednosti kapitala	Donose strani kapital zemlji domaćinu, ali ne dovode uvijek do povećanja vrijednosti kapitala
Uvijek dovode do transfera bolje ili savremenije tehnologije	U slučaju da je lokalna firma u velikim teškoćama i zatvaranje je jedina mogućnost, spajanje ili privatizacija može da odigra ulogu „spasioca“
Uvijek pri ulasku u zemlju dovode do otvaranja novih radnih mjesta	Ne dovode do otvaranja novih radnih mjesta pri ulasku u zemlju; mogu da dovedu do otpuštanja
Greenfield investicije povećavaju broj preduzeća, pa samim tim i konkurenciju, pa ne povećavaju koncentraciju na tržištu	Investicije koje ulaze kroz spajanja i pripajanja mogu da dovedu do povećanja koncentracije i monopola
Greenfield investicije su mnogo stabilniji izvor kapitala jer predstavljaju dugoročno ulaganje u fiksnu imovinu	Portfolio investicije su kratkoročne prirode i u uslovima krize mogu da dovedu do „bijega“ kapitala

Izvor: Kragulj, 2009

Kragulj (2009) tvrdi da na duži rok mnoge od ovih razlika između načina ulaska investicija se smanjuju ili potpuno nestaju. Merđžeri i akvizicije često ulažu u proizvodnju i transfer nove ili bolje tehnologije, kao i greenfield investicije. Razlike između ova dva načina ulaska, kada je u pitanju otvaranje novih radnih mjesta, često se smanjuju tokom vremena i više zavise od motiva ulaska nego od načina.

Strana direktna ulaganja kao faktor privrednog rasta i razvoja

Direktna strana ulaganja imaju veliki značaj za privredni rast i razvoj zemalja u razvoju i zemalja u tranziciji. Dosadašnja iskustva pokazuju da su strana ulaganja igrala značajnu ulogu u strukturnim promjenama proizvodnje, izvoza i načinu

poslovanja u zemljama korisnicama ovih sredstava. (Kragulj, 2009)

Postoji jaka zavisnost između direktnih stranih ulaganja i drugih makroekonomskih pokazatelja u državi. Prilivi stranog kapitala često se koriste za pokrivanje velikih deficita u tekućem računu prouzrokovanih uvozom potrošačkih i investicionih proizvoda koji se ne proizvode u zemlji. Iskustva velikog broja zemalja su pokazala da su direktna strana ulaganja povoljniji kanal priliva neophodnog stranog kapitala u odnosu na uzimanje klasičnih kredita na međunarodnom finansijskom tržištu. Kod ulaganja je važno pomenuti i utjecaj multiplikacije na tražnju. Nova ulaganja podstiču mnogo širu privrednu aktivnost, naprimjer izgradnja nove fabrike koja će zaposliti nove radnike i stvarati nove proizvode, tokom samog procesa investiranja znači i zapošljavanje i angažovanje građevinarskih kapaciteta, cementne industrije, koja će snabdijevati

građevinski sektor, fabrike mašina i oprema koje će isporučiti osnovna sredstva, fabrike stakla, namještaja, proizvođače energije, itd. U današnjim uslovima poslovanja, direktna strana ulaganja ostvaruju značajne efekte na privredu zemlje domaćina. Njihov značaj evidentira se po dva osnova: kvantitativni rast, koji se mjeri stanjem i ukupnim tokovima, prevazilazi društveni proizvod, izvoz i domaće investicije, i kvalitativno, prenoseći na zemlje domaćina investicije, trgovinu, tehnologiju i finansijske tokove. Nije jednostavno odrediti efekte direktnih stranih ulaganja na ekonomski rast zemlje domaćina zbog toga što postoji veliki broj promjenljivih varijabli, gdje su efekti vezani za specifičnost zemlje, sektore privrede i investiranja. (Velagić, 2011)

Prednosti i nedostaci direktnih stranih ulaganja za zemlju domaćina

U eri svjetske ekonomske krize, najjasnije se uočava značaj stranih direktnih ulaganja kao pokretača privrednog razvoja zemalja u razvoju i zemalja u tranziciji. Navedene zemlje karakteriše nestašica kapitala koji se upravo smatra osnovnim generatorom ekonomskog prosperiteta. Direktna strana ulaganja, za razliku od zajmovnog kapitala, ne iziskuju vraćanje glavnice i kamata, a doprinose stabilizaciji inflacije, rastu bruto domaćeg proizvoda i poboljšanju stanja platnog bilansa. Angažovanjem lokalne radne snage u filijalama, smanjuje se stopa nezaposlenosti i povećava raspoloživi dohodak stanovništva. Obračunom i naplatom poreza i doprinosa na zarade novozaposlenih radnika ostvaruje se bolji priliv u zdravstvene i penzione fondove, kao i u budžete lokalnih zajednica. Ova ulaganja predstavljaju i značajan transfer tehnologija u zemlju domaćina. Riječ je o tehničkim znanjima, ali i vještinama iz oblasti menadžmenta i marketinga. To možemo dokumentovati i činjenicom da su tokom 1991 godine američka preduzeća, kroz direktne strane investicije, uložila u 80% slučajeva i svoju licencu (Hadžović 2002). Kroz ova ulaganja pospješuje se i način

poslovanja cjelokupne nacionalne ekonomije, budući da domaći ekonomski subjekti nastoje, pod pritiskom konkurencije, da se ugledaju na novog tržišnog rivala. U krajnjoj instanci, raste konkurentnost cjelokupne privrede. Novoizgrađeni kapaciteti svakako obezbjeđuju i bolje snabdijevanje domaćeg tržišta. Viškovi se izvoze, pa se na taj način poboljšava imidž zemlje domaćina. Također, države sa malim i nedovoljno razvijenim tržištima nisu u mogućnosti da pokrenu proizvodnju koju obilježavaju znatni fiksni troškovi, budući da se ne ostvaruju efekti ekonomije obima. Direktna strana ulaganja upravo omogućavaju zemlji domaćinu da se njena privreda oprobava u industrijama sa većim nivoom proizvodnje i visokim fiksnim troškovima. (Bubnjević, 2010) Države krajnje destinacije inostranog kapitala moraju voditi računa i o negativnim posljedicama procesa internacionalizacije poslovanja. Antiglobalisti kao argument protiv priliva stranih direktnih ulaganja navode beskrupuloznu eksploataciju radne snage. Transnacionalne kompanije koje se bave radom intenzivnim djelatnostima, u pravilu, odlučuju se da plasiraju kapital u državama sa najnižim nadnicama u kojima nije uređeno ili se pak ne primjenjuje radno pravo. „Pod utjecajem stranog kapitala, naročito kada su u pitanju direktna ulaganja, privreda se razvija prema potrebama i interesima stranaca, a ne vodi se računa o nacionalnim ciljevima ekonomskog i društvenog razvoja“ (Jovanović-Gavrilović, 2004). Zbog navedene bojazni, kreatori ekonomske politike dužni su da adekvatnim odlukama spriječe deformisanje domaće privredne strukture i da aktivnosti multinacionalnih kompanija usmjere u pravcu ostvarivanja nacionalnih makroekonomskih ciljeva. Poseban izazov za državnu upravu i druga vladina tijela bit će obezbjeđivanje transparentnosti tržišta. Odnosni problem posebno dolazi do izražaja u nedovoljno razvijenim zemljama u kojima strane, ekonomski moćne kompanije u početnim godinama poslovanja mogu damping cijenama eliminisati

konkurenciju, a potom iskorištavati dominantan položaj na tržištu. Od formiranja monopolske tržišne strukture niko neće imati koristi osim transnacionalnih kompanija (potrošačima/korisnicima smanjuje se mogućnost izbora, dolazi do rasta nivoa cijena i sl.). Najradikalniji kritičari navode da direktna strana ulaganja čak ugrožavaju suverenitet države, budući da nerezidenti raspolažu značajnim informacijama koje mogu biti zloupotrebene. (Bubnjević, 2010) Jedan od ključnih motiva stranih kompanija za poslovanje van nacionalnih granica svakako je eksploatacija prirodnih resursa zemlje domaćina. Najčešće su u pitanju neobnovljivi izvori, pa vlade moraju biti veoma obazrive pri definisanju koncesionih ugovora.

Kada su u pitanju direktna strana ulaganja, Pejaković (2011) tvrdi da se sa rizicima i problemima suočavaju i investitori, ali i zemlje u koje se investira. Strani ulagači nastoje pronaći model kojim će što uspješnije oploditi plasirani kapital i smanjiti rizik ulaganja, a na drugoj strani, zemlje domaćini investicija pokušavaju smanjiti ili pak iskorijeniti negativne učinke od priliva stranog kapitala. Rizik je usko povezan sa svakom vrstom ulaganja i podrazumijeva mogućnost pojave odstupanja ostvarenog rezultata u odnosu na očekivani. Nivo rizika i vrsta sa kojom se suočava strani ulagač značajno determiniraju cjelokupan proces stranog ulaganja. U tom kontekstu postoje dva osnovna rizika: politički i ekonomski. Politički rizik postoji u slučajevima političke nestabilnosti u zemlji, stanja otežanog poslovnog planiranja i predviđanja budućih privrednih kretanja. Politički rizik se definira kao strah međunarodne kompanije od gubitka koji je nastao kroz iznenadne i neočekivane promjene u političkom okruženju domaće zemlje (Neelankavil, 2009). Ekonomski rizik se odnosi na situaciju u kojoj jedna suverena i neovisna država nije u stanju uredno ispunjavati i plaćati sve svoje preuzete obveze prema vanjskim kreditorima. Kada

je u pitanju država domaćin, postoji opasnost od negativnog djelovanja stranih ulagača. Vlade zemalja domaćina uglavnom brinu o sljedećim posljedicama stranih investicija: kako će one utjecati na nacionalni suverenitet i neovisnost, kako će one utjecati na nivo tržišne transparentnosti i tržišne kontrole i kako će one utjecati na poziciju platne bilance zemlje (Rakita, 2006).

Direktna strana ulaganja u regionu

Finansijska i ekonomska kriza imala je snažan negativni utjecaj na međunarodne tokove kapitala, a posebno direktna strana ulaganja. Tokom samo dvije godine, ukupna svjetska direktna strana ulaganja opala su za cca. 50 % i do kraja 2009. stabilizirala se na razini od nešto više od 1,1 milijardi dolara. Najsnažniji utjecaj krize može se opaziti kod razvijenih zemalja koje su doživjele pad direktnih stranih ulaganja od 60 %, dok su manje razvijene zemlje doživjele relativno malen pad od cca. 15 – 20 %. U isto vrijeme zemlje jugoistočne Evrope ostvarile su pad dolaznih direktnih stranih ulaganja za otprilike 40 %, trenutno bez većih izgleda za skori oporavak, budući da je ukupni priliv direktnih stranih ulaganja dostigao nivo od 4,1 milijardu dolara u 2010. godini, čime je ostvaren ukupni pad od skoro 70 %. Ovakav negativni razvoj događaja uglavnom je određen prevladavajućim motivima stranih ulagača u regiju. Strana ulaganja u jugoistočnu Evropu još uvijek su uglavnom motivirana privatizacijskim projektima i realizirana spajanjima i pripajanjima koja su vrlo osjetljiva na ciklična kretanja i stoga nestabilna u srednjem roku. Aktualni problemi na međunarodnim finansijskim tržištima i slabi investicijski izgledi za budućnost dodatno doprinose lošem poslovnom okruženju u regiji, umanjujući na taj način planove ulagača za budućnost. Tokovi direktnih stranih ulaganja u jugoistočnoj Evropi dosegli su vrhunac 2007. godine, ali su s razvojem krize i padom tokova kapitala, sve zemlje iz regije

ostvarile niži udio dolaznih direktnih stranih ulaganja u ukupnim ulaganjima. Ipak, ukupno stanje direktnih stranih ulaganja značajno je poraslo i dostiglo 76 milijardi dolara u 2010. godini, pri čemu se Hrvatska ističe kao najznačajniji pojedinačni primatelj u regiji s udjelom od 45 %.

Usporavanje ulaganja u jugoistočnoj Evropi može se iščitati i iz opadajućeg broja i vrijednosti investicijskih projekata (kako spajanja i pripajanja, tako i greenfield ulaganja), pri čemu se blagi oporavak može primijetiti u 2010. godini. (Derado, 2013)

Tabela 2: Tokovi direktnih stranih ulaganja u regiji i zemljama za period 2008 – 2013

Regija/ Zemlja	Prilivi SDU						Odlivi SDU					
	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Ekonomije u tranziciji	117.692	70.664	70.573	94.836	84.159	107.967	61.655	48.270	57.891	73.380	53.799	99.175
Jugoistočna Evropa	7.014	5.333	4.242	5.653	2.593	3.716	511	168	318	256	132	80
Albanija	974	996	1.051	876	855	1.225	81	39	6	30	23	40
Bosna i Hercegovina	1.002	250	406	493	366	332	17	6	46	18	15	- 13
Srbija	2.955	1.959	1.329	2.709	365	1.034	283	52	189	170	54	13
Crna Gora	960	1.527	760	558	620	447	108	46	29	17	27	17
Makedonija	586	201	212	468	93	334	- 14	11	2	- 0	- 8	- 2

Izvor: UNCTAD, 2014

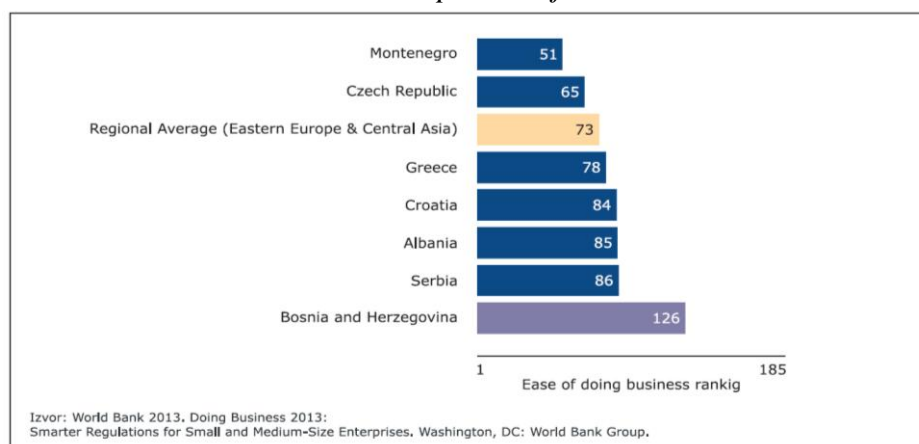
Derado (2013) tvrdi da je dinamični priliv direktnih stranih ulaganja označio razdoblje zrele tranzicije u istočnoj Evropi. Najviše pojedinačne godišnje prilive ostvarile su napredne tranzicijske zemlje poput Poljske, Češke i Mađarske koje se također ističu i u 2010. prema stanju dolaznih direktnih stranih ulaganja. U isto vrijeme, zemlje jugoistočne Evrope ostvarile su znatno slabije prilive direktnih stranih ulaganja, uglavnom zbog spore ekonomske liberalizacije i institucionalnih reformi, kao i sporog procesa pristupanja Evropskoj Uniji. Među njima samo su Hrvatska i Srbija ostvarile nešto više godišnje prilive. Prema najnovijim podacima, prilivi direktnih stranih ulaganja u analiziranim zemljama predstavljaju manje od 25 % ukupnih investicija, iako u nekim slučajevima vrijednost ovoga pokazatelja dostiže 30 % (Albanija), ili čak 130 % (Crna Gora). Ipak, kriza je značajno umanjila oslanjanje na ovaj oblik eksternog finansiranja, budući da su vrijednosti ovih pokazatelja u nekim zemljama značajno

ispod prosjeka EU-a (9,7 %), odnosno prosjeka razvijenih zemalja općenito (8,4%).

Direktna strana ulaganja u Bosni i Hercegovini

Bosna i Hercegovina je strateški opredijeljena ka privlačenju stranih investicija jer je to najbrži način za povećanje GDP-a industrijske proizvodnje i smanjenje nezaposlenosti. Međutim, deklarativna strateška opredjeljenost nije popraćena stvaranjem pravne, poslovne i političke klime koja bi privukla strane investitore. Bosna i Hercegovina je redovito na posljednjem mjestu kada je riječ o uspoređivanju regionalne investicijske klime i indikatora konkurentnosti, bilo da se radi o indeksu percepcije o korupciji, globalnom indeksu konkurentnosti svjetskog ekonomskog foruma, OECD indeksu investicionih reformi ili Doing business izvještaju Svjetske banke. (Vijeće stranih investitora BiH, Bijela knjiga 2012-2013)

Grafikon 1. Bosna i Hercegovina i usporedne ekonomije na rang ljestvici lakoće poslovanja

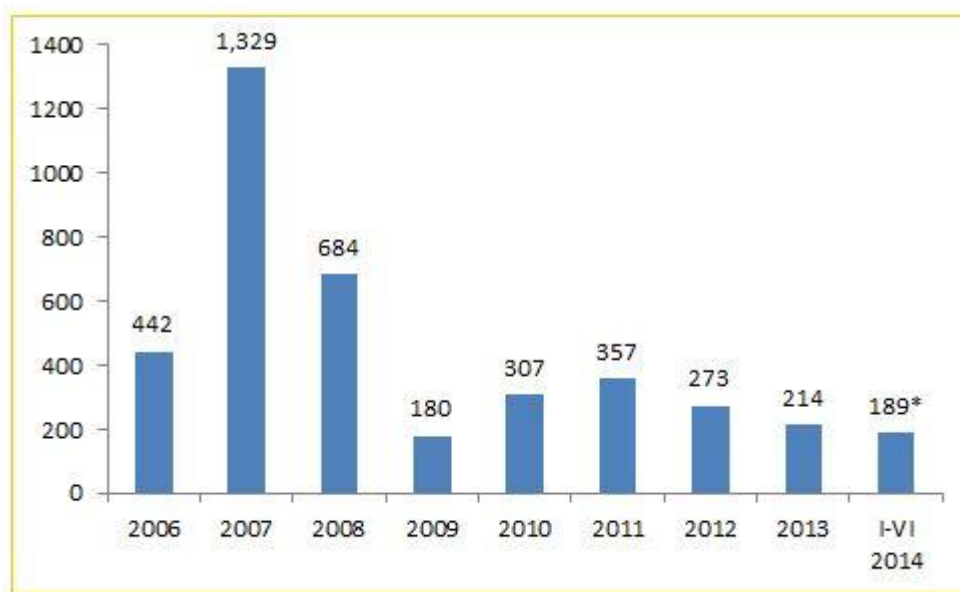

Bosna i Hercegovina je zauzela 126. mjesto u Doing business izvještaju što nije samo najniži rezultat u Jugoistočnoj Europi, već i druga najniža ocjena među svim postkomunističkim zemljama u Srednjoj i Istočnoj Europi, nakon Uzbekistana. Visok nivo korupcije, restriktivne politike tržišta rada, dugotrajan i težak proces izdavanja dozvola i licenci, neodgovarajuća kvaliteta infrastrukture i složena politika prekogranične robne razmjene su glavni nedostaci koji su redovito istaknuti u raznim pokazateljima konkurentnosti.

Usljed nestabilne političke situacije koja je kulminirala posljednjih godina zbog čestih promjena vlasti, investiciona klima se dalje pogoršala što se odrazilo i na smanjenje dotoka direktnih stranih ulaganja. Generalno gledano, direktna strana ulaganja nikada nisu bila na zadovoljavajućem nivou a pored unutarnjih faktora, intenzitet stranih ulaganja je bio ograničen i egzogenim

faktorima kao što je finansijska kriza koja je pogodila neke zemlje koje su bile i najznačajniji ulagači u prethodnom periodu. U 2007. i 2008. godini, bruto domaći proizvod (BDP) je nastavio pozitivan trend, u skladu sa regionalnim kretanjima, a u 2009. godini je došlo do pada za oko 3 % u odnosu na 2008. Većina rasta je generirana privatnom potrošnjom, uzrokovana porastom zaposlenosti, plaća i javne potrošnje. Važan doprinos je imala i industrijska proizvodnja. Rast industrijske proizvodnje u 2008. godini u cijeloj regiji je upravo najveći u BiH. (Pejaković, 2011) Prema zvaničnim podacima Centralne banke BiH iz augusta 2014. godine, ukupna direktna strana ulaganja u BiH, na kraju 2013. godine su iznosila 11,044 miliona KM ili 11 milijardi KM (5,647 miliona EUR ili 5.6 milijardi EUR). Direktna strana ulaganja u 2013. godini su iznosile 418 miliona KM ili 214 miliona eura.

Grafikon 2. Tokovi direktnih stranih ulaganja u Bosni i Hercegovini, po godinama, milioni EUR.

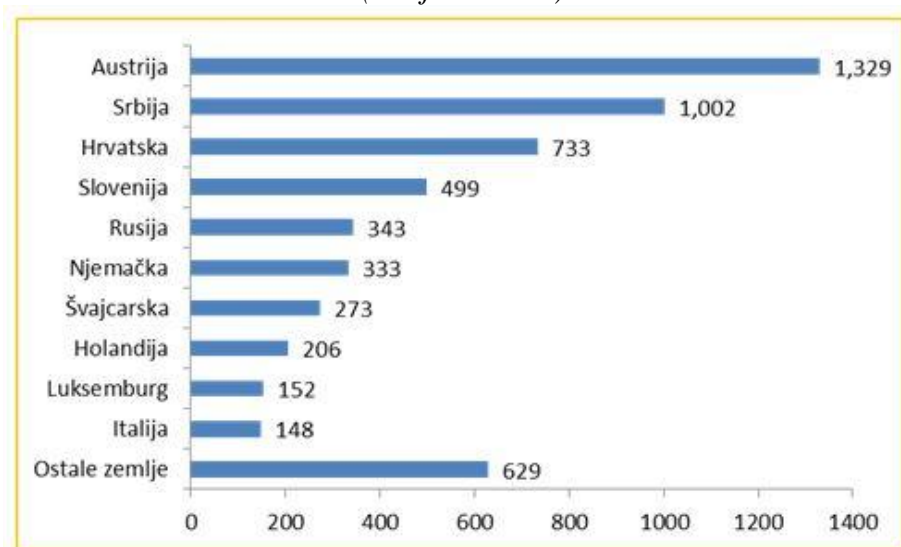

Izvor: Centralna Banka BiH

Bosna i Hercegovina je, zahvaljujući privatizaciji velikih državnih preduzeća, u 2007. godini imala priliv direktnih stranih ulaganja od 1,3 milijarde eura, najveći godišnji iznos zabilježen u posljednjih devetnaest godina. U 2008. Godini, priliv direktnih stranih ulaganja od 684 miliona eura, bez očekivane privatizacije, može se smatrati zadovoljavajućim, naročito ako se uzme u obzir njegova pozitivna struktura (ulaganje u proizvodni sektor i visoko učešće greenfield ulaganja). U 2009. godini, utjecaj svjetske ekonomske krize se odrazio na priliv direktnih stranih ulaganja. Nakon toga, priliv direktnih stranih ulaganja u 2010. godini je iznosio 307 miliona EUR. Revidirani podaci za 2011. i 2012. godinu, pokazuju porast investicija u 2011. u odnosu na 2010.

godinu od 16,3 %, dok je u 2012. godini zabilježen pad investicija u odnosu na 2011. godinu od 23,5 %. Nažalost, i pored obećavajućih procjena, kao i najavljenih projekata stranih investitora u BiH, direktna strana ulaganja u 2013. godini su iznosila 214 miliona EUR, što predstavlja smanjenje od 21,6 % u odnosu na 2012. godinu. Iako je pad investicija zabilježen u posljednje dvije godine, možemo biti optimistični i očekivati rast investicija u narednom periodu, prije svega zbog velikih investicionih projekata koji su u fazi realizacije. Podaci o prilivu direktnih stranih ulaganja za prvo polugodište 2014. godine su privremeni, ne uključuju reinvestirane zarade i iznose 189 miliona EUR. (FIPA, 2014)

Grafikon br.3.: Najznačajnije zemlje investitori u BiH: maj 1994. - decembar 2013. (milijardi EUR)

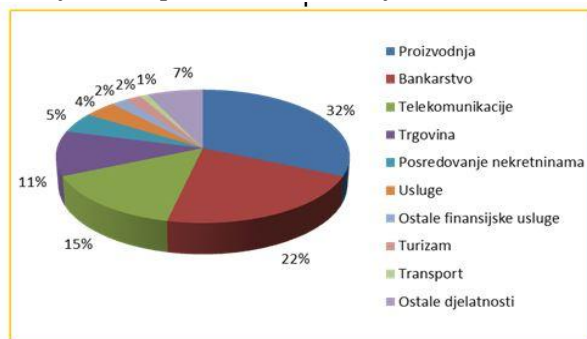

Izvor: Centralna Banka BiH

Zahvaljujući dobroj reputaciji i dugoj industrijskoj tradiciji u BiH, najznačajniji iznos direktnih stranih ulaganja je

investiran u sektor proizvodnje (32 %). Značajan udio u okviru ukupnog priliva direktnih stranih ulaganja imao je i bankarski sektor (22 %).

Slika 1: Stanje SDU po sektorima: maj 1994. - decembar 2013.

Izvor: Centralna banka BiH

U strukturi direktnih stranih ulaganja u 2013. godini (418 miliona KM ili 214 miliona EUR), na vlasnički kapital se odnosi 474 miliona KM (ili 242 miliona EUR), dok su iznosi zadržanih zarada i ostalog kapitala imali negativne vrijednosti. U pogledu geografskog rasporeda priliva ulaganja došlo je do određenih promjena u odnosu na prethodne godine.

Zemlja koja je najviše investirala u 2013. godini je Srbija (62 miliona KM), zatim

slijede Velika Britanija (56 miliona KM), Austrija (51 milion KM), Švajcarska (44 miliona KM) i Njemačka (40 miliona KM). U 2013. godini najznačajniji udio stranih investicija je registrovan u sektoru bankarstva (34 %), zatim slijede sektori: posredovanje nekretninama (9 %), usluge (9 %), proizvodnja (8 %), trgovina (6 %), turizam (4 %) i telekomunikacije (4 %). Svjedočenja ili „uspješne priče“ stranih investitora potvrđuju da je Bosna i Hercegovina povoljna destinacija za strana

ulaganja, te da treba biti optimističan u pogledu priliva direktnih stranih ulaganja u narednom periodu. Očekivanja o povećanju nivoa stranih investicija bazirana su na investicionim mogućnostima, raspoloživosti prirodnih resursa i namjeri privatizacije strateških kompanija.

ZAKLJUČAK

Direktna strana ulaganja predstavljaju jednu od ključnih poluga stvaranja samoodrživog privrednog rasta u Bosni i Hercegovini. Kako Bosna i Hercegovina ide dalje sa svojim opsežnim programom rekonstrukcije i nastojanjima da dostigne dugoročno održivi razvoj i tranziciju prema tržišnoj ekonomiji, značaj privatnih ulaganja (posebno stranih) za podsticanje ekonomskog rasta je sve veći. Direktna strana ulaganja nisu samo izvor veoma potrebnog kapitala, već su i izvor moderne tehnologije, upravljačkih resursa, te omogućuju pristup međunarodnim tržištima. Ovo mišljenje je utemeljenije imajući u vidu globalnu finansijsku krizu i stav da BiH treba da jača konkurentnost u odnosu na zemlje regiona kako bi privukla više direktnih stranih ulaganja nego prije. Unapređenje zakonskog okvira za politiku direktnih stranih ulaganja u BiH, te usklađivanje sa najboljim praksama i modernim rješenjima, doprinijet će stvaranju povoljnije investicione klime i povećanju priliva direktnih stranih ulaganja. Moguće je ublažiti politički rizik reformama u cilju unapređenja poslovnog okruženja i investicione klime, jer se kreiranjem jasnog zakonskog okvira, kojim su obuhvaćeni moderni mehanizmi za privlačenje, zadržavanje i zaštitu investitora, umanjuje prostor za manipulaciju, neizvjesnost i nedorečenost. Investitorima je omogućeno poslovanje, bez direktnog upliva ili ovisnosti o političkim kretanjima i opredjeljenjima. (MVTEO BIH, 2013) Sve navedeno upućuje na to da je ključno za BiH da provede reforme za privlačenje i zadržavanje investicija u zemlji. Naglasak treba biti na konkretnim, ciljanim

reformama koje će biti prepoznatljive u svijetu i koje će za krajnji rezultat privući direktna strana ulaganja u BiH.

LITERATURA

- [1] Bubnjević, D. (n.d.). Efekti stranih direktnih investicija po zemlju domaćina. Pristupljeno 5. januara 2015., preuzeto sa: <http://www.vps.ns.ac.rs/SB/2009/4.9.pdf>
- [2] Derado, D. (2013). Determinante stranih direktnih investicija u tranzicijskim zemljama i procjena njihove potencijalne razine u Hrvatskoj. Sveučilište u Splitu, Ekonomski fakultet.
- [3] FIPA (2014). Direktna strana ulaganja (DSU) – stanje i performanse. Agencija za unapređenje stranih investicija u Bosni i Hercegovini, preuzeto sa: <http://www.fipa.gov.ba/informacije/statistike/investicije/default.aspx?id=180&langTag=bs-BA>
- [4] Hadžović M., Direktna strana ulaganja, Slovo Mostar, Sarajevo 2002.
- [5] Jovanović-Gavrilović, P., (2004). Međunarodno poslovno finansiranje. Beograd: Ekonomski fakultet.
- [6] Kragulj, D. (2009). Uvod u ekonomsku analizu, mikroekonomija i makroekonomija. Beograd
- [7] MVTEO BiH (2013). Izvještaj o procjeni uticaja regulative na Zakon o politici direktnih stranih ulaganja u Bosni i Hercegovini. Sarajevo: Ministarstvo vanjske trgovine i ekonomskih odnosa.
- [8] Neelankavil, J.P. and Rai, A. 2009. Basics of International Business, New York: M.E. Sharpe.
- [9] Pejaković, G. (2011). Analiza priliva direktnih stranih ulaganja u Bosni i Hercegovini. Vitez: Zbornik radova Ekonomskog fakulteta.
- [10] Rakita, B. 2006. Međunarodni biznis i menadžment, Beograd: Ekonomski fakultet u Beogradu.

- [11] UNCTAD. (2014). World Investment Report 2014: Investing in the SDGs: An Action Plan. Geneva: United Nations.
- [12] Velagić, I. (2011). Efekti direktnih stranih ulaganja na ekonomiju zemlje domaćina. Časopis za ekonomiju i politiku tranzicije. Br. 27
- [13] Vijeće stranih investitora BiH, Bijela knjiga 2012-2013.

ULOGA EMISIJE OPĆINSKIH OBVEZNICA U RAZVOJU LOKALNIH ZAJEDNICA

THE ROLE OF BOND ISSUE IN DEVELOPMENT OF LOCAL COMMUNITIES

Tarik Džambegović

Fakultet za menadžment i poslovnu ekonomiju Univerziteta u Travniku

SAŽETAK

Iako se u zemljama regiona finansiranje lokalnih zajednica putem emisija općinskih obveznica odvija jako dugo vremena, u Bosni i Hercegovini je taj način finansiranja još uvijek relativno nov. Municipalna obveznica predstavlja dužnički vrijednosni papir kojim se organ lokalne samouprave (općina, kanton i sl.) kao emitent obavezuje da će vlasniku obveznice isplatiti glavnicu i pripadajuću kamatu na dan dospijeća obveznice.

Upravo zbog činjenice da je pojava općinskih obveznica na finansijskom tržištu Bosne i Hercegovine relativno nov fenomen, jedan od problema koji se postavlja pred općine, kao i druge organe lokalne samouprave, je taj što se navedeni način finansiranja ne koristi dovoljno, odnosno koriste se drugi, mnogo skuplji načini finansiranja. Finansiranje infrastrukturnih projekata putem emisije općinskih obveznica bi stvorilo višestruke pogodnosti kako za organe lokalne samouprave kao emitente, tako i za stanovništvo i privredne subjekte kao investitore. Zbog toga, u ovom radu je prikazano da li, i u kojoj mjeri, emisija municipalnih obveznica utiče na razvoj lokalnih zajednica u Bosni i Hercegovini, sa praktičnim primjerima općine Tešanj i Cazin, te grada Banja Luka.

Ključne riječi: municipalna obveznica, finansiranje, razvoj, infrastruktura, lokalna samouprava, emisija obveznica, nezaposlenost;

Key words: municipal bond, financing, development, infrastructure, local government, bond issue, unemployment:

ABSTRACT

Although the financing of local communities by bond issues has been taking place for a long time, in Bosnia and Herzegovina that way of financing is still relatively new. Municipal bond is a debt security by which local government (municipality, canton etc.) as an issuer agrees to pay principal and interest to bond owner at the date of maturity.

Because of the fact that municipal bond issue is relatively new phenomenon in financial market of Bosnia and Herzegovina, one of the problems for municipalities and other local governments is underuse of financing by municipal bond issues, in fact they use other, much more expensive, ways of financing. Financing of infrastructural projects by municipal bond issues would create multiple benefits for local governments as issuers and for local population as investors. This paper shows whether municipal bond issue affects development of local communities in Bosnia and Herzegovina, and in which extent, with practical examples of Tešanj and Cazin municipalities, and Banja Luka city.

UVOD

Da bi se razumjela definicija obveznica, potrebno je prethodno razumjeti pojam finansijskog tržišta, jer je to tržište direktno povezano sa trgovinom i emisijom (izdavanjem) obveznica. “Finansijsko tržište možemo definisati kao organizovani prostor na kome se susreću ponuda i tražnja finansijske aktive.”¹³⁸ Podjela finansijskih tržišta se može vršiti po više kriterija, a neki od osnovnih su: po kriteriju roka dospijeca sredstava (na kratkoročna i dugoročna), po kriteriju mjesta na kojem se odvijaju transakcije (lokalna, državna i internacionalna), po kriteriju vremena plaćanja (na terminska i promptna), po kriteriju ročnosti vrijednosnih papira (tržište novca i tržište kapitala).

Tržište novca se može definisati kao tržište na kojem se vrši trgovina samo kratkoročnim finansijskim sredstvima (sredstvima čiji je rok dospijeca do jedne godine dana). Tržište kapitala se može definisati kao tržište na kojem se vrši trgovina samo dugoročnim finansijskim sredstvima (sredstvima čiji je rok dospijeca godinu dana ili više).

U savremenoj literaturi može se naći nekoliko definicija obveznica. “Dužničke hartije od vrijednosti sa fiksnom kamatnom stopom koje obično izdaju kompanije i koje su obezbjeđene njihovom imovinom.”¹³⁹ “Obveznice su vrijednosnice koje predstavljaju dug izdatelja ulagaču.”¹⁴⁰

Iz ovih definicija može se zaključiti da obveznica predstavlja vrijednosni papir koji izdaje kompanija ili institucija javnog sektora (općina, entitet ili država), a kojim se izdavaoc (emitent) obvezuje da će vlasniku obveznice nakon određenog roka isplatiti glavnice (cijenu po kojoj je vlasnik kupio obveznicu od emitenta), kao i

pripadajuću kamatu. Obveznice čiji je emitent općina ili neka druga institucija lokalne samouprave, nazivaju se općinske ili municipalne obveznice.

„Nakon civilnog rata u Sjedinjenim Američkim Državama, gradnja željeznice je finansirana putem emisije municipalnih obveznica, a kasnije je i razvoj cesta finansiran na isti način početkom 20. stoljeća.“¹⁴¹ Da je svijet prepoznao prednosti finansiranja emisijama obveznica govori i podatak da su u periodu od 1902. do 1907. sredstva prikupljena emisijom obveznica porasla sa 2,1 milijardu dolara na 14,9 milijardi dolara, zatim od 1960. do 1981. godine sa 66 milijardi dolara na 361 milijardu dolara, a zatim od 1998. do 2010. godine sa 1.300 milijardi dolara na 2.800 milijardi dolara.

MUNICIPALNE OBVEZNICE

“Municipalne obveznice ili obveznice lokalnih vlasti su vrijednosnice koje izdaju lokalne – općinske, županijske i državne vlasti.”¹⁴² Prikupljeni novac od emisije ovih obveznica se obično koristi za finansiranje projekata koji su od ključnog interesa za nivo vlasti koji je izvršio emisiju tih dionica (izgradnja škola, sportskih objekata, javnog gradskog prijevoza i sl.)

Kamata se isplaćuje najčešće polugodišnje, a glavnica prilikom dospijeca obveznice, ali je također moguće i periodična isplata glavnice.

U praksi se izdvajaju tri vrste municipalnih obveznica:

- opće obveznice,
- prihodne obveznice,
- osigurane obveznice.

Opće municipalne obveznice su obveznice kojima se emitent obavezao isplatiti glavnice i kamate nakon dospijeca, ali nije naveden ili osiguran niti jedan izvor

¹³⁸ Hadžović, M., Džafić, N., Finansijska tržišta i institucije, Travnik, 2011, str. 13.

¹³⁹ Pirs, D., Moderna ekonomija: Mekmilanov rečnik, Beograd, 2005., str. 317.

¹⁴⁰ Mishkin, F., Eakins, S., Finansijska tržišta + institucije, prevod Mate Zagreb, četvrto izdanje, str. 245.

¹⁴¹ „Municipalne obveznice“, Mirica, A. prezentacija, slajd 21.

¹⁴² Mishkin, F., Eakins, S., Finansijska tržišta + institucije, prevod Mate Zagreb, četvrto izdanje, str. 250.

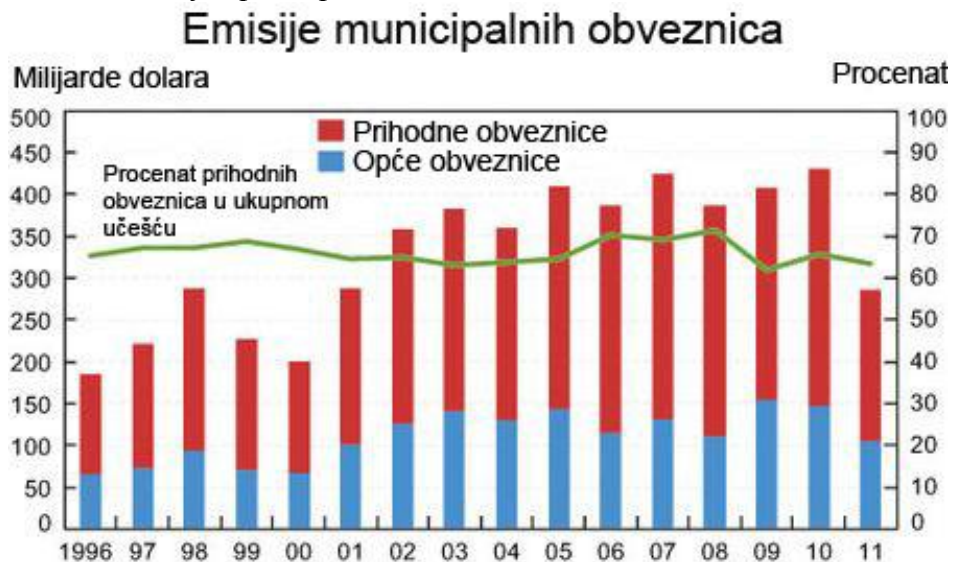
sredstava iz kojih će ta isplata biti provedena, odnosno, može biti korišten bilo koji izvor sredstava za isplatu kamata i glavnica. Prodaju ovih obveznica podupire samo bonitet emitenta, a lokalna vlast mora donijeti odluku o zaduženju prije same emisije obveznica.

Prihodne obveznice su obveznice kojima se emitent obavezuje da će isplatiti kamatu i glavnicu nakon dospijea, ali iz sredstava koja će stvoriti projekat koji je finansiran emisijom tih obveznica. Naprimjer, emisijom prihodnih obveznica se finansira izgradnja parkinga, a zatim se naplata parking mjesta daje kao osiguranje isplate obaveza, ali nemogućnošću isplate (zbog nedovoljne visine prihoda) se može desiti da investitori budu na gubitku. Zbog povećanog rizika u odnosu na opće

obveznice, prihodne obveznice obično nose i nešto višu kamatu.

Što se tiče osiguranih obveznica, njihova naplata se vrši iz sredstava koje osigurava emitent obveznica, međutim obveznice su osigurane i kod osiguravajuće kuće, koja stoji kao garant iza emitenta. Ukoliko emitent ne bude u stanju da isplati sredstva po dospijecu obveznica, tu obavezu preuzima osiguravajuća kuća, koja nema pravo raskida Ugovora o osiguranju obveznica sve do roka dospijea, odnosno dok sve obaveze po dospijecu obveznica ne budu izmirene. Ova vrsta obveznica zbog svoje visoke sigurnosti, obično nosi i jako nisku stopu prinosa po osnovu kamata.

Grafikon 1: Prikaz emisije općih i prihodnih obveznica u SAD-u od 1996. do 2011.

Izvor: <http://libertystreeteconomics.newyorkfed.org/2012/08/the-untold-story-of-municipal-bond-defaults.html>

Kada govorimo o obveznicama, postoji nekoliko vrsta rizika koje su ključne za ovaj tip vrijednosnih papira. "Ti rizici su:

- kreditni rizik,
- kamatni rizik,
- rizik reinvestiranja,
- rizik opoziva,
- monetarni rizik – rizik inflacije,
- rizik promjene deviznog kursa,

- rizik likvidnosti",¹⁴³
- rizik roka dospijea.

Rizik je jedna od ključnih komponenti prilikom određivanja kamatne stope koju nose municipalne obveznice. Gledano sa aspekta investitora, što je veći rizik koju obveznica nosi, investitor će očekivati i višu kamatnu stopu, međutim, gledano sa

¹⁴³Šoškić, D., Živković, B., *Finansijska tržišta i institucije*, Beograd, 2011, str. 244.

aspekta emitenta, niži rizik nosi i nižu kamatnu stopu. Da bi emisija obveznica bila uspješna, odnosno da bi investitori odlučili da svoj novac ulože u kupovinu obveznica, emitenti najčešće žele smanjiti nesistemske rizike, da bi upravo osigurali uspješnost emisije. Veća kamatna stopa, koja ide uporedo sa većim rizikom, predstavlja motiv za kupovinu obveznica koje nose veći rizik. Do koje mjere će investitori biti spremni da rizikuju svoje

ulaganje najčešće ovisi od samog karaktera investitora, te pokazatelja poslovanja emitenta. Nekoliko svjetskih agencija za rangiranje vrši klasifikaciju obveznica u nekoliko kategorija. Najpoznatije svjetske agencije za rangiranje su: Standard&Poor's Corporation, Moody's Investors Service, Fitch Investors Service itd. U tabeli 1. je predstavljen detaljni prikaz oznaka za rejting agencija S&P.

Tabela 1: Detaljni prikaz oznake za rejting agencija S&P

INVESTICIONI RAZRED	AAA	Ekstremno jak kapacitet za ispunjenje finansijskih obaveza
	AA	Veoma jak kapacitet za ispunjenje finansijskih obaveza
	A	Jak kapacitet za ispunjenje obaveza, ali donekle osjetljiv na pogoršanje ekonomskih uslova
	BBB	Adekvatan kapacitet za ispunjenje finansijskih obaveza, ali više podložan pogoršanje ekonomskih uslova
	BBB-	Smatra se najnižim investicijskom razredom od strane tržišnih učesnika
ŠPEKULATIVNI RAZRED	BB+	Smatra se najvišim špekulativnim razredom od strane tržišnih učesnika
	BB	Manje osjetljiv u kratkom roku, ali se suočava sa popriličnim nesigurnostima sa nepovoljnim uslovima poslovanja
	B	Više osjetljiv na nepovoljne uslove poslovanja, ali trenutno ima mogućnost izvršenja
	CCC	Trenutno osjetljiv i zavisao od povoljnog poslovanja, finansijskih i ekonomskih uslova za izvršenje finansijskih obaveza
	CC	Trenutna visoka osjetljivost
	C	Pokrenut je stečaj ili sličan postupak, ali isplate su i dalje moguće
	D	Plaćanje prema finansijskim komitentima nije moguće tzv. default
Rejtinzi od AA do CCC se mogu modifikovati dodavanjem znaka plus (+) ili minus (-) da bi se pokazao relativni položaj unutar većih kategorija rejtinga		

Izvor: http://img.en25.com/Web/StandardandPoors/SP_CreditRatingsGuide.pdf, str. 10.

U slučaju obveznica sa rejtinzima unutar investicionog razreda, rizik je prihvatljiv, te dosta nizak. Emitenti imaju visoku kreditnu sposobnost, te je izvršenje obaveza po dospjeću realno veliko. Međutim, zbog niskog rizika, obveznice sa rejtingom unutar investicionog razreda imaju najniži prihod po pitanju kamate.

Za razliku od obveznica sa rejtingom u investicionom razredu, obveznice u špekulativnom razredu imaju priličan rizik od nenaplativosti, ali samim tim nose i veći prinos od kamate.

U slučaju korporativnih ili municipalnih obveznica, rejting agencije obično počinju evaulacijom kreditnih sposobnosti izdavaoca prije same procjene kvaliteta

obveznice koja se izdaje. Agencija S&P procjenjuje sljedeće:

- sigurnost i uslovi sigurnosti zaduženja,
- prioritet isplate u slučaju neizvršenja i drugi vrijednosni papiri koje je emitovao emitent,
- postojanje eksterne podrške poput garancija, osiguranja i zaloga.

Prilikom izdavanja obveznice, rejting agencija može izvršiti rangiranje obveznice automatski prilikom izdavanja (ukoliko je emitent neka multinacionalna kompanija, država i sl.). U slučaju Bosne i Hercegovine, da bi se rangirale municipalne obveznice, potrebno je prvo da općina koja je izdavalac podnese zahtjev agenciji za

rangiranje da bi obveznice bile rangirane. Do trenutka pisanja ovog rada, u Bosni i Hercegovini niti jedna od tri najpoznatije svjetske rejting agencije nije izvršila rejting niti jedne od emitovanih municipalnih obveznica u Bosni i Hercegovini. Svjetske rejting agencije su do sada vršile samo kreditno rangiranje države Bosne i Hercegovine. Kreditni rejting Bosne i Hercegovine je 27.03.2013. rangiran sa ocjenom B, od strane agencije S&P.

Od trenutka izdavanja obveznice do trenutka dospijeca, rejting se može mijenjati. Razlozi promjena mogu biti različiti, ali najčešće se odnose na promjene u ekonomiji ili poslovanju kompanije koje su usko povezane sa uslovima kreditiranja iste (izdavanja obveznica). Takođe, promjene rejtinga obveznica utiču i na to kako drugi učesnici na tržištu imaju predstavu o emitentu.

NAČINI EMISIJE OBVEZNICE

Način i provođenje emisije obveznica (uključujući i municipalne obveznice) je regulisano Zakonom o tržištu vrijednosnih papira, Zakonom o izmjenama i dopunama Zakona o tržištu vrijednosnih papira Federacije BiH¹⁴⁴ i RS¹⁴⁵ te Zakonom o dugu, zaduživanju i garancijama u FBiH i RS. Emisija obveznica se prema tim zakonima može provesti na dva načina:

- emisija javnom ponudom,
- emisija zatvorenom ponudom (privatna ponuda).

Emisija javnom ponudom se provodi na principu javnog poziva za upis i uplatu vrijednosnih papira. Emitent provodi javnu ponudu putem berze ili na drugi način koji utvrdi Komisija za vrijednosne papire

Federacije BiH i Komisija za hartije od vrijednosti Republike Srpske.

Procedura za emitovanje obveznica javnom ponudom se sastoji od sljedećih koraka:

- donošenje odluke o emisiji;
- zaključivanje ugovora između emitenta i banke koja obavlja poslove depozitara s ciljem otvaranja privremenog računa za deponiranje uplata na osnovu kupovine vrijednosnih papira;
- zaključivanje ugovora između emitenta i Registra, ako nije ranije zaključen;
- podnošenje zahtjeva Komisiji za vrijednosne papire radi dobijanja odobrenja za emisiju;
- donošenje rješenja po zahtjevu emitenta;
- objavljivanje prospekta i javnog poziva za upis i uplatu vrijednosnih papira;
- upis i uplatu vrijednosnih papira;
- utvrđivanje i objavljivanje rezultata emisije;
- upis uspjele emisije u registar emitentata kod Komisije i upis vrijednosnih papira na račune kupaca kod Registra.¹⁴⁶

Kada je riječ o javnoj emisiji obveznica, potrebno je razlikovati banku koja se pojavljuje u ulozi depozitara (na privremeni račun u toj banci će biti uplaćivana sredstva od prodaje obveznica) i banku koja se može pojaviti kao investitor. U slučaju kada je banka depozitar, a ne investitor, sav rizik od loše prodaje obveznica preuzima emitent obveznica, a banka depozitar za svoje usluge dobija novčanu naknadu. U slučaju kada se pojavljuje banka kao investitor, ona vrši kupovinu obveznica od emitenta (na primarnom tržištu) po dogovorenoj cijeni, a zatim vrši prodaju obveznica po cijenu koju ona može postići na tržištu (na sekundarnom tržištu).

Nakon uspješne emisije, banka depozitar ima rok od tri dana od dana prijema rješenja o uspješnosti emisije od strane Komisije, da prenese uplaćena novčana sredstva od kupovine obveznice na račun emitenta.

¹⁴⁴ http://www.komvp.gov.ba/site/index.php/legislatura/item/zakon-o-trzistu-vrijednosnih-papira-f-bih?category_id=5 pristup 25.04.2013.

¹⁴⁵ http://www.secrs.gov.ba/Documents/Regulativa/7f7ea6ba-bde4-44b8-8008-46171da6e1db_sr-Latn-CS.pdf pristup 25.04.2013.

¹⁴⁶ Zakon o tržištu vrijednosnih papira, član 25. stav 3.

Emisija se smatra uspješnom ako je uplaćeno minimalno 60% emitiranih obveznica osim u slučaju emisije čija ukupna vrijednost ne prelazi 100.000 KM. U tom slučaju potrebno je stopostotna prodaja emitiranih obveznica, da bi se emisija smatrala uspješnom. I emisija municipalnih obveznica se odvija na ovaj način (putem javne ponude), s tim da odluku o emisiji donosi nadležni organ¹⁴⁷ (općinsko vijeće), ali se svaka emisija municipalnih obveznica provodi po Zakonu o tržištu vrijednosnih papira i Zakonu o dugu, zaduživanju i garancijama.

Što se tiče emisije obveznica putem zatvorene ponude, primjenjuje se sva ista procedura osim javnog poziva (jer je emisija zatvorena). Emisija se smatra uspješnom ukoliko je uplaćeno minimalno 90% emitovanih obveznica.

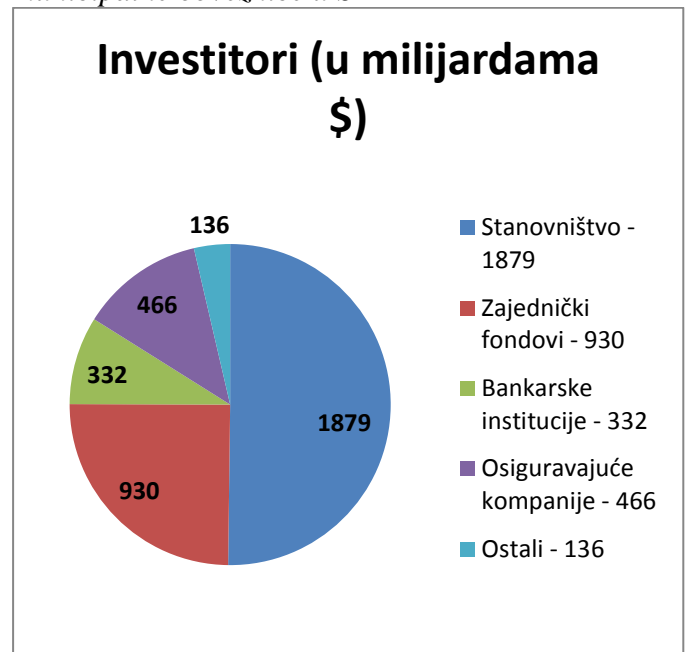
MUNICIPALNE OBVEZNICE U SVIJETU

U modernoj ekonomiji, municipalne obveznice moraju zauzimati veoma važno mjesto u ekonomiji svake države. Ovu činjenicu podupire podatak da je tržište municipalnih obveznica u Sjedinjenim Američkim Državama, u trenutku pisanja ovog rada, vrijedno oko 3.700 milijardi američkih dolara.¹⁴⁸ Prihod na municipalne obveznice je po američkom zakonu oslobođen plaćanja poreza, pa se samim tim ulaganje u ove vrijednosne papire čini veoma privlačnim, a osim toga, municipalne obveznice nose veoma mali rizik od default-a (nemogućnosti emitenta da izmiri obveze prema ulagačima), pa zbog toga amerikanci investiraju svoja sredstva u municipalne obveznice. Podatak da lokalno stanovništvo drži više od pola vrijednosti tržišta, tačnije 1.879 milijardi dovoljan je dokaz za navedenu tvrdnju.

¹⁴⁷Zakon o tržištu vrijednosnih papira, član 27. stav 2.

¹⁴⁸<http://libertystreeteconomics.newyorkfed.org/2012/08/the-untold-story-of-municipal-bond-defaults.html> - pristupljeno 30.09.2012.

Grafikon 2: Prikaz investitora u municipalne obveznice u SAD

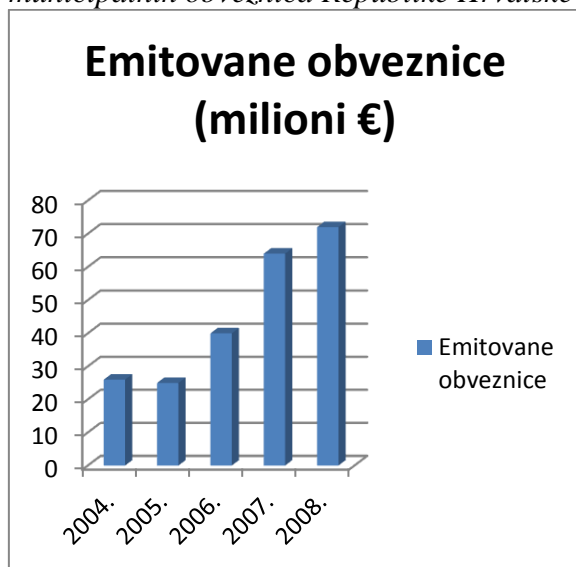

Izvor: <http://libertystreeteconomics.newyorkfed.org/2012/08/the-untold-story-of-municipal-bond-defaults.html>

MUNICIPALNE OBVEZNICE U ZEMLJAMA REGIONA

Za razliku od zemalja Evrope i Sjedinjenih Američkih Država, tržište municipalnih obveznica u zemljama regiona je veoma različito. U Republici Hrvatskoj tržište municipalnih obveznica je prisutno od 1995. godine, te je tokom godina imalo uzlazni trend. Na grafikonu 3. može se vidjeti pregled vrijednosti tržišta municipalnih obveznica Republike Hrvatske u periodu od 2004. do 2008. godine (zaključno sa mjesecom martom), što dokazuje uzlaznu putanju i rast tržišta municipalnih obveznica u Republici Hrvatskoj. Važno je napomenuti da u trenutku pisanja ovog rada, u Republici Hrvatskoj je izvršeno 12 emisija municipalnih obveznica, većinom za potrebe izgradnje infrastrukture, dok je trenutno nedospjelo 7 emisija ukupne vrijednosti od preko 33 miliona eura.

Grafikon 3: Vrijednost emitovanih municipalnih obveznica Republike Hrvatske

Izvor: "Vodič kroz municipalne obveznice", Milan Trajković, str. 11.

Općine koje su do sada izvršile emisiju municipalnih obveznica u Hrvatskoj su date u pregledu u tabeli 2.

Tabela 2: Pregled općina i županija koje su emitovale općinske obveznice u Republici Hrvatskoj

OPĆINA EMITENT	GODINA EMISIJE	IZNOS EMISIJE	DOSPJELE DA/NE
Istarska županija I	1995.	2.000.000 DEM	DA
Istarska županija IIA	1996.	4.300.000 HRK	DA
Istarska županija IIB	1996.	5.700.000 HRK	DA
Grad Opatija	1997.	14.000.000 HRK	DA
Grad Koprivnica	2004.	60.000.000 HRK	DA
Grad Zadar	2004.	16.300.000 €	DA
Grad Rijeka	2006., 2007., 2008.	8.191.504 €	NE
Grad Osijek	2007.	25.000.000 HRK	NE
Grad Split	2006., 2007.	16.300.000 €	NE
Grad Vinkovci	2007.	42.000.000 HRK	NE
UKUPNO		67.000.000 HRK	
NEDOSPJELIH:		24.491.504 €	

Izvor: Ministarstvo financija Republike Hrvatske i Zagrebačka berza¹⁴⁹

Što se tiče Republike Srbije, Ministarstvo finansija navodi da nema prepreka u zakonskoj regulativi za emisiju municipalnih obveznica, te da su do trenutka pisanja ovog rada, jedino općine Novi Sad, Užice i Pančevo izvršili emisiju municipalnih obveznica. Osnovni problem, zbog čega do 2011. godine općine u Srbiji nisu mogle izvršiti emisiju obveznica je činjenica da općine Republike Srbije nisu bile riješile imovinsko – pravna pitanja vlasništva zemljišta lokalnih samouprava. Međutim, ta prepreka je prevaziđena usvajanjem Zakona o javnoj svojini, te su sredstva prikupljena emisijama obveznica u Srbiji iznosile 36.813.455 €. Općine koje su emitovale obveznice u Republici Srbiji mogu se vidjeti u tabeli br. 3.

Tabela 3: Pregled općina koje su emitovale općinske obveznice u Republici Srbiji

OPĆINA EMITENT	IZNOS EMISIJE	GODINA EMISIJE
Općina Novi Sad	35.000.000 €	2011. i 2012.
Općina Užice	100.000.000 RSD	2012.
Općina Pančevo	107.000.000 RSD	2012.
UKUPNO:	35.000.000€	
	207.000.000 RSD	

Izvor: Ministarstvo finansija Republike Srbije

U republici Crnoj Gori je od 2006. godine (kada je Crna Gora postala nezavisna država) do trenutka pisanja ovog rada 16 općina izvršilo emisiju municipalnih obveznica ukupne vrijednosti od preko 12,5 miliona eura. Prikupljena sredstva se uglavnom nalaze na portfelju Fonda za razvoj republike Crne Gore. U tabeli 4. napravljen je pregled općina u Crnoj Gori koje su do trenutka pisanja ovog rada izvršile emisiju municipalnih obveznica.

¹⁴⁹<http://www.mfin.hr/hr/>;
<http://zse.hr/default.aspx?id=26476>;

Tabela 4: Pregled općina koje su emitovale općinske obveznice u Republici Crnoj Gori

OPĆINA EMITENT	IZNOS EMISIJE	GODINA EMISIJE
Općina Nikšić	1.306.445 €	2006.
Općina Bijelo Polje	1.249.255 €	2006.
Općina Rožaje	599.970 €	2006.
Općina Pljevlja	1.244.245 €	2006.
Općina Cetinje	965.528 €	2006.
Općina Žabljak	392.000 €	2006.
Općina Andrijevica	435.707 €	2007.
Općina Berane	622.125 €	2007.
Općina Danilovgrad	812.000 €	2007.
Općina Podgorica	1.244.245 €	2007.
Općina Plužine	622.010 €	2007.
Općina Kolašin	955.400 €	2007.
Općina Šavnik	400.000 €	2007.
Općina Bar	599.998 €	2007.
Općina Plav	311.060 €	2007.
Općina Budva	750.000 €	2008.
UKUPNO:	12.509.988€	

Izvor: "Vodič kroz municipalne obveznice", Milan Trajković

MUNICIPALNE OBVEZNICE U BOSNI I HERCEGOVINI

Kada je riječ o Bosni i Hercegovini, općinske obveznice mogu izdavati općine u dva entiteta (Federaciji Bosne i Hercegovine i Republici Srpskoj) te Brčko distrikt. U Federaciji Bosne i Hercegovine općine koje su emitovale obveznice su općina Tešanj sa ukupnom vrijednošću emisije od 500.000 KM, te općina Cazin sa ukupnom vrijednošću emisije od 1.000.000 KM. U Republici Srpskoj općine su u periodu od 2008 – 2012. izvršile 23 emisije općinskih obveznica ukupne emisione vrijednosti od 74.695.000 KM. Pregled emitovanih općinskih obveznica u Federaciji Bosne i Hercegovine i Republici Srpskoj, može se pogledati u tabeli 5¹⁵⁰.

Tabela 5: Pregled općina koje su emitovale općinske obveznice u FBiH i RS

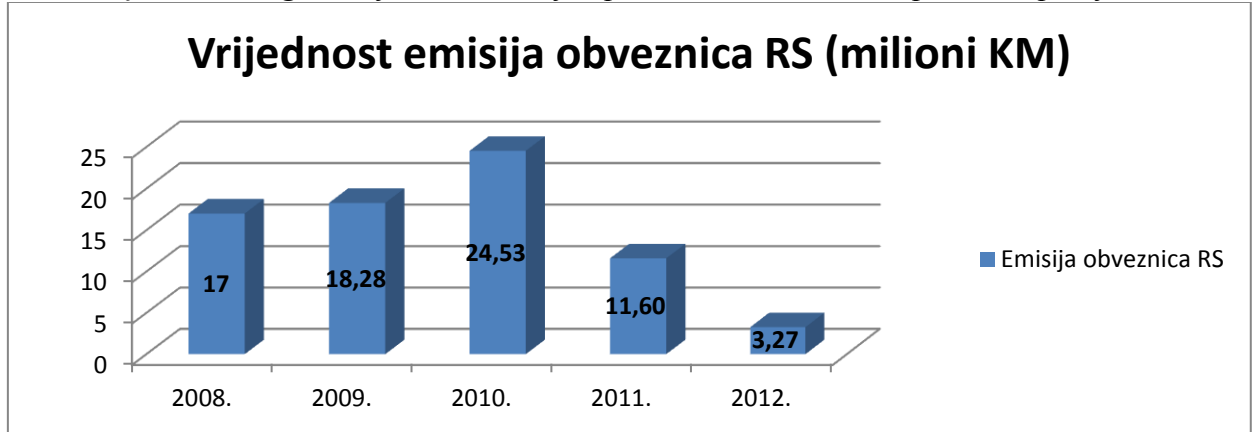
OPĆINA EMITENT	GODINA EMISIJE	IZNOS EMISIJE	PRODAJNA VRIJEDNOST	DOSPJELE DA/NE
Općina Laktaši	2008.	10.000.000 KM	10.000.000 KM	NE
Grad Banja Luka	2008.	7.000.000 KM	7.000.000 KM	DA
Općina Gradiška	2009.	2.700.000 KM	2.700.000 KM	NE
Općina Šamac	2009.	4.580.000 KM	4.580.000 KM	NE
Grad Bijeljina	2009.	11.000.000 KM	11.000.000 KM	NE
Općina Istočni Stari Grad	2010.	600.000 KM	515.000 KM	NE
Općina Brod	2010.	4.000.000 KM	4.000.000 KM	NE
Općina Kotor Varoš	2010.	4.500.000 KM	4.500.000 KM	NE
Općina Srbac	2010.	1.500.000 KM	1.500.000 KM	NE
Općina Lopare	2010.	700.000 KM	422.500 KM	NE
Općina Gradiška	2010.	7.000.000 KM	7.000.000 KM	NE
Općina Srbac	2010.	1.000.000 KM	1.000.000 KM	NE
Općina Kneževo	2010.	5.600.000 KM	5.600.000 KM	NE
Općina Lopare	2011.	277.500 KM	277.500 KM	NE
Općina Novi Grad	2011.	2.000.000 KM	2.000.000 KM	NE
Općina Laktaši	2011.	4.500.000 KM	4.500.000 KM	NE
Općina Kostajnica	2011.	1.800.000 KM	1.080.000 KM	NE
Općina Osmaci	2011.	350.000 KM	350.000 KM	NE
Općina Zvornik	2011.	3.000.000 KM	3.000.000 KM	NE
Općina Petrovo	2011.	400.000 KM	400.000 KM	NE
Općina Tešanj	2011.	500.000 KM	500.000 KM	NE
Općina Trnovo	2012.	850.000 KM	850.000 KM	NE
Općina Kostajnica	2012.	720.000 KM	720.000 KM	NE
Općina Šipovo	2012.	1.700.000 KM	1.700.000 KM	NE
Općina Cazin	2012.	1.000.000 KM	1.000.000 KM	NE
UKUPNO:		77.277.500 KM	76.195.000 KM	

Izvor: Komisija za hartije od vrijednosti Republike Srpske i Komisija za vrijednosne papire Federacije Bosne i Hercegovine

¹⁵⁰<http://www.secrs.gov.ba/>;
<http://www.komvp.gov.ba/site/> pristup 26.06.2013.

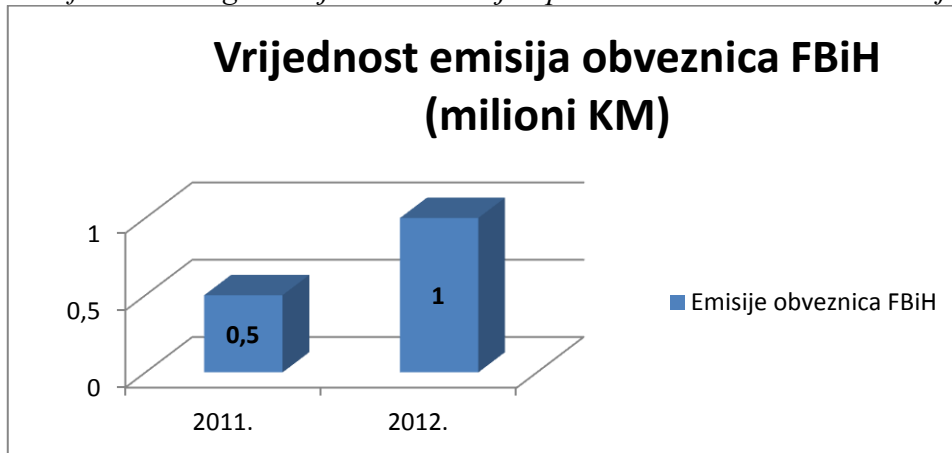
Grafikon 4. pokazuje kako se tokom godina odvijala emisija obveznica u Republici Srpskoj, dok grafikon 5. pokazuje kako su se tokom godina odvijale emisije općinskih obveznica u Federaciji Bosne i Hercegovine.

Grafikon 4: Pregled vrijednosti emisija općinskih obveznica u Republici Srpskoj

Izvor: Autor rada

Grafikon 5: Pregled vrijednosti emisija općinskih obveznica u Federaciji

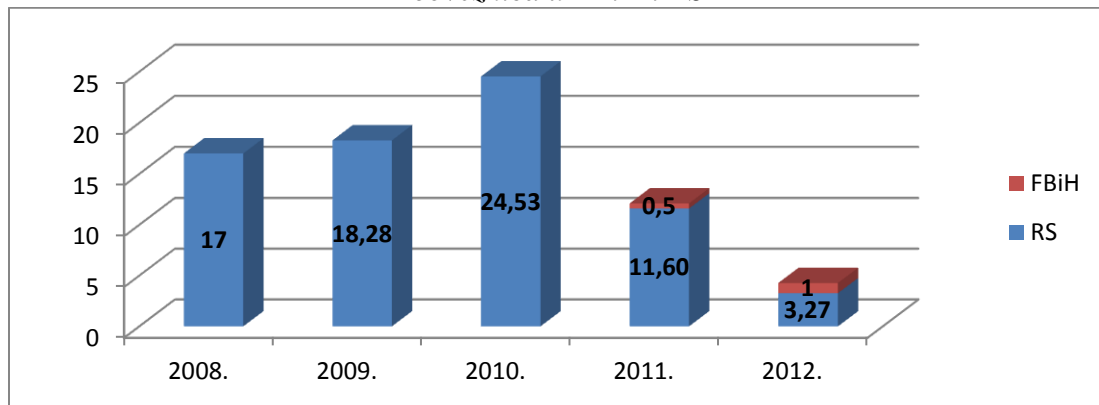

Izvor: Autor rada

Sa grafikona 4. i 5. može se uočiti da je Republika Srpska mnogo odmakla od Federacije Bosne i Hercegovine po pitanju emitovanja općinskih obveznica. Na grafikonu 6. može se vidjeti ukupna

količina prikupljenih sredstva emisijom općinskih obveznica u Bosni i Hercegovini, kao i komparativni prikaz količine prikupljenih sredstava u Federaciji Bosne i Hercegovine i Republici Srpskoj.

Grafikon 6: Komparativni prikaz količine sredstava prikupljenih emisijom općinskih obveznica u FBiH i RS

Izvor: Autor rada

Razlog zašto su općine u Republici Srpskoj izdale mnogo više obveznica od općina u Federaciji Bosne i Hercegovine, leži u činjenici da Zakon o dugu, zaduživanju i garancijama Federacije Bosne i Hercegovine (Sl. novine FBiH 86/07) nije omogućavao općinama zaduživanje u vidu emisije obveznica, nego samo u obliku zajma. Član 3. stav (4) i (5) Zakona o dugu, zaduživanju i garancijama FBiH je glasio: "Dug Federacije može biti u formi zajma i emisije vrijednosnih papira. Dug vanbudžetskih fondova, kantona, općina i javnih preduzeća može biti samo u obliku zajma."¹⁵¹ Ovim članom je direktno onemogućeno općinama i kantonima Federacije Bosne i Hercegovine da vrše emisije obveznica, a omogućeno je samo Federaciji Bosne i Hercegovine (kao entitetu) da vrši zaduživanje putem emisije vrijednosnih papira. Ovih i sličnih zakonskih prepreka nije bilo u Republici Srpskoj, pa je tako prva emisija općinskih obveznica obavljena 2008. godine. Međutim, usvajanjem Zakona o izmjenama i dopunama Zakona o dugu, zaduživanju i garancijama Federacije Bosne i Hercegovine i njegovom objavom u Službenim novinama broj 44/10, sporni član 3. je izmjenjen te se praktično od 2010.

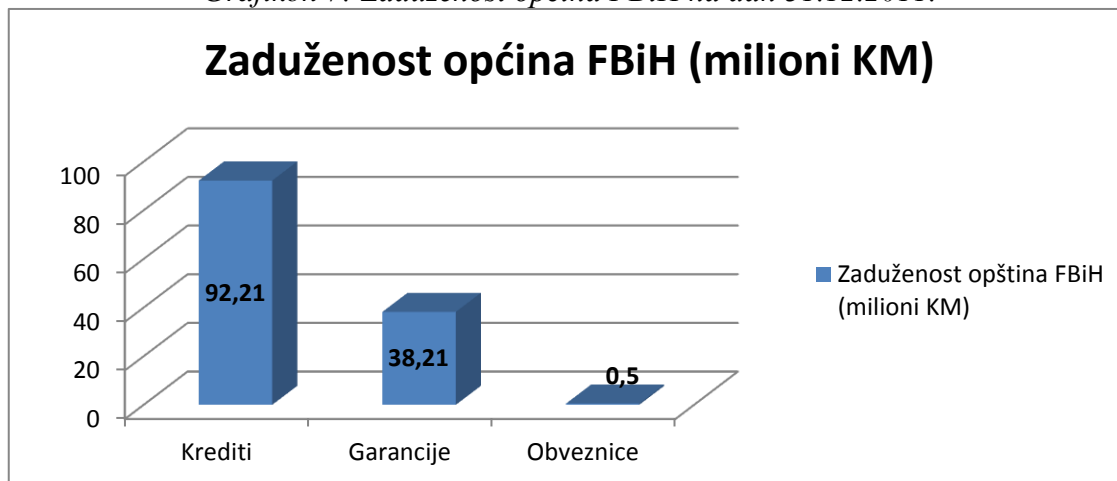
godine općinama u Federaciji Bosne i Hercegovine omogućilo zaduživanje po osnovu emitovanja obveznica.

Od tada, do trenutka pisanja ovog rada, samo su dvije općine u Federaciji Bosne i Hercegovine izvršile emisiju municipalnih obveznica. To su općine Tešanj i Cazin. Postavlja se pitanje, zašto se općine u Federaciji Bosne i Hercegovine ne zadužuju po osnovu emitovanja obveznica. Odgovor se može naći u činjenici da su općine prezadužene kreditima jer je do 2010. godine bilo omogućeno zaduživanje samo po tom osnovu. Pomenuti Zakon o dugu, zaduživanju i garancijama Federacije Bosne i Hercegovine u članu 7. navodi sljedeće: "Gradovi i općine mogu se dugoročno zadužiti ukoliko u vrijeme odobrenja zaduženja iznos servisiranja duga koji dopijeva u svakoj narednoj godini, uključujući i servisiranje za predloženo novo zaduženje i sve zajmove za koje su izdana jamstva grada i općine, ne prelazi 10% prihoda ostvarenih u prethodnoj fiskalnoj godini."¹⁵² Zbog odredbe ovog člana Zakona, većina općina u Federaciji Bosne i Hercegovine se ne može dodatno zadužiti jer se već nalaze na granici od 10% prihoda ostvarenih u prethodnoj fiskalnoj godini.

¹⁵¹ http://www.sogfbih.ba/uploaded/finansijski_okvir/JLS/Zakon%20o%20dugu,%20zaduz.%20i%20garanc.%20u%20FBiH%20i%20izmjene%20i%20dop.%20zakona.pdf, član 3. stav (4) i (5) pristupljeno 09.05.2013.

¹⁵² http://www.sogfbih.ba/uploaded/finansijski_okvir/JLS/Zakon%20o%20dugu,%20zaduz.%20i%20garanc.%20u%20FBiH%20i%20izmjene%20i%20dop.%20zakona.pdf, član 7. stav (3);

Grafikon 7: Zaduženost općina FBiH na dan 31.12.2011.

Izvor: “Informacija o vanjskom i unutarnjem dugu Federacije Bosne i Hercegovine na dan 31.12.2011.”, Federalno ministarstvo finansija, Sarajevo, maj 2012 (Na grafikonu 7. vidi se da zaduženost općina po osnovu emitovanih obveznica iznosi 0,5 miliona KM. Ova studija je izrađena prije drugog pokušaja emisije obveznica općine Cazin (jer je prva emisija bila neuspješna) u iznosu od 1 milion KM;).

ULOGA MUNICIPALNIH OBVEZNICA U RAZVOJU LOKALNIH ZAJEDNICA

Proučavanjem i izučavanjem materije municipalnih obveznica, moguće je i odrediti ulogu koju ova vrsta obveznica ima u razvoju lokalnih zajednica. Učešće koje imaju municipalne obveznice u razvoju lokalnih zajednica razlikuje se od države do države, dok je uloga koju imaju ove obveznice u razvoju lokalnih zajednica skoro pa ista u većini država.

Učešće koje municipalne obveznice imaju u razvoju lokalnih zajednica se razlikuje u Sjedinjenim Američkim Državama (vidjeti grafikon 2.) i Bosni i Hercegovini (vidjeti grafikon 6.). U Sjedinjenim Američkim Državama učešće koje municipalne obveznice imaju u razvoju lokalnih zajednica je veće iz razloga što je veća i količina emitovanih obveznica, pa se kao posljedica toga prikupi više sredstava iz emisija, nego recimo u Bosni i Hercegovini, gdje se prilikom svih emisija ove vrste obveznica u posljednjih 5 godina prikupilo nešto više od 76 miliona KM (oko 53

miliona dolara¹⁵³), što u poređenju sa količinom sredstava koja se prilikom emisija prikupi u Sjedinjenim Američkim Državama izgleda veoma malo (u Sjedinjenim Američkim Državama prikupi se svake godine više od 250 milijardi dolara sredstava od emisija municipalnih obveznica).

Za razliku od količine sredstava koje municipalne obveznice imaju u razvoju lokalnih zajednica, uloga ove vrste obveznica je skoro pa ista u svim općinama svijeta u kojima se izvršila emisija ovih obveznica. Neki od razloga zašto općine vrše emisije municipalnih obveznica su:

- niža kamatna stopa koju će emitent morati platiti vlasnicima obveznica od kamatne stope na kredite kod banaka;
- mogućnost odabira količine sredstava koja se želi prikupiti emisijom obveznica;
- mogućnost odabira utroška sredstava prikupljenih emisijom obveznica;
- mogućnost odabira načina vraćanja sredstava (sredstva koja će osiguravati zavšeni projekat koji se finansira

¹⁵³ Po deviznom kursu od 18.06.2013. 1\$=1,458996 KM

- emisijom obveznica (prihodne municipalne obveznice) ili neki drugi način (opšte municipalne obveznice));
- mogućnost odabira grace perioda i željenog amortizacionog plana;
 - emisija obveznica se danas vrši elektronskim putem, kao i sam upis, tako da to uveliko smanjuje troškove u odnosu do proceduru koja je potrebna za dobijanje kredita kod banke;
 - fiksna kamatna stopa (ovo može biti dobro za emitenta jer obveznice koje se emituju sa fiksnom kamatnom stopom ne zavise od inflacije, odnosno realna kamatna stopa može čak biti i negativna za investitora, ali može biti i loše za emitenta jer ukoliko dođe do opadanja kamatnih stopa na tržištu, emitent se neće moći prilagoditi toj promjeni, pa će biti prinuđen da izvrši isplatu kamata po osnovu emitovanih obveznica koje su na mnogo većem nivou od kamatne stope trenutno prisutne na tržištu);
 - mogućnost izbora valute u kojoj će biti emitovane obveznice;
 - mogućnost opoziva obveznica prije vremena dospijeca, te time osigurati uštedu sredstava koja bi se trebala isplatiti po osnovu kamata itd.

Sa grafikona 1., vidljivo je da je količina prikupljenih sredstava emisijom prihodnih obveznica mnogo veća od količine prikupljenih sredstava emisijom općih obveznica. Postavlja se pitanje zašto je to tako?

Investitori, koji svoja sredstva žele investirati u municipalne obveznice, osjećaju mnogo veću sigurnost za povrat investicije, ako je u pitanju investiranje u prihodne obveznice, za razliku od općih obveznica. Investitori prilikom investiranja sredstava u prihodne obveznice vide konkretan način (odnosno realizaciju projekta za čiju se namjenu izvršava emisija obveznica) na koji će se njima izvršiti povrat glavnice i pripadajuće kamate za razliku od općih obveznica, kod kojih nije definisan način povrata sredstava za investitore.

Općine ili organi lokalne samouprave koji emituju municipalne obveznice najčešće to rade sa ciljem prikupljanja sredstava za neka veća kapitalna ulaganja (gradnja mostova, parkinga, puteva, gradskih bazena i odmarališta i sl.). Realizacijom tih projekata i stavljanjem u funkciju istih, se investitorima vrši povrat sredstava i kamata. Koja je uloga tih obveznica u razvoju lokalnih zajednica?

Na to pitanje postoji nekoliko odgovora. Očigledno da je količina sredstva prikupljena emisijom prihodnih i općih obveznica zajedno, nije mala. Samim tim, zbog količine prikupljenih sredstava, se može smatrati da je uloga municipalnih obveznica u razvoju lokalnih zajednica ogromna. Navedenu tvrdnju potkrepljuju grafikon 2. (prikaz količine sredstava prikupljenih emisijama općih i prihodnih obveznica u Sjedinjenim Američkim Državama) i grafikon 6. (prikaz ukupno emitovanih obveznica u FBiH i RS). Sa velikom količinom prikupljenih sredstava emisijom municipalnih obveznica, jednostavno je napraviti i kapitalne projekte kojima će se raditi na povećanju životnog standarda ljudi, uređenju grada i lokalne zajednice, rješavanju infrastrukturnih problema u gradu i sl.

Osim velike količine sredstava koja su do sada prikupljena emisijama municipalnih obveznica, značaj uloge municipalnih obveznica u razvoju lokalnih zajednica se može prikazati i kroz komparativni prikaz razvoja općina koje su do sada emitovale municipalne obveznice i općina koje to nisu učinile. Općine koje su emitovale municipalne obveznice u Bosni i Hercegovini se mogu vidjeti u tabeli 5. U nastavku ovog rada, posebna pažnja će se obratiti na emisije koje su izvršile općine Tešanj, Cazin i Banja Luka. Pažnja će biti usmjerena na prikaz razvoja navedenih općina, odnosno pomoću osnovnih pokazatelja (broja zaposlenih i nezaposlenih, potrošačke korpe, životnog standarda i sl.) iskazati koliko su emisije municipalnih obveznica imale doprinosa u razvoju tih općina.

EMISIJA MUNICIPALNIH OBVEZNICA OPĆINE TEŠANJ

Općina Tešanj je prva općina Federacije Bosne i Hercegovine koja je izvršila emisiju municipalnih obveznica. Emisija je izvršena (odnosno upis, jer se emisija vršila putem elektronskih zapisa, zbog smanjenja troškova emisije) od 11.04.2011. do 20.04.2011. "Ukupno je emitovano 5.000 municipalnih obveznica nominalne vrijednosti 100 KM po obveznici na dan dospijeca, tako da je ukupna nominalna vrijednost emisije iznosila 500.000 KM."¹⁵⁴

Kamatna stopa na emitovane obveznice je iznosila 6% godišnje, te se isplata vršila na godišnjem nivou tokom 3 godine. Sredstva prikupljena emisijom municipalnih obveznica su se utrošila za uređenje poslovne zone Glinište u Jelahu, te privođenje iste krajnjoj namjeni. "Na taj način će se obezbjediti uslovi za investiranje i gradnju novih proizvodnih kapaciteta na ovom području što će omogućiti dalji razvoj zajednice, otvaranje novih radnih mjesta i povećanje prihoda općinskog budžeta kroz komunalne takse, rente i porezne prihode."¹⁵⁵

U tabeli 6. predstavljen je amortizacioni plan municipalnih obveznica općine Tešanj, sa navedenim karakteristikama (rok dospijeca 3 godine, glavnica 500.000 KM, kamata 6% godišnje).

U dokumentu "Prospekt javne ponude prve emisije municipalnih obveznica općine Tešanj" navodi se da će se emisija smatrati uspješnom ukoliko se u predviđenim rokovima upiše i uplati najmanje 60% ukupnog broja ponuđenih vrijednosnih papira. Emisija se smatrala i više nego uspješnom jer je upisano 100% ponuđenih obveznica. Upis se izvršio u obliku elektronskog zapisa (zbog smanjenja troškova emisije), a emisija je izvršena putem Sarajevske berze. Agent emisije bila je kompanija SSE Investment Solution d.o.o. Sarajevo.

"Općina Tešanj se nalazi u susjedstvu sa općina Doboj, Doboj-jug, Usora, Teslić i Maglaj. Površina općine je 160 km², a u Tešnju živi oko 53.000 stanovnika."¹⁵⁶ Da bi se mogla izvršiti komparacija sa drugim općinama koje su izvršile emisiju municipalnih obveznica, u nastavku ću dati prikaz podataka broja nezaposlenih osoba po polugodištima počevši od 2010. godine.

Tabela 7: Prikaz broja nezaposlenih osoba od 2010. godine u općini Tešanj

Mjesec i godina	Broj nezaposlenih
01.01.2010.	7.771
30.06.2010.	7.718
01.01.2011.	7.794
30.06.2011.	7.717
01.01.2012.	7.781
30.06.2012.	7.842
01.01.2013.	8.124

Izvor: Federalni zavod za zapošljavanje, <http://www.fzzz.ba/bilten/bilteni-2013>

Tabela 6: Amortizacioni plan municipalnih obveznica općine Tešanj

Datum dospijeca	Datum isplate	Broj obveznica	Kamata	Iznos kamate	Anuitet	Iznos glavnice	Isplata glavnice	Neotplaćeni iznos glavnice	Pool faktor
								500.000	1,00
Maj 2012	Maj 2012	500.000	6%	30.000	196.666,67	500.000	166.666,67	333.333,33	1,00
Maj 2013	Maj 2013	500.000	6%	20.000	186.666,67	333.333,33	166.666,67	166.666,67	0,67
Maj 2014	Maj 2014	500.000	6%	10.000	176.666,67	166.666,67	166.666,67		0,33
Iznos				60.000	560.000		500.000		

Izvor: "Prospekt javne ponude prve emisije municipalnih obveznica općine Tešanj"

¹⁵⁴ „Prospekt javne ponude prve emisije municipalnih obveznica općine Tešanj“, preuzeto sa <http://www.opcina-esanj.ba/images/dokumenti/prospekt%20prve%20emisije%20municipalnih%20obveznica%20-%20opcina%20tesanj.pdf> – pristup 20.05.2013.

¹⁵⁵ Isto.

¹⁵⁶ <http://zedoturizam.ba/bih/gradovi.php?uid=1279241750>

Treba staviti napomenu da su municipalne obveznice općine Tešanj emitovane u mjesecu maju 2011. godine, te da se “puni jek” poslovne zone Glinište može očekivati tek u maju 2014. godine, odnosno dospijecom (isplatom) obaveza po osnovu emitovanih obveznica.

EMISIJA MUNICIPALNIH OBVEZNICA OPĆINE CAZIN

Općina Cazin je druga općina u Federaciji Bosne i Hercegovine koja je izvršila emisiju municipalnih obveznica, te osim općina Tešanj i Cazin, niti jedna druga općina iz Federacije Bosne i Hercegovine nije izvršila emisiju municipalnih obveznica. Općina Cazin je imala dva pokušaja emisija obveznica, s tim da prvi pokušaj nije bio uspješan, odnosno nije upisana (investitori nisu uložili dovoljno sredstava) željena količina obveznica, pa je prvi pokušaj emisije propao. Svrha emisije obveznica u prvom pokušaju je bila isplata za obaveze ratnih potraživanja u posjedu općine, sa ponuđenim sljedećim uslovima: rok dospijeca je 12 godina sa 7 godina grace perioda i kamatna stopa od 6%.

Zbog činjenice da svrha izdavanja obveznica za investitore nije bila atraktivna, iako je sigurnost bila dosta visoka, emisija nije uspješno realizovana upravo iz tog razloga. Drugi pokušaj emisije municipalnih obveznica općina Cazin je izvršila u obliku elektronskih zapisa, kao i općina Tešanj (zbog smanjenja troškova emisije). “Ukupno se emitovalo 10.000 obveznica nominalne vrijednosti od 100 KM, tako da je ukupno prikupljeno 1.000.000 KM vrijednosti emisije. Kamatna stopa na emitovane obveznice je iznosila 6%, a upis obveznica je trajao od 11.06.2012. do 18.06.2012. Obveznice imaju rok dospijeca od 5 godina, a isplata kamatne stope se vrši na polugodišnjem nivou. Emisija bi se smatrala uspješnom ukoliko bi se uspjelo upisati i uplatiti više od 60% ukupnog broja ponuđenih obveznica.”¹⁵⁷ U tabeli 8. prikazan je amortizacioni plan emisije municipalnih obveznica općine Cazin sa navedenim karakteristikama.

Općina Cazin je općina u sjeverozapadnom dijelu Bosne i Hercegovine. Zahvata teritoriju od 356 km², u kojima prema procjeni 62.468 stanovnika.¹⁵⁸ U tabeli 9. dati je prikaz broja nezaposlenih od januara 2010. do juna 2013. godine.

Tabela 8: Amortizacioni plan municipalnih obveznica općine Cazin

Broj kupona	Nominalna vrijednost	Kam.	Dani do dospijeca	Iznos kamate	Anuitet	Iznos glavnice	Isplata glavnice	Neto isplaćeni iznos	Pool faktor
1	1.000.000	6%	183	30.000	130.000	1.000.000	100.000	900.000	1,00
2	1.000.000	6%	183	27.000	127.000	900.000	100.000	800.000	0,90
3	1.000.000	6%	183	24.000	124.000	800.000	100.000	700.000	0,80
4	1.000.000	6%	183	21.000	121.000	700.000	100.000	600.000	0,70
5	1.000.000	6%	183	18.000	118.000	600.000	100.000	500.000	0,60
6	1.000.000	6%	183	15.000	115.000	500.000	100.000	400.000	0,50
7	1.000.000	6%	183	12.000	112.000	400.000	100.000	300.000	0,40
8	1.000.000	6%	183	9.000	109.000	300.000	100.000	200.000	0,30
9	1.000.000	6%	183	6.000	106.000	200.000	100.000	100.000	0,20
10	1.000.000	6%	183	3.000	103.000	100.000	100.000	0	0,10
	Ukupno				1.165.000		1.000.000		

Izvor: Perspektivna javna ponuda prve emisije municipalnih obveznica Općine Cazin

¹⁵⁷ Perspektivna javna ponuda prve emisije municipalnih obveznica Općine Cazin

¹⁵⁸ <http://bs.wikipedia.org/wiki/Cazin>, pristupljeno 06.06.2013.

Tabela 9: Prikaz broja nezaposlenih osoba od 2010. godine u općini Cazin

Mjesec i godina	Broj nezaposlenih
01.01.2010.	8.817
30.06.2010.	9.132
01.01.2011.	9.533
30.06.2011.	9.632
01.01.2012.	9.931
30.06.2012.	10.128
01.01.2013.	10.475

Izvor: Federalni zavod za zapošljavanje, <http://www.fzsz.ba/bilten/bilteni-2013>

EMISIJA MUNICIPALNIH OBVEZNICA GRADA BANJA LUKA

Grad Banja Luka je drugi grad u Republici Srpskoj koji je izvršio emisiju municipalnih obveznica. Zbog činjenice da općine u Republici Srpskoj nisu imale zakonskih prepreka za zaduživanje putem emisije obveznica, Banja Luka je drugi grad u Bosni i Hercegovini koji se zadužio na taj način. U tabeli 5. može se vidjeti da je općina Laktaši prva općina u Bosni i Hercegovini koja je izvršila zaduženje putem emisije općinskih obveznica.

U ovom poglavlju, detaljnije će biti obrađena emisija municipalnih obveznica u Banja Luci. Banja Luka je drugi po veličini grad u Bosni i Hercegovini, nalazi se na obalama rijeke Vrbas, te u njemu živi oko 250.000 stanovnika.¹⁵⁹ Mnogi ga smatraju najljepšim gradom u Bosni i Hercegovini, te zauzima površinu od oko 1.239 km².¹⁶⁰

Grad Banja Luka je do trenutka pisanja ovog rada izvršio jednu emisiju obveznica u iznosu od 7.000.000 KM, uz rok dospjeća od tri godine. Isplata godišnje kamatne stope u iznosu od 5,75% se vrši polugodišnje, a nominalna vrijednost obveznice je 100 KM. Obveznice su emitovane u nematarijalnom obliku, zbog smanjenja troškova emisije. Svrha prikupljanja sredstava iz emisije municipalnih obveznica je gradnja mosta preko rijeke Vrbas. Agent emisije je Advantis Broker, brokerska kuća iz Banja Luke.

Amortizacioni plan municipalnih obveznica Banja Luke može se pogledati u tabeli 10. Važno je napomenuti da su obveznice emitovane 2008., a dospjele su 2011. godine, tako da u trenutku pisanja ovog rada, grad Banja Luka nema dugovanja po osnovu emitovanih obveznica.

U tabeli 11. prikazan je broj nezaposlenih osoba u Banja Luci počevši od januara 2010. do januara 2013. godine.

Tabela 11: Prikaz broja nezaposlenih osoba od 2010. godine Banja Luci

Mjesec i godina	Broj nezaposlenih
01.01.2010.	42.770
30.06.2010.	41.370
01.01.2011.	42.487
30.06.2011.	42.472
01.01.2012.	44.639
30.06.2012.	43.526
01.01.2013.	44.992

Izvor: JU Zavod za zapošljavanje Republike Srpske,

<http://www.zzzrs.net/index.php/statistika/>

Tabela 10: Amortizacioni plan municipalnih obveznica grada Banja Luka

Datum dospjeća	Datum isplate	Kamata	Iznos kamate	Anuitet	Iznos glavnice	Isplata glavnice	Neotplaćeni iznos glavnice	Pul faktor
10.10.2008.	15.10.2008.	2,88%	201.250,00	1.367.916,67	7.000.000,00	1.166.666,67	5.833.333,33	1,00
10.04.2009.	15.04.2009.	2,88%	167.708,33	1.334.375,00	5.833.333,33	1.166.666,67	4.666.666,66	0,83
10.10.2009.	15.10.2009.	2,88%	134.166,67	1.300.833,34	4.666.666,66	1.166.666,67	3.499.999,99	0,67
10.04.2010.	15.04.2010.	2,88%	100.625,00	1.267.291,67	3.499.999,99	1.166.666,67	2.333.333,32	0,50
10.10.2010.	15.10.2010.	2,88%	67.083,33	1.233.750,00	2.333.333,33	1.166.666,67	1.666.666,65	0,33
10.04.2011.	15.04.2011.	2,88%	33.541,67	1.200.208,32	1.666.666,65	1.166.666,67	0,00	0,167

Izvor: Prospekt prve emisije municipalnih obveznica grada Banja Luka

¹⁵⁹ <http://www.banjaluka.rs.ba/> pristupljeno dana 06.06.2013.

¹⁶⁰ Op. cit.

KOMPARATIVNI PRIKAZ RAZVOJA OPĆINA TEŠANJ, CAZIN I BANJA LUKA

Da bi se mogao prikazati razvoj općina Tešanj, Cazin i Banja Luka kroz period od tri godine, od 2010. do 2013. godine, korisiti ću broj nezaposlenih kao pokazatelj razvoja. Zbog činjenice da općine Tešanj, Cazin i Banja Luka imaju različit broj stanovnika, za prikaz će biti korištena procentualni prikaz nezaposlenih osoba (ukupan broj nezaposlenih/ukupan broj stanovnika).

Broj nezaposlenih odnosno zaposlenih osoba je veoma dobar pokazatelj razvoja, odnosno veoma dobro odražava stanje privrede u općini. Ukoliko je broj nezaposlenih osoba manji, veći je i dohodak koji zaposleni stanovnici ostvaruju, a samim tim je veća i potrošnja. Većom potrošnjom stimulise se dodatna proizvodnja, što dovodi do razvoja privrede i preduzeća, a istovremeno veća potrošnja donosi i veću količinu sredstava prikupljenih indirektnim porezima za državu.

Istovremeno, smanjenjem broja zaposlenih osoba, odnosno povećanjem broja nezaposlenih osoba, od 2010. do 2013. godine, povećavala se i cijena potrošačke

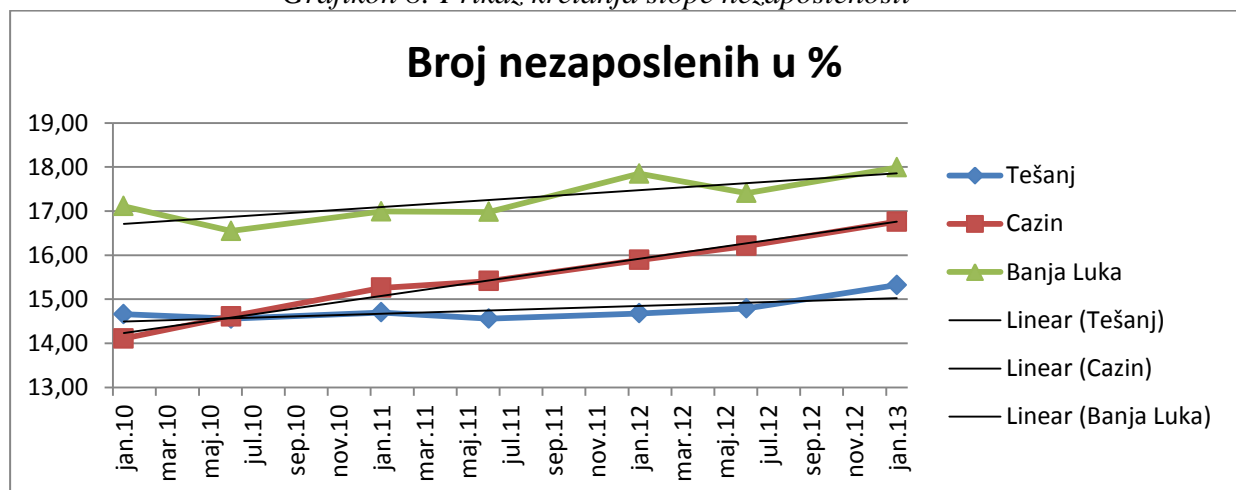
korpe za četveročlanu porodicu, što znači da je došlo do rasta cijena roba i usluga na tržištu. Ova dva pokazatelja, povećanje broja nezaposlenih osoba i povećanje cijene potrošačke korpe, signaliziraju da se stanje u privrede u Bosni i Hercegovini, a samim tim i u tri navedene općine, pogoršavalo tokom tri posmatrane godine

Tabela 12: Prosječan broj nezaposlenih osoba u Tešnju, Cazinu i Banja Luci

GRAD	DATUM	BROJ STANO- VNIKA	BROJ NEZAPO- SLENIH	PROSJEK %
Tešanj	01.01.2010.	53.000	7.771	14,66%
	30.06.2010.	53.000	7.718	14,56%
	01.01.2011.	53.000	7.794	14,70%
	30.06.2011.	53.000	7.717	14,56%
	01.01.2012.	53.000	7.781	14,68%
	30.06.2012.	53.000	7.842	14,79%
Cazin	01.01.2010.	62.468	8.817	14,11%
	30.06.2010.	62.468	9.132	14,61%
	01.01.2011.	62.468	9.533	15,26%
	30.06.2011.	62.468	9.632	15,41%
	01.01.2012.	62.468	9.931	15,89%
	30.06.2012.	62.468	10.128	16,21%
Banja Luka	01.01.2010.	250.000	42.770	17,11%
	30.06.2010.	250.000	41.370	16,55%
	01.01.2011.	250.000	42.487	16,99%
	30.06.2011.	250.000	42.472	16,98%
	01.01.2012.	250.000	44.639	17,85%
	30.06.2012.	250.000	43.526	17,41%
	01.01.2013.	250.000	44.992	17,99%

Izvor: Autor rada

Grafikon 8: Prikaz kretanja stope nezaposlenosti

Izvor: Federalni zavod za zapošljavanje

Na grafikonu 8. prikazan je procentualan broj nezaposlenih osoba u općinama Tešanj, Cazin i Banja Luka u periodu od 2010. do 2013. godine. Sa grafikona se može vidjeti da je u sve tri općine nezaposlenost tokom tri posmatrane godine ima uzlazan trend rasta, što pokazuje da se stanje u privredi tokom godina pogoršavalo. Prosječna potrošačka korpa za četvrtočlanu porodicu 2010. godine je iznosila 1.574 KM¹⁶¹, 2011. godine je iznosila 1.670 KM¹⁶², u 2012. je iznosila 1.800 KM¹⁶³, dok je u junu mjesecu 2013. godine potrošačka korpa iznosila 1.804 KM¹⁶⁴.

Rast cijena roba i usluga, odnosno rast potrošačke korpe u BiH u periodu od 2010. do 2013. godine, u kombinaciji sa rastom broja nezaposlenih osoba u tri posmatrane općine, nepobitan su dokaz da emisija općinskih obveznica nije donijela velike promjene u razvoju lokalnih zajednica. Promjene koje emisije općinskih obveznica najčešće donose su promjene koje se odražavaju na kvalitet života (estetska uređenost grada, broj parking mjesta, kvalitetne ceste i sl.), dok su promjene (prosperitet) u smislu poboljšanja razvoja lokalnih zajednica nezavisne od emisije općinskih obveznica, odnosno, razvoj lokalnih zajednica nije direktno zavisao od emisije općinskih obveznica.

Emisija općinskih obveznica jeste dobar način za finansiranje kapitalnih i infrastrukturnih projekata u općinama, te je finansiranje emisijama općinskih obveznicama poželjno, međutim, ti projekti utiču direktno na kvalitet života građana u općini ili gradu, dok ne utiče direktno na ekonomski razvoj i rast životnog standarda u tim gradovima, gledano u kratkom roku.

ZAKLJUČAK

Municipalne obveznice su u svijetu danas veoma važan instrument kojim se služe organi lokalne samouprave za finansiranje projekata. Emisije municipalnih obveznica su danas jedan od glavnih načina na koji se finansiraju projekti lokalnih samouprava (zbog svih prednosti koje imaju u odnosu na druge načine finansiranja), te je u tom smislu njihova uloga je neupitna, međutim, u ovom radu se pokušao dati odgovor na pitanje da li finansiranje putem municipalnih obveznica ima važnu ulogu u razvoju lokalnih zajednica.

Osim kvaliteta života, emisija municipalnih obveznica indirektno utiče na ekonomski razvoj lokalnih zajednica na način da se uredno provedenom procedurom emisije, samom emisijom te urednim vraćanjem posuđenih sredstava poboljšava bonitet emitenta, odnosno na taj način potencijalni investitori (kako strani tako i domaći) stiču povjerenje u emitenta te se na taj način stvara povoljna investiciona klima kako za strane tako i za domaće investitore. Upravo te investicije trebaju i mogu biti pokretač ekonomskog razvoja lokalnih zajednica, dok municipalne obveznice nemaju toliku moć da direktno utiču na ekonomski razvoj lokalnih zajednica.

U kratkom roku, municipalne obveznice ne utiču direktno na ekonomski rast i razvoj lokalnih zajednica. U kratkom roku, emisijom municipalnih obveznica i utroškom prikupljenih sredstava se poboljšava kvalitet života stanovnika, ali je veoma teško ostvariti ekonomski rast i razvoj, u kratkom roku.

¹⁶¹ <http://www.vijesti.ba/vijesti/bih/111008-Inflacija-BiH-najniza-Srbiji-najvisa.html>, pristup dana 01.08.2013.

¹⁶² <http://gec.ba/potrosacka-korpa-u-bih-je-jedna-od-najskupljih-u-evropi/>, pristup dana 01.08.2013.

¹⁶³ <http://www.federalna.ba/bhs/vijest/17133/1800-km>, pristup 01.08.2013.

¹⁶⁴ <http://www.avaz.ba/vijesti teme/penzioneri-kupuju-pola-hljeba-i-krompir-na-komad>, pristup 01.08.2013.

LITERATURA

Knjige:

- [1] Hadžović, M., Džafić, N., „Finansijska tržišta i institucije“, Travnik, 2011.
- [2] Pirs, D., „Moderna ekonomija: Mekmilanov rečnik“, Beograd, 2005.
- [3] Mishkin, F., Eakins, S., „Finansijska tržišta + institucije“, 4. izdanje, prevod Mate Zagreb, Zagreb, 2005.
- [4] Njuhović, Z., Šain, Ž., „Poslovne finansije teorija i praktična primjena“, Sarajevo, 2003.
- [5] Samuelson, P., Nordhaus, W., „Ekonomija“, 19. izdanje, prevod Mate Zagreb, 2011.
- [6] Van Horne, J., Wachowicz, J., „Osnove finansijskog menadžmenta“, 9. izdanje, prevod Mate Zagreb, 2002.
- [7] Mankiw, N., „Osnovi ekonomije“, 3. izdanje, prevod Mate Zagreb, 2006.
- [8] Krugman, P., Obstfeld, M., „Međunarodna ekonomija teorija i ekonomska politika“, 7. izdanje, prevod Mate Zagreb, 2009.
- [9] Rose, P., Hudgins, S., „Bankarski menadžment i finansijske usluge“, 6. izdanje, prevod Datastatus Beograd, 2005.
- [10] Bodie, Z., Kane, A., Marcus, A., „Investments“, 8. izdanje, McGraw Hill HE, 2009.

Članci:

- [1] Bajo, A. „Zaduživanje lokalnih jedinica u Hrvatskoj“, Institut za javne financije Zagreb, UDK 336.3
- [2] Šimović, H. „Municipalne obveznice i njihova primjena u Hrvatskoj“, FiP 03/2005, UDK 336.763.3
- [3] Jovanović, A, Stamatović, M., „Uloga banaka u razvoju tržišta municipalnih obveznica – iskustva tranzicionih ekonomija“, Beogradska bankarska akademija, Beograd, 2008.
- [4] Momirović, D., „Municipalne obveznice – novina ili finansijska

inovacija na tržištu kapitala Srbije“, Finansije, 1-6/2009, UDK 336

- [5] Whitney, M., „Why There's A Growing Attraction To Muni Bonds“, Forbes, 14.05.2013.
- [6] Yinger, J., „Municipal Bond Ratings and Citizens' Rights“, American Law and Economics Review, 2010., G24, H47

Prospekti:

- [1] Prospekt javne ponude prve emisije municipalnih obveznica Općine Tešanj
- [2] Prospekt javne ponude prve emisije municipalnih obveznica Općine Cazin
- [3] Prospekt javne ponude emisije municipalnih obveznica Grada Banja Luka

Prezentacije:

- [1] „Municipalne obveznice“, Mirica, A. prezentacija, slajd 21.
- [2] Ministarstvo financija RH, Mjesečni statistički prikaz Ministarstva financija br. 213, maj 2013.
- [3] „Informacija o stanju javne zaduženosti Bosne i Hercegovine na dan 31.12.2012.“, Ministarstvo financija i trezora Bosne i Hercegovine, Sarajevo, maj, 2013.
- [4] „Municipalne obveznice – Prva iskustva i mogućnosti“, MSP IPA 2007.
- [5] „Zaduživanje lokalne samouprave izdravanjem municipalnih obveznica“, Ekonomski institut Zagreb, 20.10.2011.
- [6] „Aktualni trenutak i perspektive finansijskih tržišta u Bosni i Hercegovini i regiji iz uklona regulatora“, Živković, M.
- [7] „Finansijska održivost jedinica lokalne samouprave“, Alibegović, Dž., Neum, maj 2012.
- [8] „Odnos države prema tržištu kapitala“, Mirica, A., Sarajevo, 13.10.2009.
- [9] „Guide to Credit Rating Essentials“, Standard & Poor's

- [10] „Vodič za zaduživanje lokalnih samouprava i najnovija dešavanja u zemljama NALASA“, Nalas, 2011.
- [11] „Vodič kroz municipalne obveznice“, Trajković, M., Novi Sad
- [12] „Temeljne značajke municipalnih obveznica, s osvrtom na Bosnu i Hercegovinu, Živković, M., Centar za ekonomski razvoj i istraživanja

Zakoni:

- [1] Zakon o tržištu vrijednosnih papira, član 25. stav (3).
- [2] Zakon o tržištu vrijednosnih papira, član 27. stav (2).
- [3] Zakon o dugu, zaduživanju o garancijama, izmjene i dopune Zakona, član 3. stav (4) i (5)
- [4] Zakon o dugu, zaduživanju o garancijama, izmjene i dopune Zakona, član 7. stav (3)

Bilteni:

- [1] Bilten Federalnog zavoda za zapošljavanje, Januar/Siječanj, 2010.
- [2] Bilten Federalnog zavoda za zapošljavanje, Juni/Lipanj, 2010.
- [3] Bilten Federalnog zavoda za zapošljavanje, Januar/Siječanj, 2011.
- [4] Bilten Federalnog zavoda za zapošljavanje, Juni/Lipanj, 2011.
- [5] Bilten Federalnog zavoda za zapošljavanje, Januar/Siječanj, 2012.
- [6] Bilten Federalnog zavoda za zapošljavanje, Juni/Lipanj, 2012.
- [7] Bilten Federalnog zavoda za zapošljavanje, Januar/Siječanj, 2013.

Web stranice:

- [1] http://www.komvp.gov.ba/site/index.php/legislativa/item/zakon-o-trzistu-vrijednosnih-papira-f-bih?category_id=5 pristup 25.04.2013.
- [2] http://www.secrs.gov.ba/Documents/Regulativa/7f7ea6ba-bde4-44b8-8008-46171da6e1db_sr-Latn-CS.pdf pristup 25.04.2013.
- [3] <http://www.mfin.hr/hr/>;
<http://zse.hr/default.aspx?id=26476>;
- [4] <http://www.secrs.gov.ba/>;
<http://www.komvp.gov.ba/site/> pristup 26.06.2013.
- [5] http://www.sogfbih.ba/uploaded/finansijски_окvir/JLS/Zakon%20o%20dugu,%20zaduz.%20i%20garanc.%20u%20FBiH%20i%20izmjene%20i%20dop.%20zakona.pdf, član 3. stav (4) i (5) pristupljeno 09.05.2013.
- [6] http://www.sogfbih.ba/uploaded/finansijски_окvir/JLS/Zakon%20o%20dugu,%20zaduz.%20i%20garanc.%20u%20FBiH%20i%20izmjene%20i%20dop.%20zakona.pdf, član 7. stav (3);
- [7] <http://zedoturizam.ba/bih/gradovi.php?uid=1279241750>
- [8] <http://www.banjaluка.rs.ba/> pristupljeno dana 06.06.2013.
- [9] <http://www.vijesti.ba/vijesti/bih/111008-Inflacija-BiH-najniza-Srbiji-najvisa.html>, pristup dana 01.08.2013.
- [10] <http://gec.ba/potrosacka-korpa-u-bih-je-jedna-od-najskupljih-u-evropi/>, pristup dana 01.08.2013.
- [11] <http://www.federalna.ba/bhs/vijest/17133/1800-km>, pristup 01.08.2013.
- [12] <http://www.avaz.ba/vijesti/teme/penzioneri-kupuju-pola-hljeba-i-krompir-na-komad>, pristup 01.08.2013.

INTEGRISANA MARKETINŠKA KOMUNIKACIJA KAO NEOVISNI ELEMENT U CILJU POSTIZANJA SINERGIJSKIH UČINAKA

INTEGRATED MARKETING COMMUNICATION AS AN INDEPENDENT ELEMENT FOR THE PURPOSE OF ACHIVING SINERGETIC EFFECTS

Dalila Selimović B.

Fakultet za menadžment i poslovnu ekonomiju

SAŽETAK

Oblici marketinške komunikacije godinama su se proučavali i primjenjivali pojedinačno kao neovisni elementi, sve dok se nije otkrila važnost integriranog pristupa i povezivanja svih oblika komunikacije u cilju postizanja sinergijskih učinaka. Vremenom se uviđa nužnost prihvaćanja integrisane marketinške komunikacije koja koristi sve oblike komunikacije koji su značajni za potrošače i potencijalne kupce, za koje se smatra da su prihvatljivi. Kad svi elementi marketinškog i promocijskog miksa djeluju povezano, koordinirano dolazi do njihovog međudjelovanja ili do efekta sinergije koji može multiplicirati pozitivne efekte promocijskih djelovanja. Oglašavanjem se, kao uostalom i drugim aktivnostima promocijskog miksa, povećava potražnja na način da se potencijalni potrošači upoznaju s proizvodom ili djelatnošću poduzeća.

Ključne riječi: komunikacija, integrisana marketinška komunikacija, oglašavanje, strategija, kreativnost

Keywords: communications, integrated marketing communications, advertising, strategy, creativity

SUMMARY

The forms of marketing communications had studied for years and applied individually as independent elements, until was discovered the importance of an integrated approach and linking all forms of communication in order to achieve synergy effects. Over time, it was recognized the necessity to accept integrated marketing communications all forms of communication that are important to customers and potential customers, who are considered to be acceptable. When all elements of the marketing mix and marketing have work together and coordinated, it comes to their interactions or the effect of synergies that can multiply the positive effects of promotional activity. Advertising, like the other activities of the promotional mix, have increased the demand to potential consumers to become familiar with the product or the activity of the company.

UVOD

Komunikacija je *lat. conditio sine qua non* ljudskog djelovanja i napretka. Koristi se u svim oblicima i područjima ljudskog djelovanja, pa tako i u privredi. Razvojem ljudskog društva razvijali su se i društveni i privredni odnosi, kao i načini promišljanja, djelovanja i rješavanja problema. Osamdesetih godina prošlog stoljeća, uvidjela se potreba strateške integracije svih elemenata marketinške komunikacije.

Preduzeća su počela koristiti i primjenjivati koncept integrisane marketinške komunikacije koji uključuje koordiniranje svih marketinških komunikacijskih aktivnosti na način da se koriste kombinacije komunikacijskih elemenata s ciljem postizanja sinergijskih učinaka u kreiranju oglasa, analizi tržišta, korištenju medija i kontroli postignutih rezultata.

Integrisana marketinška komunikacija koristi jedan ili kombinaciju svih oblika komunikacije za doseganje ciljne publike i prezentiranje željene poruke. Ključno obilježje jeste potreba kombiniranja poruka i medija na način da se postignu željeni učinci komunikacije. Integrisana marketinška komunikacija stavila je u prvi plan ostale elemente promocijskog spleta i otvorila nove smjerove razvoja teorije i prakse, a na štetu dominacije agresivnog oglašavanja u masovnim medijima.

Temelj integrisane marketinške komunikacije jest postizanje sinergije. Iz tog se razloga mora koristiti više komunikacijskih oblika. Međutim, bez obzira za koje se komunikacijske oblike i medije odlučili, oni se moraju nadopunjavati osiguravajući sinergijske učinke koji pokreću potrošače na akciju. Potrošač mora iz različitih izvora dobivati iste ili komplementarne poruke koje pojačavaju učinak prethodnih.

Integrisana marketinška komunikacija uključuje koordiniranje svih marketinških elemenata i elemenata komunikacije čiji je glavni cilj postizanje sinergijskih učinaka u oglašavanju. Proces integrisane marketinške komunikacije gradi dugoročne pozitivne veze i odnose sa sadašnjim i potencijalnim potrošačima i drugim bitnim akterima u marketing okolini poduzeća. Oblici marketinške komunikacije jesu: oglašavanje, izravna marketinška komunikacija, unaprjeđenje prodaje, osobna prodaja, odnosi s javnošću, publicitet i vanjsko oglašavanje. Najvažniji činitelj u marketingu kampanja je uspješna integracija oblika marketinške komunikacije i to oglašavanja, izravne marketinške komunikacije, odnosa s

javnošću, publiciteta i vanjskog oglašavanja.

INTEGRISANA MARKETINŠKA KOMUNIKACIJA

Oblici marketinške komunikacije godinama su se proučavali i primjenjivali pojedinačno kao neovisni elementi, sve dok se nije otkrila važnost integriranog pristupa i povezivanja svih oblika komunikacije u cilju postizanja sinergijskih učinaka. Vremenom se uvida nužnost prihvatanja integrisane marketinške komunikacije i u skladu s tim se počinju i ponašati. Integrisana marketinška komunikacija je planski „proces razvoja i primjene različitih oblika persuazivne komunikacije s potrošačima i potencijalnim kupcima u određenom vremenu“¹⁶⁵ s ciljem utjecanja ili izravnog usmjeravanja ponašanja odabrane publike. Integrisana marketinška komunikacija koristi sve oblike komunikacije koji su značajni za potrošače i potencijalne kupce, za koje se smatra da su prihvatljivi. Kad svi elementi marketinškog i promocijskog spleta djeluju povezano, koordinirano dolazi do njihovog međudjelovanja ili do efekta sinergije koji može multiplicirati pozitivne efekte promocijskih djelovanja.

Integrisana marketinška komunikacija povezuje sve marketinške aktivnosti u procesu integracije elemenata promocijskog spleta. Naziva se još i totalna strategija marketinške komunikacije (engl. total marketing communication strategy) koja naglašava široki pristup u planiranju i koordiniranju promotivnih programa i različitih funkcija komunikacije na način da „sve aktivnosti kompanije, a ne samo promocija, komuniciraju s potrošačima“.¹⁶⁵

¹⁶⁵ Belch, G.E., Belch, M.A., (2011): *Advertising and promotion, An integrated Marketing Communications Perspectives*, 5nd edition, Boston, str. 10

Prema Kesić (2003) postoji pet temeljnih obilježja integrisane marketinške komunikacije:¹⁶⁶

1. Utjecati na ponašanje,
2. Početi od potrošača ili potencijalnog kupca,
3. Koristiti jedan ili sve oblike komunikacije
4. Postići sinergijske učinke
5. Izgraditi dugoročni odnos s kupcima.

Integrisana marketinška komunikacija koja djeluje u sklopu kampanje utječe na ponašanje primatelja poruke da bi se potakli novi oblici ponašanja, učvrstili postojeći ili kako bi se mijenjalo trenutačno ponašanje. Konačno, integrisana marketinška komunikacija pokreće potencijalnog kupca ka željenom cilju. Cijeli taj proces počinje od potrošača, odnosno potencijalnog kupca, odlučujući se na taj način za najpogodniju kombinaciju komunikacijskih metoda kojima će se postići željeni cilj. Potrošač kao polazna točka marketinških aktivnosti predstavlja i početak strategije integrisane marketinške komunikacije, jer bez spoznaje tko su potencijalni kupci komunikacija neće postići željene ciljeve.

Integrisana marketinška komunikacija koristi jedan ili kombinaciju svih oblika komunikacije za doseganje ciljne publike i prezentiranje željene poruke. Ključno obilježje jest potreba kombiniranja poruka i medija na način da se postignu željeni učinci komunikacije. Integrisana marketinška komunikacija stavila je u prvi plan ostale elemente promocijskog spleta i otvorila nove smjerove razvoja teorije i prakse, a na štetu dominacije agresivnog oglašavanja u masovnim medijima.

Temelj integrisane marketinške komunikacije jest postizanje sinergije. Iz tog se razloga mora koristiti više komunikacijskih oblika. Međutim, bez obzira za koje se komunikacijske oblike i medije odlučili, oni se moraju nadopunjavati osiguravajući sinergijske učinke koji pokreću potrošače na akciju.

Potrošač mora iz različitih izvora dobivati iste ili komplementarne poruke koje pojačavaju učinak prethodnih.

Integrisana marketinška komunikacija uključuje koordiniranje svih marketinških elemenata i elemenata komunikacije čiji je glavni cilj postizanje sinergijskih učinaka u oglašavanju. Proces integrisane marketinške komunikacije gradi dugoročne pozitivne veze i odnose sa sadašnjim i potencijalnim potrošačima i drugim bitnim akterima u marketing okolini poduzeća.

OBLICI INTEGRISANE MARKETINŠKE KOMUNIKACIJE

Oblici marketinške komunikacije, kao što je prije navedeno, jesu oglašavanje, izravna marketinška komunikacija, unaprjeđenje prodaje, osobna prodaja, odnosi s javnošću, publicitet i vanjsko oglašavanje.

Najvažniji činitelj u marketingu kampanja je uspješna integracija oblika marketinške komunikacije i to oglašavanja, izravne marketinške komunikacije, odnosa s javnošću, publiciteta i vanjskog oglašavanja.

IZRAVNA KOMUNIKACIJA

Jedno od najbrže rastućih područja marketinga jest izravna marketinška komunikacija. Ovim oblikom komunikacije u procesu integrisane marketinške komunikacije komunicira se izravno nekim od promocijskih sredstava s odabranim segmentom u cilju generiranja izravne reakcije. Izravna komunikacija u prošlosti nije predstavljala dio promocijskog miksa, a shodno tome niti dio integrisane marketinške komunikacije, međutim danas se smatra vrlo značajnom. Jedan od značajnijih učinaka izravne komunikacije jest izravna reakcija na oglašavanje koja potiče primatelja poruke na akciju. Takav oblik komunikacije kombinira se i integrira s ostalim oblicima promocije te postaje sve značajniji u marketingu kampanja, kako bi se oglašivač približio ciljnoj publici i stvorio pozitivan odnos.

¹⁶⁶ Kesić, T., (2003): *Integrirana marketinška komunikacija*, Opinio, Zagreb, str. 29.

„Izravni marketing postaje sve važnija komponenta u integriranoj marketinškoj komunikaciji mnogih organizacija. U stvari, direktni marketing podržava i podržavan je od strane drugih elemenata promocijskog miksa“¹⁶⁷

ODNOSI S JAVNOŠĆU

Odnosi s javnošću predstavljaju komunikacijski oblik koji, ako je pažljivo planiran i proveden, osigurava stvaranje pozitivnog imidža. Odnosi s javnošću predstavljaju strateški dugoročno planiranu aktivnost koja stvara pozitivno mišljenje u javnosti o preduzeću, proizvodu ili usluzi.

Putem odnosa s javnošću iskazuje se briga za ljude i okolinu i na taj način stvaraju se uvjeti za ostale marketinške komunikacijske aktivnosti u postizanju pozitivnog imidža i efikasnijeg poslovanja.

„Odnosi s javnošću su u osnovi dugoročna marketinška komunikacijska funkcija koja uključuje slijedeće faze:

- determiniranje i vrednovanja stavova pojedinog segmenta publike
- identificiranje strategija i procedura organizacije u skladu s interesima publike
- razvoj i primjenu komunikacijskog programa osmišljenog za utjecaj i prihvaćanje od strane publike“¹⁶⁸.

Odnosi s javnošću obuhvaćaju goodwill¹⁶⁹ i komunikaciju usmjerenu na ciljne segmente te zahtijevaju uklapanje u dugoročnu strategiju poduzeća i marketinga. Predstavljaju sredstvo povezivanja dva cilja, ostvarenje profita i postizanje maksimalnog zadovoljstva kod potrošača. Da bi se dosegla ciljna publika potrebno je odabrati medij putem kojeg će se komunicirati, a bira se na temelju dva

kriterija, mogućnosti dosezanja ciljne publike i visine izdataka.

Nacionalni mediji su najprikladniji za dosezanje kupaca na širokom nacionalnom području. Novine i časopisi su najčešće korišteni medij za postizanje tog cilja. Televizija se kao medij može koristiti u slučajevima kada se radi o izuzetno interesantnim akcijama koje poduzeće poduzima prilikom uvođenja novih procesa ili proizvoda ili u području društvenih koristi. Internet kao medij ima sve značajniju ulogu u odnosima s javnošću, prije svega što je interaktivan i multimedijalan medij. Uz niske troškove poduzeće može putem Interneta, doseći široku publiku. Da se dosegnu nacionalni i lokalni ciljni segmenti mogu se koristiti gotovo svi raspoloživi mediji. Mediji se trebaju izabrati na temelju ciljne publike i budžeta.

PUBLICITET

Publicitet je neplaćeni oblik promocije, a predstavlja novost ili informaciju o proizvodu, ideji ili usluzi koja se komunicira putem masovnih medija. Publicitet su kratkoročna i najvećim dijelom nekontrolirana aktivnost poduzeća, koja je pod kontrolom medija i novinara ili usmene predaje.

Publicitet može biti planiran i neplaniran. Ako je planiran postoje određeni oblici kontrole. Negativan publicitet najčešće je povezan s neplaniranim akcijama, stoga može imati izrazito štetne dugotrajne posljedice za preduzeće i poslovanje. Postoje mnogobrojna sredstva publiciteta od kojih se najčešće koriste: novost (engl. press release), konferencije za tisak, intervjui, uključivanje u aktivnosti zajednice i Internet.

„Internet u savremenoj komunikaciji postaje sredstvo kojim se najbrže mogu dostaviti informacije i svi sadržaji koji su predmet komunikacije publiciteta. Preduzeća koriste svoje web stranice da objave zanimljive podatke o poduzeću, ali i

¹⁶⁷ Belch,G.E., Belch,M.A.,(2011): *Advertising and promotion, An integrated Marketing Communications Perspectives*, 5nd edition, Boston, str.495

¹⁶⁸ Kesić, T., op. cit., str.436.

¹⁶⁹ Predstavlja veću vrijednost od osnovne, dobar glas

da komuniciraju neku novost od interesa za najširu publiku“¹⁷⁰.

„Jedan od faktora koji izdvajaju publicitet od ostalih marketinških elemenata je moć koju može stvoriti ovakav oblik komunikacije. Nažalost, ta moć se ne može uvijek realizirati po željama marketera. Publicitet je nusproizvod odnosa s javnošću“¹⁷¹.

Publicitetom se mogu mnogo brže i uspješnije prezentirati željeni sadržaji. Za vrijeme publiciteta ne bi trebalo oglašavati proizvod prije nego što novost dođe do ciljane publike. Publicitet se također generira i usmenom predajom, odnosno marketingom od usta do usta. Treba uvijek težiti tome da se iskoristi svaka mogućnost za pozitivan publicitet.

OGLAŠAVANJE

Oglašavanje je osnovni, ne osobni, plaćeni oblik komunikacije koja je usmjerena prema vrlo širokoj publici s ciljem informiranja, stvaranja podloge koja će potaknuti potrošača na akciju.

Plaćeni aspekt ukazuje na oblik komunikacije putem oglašavanja koji je platio poznati naručitelj s namjerom postizanja postavljenih ciljeva.

Neosobna dimenzija znači da oglašavanje koristi širok miks masovnih medija:¹⁷²

- a) Audio medij – radio,
- b) Vizualni medij – novine i časopisi,
- c) Kombinirani audiovizualni medij – televizija,
- d) Interaktivni medij – Internet.

Dosezanje ciljnog segmenta može se postići prilagođavanjem poruke ili izborom različitog medija i vremena emitiranja.

VANJSKO OGLAŠAVANJE

Vanjsko oglašavanje doseže potrošača izvan njegova doma. Vanjsko oglašavanje uključuje razne oblike oglašavanja poput

vanjskog oglašavanja, posteri i plakati, tranzitnog oglašavanja, izvan i unutar vozila, oglasi u zraku i ostalih varijanti.¹⁷³

Prednost je vanjskog oglašavanja što se oglas prenosi 24 sata dnevno, sedam dana u tjednu. Fleksibilno je, što znači da se može doseći potencijalni kupac na nacionalnim, regionalnim ili lokalnim razinama. Osigurava frekvenciju i istodobno dosezanje što nije moguće postići niti jednim drugim oglašavačkim medijem ili oblikom. Poruka priopćena vanjskim oglašavanjem mora biti dominantno predstavljena slikom, dok tekstualni dio treba biti sažet u nekoliko riječi.

Plakatiranje, koji je najčešći oblik vanjskog oglašavanja u marketinškim kampanjama, ulazi u ovaj segment oglašavanja te predstavlja vrlo jeftin način oglašavanja. Oglasi moraju biti pažljivo osmišljeni na način da privuku pozornost prolaznika i prenesu im odgovarajuću poruku. Plakati trebaju biti osmišljeni i izrađeni na način da se mogu postaviti na lokalnoj i/ili nacionalnoj razini te da efektivno prenesu odgovarajuću poruku.

ELEMENTI INTEGRISANE MARKETINŠKE KOMUNIKACIJE

Bez osnovnih elemenata komunikacije ne bi mogla ostvariti niti integrisana marketinška komunikacija. Svaki od elemenata neizostavan je dio komunikacije, pa samim time i integrisane marketinške komunikacije.

U marketingu kampanja, kako bi kampanja bila što uspješnija, potrebno je proučiti svaki od šest elemenata gdje se kao prvi element navodi pošiljatelj ili izvor. Slijedeća dva elementa predstavljaju komunikacijska sredstva – poruka i mediji, nakon čega slijede procesi kojima se komunikacija odvija, a to su kodiranje i dekodiranje. Peti element komunikacije je primatelj, a šesti su učinci komunikacije.

¹⁷⁰ Kesić, T., op. cit., str. 458

¹⁷¹ Belch & Belch, op. cit., str. 581.

¹⁷² Kesić, T., op. cit., str. 33

¹⁷³ Belch & Belch, op. cit., str. 432.

Dakle, temeljni elementi marketinške komunikacije jesu:

1. Izvor ili pošiljatelj poruke,
2. Poruka,
3. Mediji,
4. Kodiranje i dekodiranje,
5. Primatelj poruke,
6. Učinci komunikacije.

IZVOR ILI POŠILJATELJ

Izvor ili pošiljatelj komunikacijske poruke može biti pojedinac, grupa ljudi ili organizacija čiji je krajnji proizvod njihova promišljanja - poruka. Medije, koji prenose poruku, treba birati s velikom pažnjom budući da primatelj, osim značenja danih u poruci, istodobno vrednuje pošiljatelja i sredstvo kojim se poruka prenosi. Izvor predstavlja pošiljatelja marketinške komunikacijske poruke. Postoje tri tipa utjecaja izvora komuniciranja:¹⁷⁴

- popuštanje,
- identifikacija i
- internalizacija.

U marketingu kampanja poruka mora biti jako pažljivo osmišljena. Poruka mora, bez obzira kojim se medijem prenosi, imati isti smisao, mora biti komplementarna kako bi ostvarila što jači efekt, jer primatelj može biti izložen poruci iz različitih izvora. Struktura poruke i njena simbolička svojstva ovise najviše o mediju kojim se poruka prenosi. Marketinški stručnjaci moraju proučavati značenja simbola jer se značenje ne nalazi u poruci već u glavama ljudi koji tu poruku primaju i interpretiraju. Upravljanjem procesom marketinške komunikacije mora se koncentrirati, ne samo na značenja koja se prenose različitim oblicima komunikacije, nego i kako će te informacije biti strukturirane i koje ćemo apele koristiti u prenošenju željenog značenja.

¹⁷⁴ Internalizacija – prenošenje određenih vanjskih normi, standarda, odnosa i akcija na unutarnji, mentalni plan, koji se doživljava kao vlastiti.

PROCES INTEGRISANE MARKETINŠKE KOMUNIKACIJE

Proces prerade informacija izuzetno je značajan za strategiju komunikacijskih aktivnosti kao početnu fazu u procesu donošenja odluka, budući da proces prerade informacija dobivenih iz okruženja, a posebno posredstvom marketinških stimulansa, ima za cilj stvoriti pozitivno mišljenje, stav i usmjeriti ponašanje potrošača. Vrlo je važno upoznati proces potrošačeva prihvaćanja i prerade komunikacijskih sadržaja. Proces prerade informacija može se podijeliti na pet faza:¹⁷⁵

- 1) izloženost stimulansima,
- 2) pažnja,
- 3) razumijevanje,
- 4) prihvaćanje,
- 5) zadržavanje“.

Proces prerade informacija prisutan je i primjenjuje se u svim oblicima marketinške komunikacije. Cilj integrisane marketinške komunikacije jest djelovati na ciljnu publiku. Nastoje se poticati i stvoriti potrebe, kreirati upoznatost, pojačati ili stvoriti stav, utjecati na stvaranje namjere kupovine i na kraju, utjecati na akciju, odnosno kupovinu. Ciljna publika može osjetiti sve ili samo neke dijelove navedenih učinaka, različitog intenziteta. Odslane informacije prolaze kroz proces prerade kod primatelja. Taj proces prerade podrazumijeva faze u kojima se stimulansi iz vanjskog okruženja prenose u mentalnu sliku primatelja.

E-INTEGRISANA MARKETINŠKA KOMUNIKACIJA

Internet postaje sve važniji i efikasniji komunikacijski kanal. Internet, odnosno Web je primjer medija koji privlači, što je suprotno ostalim masovnim medijima koji odašilju informacije. Tu leži njegova najveća snaga ali i slabost. Digitalni mediji su i intenzivni mediji jer imaju posjetitelje

¹⁷⁵ Kesić, T ., op. cit., str.74-82.

nepodijeljene pažnje. Intenzitet znači da potrošač pristaje biti pod kontrolom i želi iskustvo tijekom u odgovoru na njegove potrebe. Prvi su dojmovi vrlo važni.

Ako posjetitelj na stranici ne pronađe brzo ono što traži, bilo zbog dizajna ili spore brzine, on će otići dalje i vjerojatno se neće više vratiti. Web stranice organizacije predstavljaju novi promocijsko – komunikacijski medij.

Smišljena i organizirana e-komunikacija jest pokušaj širenja informacija s težnjom povećanja kupovno – prodajnih transakcija. Internet ima značajnih prednosti u odnosu na uobičajene oglasne medije, a najvažnija je multimedijalnost, istovremenost prikaza teksta, slike, zvuka, informacija te interaktivnost, odnosno mogućnost brzog feedbacka, što je vrlo važno u procesu integrirane marketinške komunikacije. Jedan od općih problema postavlja se doseg. Internet, odnosno World Wide Web nudi ogromne količine oglasnog prostora i izvršnu oglasnu mogućnost.

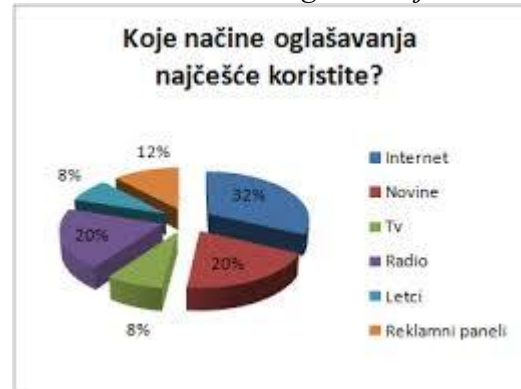
Elektronički, odnosno Internet komunikacijski miks, koji je u biti oblik e-integrirane marketinške komunikacije koja za cilj ima stvaranje pozitivnog mišljenja, preferencije i kupovine, čini: ¹⁷⁶

- Oglašavanje
- Prodajna promocija
- Odnosi s javnošću
- Osobna prodaja
- Publicitet.

Korisnost e-integrirane marketinške komunikacije u marketingu kampanja vrlo je velika. Može se, u današnje vrijeme, smatrati jednim od najvažnijih oblika komunikacije s obzirom da svakim danom sve više ljudi koristi Internet te je njegova uporaba u marketingu kampanja neizostavna. Ukoliko se dobro isplaniraju i iskoriste mogućnosti koje Internet pruža, marketinška kampanja može postići veće učinke za manje troškove od učinaka koji

proizlaze iz kampanja u kojima se ne koristi e-integrirana marketinška komunikacija. E-integrirana marketinška komunikacija obuhvaća sve komunikacijske oblike na Internetu, koji su integralni dio marketinške komunikacije u marketingu kampanja.

Slika 1. Načini oglašavanja

Izvor: Prema Ružić, D., Biloš, A., Turkelj, D., op. cit., str. 41.

ZAKLJUČAK

Kako je važnost uloge marketinga rasla, tako je jačala i važnost marketinške komunikacije. Razvoj je bio uvjetovan brojnim promjenama na tržištu, razvojem novih tehnologija, konkurencijom i promjenama u preferencijama potrošača i potrošačevim, sve većim zahtjevima.

Tek se osamdesetih godina došlo do otkrića o potrebi strateške integracije svih elemenata marketinške komunikacije. Nakon spoznaje o potrebi strateške integracije svih elemenata marketinške komunikacije razvio se, počeo primjenjivati i koristiti potpuno novi koncept koji ne zanemaruje niti jednu od marketinških funkcija. Taj se koncept zove integrirana marketinška komunikacija.

U početku su se pojedini oblici marketinške komunikacije proučavali zajedno, a u praksi su se primjenjivali zasebno. Razlog je ležao u nedovoljnom poznavanju i složenosti svih oblika marketinške komunikacije. Razvojem nauke i naučnim proučavanjem marketinških komunikacijskih procesa dobio se uvid u važnost integriranog pristupa i povezivanju svih oblika komunikacije, a sve u cilju postizanja

¹⁷⁶ Ružić, D., Biloš, A., Turkelj, (2009): *E-Marketing*, Ekonomski fakultet u Osijeku, Osijek, str.194.

sinergijskih učinaka. Tako se vremenom javila spoznaja o prednosti prihvaćanja i primjenjivanja integrirane marketinške komunikacije, jer se isticanje pojedinih poduzeća u tržišnoj utakmici bazirao na koordinaciji svih elemenata marketinških komunikacijskih procesa i njihovom zajedničkom nastupu na tržištu. Bez osnovnih elemenata komunikacije ne bi mogla ostvariti niti integrisana marketinška komunikacija. Svaki od elemenata neizostavan je dio komunikacije, pa samim time i integrirane marketinške komunikacije.

U marketingu kampanja, kako bi kampanja bila što uspješnija, potrebno je pomno proučiti svaki od šest elemenata gdje se kao prvi element navodi pošiljalac ili izvor. Slijedeća dva elementa predstavljaju komunikacijska sredstva – poruka i mediji, nakon čega slijede procesi kojima se komunikacija odvija, a to su kodiranje i dekodiranje. Peti element komunikacije je primatelj, a šesti su učinci komunikacije.

Iako integrirana marketinška komunikacija obuhvaća sedam elemenata marketinškog spleta (7P), u ovom radu fokus je usmjeren prema komunikacijskom promidžbenom spletu te postizanju sinergijskih učinaka kroz planirano, organizirano i koordinirano djelovanje elemenata komunikacijskog

promidžbenog spleta u marketingu kampanja.

LITERATURA:

- [1] Belch, G.E., Belch, M.A., (2011): *Advertising and promotion, An integrated Marketing Communications Perspectives*, 5nd edition, Boston.
- [2] Kesić, T., (2003): *Integrirana marketinška komunikacija*, Opinio, Zagreb.
- [3] Kesić, T., (1997): *Marketinška komunikacija*, Mate, Zagreb.
- [4] Ružić, D., Biloš, A., Turkalj, D., (2009): *E-marketing*, Ekonomski fakultet u Osijeku, Osijek.
- [5] Dinter, Č., (1993) : *Strategija stvaralačkog tržišnog komuniciranja*, Udruženje propagandista Hrvatske, Zagreb.
- [6] Kotler, P., (1976) : *Marketing Management*, Prentice Hall, Inc., London.
- [7] Sudar, J., (1984): *Promotivne aktivnosti*, Informator, Zagreb.
- [8] Vračar, D., (1986): *Privredna propaganda*, IV izdanje, Ekonomski fakultet u Beogradu, Beograd.
- [9] Milanović, R., (1985): *Osnove marketinga*, Svjetlost, Sarajevo.

**PRIKAZ KNJIGE AUTORA ISMETA ALIJE, HARISA
HASIĆA I DŽENITE KLIKO-ZEC
POJMOVNIK INTELEKTUALNOG VLASNIŠTVA**

**BOOK REVIEW OF ISMET ALIJA, HARIS HASIĆ AND DŽENITA
KLIKO-ZEC
GLOSSARY OF INTELLECTUAL PROPERTY**

Dževad Drino
Benamina Londrc
Pravni fakultet Univerziteta u Travniku

U vremenu elektronske komunikacije, u kojem brz pristup informacijama preuzima primat nad knjigom, ponuđen nam je *Pojmovnik intelektualnog vlasništva*, knjiga koja elektronicu “uzvrća udarac”.

Polazeći od, svima najjednostavnijeg, načina pronalaska pojmovi, poredanih po abecednom redu, autori omogućavaju snalaženje najširem čitalackom auditoriju; od lica čija se prava intelektualnog vlasništva štite, ljudi koji se bave izučavanjem različitih naučnih disciplina vezanih za ovu materiju, do stručnjaka praktičara i teoretičara iz oblasti intelektualnog vlasništva. Pristupačnost izložene materije, kao jedan od bitnih faktora upotrebljivosti knjige, naglašena je i načinom na koji se pojmovi tumače. Složenijim je posvećeno više pažnje, prostora ili viđenja iz različitih izvora, pretopljenih u pitak završni autorski izraz. Kao relativno mlada, nauka o intelektualnom vlasništvu je veoma vitalna, razvija se kako u jezičkom, tako i u pojmovnom, normativnom, komunikacijskom i naučnom smislu. Progresivnost ove materije nije predstavljala prepreku za autore, da naprave jedan savremen presjek pojmova, daju njihovu suštinsku definiciju i razviju analizu kroz pravnu teoriju intelektualnog vlasništva. Osim abecedne organizacije pisanja knjige, dva odvojena tematska sklopa spriječila su mogućnost bilo kakve nejasnoće ili greške u tumačenju pojmova kod autorskih i srodnih prava od istih pojmova u pravu industrijskog vlasništva.

Iskoristivost knjige, interesantno je naglasiti, velika je u krugovima svih lica, kojima je potrebna pravna zaštita intelektualnog vlasništva, kao praktičnog priručnika pomoću kojeg će biti u stanju razumjeti svoj, ali i stvarni pravni status svog stvaralaštva. Pri tome, autori su još više učinili privlačnom knjigu prevodeći i čak pojasnjavajući svaki latinski, stručni ili skraćeni izraz. Sa aspekta lica koja su tek u fazi upoznavanja sa pravom, kao što su studenti, važno je imati udžbenik iz kojeg će otkrivati složenu, zahtjevnu, naučnu tematiku, obrazloženu analitičkom jednostavnošću.

Ovom knjigom obogaćena je i riznica znanja na koju se mogu osloniti u svom radu predavači, te stručnjaci i teoretskog i praktičnog segmenta aktivnosti u oblasti intelektualnog vlasništva. Stvaralački doprinos ove knjige, u svijetu savremenog razvoja nauke je nesumnjiv, utoliko više što se bavi naukom koja se veoma brzo razvija, a razlikuje se u drugačijim, dinamičnijim društvenim okruženjima, u kojima se pojmovi intelektualnog vlasništva tumače i primjenjuju. U pojmovniku je obrađeno preko 600 najznačajnijih pojmova. Polazeći od kostura osnovnih termina i njihovih definicija “kvascem” istraživačke nadgradnje, autori su razvili mrežu najznačajnijih koncepata i pojmova, formirajući nove tvorevine i istovremeno ih sistematizujući u sistemu prava intelektualnog vlasništva BiH.

ULOGA DIPLOMATSKO-KONZULARNIH PREDSTAVNIŠTAVA U IZBORNOM PROCESU

ROLE OF DIPLOMATIC AND CONSULAR MISSIONS IN ELECTORAL PROCESS

Kenan Rizvić

Pravni fakultet Univerziteta u Travniku

SAŽETAK

Osnovna funkcija diplomacije je da putem diplomatskih i konzularnih predstavništava predstavlja interese svoje države u inozemstvu i da vrši promicanje njezinih interesa i ciljeva. Pored svoje osnovne funkcije, diplomatska i konzularna predstavništva imaju i daleko manje poznatu ulogu i ovlaštenje da učestvuju u izbornom procesu kao neposredan sudionik u provođenju izbora. U ovom radu pokušaću da objasnim ulogu diplomatsko-konzularnih predstavništava u izbornom procesu, način na koji se odvija izborni proces u diplomatsko-konzularnim predstavništvima, da utvrdim koji su to međunarodni izvori i pravni akti na kojima se temelji mogućnost provođenja izbora na teritoriji druge države, da definišem koji su to pravni akti domaćeg zakonodavstva koji regulišu ovu oblast, te da navedem motive, razloge i specifičnosti izbornog procesa u diplomatsko-konzularnim predstavništvima.

Ključne riječi: izbori, izborni proces, diplomatsko-konzularno predstavništvo

Key words: elections, electoral process, diplomatic missions

ABSTRACT

The key role of diplomacy is that through diplomatic and consular missions represent interests of its country abroad and in the same time promote its interests and goals. In addition to its core functions, diplomatic and consular missions have a far less

famous role and authority to participate in the electoral process as a direct participant during election. In this paper, I will try to explain the role of diplomatic and consular missions in the electoral process, the manner in which the electoral process is carried out in the diplomatic and consular missions, to determine what are the sources and international legal acts enabling election conducting in the territory of another state, to define what legal acts of domestic legislation are dealing with this issue, and finally, to suggest motives, reasons and specificities of electoral process in diplomatic and consular missions.

UVOD

Opće poznata je činjenica da najveći broj država u svijetu uvažava građanska i politička prava svojih građana. Biračko pravo spada u grupu političkih prava i ono se ostvaruje kroz „političko učešće“, odnosno davanje prava građanima da biraju svoje predstavnike i da budu birani kao predstavnici na javne funkcije. Teorije prava biračko pravo svrstaju u norme unutrašnjeg prava iako se ono obzirom na veliki broj međunarodnih dokumenata o ljudskim pravima koji su potpisani i ratifikovani od strane većine zemalja članica Ujedinjenih nacija i u kojima je utvrđeno opće i jednako pravo glasa, zabrana diskriminacije u izbornom procesu, tajnost i periodičnost glasanja, utvrđenost postupka glasanja, treba i može svrstati u međunarodno javno pravo.

Pojedinac kao građanin nema međunarodni subjektivitet i da bi ostvario svoje biračko pravo on to jedino može uraditi kroz norme unutrašnjeg prava kojima je uređeno biračko pravo i izborni proces. Država kao potpisnica međunarodnih ugovora obavezuje se da će u svoje unutrašnje pravo, odnosno izbornu zakonodavstvo uvrstiti norme iz međunarodnih ugovora, a čije poštivanje u međunarodnim odnosima pokazuje stepen demokratije u državi i način njenog odnosa prema svojim državljanima.

Osim toga međunarodni ugovori su jedan od izvora međunarodnog prava koje se indirektno primjenjuje u unutrašnjem pravu. Posebnost nekih međunarodnih ugovora je što u odnosu na državu potpisnicu imaju ugrađene mehanizme da putem direktne ili indirektno prisile utiču na poštivanje preuzetih obaveza.

NORMATIVNO UREĐENJE BIRAČKOG PRAVA U NACIONALNIM ZAKONODAVSTVIMA

Biračko pravo kao jedno od osnovnih ljudskih prava u savremenim državama danas je najčešće garantirano ustavom i njegovo ostvarenje se reguliše kroz izbornu zakonodavstvo kojim su utvrđene pravne norme¹⁷⁷. Izbornim zakonodavstvom regulisan je cjelokupni izborni proces koji obuhvata sve faze ostvarenja i zaštite biračkog prava od raspisivanja izbora, postupka kandidovanja, promocije kandidata, izborne šutnje, tijela za provedbu izbora, postupka glasanja, sadržaja glasačkog listića, načina glasanja, vremena glasanja, osiguranja reda i mira za vrijeme izbora, utvrđivanja izbornih rezultata, prebrojavanja glasačkih listića, zaštite izbornog prava (pravni lijekovi u izbornom postupku, izborni sporovi), nadzor nad ustavnošću i zakonitošću izbora i drugi postupci koji mogu biti različiti od države do države. Izborna zakonodavstva

savremenih država mogu se općenito podijeliti na ekstenzivna u kojima je izbornu pravo normirano u više zakona¹⁷⁸ i

¹⁷⁸ Navodim važnije zakonske i podzakonske akte čijim je odredbama direktno ili indirektno regulisan izborni proces u Republici Hrvatskoj i koja je jedan od primjera država u kojoj je izbornu pravo normirano kroz više zakona: Ustav Republike Hrvatske (Narodne novine broj 56/90, 135/97, 8/98 – proć. tekst, 113/00, 124/00 – proć. tekst, 28/01, 41/01 – proć. tekst, 55/01 – ispr., 76/10 i 85/10 – proć. tekst), Ustavni zakon o pravim nacionalnih manjina (Narodne novine broj 155/02, 47/10 – Odluka USRH – ukida se ćl. 38. st. 3. i 80/10), Zakon o izboru predsjednika Republike Hrvatske (Narodne novine broj 22/92, 42/92 – ispr., 71/97, 69/04 – Odluka USRH, 99/04 – ispr. Odluke USRH, 44/06 – v. ćl. 27. st. 2. Zakona o Državnom izbornom

povjerenstvu Republike Hrvatske – prestaje vaŹiti odredba ćl. 21. st. 1. Zakona o izboru... i 24/11 – v. ćl. 52. Zakona o financiranju politićkih aktivnosti i izborne promidŹbe – prestala vaŹiti odredba ćl. 16. Zakona o izboru...), Zakon o izborima zastupnika u Hrvatski sabor (Narodne novine broj 116/99, 109/00 – vjer. tumać., 53/03, 69/03 – proć. tekst, 44/06 – vidi ćl. 27. st. 1. Zakona o DrŹavnom izbornom povjerenstvu Republike Hrvatske – prestaju vaŹiti odredbe ćl. 45., 46. i 47. Zakona o izborima ..., 19/07, 20/09 – vjer. tumać., 145/10 i 24/11 – v. ćl. 52. Zakona o financiranju politićkih aktivnosti i izborne promidŹbe – prestale vaŹiti odredbe ćl. 31., 32., 33., 35. i 36. Zakona o izborima, 93/11 – Odluka USRH i 120/11 – proć. tekst), Zakon o izbornim jedinicama za izbor zastupnika u Zastupnićki dom Hrvatskog drŹavnog sabora (Narodne novine broj 116/99), Izvješće Ustavnog suda Republike Hrvatske br. U-X-6472/2010 od 8. prosinca 2010. godine o nejednakoj teŹini biraćkog glasa u izbornim jedinicama određenim ćlancima 2. do 11. Zakona o izbornim jedinicama za izbor zastupnika u Zastupnićki dom Hrvatskog drŹavnog sabora (Narodne novine broj 142/10), Zakon o izboru ćlanova predstavnićkih tijela jedinica lokalne i podrućne (regionalne) samouprave (Narodne novine broj broj 33/01, 10/02 – Odluka USRH, 155/02 – v. Ustavni zakon o pravima nacionalnih manjina, 45/03, 43/04 – Odluka USRH, 40/05, 44/05 – proć. tekst, 44/06 – v. ćl. 27. st. 3. Zakona o DrŹavnom izbornom povjerenstvu – prestala vrijediti odredba ćl. 30. st. 2., 3., 4. i 5. Zakona o izboru ćlanova predstavnićkih tijela jedinica lokalne..., 109/07 – v. ćl. 93. Zakona o izborima općinskih naćelnika, gradonaćelnika, Źupana i gradonaćelnika Grada Zagreba – prestala vaŹiti odredba ćl. 38. Zakona o izboru ćlanova predstavnićkih tijela jedinica ... i 24/11 – v. ćl. 52. Zakona o financiranju politićkih aktivnosti i izborne promidŹbe – odredba ćl. 21. Zakona o izboru ćlanova predstavnićkih tijela

¹⁷⁷ Izborni zakoni, Pravilnici, Uputstva i drugi zakonski i podzakonski akti.

jedinica ... prestaje se primjenjivati u odnosu na izbor članova predstavničkih tijela jedinica lokalne i područne (regionalne) samouprave, a nastavlja se primjenjivati u odnosu na izbore za vijeća nacionalnih manjina), Zakon o pravu državljana drugih država članica Europske unije u izborima za predstavnička tijela jedinica lokalne i područne (regionalne) samouprave (Narodne novine broj 92/10), Zakon o izborima općinskih načelnika, gradonačelnika, župana i gradonačelnika Grada Zagreba (Narodne novine broj 109/07, 125/08 i 24/11 i 150/11 - v. čl. 52. Zakona o financiranju političkih aktivnosti i izborne promidžbe – prestale važiti odredbe čl. 27., 28., 29., 30., 31. i 32. Zakona o izborima), Zakon o lokalnoj i područnoj (regionalnoj) samoupravi (Narodne novine broj 33/01, 60/01 – vjerodostojno tumačenje, 129/05, 109/07, 125/08 i 36/09), Zakon o Gradu Zagrebu (Narodne novine broj 62/01, 125/08 i 36/09), Zakon o izborima zastupnika iz Republike Hrvatske u Europski parlament (Narodne novine broj 92/10), Pravila o postupanju elektroničkih medija s nacionalnom koncesijom u Republici Hrvatskoj tijekom izborne promidžbe (Narodne novine broj 165/03 i 105/07), Izborni etički kodeks, Zakon o referendumu i drugim oblicima osobnog sudjelovanja u obavljanju državne vlasti i lokalne samouprave (Narodne novine broj 33/96, 92/01, 44/06 – v. čl. 27. st. 4. Zakona o Državnom izbornom povjerenstvu Republike Hrvatske – prestaje važiti odredba čl. 13. Zakona o referendumu ..., 58/06 – Odluka USRH – ukida se novi čl. 8h propisan čl. 9. Zakona o izmjenama i dopunama Zakona o referendumu ... (Narodne novine broj 92/01), 69/07 – Odluka USRH – čl. 6. st. 1. Zakona o izmjenama i dopunama Zakona o referendumu ... (Narodne novine broj 92/01) se ukida u dijelu koji glasi: „koji imaju prebivalište i prebivaju u Republici Hrvatskoj, najmanje godinu dana bez prekida do dana održavanja referenduma“ i 38/09), Zakon o političkim strankama (Narodne novine broj 76/93, 111/96, 164/98, 36/01 i 1/07 – v. čl. 28. Zakona o financiranju političkih stranaka, nezavisnih lista i kandidata – prestale važiti odredbe glave III. Zakona o političkim strankama), Zakon o financiranju političkih aktivnosti i izborne promidžbe (Narodne novine broj 24/11 i 61/11), Pravilnik o načinu vođenja evidencija i izdavanja potvrda o primitku dobrovoljnih priloga (donacija) i članarina, izvješćima o primljenim donacijama za financiranje izborne promidžbe i izvješća o troškovima (rashodima) izborne promidžbe te financijskim izvještajima za financiranje izborne promidžbe (Narodne novine broj 50/11 i 93/11), Zakon o Državnom izbornom povjerenstvu Republike Hrvatske (Narodne novine broj 44/06 i 19/07), Poslovnik o radu Državnog izbornog povjerenstva (Narodne novine broj 49/07 i 35/11), Pravilnik o zaštiti i obradi arhivskog i registraturnog

na jednostavna u kojima je izborna prava normirano kroz jedan ili dva zakona¹⁷⁹.

BIRAČKO PRAVO U MEĐUNARODNIM SPORAZUMIMA

Međunarodno regulisanje ljudskih sloboda i prava započinje Poveljom Ujedinjenih nacija iz 1945. godine koja samo općenito govori o zaštiti ljudskih prava.¹⁸⁰

Prvi međunarodni pravni dokument koji je univerzalno regulisao pitanje aktivnog i pasivnog biračkog prava je Univerzalna deklaracija o pravima čovjeka koja je usvojena na Opštoj skupštini Organizacije ujedinjenih nacija održanoj 10. decembra 1948. godine. Deklaracija je nastala kao izraz potrebe i kao zajedničko mjerilo članica Ujedinjenih nacija da postignu unapređenje opšteg poštivanja čovjekovih prava i osnovnih sloboda i njihovo održavanje. Pored osnovnih ljudskih prava ova Deklaracija je svakom pojedincu utvrdila pravo na slobodu mirnog okupljanja i udruživanja, pravo da sudjeluje u upravi svoje zemlje, neposredno ili preko slobodno izabranih predstavnika, pravo na jednak pristup javnim službama u svojoj zemlji, pravo da volja naroda treba da bude osnova vladine vlasti i da ta volja treba da

gradiva nastalog u radu Državnog izbornog povjerenstva Republike Hrvatske i drugih tijela za provedbu izbora i referenduma (Narodne novine broj 35/11), Zakon o pravu na pristup informacijama (Narodne novine broj 172/03, 144/10 i 37/11 – Odluka USRH – ukida se Zakon o izmjenama i dopunama Zakona o pravu na pristup ... (Narodne novine broj 144/10 – prestaje važiti 15. srpnja 2011. godine) i 77/11), Zakon o popisima birača (Narodne novine broj 19/07), Pravilnik o obrascima isprava iz popisa birača (Narodne novine broj 24/07), Zakon o zaštiti osobnih podataka (Narodne novine broj 103/03, 118/06 i 41/08).

¹⁷⁹U jednostavnim izbornim zakonodavstvima izborna procedura obično je propisana u jednom zakonu u kome su obuhvaćeni svi postupci za sve niveoe vlasti ili je izborni proces pojednostavljen na način da parlament bira predsjednika države i gornji dom parlamenta.

¹⁸⁰Usvojena na završetku Konferencije u San Francisku (SAD), 25.06. 1945. godine i predstavlja akt kojim se utvrđuju ciljevi, zadaci i načela Ujedinjenih nacija.

se izražava u povremenim i istinskim izborima, koji treba da se provode općim i jednakim pravom glasa, tajnim glasanjem ili odgovarajućim postupcima slobodnog glasanja.¹⁸¹ Član 30. Deklaracije je oduzeo pravo državama, grupama i pojedincima da mogu poduzimati bilo kakve djelatnosti usmjerene na sprječavanje prava utvrđenih Deklaracijom.¹⁸²

Drugi međunarodni pravni akt kojim su zagarantovana osnovna građanska i politička prava je Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima.¹⁸³ U članu 2. države članice ovog Pakta obavezuju se da poštuju i da jamče prava priznata u ovom Paktu svim pojedincima koji se nalaze na njihovoj teritoriji i potpadaju pod njihovu vlast bez ikakvog razlikovanja, naročito u pogledu rase, boje kože, spola, jezika, veroispovijesti, političkog ili svakog drugog ubjeđenja, nacionalnog ili društvenog porijekla, imovine, rođenja ili drugog statusa, a u članu 25. ovog Pakta utvrđeno je da svaki građanin treba da ima pravo i mogućnost da bez ikakvih razlika navedenih u članu 2. i bez nerazumnih ograničenja:

- a) sudjeluje u vođenju javnih poslova, direktno ili preko slobodno izabranih predstavnika;
- b) bira i bude biran pravedno provedenim, povremenim izborima sa općim i

¹⁸¹ Član 21. Deklaracije glasi:

1. Svako ima pravo da sudjeluje u upravi svoje zemlje, neposredno ili preko slobodno izabranih predstavnika.
2. Svako ima pravo na jednak pristup javnim službama u svojoj zemlji.
3. Volja naroda treba da bude osnova vladine vlasti; ta volja treba da se izražava u povremenim i istinskim izborima, koji treba da se provode općim i jednakim pravom glasa, tajnim glasanjem ili odgovarajućim postupcima slobodnog glasanja.

¹⁸² Član 30. Deklaracije glasi: „Ništa se u ovoj Deklaraciji ne može tumačiti kao pravo ma koje države, skupine ili osobe da sudjeluje u bilo kojoj djelatnosti ili da vrši bilo kakvu djelatnost usmjerenu na uništavanje bilo kojih ovdje izloženih prava i sloboda“.

¹⁸³ Ovaj dokument predstavlja Dodatak Rezoluciji Generalne skupštine Organizacije ujedinjenih nacija 220 i usvojen je 18.12.1966. godine.

jednakim pravom glasa i tajnim glasanjem, koji osiguravaju slobodno izražavanje volje birača;

- c) ima pristup javnim službama svoje zemlje uz opće uslove jednakosti.

Konvencija o političkim pravima žena¹⁸⁴ daje ženama pravo glasanja na izborima pod istim uslovima kao i muškarcima, bez diskriminacije (aktivno biračko tijelo), daje ženama pravo da budu birane u sva javno izabrana tijela ustanovljena nacionalnim zakonom, pod istim uslovima kao i muškarci bez ikakve diskriminacije.

Iako je donesena sa ciljem eliminisanja diskriminacije žena, Konvencija o eliminiranju svih oblika diskriminacije žena¹⁸⁵, ona pored drugih oblika diskriminacije žena u članu 7. državama ugovornicama nameće obavezu da poduzimaju sve odgovarajuće mjere za otklanjanje diskriminacije žena u političkom i javnom životu zemlje. Države ugovornice su posebno dužne da osiguraju, pod jednakim uvjetima kao i muškarcima, prava žena da: glasaju na svim izborima i javnim referendumima i da budu birane u sva tijela koja se biraju putem javnih izbora, da učestvuju u kreiranju i provođenju vladine politike i da zauzimaju rukovodeće položaje i obavljaju sve javne funkcije na svim nivoima vlasti i da učestvuju u radu nevladinih organizacija i udruženja koja se bave javnim i političkim životom u zemlji.

Međunarodna konvencija o ukidanju svih oblika rasne diskriminacije¹⁸⁶ u osnovi se bavi zabranom rasne diskriminacije, ali pored drugih prava obavezuje države ugovornice da bez obzira na rasu, boju, nacionalno ili etničko porijeklo garantuju politička prava, naročito pravo na učešća na izborima, pravo glasa i kandidature, pravo

¹⁸⁴ Konvencija je usvojena od strane Generalne skupštine Organizacije ujedinjenih nacija 20.12.1952. godine.

¹⁸⁵ Konvencija je usvojena Rezolucijom Generalne skupštine Organizacije ujedinjenih nacija broj 34/180 i stupila je na snagu 03.09.1980. godine.

¹⁸⁶ Konvencija je usvojena Rezolucijom Generalne skupštine Organizacije ujedinjenih nacija broj 2106(XX) i stupila je na snagu 04.01.1969. godine.

učestvovanja u vlasti i upravljanju javnim poslovima na svim razinama.

Evropska konvencija o zaštiti ljudskih prava i osnovnih sloboda¹⁸⁷ je regionalni dokument o ljudskim pravima koja je pored svog regionalnog karaktera u vrijeme donošenja imala značajnu ulogu na tlu Evrope i u ostatku svijeta. U pogledu biračkog prava posebno je značajan njen Prvi Dodatni protokol koji državama ugovornicama utvrđuje obavezu da u razumnim razmacima organizuju slobodne izbore tajnim glasanjem, pod uslovima da narod slobodno izrazi svoje mišljenje kroz izbor zakonodavnog tijela.

Svi ovi navedeni međunarodni dokumenti biračko pravo i pravo čovjeka da bude biran stavljaju na najviši mogući nivo. Države potpisnice ovih međunarodnih i regionalnih dokumenata obavezne su da u svom zakonodavstvu koje reguliše ovu oblast uvrste norme koje su zagantovane u ovim međunarodnim dokumentima i da ostvarenje ovih prava omoguće svojim i državljanima drugih država koji se nalaze na njihovoj teritoriji.

BIRAČKO PRAVO I DIPLOMATIJA

Biračko pravo kao univerzalno ljudsko pravo usko je vezano za državu čovjeka čiji je on državljanin jer se ono najčešće ostvaruje na teritoriji države čije državljanstvo posjeduje čovjek kao birač.

U današnje vrijeme u trendu globalizacije, međunarodnih poslovnih veza, međunarodnog obrazovanja i drugih potreba savremenog čovjeka koje su uz razvoj svih vidova saobraćajnog transporta dovele do ogromne pokretljivosti ljudi i potrebe dužeg boravka van matične države, sve više do izražaja dolazi potreba čovjeka da svoje biračko pravo ostvari i za vrijeme svog boravka u inozemstvu.¹⁸⁸ Osim toga

¹⁸⁷Konvencija je potpisana u Rimu 04.11.1950. godine.

¹⁸⁸Osim navedenih razloga mnoge iseljeničke države priznaju biračko pravo dijaspori. Takođe, u svijetu postoji ogroman broj izbjeglica i raseljenih osoba koje se nalaze na teritoriju drugih država i

neke od država glasanje na izborima propisuju kao obavezu čije neizvršenje povlači određene krivične ili prekršajne sankcije.

Grčka je već 1844. godine primjenila glasanje za svoju dijasporu, a sa razvojem diplomatije ova praksa je prešla u okvire poslova diplomatsko-konzularnih predstavništava. Ne postoji međunarodni akt koji reguliše međusobne odnose i pravo zemalja da u svojim diplomatsko-konzularnim predstavništvima provode izborni proces. Svoje pravo da organizuju provođenje izbornog procesa u diplomatsko-konzularnim predstavništvima zemlje prije svega crpe običajnog prava, iz Bečke konvencije o diplomatskim odnosima¹⁸⁹ koja generalno reguliše diplomatske odnose među državama i koja nije zasebno regulisala ovu tematiku iz Bečke konvencije o konzularnim odnosima¹⁹⁰. Države potpisnice Bečkih konvencija pozivaju na ciljeve i načela Povelje Ujedinjenih nacija o suverenoj jednakosti država, o održavanju međunarodnog mira i sigurnosti i o unaprjeđivanju prijateljskih odnosa između naroda. Značajno je istaći članove 3. i 41.¹⁹¹

koje svoje biračko pravo mogu ostvariti samo tamo. Nije zanemariv broj radnika na privremenom radu u drugim državama, vojnika u bazama na teritoriji drugih država, studenata i turista koji se u vrijeme izbora zateknu u inozemstvu.

¹⁸⁹ Bečka konvencija o diplomatskim odnosima usvojena je 14. travnja 1961. godine na Konferenciji Ujedinjenih naroda od diplomatskim odnosima i imunitetima, koja se održala u Neue Hofburgu u Beču, Austrija od 2. ožujka do 14. travnja 1961. godine. Konvencija je međunarodni ugovor kojim je kodificiran najvažniji dio do tada postojećeg običajnog diplomatskog prava, uz neke novije dispozicije. U njoj su sadržane odredbe o pravima i obvezama države primateljice i države šiljateljice u pogledu stalnih diplomatskih misija dvostranog karaktera, imuniteta i privilegija članova diplomatske misije, administrativnog i tehničkog osoblja.

¹⁹⁰ Bečka konvencija o konzularnim odnosima usvojena je 1963. godine, a stupila je na snagu 1967. godine.

¹⁹¹ Član 3. Konvencije glasi: 1) Funkcije diplomatske misije se sastoje naročito u: a) predstavljanju države koja akredituje kod države kod koje se akredituje; b) zaštiti u državi kod koje se akredituje interesa

Bečke konvencije o diplomatskim i konzularnim odnosima koji dopuštaju obavljanje i drugih djelatnosti u prostorijama diplomatske misije osim onih koje su nabrojane u Konvenciji pod uslovom da su one u okviru normi međunarodnog prava. Kako je naprijed već navedeno da je biračko pravo zaštićeno većim brojem međunarodnih akata koji spadaju u norme međunarodnog prava, nema sumnje da je provođenje izbora u diplomatsko-konzularnim predstavništvima djelatnost koja ne narušava odnose između zemalja i da je to djelatnost koja je poželjna jer njome država domaćin pokazuje da joj je stalo da omogući državljanima drugih zemalja da ostvare jedno od univerzalnih prava.

Provođenje izbornog procesa u diplomatsko-konzularnim predstavništvima je samo jedna od javnih funkcija koje provodi država imenovanja u zemlji prijema i njome se izražava suverenost države imenovanja prema svojim

državljanima. Ova i druge javne funkcije koje je država imenovanja svojim unutrašnjim zakonima i drugima aktima povjerila diplomatsko-konzularnim predstavništvima mogu se provoditi u zemlji prijema samo pod uslovom da to propisi zemlje prijema ne zabranjuju, odnosno da se ona ne protivi ili da je to regulisano kroz diplomatski reciprocitet koji nastaje neposrednim sporazumijevanjem država na bilateralnom ili multilateralnom planu potpisivanjem međunarodnih ugovora. Prava koja se na ovaj način čine dostupnim mogu biti posebno nabrojena ili garantovana opštim klauzulama.

Obzirom na univerzalni karakter biračkog prava, onemogućavanje provođenja izbora u diplomatsko-konzularnim predstavništvima predstavljalo bi negiranje međunarodnih sporazuma kojima je utvrđeno ovo pravo.

Izborni proces u diplomatsko-konzularnim predstavništvima provodi izorno tijelo koje ima različite nazive od države do države, a organ preko kojeg se vrši provođenje izbornog procesa najčešće je Ministarstvo inostranih poslova u čijoj je nadležnosti diplomatsko-konzularna mreža. Pomoć u provođenju izbornog procesa u diplomatsko-konzularnim predstavništvima je samo jedan od periodičnih poslova iz nadležnosti ministarstva i on se najčešće provodi na isti način kao i na izbornim mjestima u matičnoj državi i po postupku utvrđenom u izbornom zakonu. Zakonima o inostranim poslovima regulisane su nadležnosti ministarstva, a u okviru kojih se često nalazi odrednica da ministarstvo inostranih poslova pruža pomoć drugim ministarstvima i državnim upravama i agencijama u izvršenju poslova iz njihove nadležnosti.

države koja akredituje i njenih državljana, u granicama koje dozvoljava međunarodno pravo; c) pregovaranju s vladom države kod koje se akredituje; d) obavještavanju, svim dozvoljenim sredstvima, o uslovima i razvoju događaja u državi kod koje se akredituje i podnošenju izveštaja o tome vladi države koja akredituje; e) unapređivanju prijateljskih odnosa i razvijanju privrednih, kulturnih i naučnih odnosa između države koja akredituje i države kod koje se akredituje. 2) Nijedna odredba ove konvencije ne može se tumačiti kao zabrana za neku diplomatsku misiju da vrši konzularne funkcije. Član 41. Konvencije glasi: 1) Ne dirajući u njihove privilegije i imunitete, sva lica koja uživaju te privilegije i imunitete dužna su da poštuju zakone i propise države kod koje se akredituje. Ona su takode dužna da se ne miješaju u unutrašnje stvari te države. 2) Svi službeni poslovi sa državom kod koje se akredituje, a koje država koja akredituje povjerava misiji, moraju se voditi sa ministarstvom inostranih poslova države kod koje se akredituje ili njegovim posredstvom, ili sa nekim ministarstvom o kome bude dogovoreno. 3) Prostorije misije ne smiju se upotrebljavati za ciljeve koji nisu u skladu sa funkcijama misije onako kako su određene ovom konvencijom ili drugim pravilima opšteg međunarodnog prava ili posebnim sporazumima na snazi između države koja akredituje i države kod koje se akredituje.

ZAKLJUČAK

Čin glasanja u diplomatsko-konzularnim predstavništvima može predstavljati izvršenje obaveze državljanina prema svojoj državi, izraz demokratskog odnosa države prema biraču, želju države da pokaže suverenitet nad svojim državljanima u drugoj državi ili jedini način da izbjegle i raseljene osobe ili dijaspora ostvari svoje pravo da bira predstavnike u vlasti.

Neovisno o motivu i razlogu zbog kojeg se država prijemla odlučuje da provede izbore u diplomatsko-konzularnim predstavništvima, to provođenje izbornog procesa mora zadovoljiti određene uslove, a prije svega da je to predviđeno u domaćem zakonodavstvu, da je određen postupak po kojem će se to izvršiti i organ koji će provesti izbore.

Osim ovih uslova veoma je bitna činjenica da se država prijemla ne protivi tome.

Provođenje izbora u diplomatsko-konzularnim predstavništvima je skup proces iz razloga što jedno biračko mjesto na kojem često glasa samo jedan birač, finasijski košta do nekoliko puta više od biračkog mjesta na teritoriji matične države gdje glasanje obavi nekoliko hiljada birača.

Međunarodno pravo i običaji u diplomatskoj praksi dopuštaju vršenje ove javne funkcije na teritoriji zemlje prijemla i

na zemlji imenovanja je da donese odluku o tome koje će javne funkcije vršiti u svojim diplomatsko-konzularnim predstavništvima.

LITERATURA

- [1] www.wikipedia.org
- [2] www.izbori.hr
- [3] Povelja Ujedinjenih nacija od 25.06.1945. godine.
- [4] Univerzalna deklaracija o pravima čovjeka od 10.12.1948. godine.
- [5] Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima od 18.12.1966. godine.
- [6] Konvencija o političkim pravima žena koja je stupila na snagu 03.09.1980. godine.
- [7] Konvencija o eliminiranju svih oblika diskriminacije žena koja je stupila na snagu 03.09.1980. godine.
- [8] Međunarodna konvencija o ukidanju svih oblika rasne diskriminacije koja je stupila na snagu 04.01.1969. godine.
- [9] Evropska konvencija o zaštiti ljudskih prava i osnovnih sloboda.
- [10] Bečka konvencija o diplomatskim odnosima od aprila 1961. godine.
- [11] Bečka konvencija o konzularnim odnosima koja je usvojena 1963. godine.

LJUDSKA PRAVA U EVROPSKOJ UNIJI: POVELJA O TEMELJNIM PRAVIMA EVROPSKE UNIJE

HUMAN RIGHTS IN EUROPEAN UNION: CHARTER OF FUNDAMENTAL RIGHTS OF THE EUROPEAN UNION

Djelza Alija
Pravni fakultet Univerziteta u Travniku

SAŽETAK

Povelja Evropske unije o temeljnim pravima je usvojena 07. decembra 2000. godine u Nici od strane predstavnika Evropskog vijeća, Komisije i Parlamenta. Ona je 2004. godine integrisana u tekst Evropskog ustava, no Ustav je 2005. godine doživio poraz na referendumu u Francuskoj i Nizozemskoj. Povelja sadrži preambulu i sedam poglavlja unutar kojih je obrađeno 54 članova. Povelja u prvih 50 članova proklamira politička, građanska, ekonomska i socijalna prava. Nadzor nad ostvarivanjem proklamovanih prava Povelje vrši Agencija za osnovna prava EU koja je formirana 2006. godine. Lisabonski ugovor koji je potpisan u decembru 2007. godine čini Povelju pravno obavezujućim. Za poštivanje načela Povelje nadležan je Evropski sud pravde sa sjedištem u Luxembourg-u (Luksemburgu).

Ključne riječi: Ljudska prava, Evropska unija, Povelja o temeljnim pravima Evropske unije, Lisabonski ugovor, Evropski Ustav, Agencija za osnovna prava EU.

Key words: Human rights, European Union, Charter of fundamental rights of the European Union, Treaty of Lisbon, European Constitution, European Union Agency for Fundamental Rights.

ABSTRACT

Charter of fundamental rights of the European Union was adopted in 07. December 2000. in Niche by the representatives of Europe Council, Parliament and Commission. The Charter was integrated in the text of the European Constitution, but the Constitution was defeated in the referendum in France and Holland. Charter contains the preamble and seven chapters within which are processed 54 articles. In first 50 chapters the Charter proclaims the political, civil, economic and social rights. Supervision over the realization of the rights that are proclaimed in the Charter is performed by European Union Agency for Fundamental Rights which is formed in 2006. Treaty of Lisbon, which is signed in December 2007., makes the Charter legally binding. The jurisdiction over the estimation of the Charters principles makes the European Court of Justice which is based in Luxembourg.

UVOD

Analizirajući ljudske slobode i prava na evropskom tlu neophodno je pomenuti Povelju o temeljnim pravima Evropske unije. Godine 1999. tokom zasjedanja Evropskog vijeća u Kölnu je odlučeno da se sva prava i slobode, koje su na snazi u Evropskoj uniji, sakupe na jednom mjestu. Naredne godine 2. decembra je usvojen prijedlog Povelje o temeljnim pravima EU od strane tijela kojeg su sačinjavali predstavnici vlada država članica, predstavnici Komisije, evropskih

parlamentaraca i nacionalnih parlamenata, te predstavnici Evropskog suda pravde (ECJ) u ulozi posmatrača. U izradi Povelje je učestvovalo 15 predstavnika šefova država i vlada, 16 predstavnika Evropskog Parlamenta i 1 predstavnik Komisije, predstavnici nacionalnih parlamenata te u ulozi posmatrača i predstavnici određenih evropskih institucija. Ova skupina predstavnika je predstavljalo zasebno tijelo pod nazivom Konvent ili Konvencija. Povelja je usvojena od strane predstavnika Evropskog vijeća, Parlamenta i Komisije 7. decembra 2000. godine u Nici.

SADRŽAJ POVELJE

Povelja je sačinjena od Preambule i sedam poglavlja u kojem je sadržano 54 člana koji su strukturirani po sljedećem redosljedu:

- Preamble (Preambula)
- Chapter I – Dignity (Poglavlje I – Dignitet) – čl. 1-5
- Chapter II – Freedoms (Poglavlje II – Slobode) – čl. 6-19
- Chapter III – Equality (Poglavlje III – Jednakost) – čl. 20-26
- Chapter IV – Solidarity (Poglavlje IV – Solidarnost) – čl. 27 – 38
- Chapter V – Citizens rights (Poglavlje V – Prava građana) – čl. 39 - 46
- Chapter VI – Justice (Poglavlje VI – Sudska zaštita) - čl. 47 - 50
- Chapter VII – General provisions (Poglavlje VII – Opće odredbe) – čl. 51 - 54

U Povelji su proklamovana prava i slobode prve i druge generacije odnosno, građanska i politička prava te ekonomska i socijalna prava. U Preambuli Povelje je iskazan i primarni razlog i cilj usvajanja ove Povelje, tj. da su narodi Evrope usvojili ovu Povelju u cilju stvaranja još većeg jedinstva među njima, te su oni riješeni da dijele mirnu budućnost zasnovanu na zajedničkim vrijednostima. U daljem tekstu Preambule, Povelja se direktno poziva i rearfirmiše prava koja proizilaze iz ustavnih tradicija i međunarodnih obaveza koje su zajedničke

za države članice, iz Ugovora o Evropskoj uniji, Ugovora Zajednice, Evropske konvencije o zaštiti ljudskih prava i osnovnih sloboda, društvenih povelja koje je Zajednica i Vijeće Evrope usvojila, te iz slučajeva sudske prakse Suda pravde Evropskih Zajednica i Evropskog suda za ljudska prava.

O zaštiti prava koje Povelja proklamira objašnjava član 53. da Povelja ne dopušta tumačenja svojih odredbi kojim bi se išlo ispod standarda u smislu postojećih međunarodnih akata o zaštiti ljudskih prava i sloboda, kao ni odgovarajuće ustavne prakse država članica.

ZNAČAJ POVELJE

Petar Bačić ističe značaj Povelje „Značaj povelje prije svega treba sagledati u poduhvatu legitimizacije Unije i njenih dotadašnjih, ali i budućih rezultata, i to kao društva koje je obavezano ljudskim pravima [...] Povelja se u svojoj preambuli naslanjala na već klasične postulate Opće deklaracije o pravima čovjeka (1948.), Evropske konvencije [...] u samom tekstu nabrojala su se osobna, politička i socijalna prava od kojih su neka u određenom vidu predstavila novine, a uz njih i nova prava: pravo na zaštitu osobnih podataka, pravo na zaštitu radne sredine, kao i zaštita od eksperimenata sa genetskim materijalima. Prema shvaćanju evropskih parlamenaraca temeljna prava postaju ključna komponenta identiteta EU. Usko povezana s pitanjem evropskog državljanstva, Povelja kao katalog temeljnih prava shvaća se kao dodatna garancija državljanima članica EU-a“¹⁹² Za poštivanje načela Povelje nadležan je Evropski sud pravde sa sjedištem u Luxembourg-u.

Nakon usvajanja Povelje, ECJ je odlučio da prilikom donošenja svojih odluka će koristiti Povelju kao svojevrsan „vodič“ i time je otvoren proces harmonizacije

¹⁹² P. Bačić, „Ustav za Evropu (2004.) i značaj konstitucionalizacije ljudskih prava“, Zbornik radova Pravnog fakulteta u Splitu, god. 42, str. 105-119., 2005.

minimuma pravne zaštite u EU. Prema mišljenju Bačića Povelja predstavlja prvi korak prema evropskom ustavu.¹⁹³

NADZOR NAD OSTVARIVANJEM POVELJOM PROKLAMOVANIH PRAVA

Agencija za osnovna prava EU je obrazovana krajem 2006. godine uz saglasnost Vijeća Evrope. Glavni zadatak Agencije je da vrši nadzor nad ostvarivanjem prava građana proklamovanih u Povelji. Početak obavljanja svog zadatka je bio predviđen za januar 2007., no otpočela je sa radom tek u martu 2007. Nadležnost Agencije je prikupljanje objektivnih, pouzdanih i uporedivih podataka o ostvarivanju i poštivanju osnovnih prava u državama članicama, te pružnje informacija institucijama EU i državama članicama. Također Agencija može, na zahtjev institucija EU i država članica, zauzimati stavove o određenim pitanjima i davati preporuke. Međutim, glede nadzora, djelokrug Agencije je ograničena na osnovna prava ne obuhvatajući pitanja poštivanja ljudskih prava u vezi sa djelovanjem organa unutrašnjih poslova, odnosno povodom djelovanja policije i pravne saradnje nadležnih organa u krivičnim stvarima.¹⁹⁴ Ovo rješenje je dakako naišao ja mnogobrojne kritike, prvenstveno nevladinih organizacija koje se bave zaštitom ljudskih prava.

POVELJA I LISABONSKI UGOVOR

„Povelja je najprije donešena kao samostalni i neobavezujući akt o čijoj pravnoj snazi je trebala odlučiti Međuvladina konferencija i Konvencija o budućnosti Evropske unije 2004. - koja je

poslije donešena kao Evropski ustav.“¹⁹⁵ Povelja je 2004. godine uključena u tekst Evropskog ustava kao njegov sastavni dio, preciznije drugi dio ustava¹⁹⁶, i time joj je trebala biti data veća pravna snaga. Međutim, Ustav je na referendumima održanih u Francuskoj i Nizozemskoj 2005. godine je doživio neuspjeh i time se onemogućilo ukorjenjivanje Povelje kao pravno obavezujućeg akta Unije te time Nella Popović zaključuje da „[...] se nije razvila šira svijest među građanima Unije o Povelji kao aktu Unije koji će im zajamčiti bolju zaštitu ljudskih prava i olakšati pristupanje EZ-a¹⁹⁷ Evropskoj konvenciji [...] time je i politički cilj „promicanja vidljivosti i snage zaštite ljudskih prava u Evropskoj uniji“ izražen u Preambuli Povelje ostao neostvaren.“¹⁹⁸ 13. decembra 2007. godine dolazi do potpisivanja Lisabonskog ugovora od strane lidera država članica u težnji da se nakon neuspjeha Ustava poveća demokratski legitimitet Unije. Komisija je u svom mišljenju o revidiranju Osnivačkog ugovora navodi da je jedan od ključnih ciljeva Reformskog ugovora veća demokratski transparentnost, učinkovitosti, jačanje solidarnosti, sigurnosti te prava pojedinca kao građanina Unije. Predsjednici Komisije, Parlamenta i Vijeća Unije su dan prije potpisivanja Lisabonskog ugovora potpisali Povelju i javno su izrazili želju da se Povelja učini pravno obavezujućom za institucije Unije. To znači da kad Evropska unija predlaže ili provodi neki zakon, mora poštovati prava navedena u Povelji, isto moraju činiti i države članice kad primjenjuju zakone EU-a.¹⁹⁹ Time dopunjenim člankom 6 Ugovora o

¹⁹³ Ibid.

¹⁹⁴ Vidjeti više u: N. Misita, „Osnovi prava Evropske unije“, Pravni fakultet Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, str. 289., 2007.

¹⁹⁵ N. Popović, „Politika ljudskih prava Evropske Unije: razvoj i izazovi za budućnost“, Centar za evropske studije Fakulteta političkih znanosti Zagreb, stručni članak, br. 2., Zagreb, str. 2-19., 2008.

¹⁹⁶ P. Bačić, 2005., citirano djelo str. 105-119.

¹⁹⁷ Evropskih zajednica.

¹⁹⁸ N. Popović, citirano djelo, str. 2-19.

¹⁹⁹ Vaš vodič kroz lisabonski ugovor, 2009., Evropska komisija Opća uprava za tisak i komunikacije, Publikacije B-1049, Brussels, str. 10.

Evropskoj uniji propisuje da će Povelja imati jednaku pravnu snagu kao i Osnivački ugovori i da će Unija pristupiti Evropskoj konvenciji, no njene definirane nadležnosti Osnivačkim ugovorom se neće proširivati ni mijenjati.²⁰⁰ U Lisabonskom ugovoru se izričito navodi da Povelja ni na koji način ne proširuje ovlasti unije određene ugovorima te da se njom nije stvorilo nijedno novo pravo načelo koje već nije sadržano u pravnom poretku EU.

Za razliku od Ustava koji je integrisao Povelju u svoj tekst, Lisabonski ugovor je ne integriše, već se ona odvaja kao zaseban dokument. Ovaj potez se smatra političkim ustupkom²⁰¹ na simboličkoj razini u kojem se željelo građanima prikazati razlika između Reformskog i Ustavnog ugovora i time pravdati izostanak referenduma. No, odvajanje Povelje od osnivačkog ugovora u dvije različite cjeline jeste samo formalan potez, jer će Povelja stupiti na snagu zajedno sa Lisabonskim ugovorom i imat će istu pravnu snagu kao i ugovori. Također je ustupak pravljnjen u odnosu na Ustavnu koncepciju u vidu prihvatanja rezervi dvaju država koji su regulisani Protokolom o primjeni Povelje na Poljsku u Ujedinjeno Kraljevstvo. Ove dvije države su se izuzele iz nadležnosti Evropskog suda.

ZAKLJUČAK

Povelja o temeljnim pravima EU predstavlja regionalni instrument zaštite ljudskih prava na nivou Evropske unije koji prvi put u historiji Unije u jednom dokumentu objedinjuje katalog političkih, građanskih, ekonomskih i socijalnih prava svih građana i osoba sa prebivalištem u Evropskoj uniji. I ako je prošao trnovit put od proglašenja do pravno obavezujućeg dokumenta, Povelja objedinjuje katalog ljudskih prava i sloboda koji se trebaju poštovati i primjenjivati u pravu Evropske

unije. Izuzetak je napravljen glede Poljske i Ujedinjeno Kraljevstvo, jer ove države članice nisu željele usvojiti sistem ljudskih prava proklamiranih Poveljom jer, kako smatraju pojedini autori²⁰², bi se morale odreći, ili pak promijeniti neka nacionalna stajališta o vjerskim pitanjima ili pristupu prema manjinama. Stoga, njih obavezuje sudska praksa Evropskog suda ali ne i temeljna prava Povelje. Krajnji cilj Povelje je da prava koje ona proklamira budu više prepoznatljiva i vidljiva, ali također Povelja ne proklamira nova prava i slobode, već kodificira postojeća prava koja su već nabrojana u različitim međunarodnim dokumentima o ljudskim pravima. No, sada kada nacionalni sudovi i Sud pravde moraju uzeti u razmatranje Povelju, ona će služiti u svrsi pomaganja u slučajevima gdje se reguliraju pitanja iz domena prava Evropske unije.

LITERATURA

- [1] P. Bačić, „Ustav za Evropu (2004.) i značaj konstitucionalizacije ljudskih prava“, Zbornik radova Pravnog fakulteta u Splitu, god. 42, str. 105-119., 2005.
- [2] N. Misita, „Osnovi prava Evropske unije“, Pravni fakultet Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2007.
- [3] N. Popović, „Politika ljudskih prava Evropske Unije: razvoj i izazovi za budućnost“, Centar za evropske studije Fakulteta političkih znanosti Zagreb, stručni članak, br. 2., Zagreb, str. 2-19., 2008.
- [4] Vaš vodić kroz lisabonski ugovor, 2009., Evropska komisija Opća uprava za tisak i komunikacije, Publikacije B-1049, Brussels, str. 10.
- [5] Z. Đurđević, „Lisabonski ugovor: prekretnica u razvoju kaznenog prava u Evropi“, Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu, Zagreb, Vol.15., br. 2. str. 1077.-1127., 2008.

²⁰⁰ Ibid.

²⁰¹ Vidjeti više u: Z. Đurđević, „Lisabonski ugovor: prekretnica u razvoju kaznenog prava u Evropi“, Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu, Zagreb, Vol.15., br. 2. str. 1077.-1127., 2008.

²⁰² Vidjeti više u: K.D. Borchardt, *Abeceda prava Evropske unije*, Ured za publikaciju Evropske unije, Zagreb. str. 28.

- [6] K.D. Borchardt, *Abeceda prava Evropske unije*, Ured za publikaciju Evropske unije, Zagreb.
- [7] N. Misita, „Evropska unija institucije“, Pravni fakultet Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2009.
- [8] Š. Nurić, „Uvod u pravo Evropske unije“, Pravni fakultet Univerziteta u Travniku, Biblioteka „Univerzitetski udbenici“, Travnik, 2012.
- [9] G. Gasmi, „Pravo i osnovi prava Evropske unije, Prvo izdanje“, Univerzitet Singidunum, Beograd, 2010.
- [10] Euroinfocentar, datum pristupa: 18.10.2012. u 12:23h <www.euinfocentar.ba/page.php?q=61>
- [11] Direkcija za Evropske integracije, Povelja o osnovnim pravima Evropske unije, datum pristupa: 18.10.2012. u 14:45h <www.dei.gov.ba/dokumenti/?id=4795>
- [12] *Abeceda prava Evropske unije*, datum pristupa: 20.10.2012. u 09:55h <www.hina.hr/EUdoc/articles-Abeceda_prava_Europske_unije_hr-1323622253.pdf>
- [13] Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu, datum pristupa: 20.10.2012. u 11:37h <www.pravo.unizg.hr/_download/repository/V__Zastita_temeljnih_ljudskih_prava_u_EU.ppt>
- [14] European Court of Human Rights, datum pristupa: 22.10.2012. u 09:35h <www.echr.coe.int/NR/rdonlyres/CCC3C900-67F1-4ED1-8FDBD9FF05F63E8E/0/HRV_FRA_CASE_LAW_HANDBOOK.pdf>
- [15] EnterEurope - Vodič kroz informacije o Europskoj uniji, datum pristupa: 24.10.2012. u 13:27h <www.entereurope.hr/page.aspx?PageID=24>
- [16] European Parliament, Charter of Fundamental Rights, datum pristupa: 24.10.2012. u 15:08h <www.europarl.europa.eu/charter/default_en.htm>
- [17] EU Charter of Fundamental Rights, datum pristupa: 25.10.2012. u 10:11h <www.eucharter.org/>

SUOČAVANJE ZEMALJA ZAPADNOG BALKANA SA VELIKIM IZAZOVIMA NA PUTU KA EU: ANALIZA IZVJEŠTAJA EK O NAPRETKU ZEMALJA ZAPADNOG BALKANA ZA 2012. GODINU

FACING WEST BALKAN COUNTRIES WITH A GREAT EFFORTS ON
THE PATH TO EU MEMBERSHIP: ANALYSIS REPORT PROGRESS OF
THE WESTERN BALKANS FOR THE YEAR 2012.

Rami Rexhepi

Pravni fakultet Univerziteta u Travniku

SAŽETAK

U ovom radu autor ukazuje na osnovne determinante vanjskopolitičkih orijentacija i strategija zemalja Zapadnog Balkana. U vezi sa navedenim, on se usredsređuje na komparativnu analizu izvještaja Evropske komisije za napredak zemalja Zapadnog Balkana za 2012. godinu na putu ka EU: Bosna i Hercegovina, Republika Makedonija, Hrvatska, Srbija, Crna Gora, Albanija i Kosovo. U tom kontekstu, on zaključuje da su sve zemlje Zapadnog Balkana opredjeljene za članstvo u Evropskoj uniji i NATO-u (sa izuzetkom Srbije za NATO), promociju regionalne saradnje i intenziviranje uloge navedenih zemalja Zapadnog Balkana u globalnim i regionalnim međunarodnim organizacijama. Autor ukazuje i na odnos država Zapadnog Balkana u odnosu prema Evropskoj uniji, njihovo zalaganje u ovom procesu za veću međususjedsku saradnju, kao jednom od najbitnijih uslova za ispunjenje Kopenhaških kriterija za punopravno članstvo u EU. Ovom prilikom, kako autor zaključuje, većina zemalja Zapadnog Balkana je opredjeljena za ispunjenje zahtjevanih kriterija i uslova za učlanjenje u EU i NATO, kao i za jačanje partnerstva sa Sjedinjenim Američkim Državama. No, autor jasno ukazuje da se neke od zemalja Zapadnog Balkana teško odvajaju od tzv. stečenih historijskih prava na račun punopravnog članstva u EU; druge

radi unutrašnjih političkih problema ne mogu da dođu do konsenzusa za ispunjenje kriterija kada su u pitanju reforme u zemlji; treća grupa ostala je zarobljenik ideja o dominaciji jednog etnikuma nad drugim. Za sve ove zemlje neispunjavanje zahtjevanih uslova i standarda indirektno utiče na stagnaciju zemalja na putu ka EU. Svaka od zemalja je njeno opredjeljenje prema EU i NATO-u ugradila u svoj Ustav i dokumenta za vanjskopolitičke prioritete, ali neke od zemlje rade suprotno njihovim opredeljenjima. Poseban akcenat stavlja se na pitanja vezana za regionalnu saradnju i dobrosusjedske odnose u procesu proširenja EU, akcentuira se u izvještaju Evropske komisije o strategiji proširenja i ključnim izazovima.

Ključne riječi: spoljnopolitička orijentacija, strategije, prioritete, Zapadni Balkan, Bosna i Hercegovina, Makedonija, Hrvatska, Crna Gora, Srbija, Albanija, Kosovo, Evropska unija, NATO, dobrosusjedski odnosi, vladavina prava, ljudska prava, borba protiv kriminala i korupcije

Key words: foreign policy orientations, strategies, priorities, the Western Balkans, Bosnia and Herzegovina, Macedonia, Croatia, Montenegro, Serbia, Albania, Kosovo, the European Union, NATO, good neighborly relations, the rule of law, human

rights, the fight against crime and corruption,

ABSTRACT

In this paper, the author points to the underlying determinants of foreign policy orientations and strategies of the Western Balkans countries. In connection with the stated-own, it focuses on a comparative analysis of the report of the European Commission on the progress of the Western Balkans for the year 2012. on the path to EU, Bosnia and Herzegovina, Macedonia, Croatia, Serbia, Montenegro, Albania and Kosovo, in this context, on for concludes that all Western Balkan countries opting for membership in the European Union and NATO (with the exception of Serbia in NATO), the promotion of regional cooperation and the intensification of the role of these countries in the Western Balkans in the global and regional international organizations. The author points to the relationship between the Western Balkan countries in relation to the European Union, their commitment to this process and greater neighborly cooperation, as one of the most essential conditions for the fulfillment of the Copenhagen criteria for full membership in the EU. On this occasion, as the author concludes, most countries of the Western Balkans has opted fulfilling the required criteria and conditions for joining the EU and NATO, but also to strengthen the partnership with the United States. But the author clearly states but evident that one of the countries of the Western Balkans are hard to separate from some so-called acquired historical rights at the expense of full-fledged membership in the EU, the other for internal political problems can not get to consensus to fulfill the criteria when it comes to reforms in the country, the third group remained prisoner vantage idea of one ethnic group over another. For all this country's failure to meet the required conditions and standards indirectly affect the stagnation of countries towards the EU.

Every country its designation on the path to EU and NATO are built into their constitutions and documents for foreign policy priorities but the countries are working contrary to their commitments. Particular emphasis is placed on issues related to regional cooperation and good neighborly relations in the process of EU enlargement, according to a report by the European Commission's enlargement strategy and key challenges.

UVOD

Poslije disolucije nekadašnje Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije, novonastale države počele su da traže nove alternative o budućnosti svojih zemalja. Republike i narodi bivše Jugoslavije su osjetili na svojoj koži surov i nasilan režim socijalizma i umorni od tog sistema počeli su trasirati vlastiti put i budućnost ka Evropskoj uniji koja je bila i jeste jedina alternativa za sve države Zapadnog Balkana.

Raspad nekadašnje Jugoslavije nije bio miroljubiv jer je prošao kroz jedan vrlo težak proces obuhvaćen ratovima sa razornim i strašnim posljedicama po ljudske živote i ekonomske resurse. Socijalistički režim bivše Jugoslavije vođen sa pozicije hegemonizma i ruske inspiracije prešao je u jedan bezkomandni vojni režim koji nije imao nikakav drugi cilj, osim okupacije drugih dijelova tadašnje Jugoslavije. Posljedice tih nasilnih oružanih sukoba koji su se dešavali u Sloveniji, Hrvatskoj, Bosni i Hercegovini, na Kosovu i u Makedoniji još su i danas svježe. Dejtonski ugovor koji je donio mir ovim djelovima, u jednom je izgubio nadu za ove zemlje, a to je nada o njihovom daljem razvoju i njihovom sukcesivnom inkludiranju u Evropsku uniju.

Evropska unija koja je bila jedan od glavnih saveznika naroda Balkana na njihovom putu ka oslobođenju od dominacije unitarnih i hegemonijalnih paradigmi i sticanju vlastite nezavisnosti, sama po sebi predstavlja jedinu alternativu za ove zemlje

i narode da se priključe Uniji slobodnih i demokratskih zemalja.

Put prema Evropskoj uniji nije pravolinijski, jer biti dio Evropske unije znači da svaka zemlja treba ispuniti određene uslove koji važe za sve zemlje koje aspiriraju da budu dio te zajednice. Principi su jednaki za svaku zemlju bez izuzetka. Prva zemlja koja se priljučuje EU bila je Slovenija. Na toj pozadini ona se pojavljuje kao najveći inspirant i nada drugim zemljama Zapadnog Balkana za njihovo učlanjenje u veliku porodicu slobodnih i demokratskih država. Glavni cilj i politička orijentacija tih zemalja bio je postepeni strateški zaokret prema Sjedinjenim Američkim Državama i Evropskoj Uniji. Prva među tim zemljama bila je Slovenija, zatim Hrvatska, Makedonija i Bosna i Hercegovina. Najradikalniji protivnici datoj orijentaciji su bili Srbija i Crna Gora, jer su one istrajavale na tome, da neguju principe politike nesvrstanosti i u okviru zajedničke federalne države Savezne Republike Jugoslavije, bile koncentrisane na rešavanje nacionalnog pitanja srpskog naroda.

Prva decenija djelovanja ovih zemalja nije bila toliko laka, jer one nisu imale osnovna strateška dokumenta iz oblasti vanjske politike, prioritete i strateške orijentacije u pravcu njihovog budućeg djelovanja.

Postepeno sve države Zapadnog Balkana usvojile su, sa izuzetkom Republike Srbije, osnovna strateška dokumenta iz oblasti spoljne politike i buduću orijentaciju njihovog djelovanja, a to je bilo njihovo partnerstvo i punopravno učlanjenje u EU i NATO. Po njenom osamostaljenju 2006. godine i Crna Gora se priključila ovim zemljama na njenom putu ka evrointegracijskim procesima, a to je kasnije uradila i Republika Kosovo po proglašenju njene nezavisnosti 2008. godine.

Za svaku zemlju EU je odredila iste standarde i uslove koje treba ispunjavati da bi svaka od zemalja mogla postati punopravni član EU. Kopenhaški kriteriji su jasni i primjenljivi za svaku zemlju

aspiranticu, dok je SSA (Sporazum o stabilizaciji i pridruživanju) bio prvi uslov koji je trebalo ispuniti, potpisati i ratificirati, da bi svaka zemlja mogla aplicirati za dobivanje statusa kandidata EU.

Poslije Slovenije prva zemlja koja je ispunila i potpisala sporazum o stabilizaciji i asocijativnom pridruživanju je bila Republika Makedonija 2001. godine i isti sporazum je ratificirala 2004. godine. Sa ratificiranjem SSA-sporazuma Republici Makedoniji se otvorio put apliciranja za kandidatski status što je i učinila 2005. godine. Istim putem krenula je i Republika Hrvatska, Crna Gora, Albanija, Srbija i Bosna i Hercegovina. Od šest zemalja jedino Albanija još nije dobila status kandidata i ima nadu da taj status dobije do kraja 2012. godine, dok je Bosna i Hercegovina ranije ratificirala SSA-sporazum sa EU. Što se tiče Kosova Evropska komisija predlaže da se naredne godine ponudi Kosovu Sporazum o stabilizaciji i asocijativnom pridruživanju sa EU.

Od pet zemalja koje su već na putu prema prema EU, polovinom 2013. godine Hrvatska će biti punopravna članica EU; Crna Gora je otvorila pristupne pregovore sa EU; Republika Makedonija započinje sa pregovorima na visokom nivou, ali s druge strane pristupne pregovore ove zemlje sa EU usporava nerješavanje spora oko imena ove države sa Grčkom; Srbija uskoro očekuje otvaranje pristupnih pregovora sa EU, ali problem pristupnih pregovora čini nespornost Srbije da prizna punu nezavisnost Kosova. Na kraju, Republika Albanija očekuje dodjeljivanje kandidatskog statusa.

Sve zemlje Zapadnog Balkana kao njihov strateški cilj imaju učlanjenje u Evropsku uniju i Sjeverno-atlantski savez. S druge strane, svaka zemlja je odredila svoje vanjske prioritete koji su u suštini slični, a to su, između ostalog: očuvanje i jačanje mira, razumijevanje među državama i narodima, učvršćivanje međunarodnog položaja, stvaranje uslova za ostvarenje osnovnih

strateških prioriteta učlanjenjem u evropske i transatlantske političke i ekonomske integracije i poštovanje preuzetih međunarodnih obaveza. Isto tako, u načela nove vanjske politike ubrojani su i rješavanje otvorenih i preostalih pitanja iz procesa raspada bivše države, uspostavljanje dobrosusjedskih odnosa i saradnje sa svim državama regiona, razvijanje prijateljskih odnosa sa najuticajnijim državama i faktorima u svijetu, jačanje privrednog položaja i promocija ukupnog identiteta zemlje.

Države Zapadnog Balkana su uspjele da osiguraju veoma dobre odnose sa Sjedinjenim Američkim Državama, ali s druge strane treba apostrofirati da iako je državna zajednica Srbije i Crne Gore bila napadnuta od strane NATO-a, danas Srbija i Crna Gora kao nezavisne države isto tako njeguju dobre odnose sa SAD.

Pošto se radi o zemljama koje su aspiranti za Evropsku uniju potrebno je da se analizira najnoviji izvještaj Evropske komisije za svaku zemlju posebno, da bi se na osnovu komparativne analize vidjelo šta je zajedničko i imanentno za svaku zemlju, koje uslove i standarde trebaju zemlje da ispunjavaju na putu prema EU i gdje zaostaje jedna zemlja u odnosu na drugu zemlju, a gdje napreduje druga u odnosu na ostale.

Izvještaj o napretku zemalja Zapadnog Balkana o ispunjavanju uslova i standarda za punopravno članstvo u Evropskoj uniji, Evropska komisija objavljuje svake godine za svaku zemlju pojedinačno (ove godine izvještaj je obavljen 10. oktobra 2012. godine). Zajednički akcenat Evropske komisije za sve zemlje Zapadnog Balkana je stavljanje pitanja vezanih za regionalnu saradnju i dobrosusjedске odnose u fokus procesa proširenja EU.

Kada je riječ o zemljama Zapadnog Balkana, posebna pažnja će biti posvećena regionalnoj saradnji, pitanju veoma važnom za stabilnost regiona i političkih sistema svake države posebno.

Proces proširenja Evropske unije na područje Zapadnog Balkana ne bi trebao,

može biti, monopol jedne političke partije, već se mnogo bolji rezultati postižu kada čitavo društvo daje doprinos tom procesu i kada postoji široki politički konsenzus svih političkih aktera u zemljama aspiranticama.

Generalno uzeto vrata Evropske unije su otvorena za sve zemlje Zapadnog Balkana. Dok Hrvatska očekuje da bude punopravna članica EU 2013. godine, Crna Gora je 29. juna dobila datum za početak pregovora, dok je Republika Makedonija dobila zeleno svjetlo za dobivanje datuma za pregovore. Na osnovu memoranduma o mirovnom prijedlogu grčkog šefa diplomatije upućenom državnom vrhu Republike Makedonije za rješavanje spora oko imena predstavlja dobru vijest i nadu o deblokadi puta Republike Makedonije na putu ka EU i NATO-u: „Grčka strana, predložila je potpisivanje memoranduma o razumijevanju, dogovorni okvir i osnovne parametre u kontekstu razgovora o sporu oko imena. Svrha memoranduma, navodi se u pismu makedonskoj strani, je dati novi zamah pegovorima, da se ubrza rješavanje spora oko imena.“²⁰³

Aspiracije zemalja Zapadnog Balkana su realistične i objektivne jer Evropska unija nikad nije zatvorila vrata Unije. Jedno takvo opredjeljenje zasnovano je na principu poštovanja Ugovora iz Rima u kojem je u članu 237. napisano da „Svaka evropska zemlja može zatražiti prijem u članstvo zajednice.“²⁰⁴ Kad se govori o politici otvorenih vrata treba se imati u vidu i to da je taj poziv uslovljen preambulom Ugovora, koja govori o odlučnosti šest zemalja osnivača da jačaju mir i slobodu i da pozivaju „druge narode Evrope koji dijele njihove ideale da im se pridruže u njihovim naporima.“²⁰⁵ Pored toga, ovakva stilizacija znači da su samo zemlje sa demokratskom formom vladavine prihvatljive za

²⁰³ www.utrinskivesnik.com.mk. “Dobra volja ili blef Grčke” od 04.10.2012. godina

²⁰⁴ Dick Leonard “Guide to the European Union” str. 49.

²⁰⁵ Ibid., str. 305.

pristupanje Zajednici.²⁰⁶ Dalje, „implicitni uslov je da ekonomije zemalja koje traže priključenje treba da budu dovoljno razvijene da bi mogle da prihvate obaveze članstva i da budu sposobne da efikasno konkurišu u okviru slobodnog tržišta.“²⁰⁷

Slobodno može se napisati da svaki kriterij, uslov i standard koje danas zahtjeva Evropska unija od zemalja koje traže učlanjenje u EU proizlazi iz naprijed opisanih principa, koji su definisani Ugovornim iz Rima i iste principe Evropska unija još uvijek osnažuje. Nema sumnje da te principe EU nema namjeru ni da mijenja ni da ih oslabi i zato svaka zemlja aspirantica treba da ispuni sve potrebne uslove koji se traže, a koje su ispunile sve zemlje koje su već članice.

Na osnovu izvještaja Evropske komisije za proširenje EU sa zemljama Zapadnog Balkana za 2012. godinu u tekstu koji slijedi bit će data potpuna komparativna analiza izvještaja pojedinačno i posebno za svaku zemlju.

BOSNA I HERCEGOVINA

Imajući u fokusu političke konstelacije zemlje, Evropska komisija konstatuje da je Bosna i Hercegovina ostvarila ograničen napredak u ostvarivanju političkih kriterijuma i razvoju kapaciteta neophodnih na putu ka Evropskoj uniji, a u najvećem djelu početkom ove godine kada je formiran Savjet ministara BiH, nakon šesnaestomjesečne blokade koja je uslijedila poslije parlamentarnih izbora u oktobru 2010. godine. Date aktivnosti, kao i usvajanje budžeta i Zakona o državnoj pomoći koji je važan pravni instrument na putu BiH ka EU, omogućili su u početku preusmjeravanje pažnje na evropske integracije. Međutim, taj trend nije zadržan. Postignuti politički konsenzus je sukcesivno nestao, a napredak u sprovođenju agende Evropske unije je privremeno zaustavljen.

Malo je učinjeno na stvaranju funkcionalnijih, koordinisanih i održivih institucionalnih struktura i mehanizama za implementaciju neophodnih reformi.

Nužno je uložiti suštinske napore u cilju osnaživanja pravosudnog sektora u skladu sa prioritetima koji su utvrđeni tokom strukturalnog dijaloga između EU i BiH. Isto tako, neophodno je intenzivirati i borbu protiv korupcije i organizovanog kriminala. Dogovorena je interna mapa puta ka Evropskoj uniji što bi omogućilo stupanje na snagu Sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju, ali, s druge strane, nije ispunjen uslov da se do 31. avgusta 2012. godine sprovede odluka Evropskog suda za ljudska prava u Strazburu u predmetu "Sejdić/Finci". Dalje, isto tako, zabrinjava stalno odlaganje usklađivanja ove presude sa Ustavom BiH. Potom, ispunjavanje obaveza o državnoj pomoći, ostaje uslov za primjenu Sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju. Pored toga, nužni su veliki napori da se ispune preostali kriteriji, olakša tranzicija od zemlje sa međunarodnom upravom i sistemom bezbjednosti ka domaćim institucijama, koje imaju sve nadležnosti u političkim i zakonodavnim procesima – što je u skladu sa kriterijumima koje treba da usvoji zemlja koja teži da postane članica EU. "Izvještaj je obično strukturiran prema kriterijima iz Kopenhagena (usvojenih 1993. godine na zasjedanju u Kopenhagenu), a posebna pažnja posvećuje se napretku zemlje u usklađivanju domaćeg zakonodavstva *acquis communautaire*-om. Napredak zemlje mjeri se na osnovu donesenih odluka, usvojenih zakona i provedenih mjera. Izvještaj o napretku zasniva se na dostavljenim podacima dotične zemlje kandidatkinje - potencijalne kandidatkinje, država članica EU, izvještaja Evropskog parlamenta, podataka koje dostavljaju međunarodne i nevladine organizacije."²⁰⁸ Dalje, u izvještaju Evropske komisije o BiH stoji napisano da "u Bosni i Hercegovini nije bilo gotovo nikakvog napretka. Vidjeli

²⁰⁶ Ibid., str. 305.

²⁰⁷ Ibid., str. 305.

²⁰⁸ Dei.gov.ba "Izvještaj o napretku Bosne i Hercegovine"

smo visoku razinu retorike o integraciji u EU - ali malo akcije i nekoliko ostvarenih rezultata. To je vrlo razočaravajuće i znači da Bosna i Hercegovina i dalje zaostaje u regionu. To treba promijeniti, jer postoje jasni zadaci koje treba obaviti - od kojih se većina ne može postići bez najšireg političkog konsenzusa. Znamo da ljudi ove zemlje žele EU budućnost. Evropska unija je spremna učiniti svoj dio posla. Sada očekujemo da sve vlasti, sve vođe i sve institucije pronađu konsenzus, te ostvaruju dogovore i napredak. Ukratko, vrijeme je za rezultate - vrijeme je da oni koji su na vlasti naprave iskorak i preuzmu odgovornost²⁰⁹ apostrofirao je šef delegacije EU za BiH Piter Sorenson, u toku predavanja izvještaja zvaničnicima BiH. Politička odlučnost da se postigne sporazum, koji počiva na kompromisu i političkom konsenzusu, ključna je za ispunjavanje evropske aspiracije zemlje i njenih građana.

REPUBLIKA HRVATSKA

Što se tiče Republike Hrvatske, Evropska komisija je zaključila da je "ova zemlja napredovala, te da je završila usklađivanje njenog pravnog sistema sa zakonodavstvom EU i standardima EU. Komisija će nastaviti da prati napredak Hrvatske na svim poljima, a posebno vezano za područja na kojima je potrebno i dalje raditi. Dalje, komisija će svoj poslednji izvještaj o Hrvatskoj predstaviti u proljeće 2013. godine.

Hrvatska ispunjava obaveze iz pristupnih pregovora, a u nekim segmentima treba da uloži dodatne napore. Vladavina prava, poboljšanje javne uprave i pravosudnog sistema, te efikasna borba protiv organiziranog kriminala i korupcije ostaju ključne teme.

Tu su još i poboljšanje eficientnosti pravosuđa i smanjivanje broja zaostalih sudskih predmeta, zapošljavanje graničnih policajaca, mjere za integraciju najranjivijih skupina migranata."²¹⁰

²⁰⁹ <http://www.delbih.ec.europa.eu>

²¹⁰ www.delhrv.ec.europa.eu

REPUBLIKA MAKEDONIJA

Makedonija treba da nastavi reforme, prije svega kada je riječ o vladavini prava i slobodi izražavanja. Evropska komisija ukazuje na zabrinutost zbog tenzija između različitih etničkih zajednica nakon nasilnih incidenata u prvoj polovini 2012. godine.

Republika Makedonija na ove izazove treba reagovati zrelo i odgovorno i na tom tragu treba da nastavi sa jačanjem međunacionalnih odnosa i pomirenja, imajući u vidu i debatu o statusu žrtava nasilnih sukoba iz 2001. godine, a to znači da institucije države treba da ulože više napora na potpunoj implemenatciji Ohridskog okvirnog sporazuma.

Kada je u pitanju spor oko imena, Evropska komisija apostrofira da je od suštinske važnosti to, da bez odlaganja, obje zemlje pronađu međusobno prihvatljivo rješenje, imajući u vidu potrebu očuvanja dobrih međususjedskih odnosa. Odluka Evropskog vijeća za početak pristupnih pregovora će doprinijeti stvaranju povoljnih uslova za pronalaženje takvog rješenja.

Glavne poruke Evropske komisije su jasne kada se radi o napretku zemlje u pravcu EU-integracija: „Komisija smatra da Makedonija kod prelaska u sljedeću fazu procesa pridruživanja treba da objedini dinamiku i održivost reformi sa jačanjem međuetničkih odnosa. To će isto tako osnažiti EU kredibilitet i djelovati će poticajno na reformske napore u cijeloj regiji.

U pogledu regionalne saradnje, istaknuo je kako će Makedonija i dalje aktivno sudjelovati u regionalnim inicijativama i da je održavanje konstruktivne uloge u bilateralnim i multilateralnim odnosima sa susjednim državama članicama, kandidatima i potencijalnim kandidatima za EU od bitnog značaja.“²¹¹

„Vrijeme je napokon da Makedonija započene pregovore s EU-om, kako bi zemlja dobila četvrtu preporuku Evropske

²¹¹ www.mfa.gov.mk "Ključne poruke u Izvješću Komisije o napretku Republike Makedonije u 2012. godinu" od 10.10.2012. godine

komisije. Prijedlog Komisije pokazuje put i dvije zemlje (Makedonija i Grčka) trebaju doći do rješenja imena u što kraćem roku i pronaći zajednički kompromis. Makedonija je izgubila mnogo vremena. Država je spremna za početak pregovora²¹² – komentar je Tanje Fajon po objavljivanju izvještaja o napretku Republike Makedonije.

„Zadnje proširenje će omogućiti obostranu korist u pogledu dublje integracije, veće unutarnje tržište, proširena ulaganja i veće mogućnosti zapošljavanja.“²¹³

REPUBLIKA SRBIJA

Kada se radi o napretku Srbije prema EU, Evropska komisija u spomenutom izvještaju ističe da je ova zemlja prošla kompleksan period koji je karakterisao dugoročan izborni proces i izražena je nada da će aktuelne vlasti ubrzati stvari, a napredak Srbije će se i dalje gledati kroz prizmu dijaloga Beograda i Prištine. „Potrebno je vidljivo i suštinsko poboljšanje odnosa između Srbije i Kosova tako da obje strane mogu da nastave svoj put ka EU, izbjegavajući pri tome da bilo koja strana blokira drugu u ovim naporima“ – naglašava se u izvještaju Evropske komisije za Srbiju.

Ovaj proces bi trebao postepeno da rezultira potpunom normalizacijom odnosa između Srbije i Kosova. „Rješavanje problema na sjeveru Kosova, poštujući pri tom teritorijalni integritet Kosova i posebne potrebe lokalnog stanovništva, biće ključan dio ovog procesa.“

U izvještaju se naglašava da je Evropska komisija odobrila Srbiji status kandidata u martu 2012. godine. Uprkos usporavanju zakonodavne aktivnosti zbog izbora, ostvaren je izvjestan napredak u sprovođenju reformi u većini oblasti. Srbija je nastavila punu saradnju sa Tribunalom u Hagu.

²¹² www.dnevnik.com.mk „Kako se pročita predlog Evropske komisije - Briselski sat za ime“

²¹³ Direktorat za EU pri MVP Republike Makedonije „Rezime dokumenta EK o proširenju“

Postignuti su i rezultati u dijalogu sa Prištinom, ali je primjena sporazuma veoma neujednačena. Nova vlast u Srbiji je naglasila privrženost primjeni svih sporazuma koji su postignuti u dijalogu sa Prištinom, kao i namjeru da se uhvati u koštac sa drugim političkim pitanjima. Ispunjavanje ovih obaveza je ključno za prelazak u narednu fazu evropskih integracija Srbije. „Ustav je velikim dijelom usaglašen s evropskim standardima. Međutim, neke odredbe ne odlikavaju u potpunosti preporuke Venecijanske komisije sadržane u njenom stavu iz marta 2007. godine, posebno odredbe koje se odnose na dopuštanje kontrole političkim partijama nad zastupničkim mandatima, kao i odredbe koje se odnose na pretjeranu ulogu parlamenta pri izboru i razrješenju, posebice u pravosuđu.“²¹⁴

„Govoreći o Strategiji proširenja EU podpredsjednica Vlade Srbije za evropske integracije izjavila da u njoj nema ničeg spornog, osim rečenice da Srbija treba da poštuje teritorijalni integritet Kosova, napominjujući da je EK tim dokumentom vjerovatno željela da kaže da nema podjele Kosova.“²¹⁵

CRNA GORA

U izvještaju za Crnu Goru se ističe da otvaranje pregovora sa njom, iskazuje njen kontinuirani napredak u reformama u ključnim oblastima. Ona ispunjava političke kriterijume. Osnažena je uloga parlamenta, pravosuđa, antikorupcijska politika, ljudska prava i zaštita manjina.

Nastavljene su ustavne i reforme javne uprave. Crna Gora igra konstruktivnu ulogu u regionu kao i ispunjavanju međunarodnih obaveza.

Evropska komisija je odlučila 29. juna ove godine da otvori pregovore sa Crnom Gorom, kao i da je primjenjen novi pristup tako što će najprije biti riječi o poglavljima

²¹⁴ <http://www.seio.gov.rs>, „Izvještaj o napretku Srbije za 2012.“ str. 6.

²¹⁵ www.blic.rs „EK želi da pošalje poruku da nema podela“

o pravosuđu, osnovnim ljudskim pravima i bezbjednosti.

Crna Gora treba da uloži dodatne napore tako da reforme u vladavini prava budu nepovratne, prije svega, kada je riječ o organizovanom kriminalu i korupciji, uključujući i slučajeve na visokom političkom nivou.

Dalje, Crna Gora treba da kompletira ustavne promene u cilju osiguranja nezavisnosti pravosuđa. Pitanje odgovornosti pravosuđa i dalje zabrinjava. Izazov je i administrativni kapacitet Crne Gore za primjenu kriterijuma (*acquis comunitaire*), imajući u vidu ograničeni obim njene javne uprave. Po dobivanju izvještaja Evropske komisije, ministar vanjskih poslova i evropskih integracija Crne Gore podvukao je da je "ovo, svakako, najpozitivniji izvještaj Evropske komisije od ukupno 9 koje smo do sada dobili, jer se jasno kaže da je upravo stalni napredak koji Crna Gora postiže u reformama doveo do otvaranja pregovora. Izvještaj je objektivno pokazao da je Crna Gora lider u evropskim integracijama na Zapadnom Balkanu i iskreno vjerujem da će uspjeh Crne Gore biti podsticaj i našim susjedima na njihovom putu prema EU."²¹⁶

REPUBLIKA ALBANIJA

Evropska Komisija je preporučila da je dodjeljivanje statusa kandidata za zemlju, uslovljeno sa provođenjem nekih reformi.

U izvještaju Evropske komisije se apostrofira da zemlja mora ostvariti reforme u području pravosuđa, u javnoj upravi i završiti parlamentarnu reformu. Zemlja ostaje snažno predana u borbi protiv korupcije i organiziranog kriminala. Saradnja između političkih stranaka ostaje ključna u impelmentaciji potrebnih reformi. "Albanija je ostvarila značajan napredak u posljednjih nekoliko godina. Potrebno je mnogo više saradnje između političkih aktera. Uspjeh je postignut u nekoliko ključnih reformi, ali zemlja treba da napravi

i druge napore u području borbe protiv organiziranog kriminala" - naglašava se u izvještaju Evropske komisije za 2012. godinu.

Postignuti sporazum pozicije i opozicije je poslužio za rješavanje problema izborne parlamentarne reforme i stvaranja političke klime za objedinjavanje reformskih napora unutar političkog ambijenta. Kao rezultanta toga znatno su poboljšani politički dijalog i saradnja, čime je napredak u reformama postao vidljiv. Evropska komisija pozitivno procjenjuje napredak u mnogim područjima, tijekom niza reformi kada su u pitanju 12 kriterija.

Zemlja treba na postignutom napretku graditi pravosudni sistem i poduzeti konkretne korake kako bi ubrzala borbu protiv korupcije i preko pravosudnih reformi, osigurala neovisnost, eficijentnost i odgovornost pravosudnog sistema.

Posebnu pažnju je potrebno pokloniti realizaciji obaveza u pogledu ljudskih prava, uključujući i životne uslove romske populacije. Nastavak političkog dijaloga o reformama ostaje potreban zbog pružanja podrške i daljeg jačanje demokratskih institucija u zemlji.

Evropska komisija je preporučila da Vijeće Evrope dodjeli Albaniji status kandidata. Komesar za proširenje Štefan Füle, tokom prezentacije izvještaja o napretku Albanije procjenjuje da je, zemlja postigla značajan napredak u ispunjavanju temeljnih reformi i da je politički dijalog unutar zemlje znatno poboljšan.

U izvještaju Evropska komisija procjenjuje da je „u procesu rada za provedbu 12 ključnih prioriteta postignut značajan napredak uz istovremene promjene zakonodavstva kroz kvalificiranu većinu, imenovanje pravobranitelja, usvajanje izmjena i dopuna izbornog zakona i reviziji poslovnika skupštine. To je stvorilo kontekst međupartijske saradnje, koja je omogućila napredak reformi u drugim područjima u korelaciji sa političkim prioritetima, ali je s druge strane potrebno nastaviti s završetkom ključnih reformi

²¹⁶ <http://www.mip.gov.me>

pravosuđa, javne uprave i pravilnika parlamenta.²¹⁷

REPUBLIKA KOSOVO

U cilju da Kosovo ne zaostaje za zemljama Zapadnog Balkana, a zbog nerješene statusa kad je u pitanju priznavanje nezavisnosti Kosova od strane Srbije, Europska komisija je posebno dizajnirala za Kosovo dokument pod nazivom „Mehanizam za praćenje stabilizacije i pridruživanja“. Kroz ovaj mehanizam Kosovo sudjeluje direktno u ovom procesu integracije i koristeći, pri tome, iste oblike i instrumente, koji su navedeni u okviru procesa stabilizacije i pridruživanja kao što su: različite trgovinske olakšice, finansijska pomoć, regionalna saradnja, izvještaji o napretku etc.,

Evropska komisija, kao i kod drugih zemalja Zapadnog Balkana, redovitim izvještajima obavještava Europski parlament o napretku kosovskih vlasti prema evropskim integracijama. Kroz te izvještaje, Evropska komisija analizira političku situaciju u Kosovu, kako stanje ekonomskih reformi tako i stanje reformi u oblasti zakonodavstva. Izvještajno razdoblje i struktura datih izvještaja ne razlikuje se od onih koji se pišu za sve zemlje Zapadnog Balkana i obuhvata isto razdoblje od dvanaest mjeseci u kojem Evropska komisija navodi postignuća, ali i deficite vlasti u Kosovu.²¹⁸

U djelu o Kosovu, Evropska komisija podsjeća da je usvojen dokument o Studiji izvodljivosti za Sporazum o stabilizaciji i pridruživanju. Ova studija potvrđuje da Sporazum o stabilizaciji i pridruživanju ne može biti usvojen između EU i Kosova u situaciji kada neke od njenih članice i dalje imaju različita viđenja o njegovom statusu. Komisija će predložiti smjernice za pregovore u trenutku kada Kosovo ostvari napredak u ostvarenju mnoštva kratkoročnih prioriteta. Od ključne važnosti je da Kosovo istinski nastavi primjenu svih

sporazuma postignutih između Beograda i Prištine, kao i da se konstruktivno uključi u rješavanje širokog spektra pitanja uz pomoć EU.

Potreban je vidljiv i suštinski napredak u odnosima između Kosova i Srbije, tako da svaka od njih može nastaviti vlastitim putem ka članstvu u Evropskoj uniji, tako što jedna strana drugu neće blokirati na tom putu. Rješavanje problema na sjeveru Kosova, pri tom poštujući posebne potrebe lokalnog stanovništva, ostaje suštinski element ovog procesa.

ZAKLJUČAK

Nakon završetka disolucije bivše Jugoslavije, sve novonastale države su se opredjelile za evropske i evroatlantske integracije. Isto se odnosi i na Republiku Albaniju tokom proteklih dvije decenije. Ovi procesi bi trebali da osiguraju novi politički, ekonomski i bezbednosni okvir u Jugoistočnoj Evropi, kojim bi se obezbjedila trajna stabilnost u regionu.

Danas je jasno da se spoljnopolitički prioriteti većine država nastalih od bivše Jugoslavije poklapaju u nekoliko segmenata, a to su, prije svega, evropske i evroatlantske integracije, poboljšavanje odnosa sa susjedima, izgradnja što boljih odnosa sa Sjedinjenim Američkim Državama i potreba jačanja uloge ovih zemalja u međunarodnim organizacijama. Istovremeno, većina država Zapadnog Balkana potencira i na promociji vlastite privrede i ukupnog identiteta u svijetu.

Navedena spoljnopolitička dokumenta država Zapadnog Balkana bit će suštinski izmjenjena posle pristupanja ovih zemalja Evropskoj uniji. To podrazumijeva neophodnost budućeg usklađivanja spoljne politike ovih država sa Zajedničkom spoljnom i bezbjedonosnom politikom Evropske unije (*Common Foreign and Security Policy – CFSP*). Ova obaveza prihvaćena je i zahvaljujući potpisivanju sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju navedenih zemalja koje do sada još uvijek nisu postale punopravni članovi Evropske

²¹⁷ <http://www.mie.gov.al>

²¹⁸ <http://www.mei-ks.net>

unije. Ipak, može se očekivati i da se do pristupanja Evropskoj uniji blaže modifikuju navedeni dokumenti bez redefinisavanja suštinskih prioriteta, a prije svega onih koji su vezani za jačanje brojnih oblika bilateralne i multilateralne saradnje u regionu Jugoistočne Evrope i uloge navedenih zemalja u međunarodnim organizacijama. U toku pridruživanja država Zapadnog Balkana Evropskoj uniji bitno je da se stvore mogućnosti za bilateralna odnosno multilateralna partnerstva kako bi se navedeni procesi uspješno realizovali.

Zajednički imenitelj zemalja aspirantica koje su analizirane u datom tekstu za Evropsku uniju je nedostatna unutrašnja politička stabilnost, nedovoljna saradnja pozicije i opozicije za ispunjavanje kriterija, uslova i standarda koje zahtjeva EU, nizak ekonomski progres, gušenje sredstava javnog informisanja, nedostatak reformi u pravosuđu i vladavini prava, ljudska prava, borba protiv organiziranog kriminala i korupcije, dobrosusjedska saradnja i rješavanje međudržavnih konflikata, regionalna saradnja i pomirenje i etc.,

Nedostatak političkog konsenzusa unutar zemalja aspirantica za EU, još više udaljava iste od tog procesa, iako je svaka od tih zemalja svjesna da nema drugu konkretnu alternativu. Imajući u vidu da je svaka zemlja aspirantice za Evropsku uniju multietnička i da je politička elita po sastavu višenacionalna, defekte u reformama svaka strana pripisuje političkom rivalu unutar iste zemlje, radi

postizanja nacionalnih interesa. Zemlje aspirantice ranije ili kasnije bit će dio Evropske unije sa ili bez sadašnjih lidera, koji su najveće barijere reformama i putu prema Evropskoj uniji.

LITERATURA

- [1] http://ec.europa.eu/enlargement/countries/strategy-and-progress-report/index_en.htm
- [2] Dei.gov.ba “Izvještaj o napretku Bosne I Hercegovine“
- [3] www.utrinskivesnik.com.mk. “Dobra volja ili blef Grčke” od 04.10.2012 godina
- [4] www.mfa.gov.mk “Ključne poruke u Izvješću Komisije o napretku Republike Makedonije u 2012 godinu“ od 10.10.2012 godine
- [5] Direktorat za EU pri MVP Republike Makedonije „Rezime dokumenta EK o proširenju“
- [6] <http://www.mip.gov.me>
- [7] <http://www.delbih.ec.europa.eu>
- [8] www.delhrv.ec.europa.eu
- [9] <http://www.mei-ks.net>
- [10] www.dnevnik.com.mk „Kako se pročitao predlog Evropske komisije - Briselski sat za ime“
- [11] <http://www.seio.gov.rs> „Izvještaj o napretku Srbije za 2012“ str. 6
- [12] www.blic.rs „EK želi da pošalje poruku da nema podela“
- [13] <http://www.mie.gov.al>
- [14] Dick Leonard “Guide to the European Union” str. 49.

ZVIŽDAČI U BORBI PROTIV KORUPCIJE

WHISTLE-BLOWERS IN FIGHT AGAINST CORRUPTION

Vjekoslav Vuković

Pravni fakultet Univerziteta u Travniku

SAŽETAK

Suština ovog rada je realan komparativan prikaz određenih iskustava zemalja članica GRECO-a (Group of States against corruption - Skupina zemalja u borbi protiv korupcije) Vijeća Europe kod primjene i zaštite „zviždača“ kao alata u borbi protiv korupcije.

Ključne riječi: zviždač, korupcija.

Key words: whistleblower, corruption.

ABSTRACT

The essence of this work is to show some real comparative experiences of member countries of GRECO (Group of States against corruption), the Council of Europe, within implementation and protection of "whistleblowers" as a tool in the fight against corruption.

UVOD

Zakoni i prakse koji potiču ljude na ispitivanje i suprotstavljanje korupciji uočenu na njihovu radnom mjestu ili, pak, u koju sumnjaju mogu biti vrijedni alati u borbi protiv korupcije.

Kao prvo, oni razvijaju kulturu koja pomaže u sprječavanju korupcije i promjenu svijesti o korupciji kao načinu življenja. Naime, većinu ljudi više odvraća sam strah od hvatanja na djelu nego bilo kakve sankcije. Kao drugo, korupcija, kao tajni dogovor između dvoje ili više ljudi, često ostaje neotkrivena sve dok unutar nje „zviždači“- prijavitelji – „insideri“ ne progovore. U pojedinim slučajevima prijavitelji – zviždači su korisnija metoda

nego sama uporaba posebnih istražnih radnji u borbi protiv korupcije.

Zviždač²¹⁹ (prijavitelj) je osoba koja prijavljuje koruptivna djela unutar organizacije u kojoj radi, *u dobroj vjeri (bona fide)*, čak i ako nema adekvatne dokaze, dovoljna je sumnja u počinjenje koruptivnih djela i drugih neetičkih ponašanja koja upućuju na korupciju, odnosno osobe koje informiraju javnost ili nadležna tijela o korupcijskim ponašanjima kojima su nazočili ili su na drugi način saznali za njih²²⁰.

U današnje suvremeno doba svjedoci smo da svi kraci organiziranog kriminaliteta dosežu u najviše državne vrhove i da je korupcija upravo ta koja čini jasnu sponu između „podzemlja i nadzemlja“. Za razliku od terorizma ili drugih vidova teških kaznenih dijela, koji na svaki način nastoji biti vidljiv i jasan kako bi ostavio što zastrašujuću poruku te u vrijeme suvremene globalizacije i suvremene informatizacije taj prezentirani strah u djeliću sekunde prenio na sve kontinente, organizirani kriminalitet uvijek nastoji ostati u onom sivom dijelu ne ističući se previše ili gotovo nikako. Jedini način njegova izlaska iz sivoga na svjetlo dana jest stubama korupcije kojima ovaj vid kriminala dolazi do izražaja i u najvećim političkim krugovima, a posredstvom kojih se odražava na gospodarstvo, sigurnost, energetiku, privatizaciju i sl., gdje zapravo najviše i podriva javni red i ustavni poredak

²¹⁹ Naziv potiče od engleskih uličnih policajaca koji su zviždanjem u pištaljku skretali pozornost javnosti i drugih policijskih službenika na počinjenje prekršaja (Hersh, 2002.).

²²⁰ Datzler, Darko, mr.sci., Zaštita prijavitelja korupcije u BiH, stručni članak, Transparency International, 2011. godina

jedne zemlje. Ovdje je upravo vidljiva uključenost i povezanost većeg broja osoba na planski, trajni i tajni način djelovanja te namjerno, sustavno i dugotrajno izvođenje kriminalne djelatnosti koja tako prerasta u *kriminalni biznis*.

“Prikrivenost je trajna značajka organiziranog kriminaliteta jer je ta vrsta kriminaliteta duboko uronjena u 'tamnu zonu', koja obuhvaća veliku 'tamnu brojku' počinjenih, a neprijavljenih kaznenih dijela.”²²¹

ZAŠTITA PRIJAVITELJA KORUPCIJE - ZVIŽDAČA²²²

Ipak, unatoč raširenom postojanju zahtjeva za prijavljivanjem korupcije od strane službenika, GRECO²²³ je u rijetkim slučajevima utvrdio da su ti zahtjevi pomogli pri mijenjanju kulta šutnje koji korupcija stvara. Čini se da su glavni razlozi ovome strah od posljedica na poslu i sumnje hoće li se ili ne pokrenuti interni postupci kako bi se riješio problem ili će pak sam prijavitelj postati žrtvom mobinga i progona nadređenih. Upravo zbog toga *Građanskopravna konvencija Vijeća Europe o korupciji* (ETS 174)²²⁴ zahtijeva da strane potpisnice osiguraju odgovarajuću zaštitu protiv bilo kakve neopravdane sankcije spram zaposlenika, bilo u javnom

ili privatnom sektoru, koji u dobroj namjeri prijavljuju svoju sumnju u koruptivna ponašanja odgovornim i nadležnim tijelima bilo iz te organizacije ili izvan iste (Članak 9). *Konvencija Ujedinjenih naroda protiv korupcije*²²⁵ također sadržava odredbe koje potiču države na zaštitu odgovornih zviždača (Članak 33).

Također, statutarno pravilo GRECO-a, u svojim temeljnim načelima (Guiding Principles No 10), navodi potrebu prijavljivanja prekršaja i zaštite zviždača, odnosno obvezu zemalja potpisnica osigurati pravila koja se odnose na prava i obveze javnih službenika te uzimaju u obzir zahtjeve borbe protiv korupcije i osigurati primjerene i učinkovite disciplinske mjere. Cilj ovih mjera je promicanje ponašanja koja se očekuju od javnih službenika, kao što je kodeks ponašanja. U izvješću uz Kaznenopravnu konvenciju o korupciji Vijeća Europe²²⁶ te Zakonodavnim smjernicama uz Konvenciju protiv korupcije Ujedinjenih naroda, učinkovitom zaštitom prijavitelja korupcije - zviždača smatra se, gdje je to oportuno, i prikriivanje imena prijavitelja tijekom sudskog postupka, iznimno i izmjena identiteta, posla, prebivališta i sl., odnosno fizička zaštita, posebne odredbe za davanje iskaza na sudu itd.

Važno sredstvo prekidanja kruga korupcije je uvođenje učinkovitog sustava za prijavljivanje sumnje na korupciju i druge zloporabe. GRECO je preporučio u određenim slučajevima primjenu prikladnih pravila koja obvezuju službenike raditi takve prijave, posebice u prisutnosti djela korupcije ili drugih kaznenih djela naslonjenih na korupciju. GRECO je u nekim slučajevima primijetio da postojeća pravila omogućavaju službenicima prijavljivanje nadležnim tijelima i štite ih od moguće osvete ili klevete, ali to ipak nije

²²¹ Sačić, Željko, *Organizirani kriminal, Metode suzbijanja*, Informator, Zagreb, 2001., str. 29.

²²² Prvi put objavljeno u GRECO-vom Sedmom izvješću o općim aktivnostima (2006.) (Greco (2007.) 1E Final)

[http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/greco/documents/2007/Greco\(2007\)1_act.rep06_EN.pdf](http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/greco/documents/2007/Greco(2007)1_act.rep06_EN.pdf)

²²³ GRECO - Group of States against Corruption, utemeljen 1999., godine, kao tijelo Vijeća Europe, nadležno za monitoring provedbe antikorupcijskih standarda zemalja članica, http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/greco/general/3.%20What%20is%20GRECO_en.asp, 2. 6. 2012. godine

²²⁴ http://www.ohr.int/ohr-dept/afd/int-ref-ef/coe-civ-lcc/default.asp?content_id=5258, 2. 6. 2012. godine. „Sve strane će u svom domaćem pravu predvidjeti odgovarajuću zaštitu protiv bilo kakve neopravdane sankcije za zaposlene koji imaju osnovu za sumnju na korupciju i koji su prijavili u dobroj vjeri svoju sumnju odgovornim osobama ili vlastima.“

²²⁵ Službeni glasnik BiH, Međunarodni ugovori, broj: 5/2006., str. 321.

²²⁶ Council of Europe, 2003 [b]; United Nations Office on Drugs and Crime. Division for Treaty Affairs, 2006.

dalo dovoljno rezultata. Prema tome, moguće je da postoje problemi u svezi poznavanja obveze i načina prijavljivanja kod primjene ovih pravila, prikupljanja potrebnih dokaza i učinkovitosti postojećih postupaka. U takvim slučajevima GRECO je preporučio npr. reviziju učinkovitosti postupaka. Nadalje, GRECO je opazio da bi se stvaranje određenih postupaka kod prijavljivanja, npr. postavljanjem „osoba od povjerenja“, moglo pokazati učinkovitim. GRECO je preporučio uspostavljanje sustava koji bi osiguravali da su „zviždači“ (tj. oni koji dobronamjerno prijave sumnje na korupciju) zaštićeni od svih nezakonitih predrasuda. Dodatna zaštita zviždača je s namjerom zaštititi dotične službenike od bilo koje vrste „prikrivene“ diskriminacije i štete kao rezultat navođenja korupcije ili drugih prekršaja u javnoj upravi. U skladu s tim neke države imaju određene odredbe kojima se zabranjuje svako klevetanje protiv javnih službenika ili inspektora koji su dali nepovoljno mišljenje o službeniku ili su prijavili takvo djelovanje nadležnim tijelima za odgovarajući disciplinski, prekršajni ili kazneni progon.

Zbog navedenih razloga, kao i do sada medijski eksploatiranih skandala u poslovnom svijetu kao što su: Enron, WorldCom i Parmalat, „zviždanje“ - prijavljivanje korupcije od strane *insidera* - vrlo je istaknuto dalo adekvatne rezultate, a što je potaklo nekoliko država članica GRECO-a pristupiti izradi novih zakona u kojima uključuju „zviždače“. U 2006. godini Radna skupina za zaštitu podataka Europske unije izrazila je mišljenje o usklađivanju zakona o prijaviteljima korupcije sa zahtjevima zaštite podataka EU-a, naročito u kontekstu Akta US Sarbanes-Oxley, koji zahtijeva od svih poduzeća koja se nalaze na popisu burze dionica SAD-a uspostavljanje procedura i pravila, koji bi zaposlenicima omogućili prijavljivanje sumnji oko računovodstva.

Na tome se temeljio Drugi evaluacijski krug GRECO-a. Upravo ovdje pravimo osvrt na izvješća o II evaluaciji pojedinih zemalja članica o zaštiti „zviždača“ kao

alata za borbu protiv korupcije u javnoj upravi i na probleme država članica koje nastoje razviti kulturu prijavljivanja koruptivnih i neetičkih djela, odnosno razvoju i zaštiti „zviždača“.

DRUGI EVALUACIJSKI KRUG - PREPORUKE GRECO-a

Preporuke za uvođenje ili povećanje zaštite „zviždača“ su inkorporirane u izvješća s preporukama za više od polovice država čija su izvješća Drugog kruga evaluacije objavljena do kraja 2006. godine (npr. Albanija, Armenija, Azerbajdžan, Belgija, Bugarska, Hrvatska, Češka Republika, Danska, Estonija, Grčka, Island, Irska, Latvija, Moldavija, Portugal, Srbija, Turska).

GRECO se nije izjasnio o prirodi i načinu zaštite koju bi zviždači trebali imati. Međutim u preporukama su naglašene određene točke u obliku generalnih smjernica kao što slijedi:

- Službenicima nije dovoljno dati samo osiguranje od discipliniranja ili otpuštanja zbog takvih prijava (Hrvatska).²²⁷
- Zviždači mogu biti nesigurni o tome kako postupiti te se može javiti potreba za pouzdanim savjetnicima koji će ih usmjeravati i pomagati im ili konkretnim smjernicama (Belgija).²²⁸
- Zakon će se morati pozabaviti sa svakom mogućom kontradikcijom između obveze zviždanja - prijavljivanja korupcije u bilo kojem obliku i otkrivanja činjenica koje

²²⁷ Izvješće o II evaluaciji Republike Hrvatske usvojeno 2005. godine, [http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/greco/evaluations/round2/GrecoEval2\(2005\)4_Croatia_EN.pdf](http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/greco/evaluations/round2/GrecoEval2(2005)4_Croatia_EN.pdf), str. 14.

²²⁸ Izvješće o II evaluaciji Belgije usvojeno 2004. godine, [http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/greco/evaluations/round2/GrecoEval2\(2004\)1_Belgium_EN.pdf](http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/greco/evaluations/round2/GrecoEval2(2004)1_Belgium_EN.pdf), str. 13.

službenik mora držati u tajnosti - službena tajna (Luksemburg).²²⁹

- Utvrđuje se postojanje obveze o prijavljivanju neetičkog i koruptivnog ponašanja, a kojeg državni službenik mora biti svjestan, odnosno donošenjem zakona o zviždačima mora ga se objaviti kako bi bio dostupan svakom državnom službeniku (Ujedinjeno Kraljevstvo).²³⁰

GRECO je dao preporuku Bosni i Hercegovini donijeti jasne smjernice po kojima državni službenik (zviždač) koji prijavi korupciju u dobroj vjeri neće biti sankcioniran, odnosno bit će primjereno zaštićen.²³¹

Još uvijek se čekaju izvješća o poduzetim mjerama utemeljenim na većini preporuka Drugog evaluacijskog kruga. Zanimljiva nova pojedinost proizlazi iz GRECO-vih izvješća o provođenju, objavljenih krajem 2006. godine:

- Odredba kojom se potvrđuje da službeniku koji prijavljuje korupciju u dobroj namjeri nadležnim tijelima neće biti otkriven identitet nije dovoljna u potpunosti zaštititi zviždače od odmazde (Estonija).²³²

Navedeno ističe zbunjenost oko povjerljivog i anonimnog prijavljivanja koja može podići očekivanja da identitet zviždača neće biti otkriven, dok zapravo drugi mogu doći do zaključka o identitetu te osobe (nadležna tijela koja zaprimaju prijave), a potom nema dalje jasno definiranih koraka u njegovoj/njezinoj zaštiti, odnosno kako ta tijela dalje štite identitet te osobe.

Izvješća o provedbi nadalje bilježe da je Latvija izradila zakon „o sprječavanju sukoba interesa“²³³, koji također sadrži odredbe po kojima stoji obveza prijavljivanja sumnje u korupciju, kao i zaštite onih koji prijavljuju. Ujedinjeno Kraljevstvo se obvezalo podizati svijest o novom Kodeksu javne službe i o njegovu zakonu o zviždanju kojim se državnom službeniku neetičkim ima smatrati svaka sumnja u koruptivno ponašanje. Estonija, Latvija i Ujedinjeno Kraljevstvo su samo djelomično proveli upućene preporuke, tako da se od njih očekuju daljnje mjere, iako su otišli ka zakonodavnom rješavanju problema.

Neke države su zauzele stav da poseban zakon nije potreban: opći zakon o zapošljavanju obično zabranjuje nepravedni ili nezakoniti otkaz te se mogu ostvarivati žalbe temeljene na nepravednom ili nezakonitom tretiranju. Drugi aspekt zaštite u praksi jest primjer imenovanja pouzdanih savjetnika (Belgija), a koji ne zahtijevaju zakonodavne promjene.

U Litvi parlament je razmatrao i odbacio prijedlog zakona o zviždačima iz 2004. godine. Vlasti su smatrale da nema potrebe za odvojenim zakonom budući da bi ponavljao uredbu drugih zakona.²³⁴ U Irskoj je vlada odbila prijedlog općeg zakona o

²²⁹ Izvješće o II evaluaciji Luksemburga usvojeno 2004. godine,

[http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/greco/evaluations/round2/GrecoEval2\(2003\)5_Luxembourg_EN.pdf](http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/greco/evaluations/round2/GrecoEval2(2003)5_Luxembourg_EN.pdf)

str.12., 13.

²³⁰ Izvješće o II evaluaciji UK-a usvojeno 2004. godine,

[http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/greco/evaluations/round2/GrecoEval2\(2004\)2_UnitedKingdom_EN.pdf](http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/greco/evaluations/round2/GrecoEval2(2004)2_UnitedKingdom_EN.pdf), str.15., Civil Service Code, Section 11.

²³¹ Izvješće o II evaluaciji BiH usvojeno 2006. godine,

[http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/greco/evaluations/round2/GrecoEval2\(2005\)8_BiH_EN.pdf](http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/greco/evaluations/round2/GrecoEval2(2005)8_BiH_EN.pdf), str. 20.

²³² Izvješće o provedbi preporuka II evaluacije za Estoniju, usvojeno 2006. godine,

[http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/greco/evaluations/round2/GrecoRC2\(2006\)3_Estonia_EN.pdf](http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/greco/evaluations/round2/GrecoRC2(2006)3_Estonia_EN.pdf), str. 10.

²³³ Izvješće o provedbi preporuka II evaluacije za Latviju, usvojeno 2006. godine,

[http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/greco/evaluations/round2/GrecoRC2\(2006\)4_Latvia_EN.pdf](http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/greco/evaluations/round2/GrecoRC2(2006)4_Latvia_EN.pdf), str. 6.

²³⁴ Izvješće o II evaluaciji za Litvu, usvojeno 2006. godine,

[http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/greco/evaluations/round2/GrecoEval2\(2004\)12_Lithuania_EN.pdf](http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/greco/evaluations/round2/GrecoEval2(2004)12_Lithuania_EN.pdf), str. 13.

zaštiti zviždača iz 2006. godine, odnosno generalnog pristupa ovom problemu, u korist „parcijalnog pristupa“, odnosno da one institucije koje već imaju naznačenu obvezu prijavljivanja korupcije, uključe i odredbe o zaštiti onih koji ju prijavljuju.²³⁵ Nisu pojašnjeni razlozi ovakve odluke navodeći razloge povjerljivosti, ali su se referirali na članak 30 (1) Direktive 2000/12/EC-a od 22. ožujka 2000. godine, koja nameće profesionalnu tajnost obveza onih koji rade u npr. financijsko-kreditnim institucijama.

S druge strane, Norveška, Rumunjska, Ujedinjeno Kraljevstvo i SAD su uveli posebne zakone koji u određenom obliku pružaju zaštitu „zviždačima“.

JAVNO/PRIVATNI SEKTOR

Preporuke Drugog kruga GRECO-a se bave samo javnim sektorom. Međutim, Građanskopravna konvencija zahtijeva osiguravanje zaštite svim zaposlenicima, bilo u javnom ili privatnom sektoru, jer korupcija se može javiti tamo gdje ovi sektori međusobno surađuju, a što nije tako rijedak slučaj (javne nabave i sl.).

Jedna opcija je poduzeti mjere za dva sektora odvojeno. Rumunjski zakon 571/2004 koji se primjenjuje samo na javni sektor je vrlo široko definiran²³⁶, tako da se može tumačiti kako pokriva oba sektora i zaštitu zaposlenih, dok „Federalni zakon o zaštiti zviždača“²³⁷ SAD-a iz 1989. godine se primjenjuje samo na javni sektor, dok je

zaštita zviždača u privatnom sektoru regulirana odvojenim zakonima u SAD-u. Također komparativnom analizom uočena su različita rješenja i kod prijavljivanja koruptivnih pojava. „Zakon o objavljivanju javnih interesa“ Ujedinjenog Kraljevstva²³⁸ iz 1998. godine daje detaljne upute o tome kako izgleda odgovorno „zviždanje“, odnosno prijavljivanje koruptivnih dijela, a temelji se na tzv. „nagazi“ pristupu koji ima tendenciju poticanja prijavljivanja unutar institucije ili tijela, kada je to moguće, te neovisnim tijelima koja po zakonu imaju obvezu nadzora nad drugim tijelima određenog područja rada, npr. Ured za ozbiljne prijevare. Prema principu „nagazi“: za prijave unutar organizacije zakon zahtijeva samo opravdanu sumnju ili osnovu sumnje. Prijave neovisnom tijelu izvan organizacije su malo veće iskušenje: zviždač mora opravdano vjerovati da je informacija točna i biti spreman to dokazati, odnosno moći dokazati osnovanu sumnju za djelo koje prijavljuje.

U 2006. godini Norveška je donijela izmjene u svom „Zakonu o radnom okruženju“²³⁹ o zviždanju (*varsling* na norveškom, što znači striktno obavijest). Ovo daje svim zaposlenicima pravo prijavljivanja sumnji o nedoličnom postupanju u njihovoj organizaciji. Ključno je pitanje - je li postupak koji slijedi zviždač „opravdan“? Pretpostavlja se da je prijavljivanje unutar organizacije ili prijavljivanje drugim nadležnim tijelima izvan nje opravdano. U opravdavanju prijavljivanja nadležnim tijelima izvan postojeće institucije očekuje se da su zaposlenikova dobra namjera i pitanje informacije od javnog interesa zapravo pravno utemeljeni elementi. Zakon tvrdi da je teret dokazivanja neopravdanosti određenog postupka na poslodavcu,

²³⁵ Izvješće o provedbi preporuka II evaluacije za Irsku, usvojeno 2007. godine, [http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/greco/evaluations/round2/GrecoRC2\(2007\)11_Ireland_EN.pdf](http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/greco/evaluations/round2/GrecoRC2(2007)11_Ireland_EN.pdf), str. 4.

²³⁶ Izvješće o provedbi preporuka za II evaluaciju Rumunjske, [http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/greco/evaluations/round2/GrecoEval2\(2005\)1_Romania_EN.pdf](http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/greco/evaluations/round2/GrecoEval2(2005)1_Romania_EN.pdf), str. 12.

²³⁷ Izvješće o II evaluaciji za SAD, usvojeno 2008. godine, [http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/greco/evaluations/round2/GrecoEval2\(2005\)10_USA_EN.pdf](http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/greco/evaluations/round2/GrecoEval2(2005)10_USA_EN.pdf), str. 28.

²³⁸ The Public Interest Disclosure Act 1998, SN/BT/248, str. 4.

²³⁹ Izvješće o II evaluaciji Norveške, usvojeno 2006. godine, [http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/greco/evaluations/round2/GrecoRC2\(2006\)11_Norway_EN.pdf](http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/greco/evaluations/round2/GrecoRC2(2006)11_Norway_EN.pdf), str. 4., 5.

odnosno rukovoditelju, ovisno radi li se o privatnom ili javnom sektoru. Dakle, dužan se očitovati o navodima prijave, ma kakve one bile.

Rumunjski zakon ima „princip odgovornosti“ prema kojem zviždač mora „potkrijepiti tu pritužbu podatkom ili dokazom koji se odnosi na počinjeno djelo.“²⁴⁰

ZAŠTITA IDENTITETA „ZVIŽDAČA“

Postoji razlika između povjerljivosti (gdje je identitet zviždača poznat nadležnim tijelima kojima on prijavljuje) i anonimnost (gdje je njegov identitet u potpunosti nepoznat). Anonimnost je široko percipirana kao nepoželjna budući da je teže istražiti anonimne pritužbe, a ponekad može biti – ili se činiti kao sredstvo za prikrivanje „zle namjere“. U slučajevima korupcije, ideal otvorenog anonimnog prijavljivanja može biti nepraktičan, a poželjna je alternativa povjerljivo prijavljivanje – to jest, u slučaju kada primatelj prijave poznaje identitet osobe koja prijavljuje, ali se obvezuje na neotkrivanje identiteta kada koristi informaciju. GRECO ističe mišljenje Radne skupine za zaštitu podataka Europske unije da osobama koje vrše prijavu treba osigurati tajnost identiteta, a da se anonimne prijave trebaju prihvatiti samo u izvanrednim okolnostima.

Rumunjski zakon daje službenicima pravo zadržati svoj identitet kada prijavljuju nadređenog. Također je poželjno poštivati povjerljivost „zviždača“ u drugim slučajevima, ako oni to zahtijevaju. No, oni bi trebali shvatiti da nepoznati identitet „zviždač“, a ima tendenciju usmjeravanja pozornosti na njega i nagađanja o njegovu identitetu – i kao što je navedeno, može se dogoditi da se njegov identitet može zaključiti iz okolnosti prijavljivanja. Također se može zahtijevati njegovu

otkrivanje u svim eventualnim pravnim procesima pred nadležnim tijelima.

U DOBROJ NAMJERI (*bona fide*)

Kod uvođenja postulata *bona fide*, kao i s bilo kojim drugim zakonom, postoji rizik njegove zlorabe i pogrešne primjene. Uvođenje zahtjeva nužnosti „dobre namjere“ korisno je kako bi se signaliziralo na zlorabu zakona o zviždačima. Ovo posebice može pojasniti činjenicu da zakon nije sredstvo uz pomoć kojeg počinitelj može tražiti imunitet za počinjeno djelo ili zlu namjeru. Dakle na ovaj način se osigurava obveza službenika na prijavljivanje, ali ujedno mu se nameće obveza biti prijavitelj u „dobra namjere“, jer u protivnom neće biti zaštićen od protu prijave, jer nerijetko se ove situacije koriste kako bi prijavitelj iskoristio – zlorabio postulat *bona fide* kako bi za sebe ishodio povlašteni tretman nadležnih tijela za vlastito protupravno ponašanje u kome je sudjelovao.

Međunarodni instrumenti i većina međunarodnih odredbi zahtijevaju da su prijave izvršene u dobroj namjeri (*bona fide*), ali ne definiraju što to znači, nego ostavljaju analizi najboljih praksi.

Tako se analizira postojanje argumenata o dobroj namjeri (*bona fide*) – znači li to „iskreno“ ili to da su motivi zviždača u potpunosti vrijednosno orijentirani i samo njemu poznati? Važno je prepoznati da iskušenje dobre namjere ne zahtijeva točnost informacija. Iako, naravno nitko ne želi primati prijave za koje se zna da su neistinite, važno je da zakon ne zahtijeva od zviždača istraživanje i dokazivanje čina korupcije. Isto tako, ako je istinita prijava napravljena zlonamjerno – jer npr. zaposlenik nešto zamjera rukovoditelju – prijava svejedno može biti u javnom interesu. U Norveškoj bilo kakvi „zlonamjerni“ motivi zviždača neće spriječiti zakonski opravdanu prijavu, sve dok je informacija u interesu javnosti.

U Njemačkoj je odluka Saveznog suda za radne odnose iz 2003. godine postavila

²⁴⁰ Izvješće o II evaluaciji Rumunjske, [http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/greco/evaluations/round2/GrecoEval2\(2005\)1_Romania_EN.pdf](http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/greco/evaluations/round2/GrecoEval2(2005)1_Romania_EN.pdf), str. 12.

uvjete pod kojima zaposlenik može predati dokaze kaznenih djela počinjenih od strane svog nadređenog. To je poništilo odluku nižeg suda, koji uopće nije razmatrao motive zviždača. Ovakva odluka stvorila je praksu prava na prijavljivanje samo ukoliko zaposlenikov motiv nije povrijediti poslodavca svjesno i namjerno takvom prijavom i nanijeti mu bilo kakvu zlonamjernu štetu. Njemačka planira pojasniti svoj građanski kodeks u skladu s odlukama Saveznog suda za radne odnose. Dakle, očitim se činila zloporaba prijave u ovakvoj namjeri, a sve s ciljem nanošenja štete poslodavcu, što se ovdje čini kao „zla namjera“, a što je njemačke sudove navelo na gotovo obvezujuće preispitivanje motiva prijavitelja – „zviždača“.

U Ujedinjenom Kraljevstvu termin ima slično značenje onome u Njemačkoj, iako kao u Rumunjskoj, pretpostavlja se da će se zviždač ponašati „u dobroj namjeri“ i da se prijavljeni mora o prijavi očitovati, otvoreno i s uvjerljivim dokazom. Dakle, teret dokazivanja o sumnji u korupciju prenesen je na prijavljenu osobu.

Također pojedine prakse pokazuju, kao npr. Norveške, ako zviždačima prijeti odmazda, mogu tražiti naknadu od sudova, bez obzira na krivnju poslodavca ili nadređenog prijavljenog, odnosno ukoliko su iskazali sumnju, a koju nisu dokazali, čime su postali žrtve naknadne odmazde prijavljenoga. Ovo je slično sustavu u Ujedinjenom Kraljevstvu, koji djeluje preko sudova za radne odnose. Poslodavac mora platiti svaku naknadu koju mu nadležni sud odredi, a koja u objema državama može biti neograničena.

OBJAVLJIVANJE POVJERLJIVIH INFORMACIJA

Zviždači također trebaju i dodatna jamstva da ih se ne može sankcionirati za otkrivanje povjerljivih informacija, ukoliko je to u javnom interesu, a otkriva korupciju. U nekoliko država članica zakon jasno ističe da se službenike, koji prijavljuju korupciju,

ne može prijaviti niti sankcionirati za kršenje bilo kakvih odredaba o povjerljivosti u vršenju dužnosti, odnosno odavanja službene i profesionalne tajne, ukoliko je to od većeg interesa (npr. Francuska, Španjolska). Zakon Ujedinjenog Kraljevstva tvrdi da je svako čuvanje službene ili poslovne tajne nevažće, odnosno derogirano, ukoliko sprječava zaposlenika u podnošenju prijave, odnosno ukoliko je smetnja prijavljivanju korupcije. Međutim, ovo se ne odnosi na prijavljivanje u dobroj namjeri ukoliko ugrožava nacionalnu sigurnost države²⁴¹, u kojem slučaju prijavitelj može biti podvrgnut odgovarajućoj sankciji.

Federalnim zakonom o zaštiti zviždača iz SAD-a, 1989.²⁴² godine postavljeni su jaki mehanizmi koji omogućuju zviždaču koji je pod pritiskom, mobingom ili bilo kojem drugom neprimjerenom ponašanju od strane poslodavca ili nadređenoga zbog prijavljivanja koruptivnih ponašanja, podnijeti žalbu neovisnom, istražnom i tužiteljskom tijelu (Ured posebnog odvjetnika), koji će istražiti navode prijave, te ako ga dokažu, mogu tražiti poduzimanje zakonom predviđenih mjera od strane Agencije za zapošljavanje.

U drugim državama na samim je zviždačima podnošenje adekvatne prijave sudu ili nadležnom tužiteljstvu, odnosno na njima je teret dokazivanja. U Norveškoj je to Građanski sud; u Ujedinjenom Kraljevstvu Sud za radne odnose.

SITUACIJA U BOSNI I HERCEGOVINI

Istraživanja Transparency Internationala ukazuju na visoke stope koruptivnog

²⁴¹ Official Secret Act 1989, Official Home of Uk legislation,

<http://www.legislation.gov.uk/ukpga/1989/6/section/5>

²⁴² Whistleblower Protection Act of 1989, Bill Text, 101st Congress (1989-1990), S.20.ENR, <https://www.internationalwhistleblowers.com/component/content/category/403.html>, <http://thomas.loc.gov/cgi-bin/query/F?c101:1:./temp/~c101BhvdHP:e45972>

ponašanja u Bosni i Hercegovini. Tako se, primjerice, na temelju nalaza iz Globalnog barometra korupcije može zaključiti da je postotak onih koji su izjavili da su dali mito nekom službeniku dosta visok (tijekom posljednjih nekoliko godina u prosjeku od 5 do 10 %), na temelju čega se može zaključiti da su apsolutne brojke počinitelja/žrtava korupcije u populaciji jako visoke. Dobiveni iznos tamne brojke kaznenih djela podmićivanja, usporedi li se sa službenim podatcima za ova kaznena djela, ukazuje da se u radu policijskih i pravosudnih tijela registrira samo mali dio stvarno realiziranih ponašanja s obilježjima podmićivanja.²⁴³

U Zakonu o državnoj službi u institucijama Bosne i Hercegovine, Zakonu o administrativnoj službi u upravi Republike Srpske, Zakonu o državnoj službi u FBiH i Zakonu o državnoj službi u tijelima uprave Brčko Distrikta također ne postoji izričita klauzula kojom se *bona fide* prijavitelj korupcije štiti od odmazde na način da je takva prijava neopravdan razlog za bilo koju disciplinsku mjeru. Nikakva posebna zaštita u smislu nemogućnosti davanja otkaza, disciplinske odgovornosti, uskraćivanja ikakvih prava, zlostavljanja i sl. zbog prijava na korupciju nije predviđena ovim zakonskim aktima.

Zakon o radu u institucijama Bosne i Hercegovine, Zakon o radu Brčko Distrikta Bosne i Hercegovine te Zakon o radu u Federaciji Bosne i Hercegovine i Republici Srpskoj ne navodi nikakvu posebnu zaštitu onih koji u dobroj vjeri prijavljuju koruptivno ili na drugi način štetno ponašanje svojih kolega.

Također u svim navedenim zakonima se izričito i ne navodi da je ovakvo postupanje prijavitelja i dovoljnim razlogom za davanje otkaza, smanjenje plaće, premještaje i sl.

Jedino je Vlada Republike Srpske na sjednici održanoj 3. 9. 2009. godine usvojila Kodeks o dopuni Kodeksa ponašanja državnih službenika Republike

Srpske i istim utvrdila pravila za državne službenike o prijavljivanju slučajeva gdje se sumnja na korupciju u republičkim tijelima uprave, kao i način zaštite za one državne službenike koji prijavljuju sumnju na korupciju. No ne zaboravimo da je novim Zakonom o Agenciji za prevenciju korupcije i koordinaciju borbe protiv korupcije²⁴⁴, člankom 7. predviđena zaštita prijavljivanja korupcije kao temeljno antikorupcijsko načelo, kako slijedi: „*Nitko ne smije biti kažnjen ili na bilo koji način trpjeti bilo koje posljedice zbog prijavljivanja, u dobroj vjeri, onoga što smatra koruptivnim djelom ili nepravilnostima u propisanim postupcima. Ako osoba koja prijavi eventualno koruptivno ponašanje ili nepropisno postupanje u obavljanju javne službe trpi posljedice, ima pravo na odštetu utvrđenu posebnim postupkom kod nadležnog tijela, o čemu će Agencija donijeti poseban propis.*“

ZAKLJUČAK

Jasnim se čini da od 25 zemalja članica EU samo ih je šest uradilo „nešto“ po pitanju zaštite „zviždača“ (Mađarska, Nizozemska, Norveška, Rumunjska, Švicarska i Velika Britanija)²⁴⁵. Također u tri navedene zemlje Nizozemska, Rumunjska i Švicarska zakonodavac nije adekvatno riješio predstavljeni problem jer je zaštitu zviždača ograničio samo na javni sektor dok je

²⁴⁴ Zakon o Agenciji za prevenciju korupcije i koordinaciju borbe protiv korupcije,

<http://www.integrity-experts.net/doc/Law%20on%20Agency%20for%20Prevention%20of%20Corruption%20and%20Coordination%20in%20Fight%20Against%20Corruption%20-%20Bosnia%20and%20Herzegovina.pdf>

²⁴⁵ Vidjeti Transparency International Report, Alternative to Silence :Whistleblower protection in 10 European Countries, www.transparency.org/whatwedo/pub/alternative_to_silence_whistleblower_protection_in_10_european_countries; and FAIR (Federal Accountability Initiative for Reform, G20 Anticorruption Plan Action Point 7:Protection of whistleblowers Best Practice; <http://www.oecd.org/dataoecd/42/43/48972967.pdf>

²⁴³ Datzer, Darko, op.cit.

primjena ovih mjera u oprivatnom sektoru u cjelosti izostala.

Iako GRECO nema konačno propisano rješenje za navedene probleme, ova komparacija iskustava će zasigurno dati neke naputke svima koji uzimaju u obzir moguća sredstva jačanja zaštite „zviždača“. Zanimljiva pravila i prakse u ovom pogledu mogu se naći u više država članica GRECO-a. No, pogledamo li iskustva Bosne i Hercegovine, koja je već u II evaluaciji dobila preporuku iznaći adekvatan način zaštite prijavitelja korupcije, to još nije učinila na zadovoljavajući način, iako Zakon i strateški dokumenti, kao i akcijski planovi za borbu protiv korupcije daju tu obvezu, koji u provedbenom smislu postaje jednim od jačih mehanizama u borbi protiv korupcije, te potiče razvoj svijesti zaposlenih o neetičnom i koruptivnom ponašanju koje zapravo predstavlja „koroziiju“ suvremenog društva.

LITERATURA

- [1] GRECO-Group of States against Corruption,
http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/greco/general/3.%20What%20is%20GRECO_en.asp,
- [2] http://www.ohr.int/ohr-dept/afd/int-ref-ef/coe-civ-lcc/default.asp?content_id=5258
- [3] Službeni glasnik BiH, Međunarodni ugovori, broj: 5/2006.
- [4] Izvješće o II evaluaciji Republike Hrvatske usvojeno u 2005. godini,
[http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/greco/evaluations/round2/GrecoEval2\(2005\)4_Croatia_EN.pdf](http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/greco/evaluations/round2/GrecoEval2(2005)4_Croatia_EN.pdf)
- [5] Izvješće o II evaluaciji Belgije usvojeno 2004. godine,
[http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/greco/evaluations/round2/GrecoEval2\(2004\)1_Belgium_EN.pdf](http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/greco/evaluations/round2/GrecoEval2(2004)1_Belgium_EN.pdf),
- [6] Izvješće o II evaluaciji Luksemburga usvojeno 2004.,
[http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/greco/evaluations/round2/GrecoEval2\(2003\)5_Luxembourg_EN.pdf](http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/greco/evaluations/round2/GrecoEval2(2003)5_Luxembourg_EN.pdf)
- [7] Izvješće o II evaluaciji UK usvojeno 2004. godine,
[http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/greco/evaluations/round2/GrecoEval2\(2004\)2_UnitedKingdom_EN.pdf](http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/greco/evaluations/round2/GrecoEval2(2004)2_UnitedKingdom_EN.pdf), Civil Service Code, Section 11.
- [8] Izvješće o II evaluaciji BiH usvojeno 2006. godine,
[http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/greco/evaluations/round2/GrecoEval2\(2005\)8_BiH_EN.pdf](http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/greco/evaluations/round2/GrecoEval2(2005)8_BiH_EN.pdf)
- [9] Izvješće o provedbi preporuka II evaluacije za Estoniju, usvojeno 2006. godine,
[http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/greco/evaluations/round2/GrecoRC2\(2006\)3_Estonia_EN.pdf](http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/greco/evaluations/round2/GrecoRC2(2006)3_Estonia_EN.pdf)
- [10] Izvješće o provedbi preporuka II evaluacije za Latviju, usvojeno 2006. godine,
[http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/greco/evaluations/round2/GrecoRC2\(2006\)4_Latvia_EN.pdf](http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/greco/evaluations/round2/GrecoRC2(2006)4_Latvia_EN.pdf)
- [11] Izvješće o II evaluaciji za Litvu, usvojeno 2006. godine,
[http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/greco/evaluations/round2/GrecoEval2\(2004\)12_Lithuania_EN.pdf](http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/greco/evaluations/round2/GrecoEval2(2004)12_Lithuania_EN.pdf)
- [12] Izvješće o provedbi preporuka II evaluacije za Irsku, usvojeno 2007. godine,
[http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/greco/evaluations/round2/GrecoRC2\(2007\)11_Ireland_EN.pdf](http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/greco/evaluations/round2/GrecoRC2(2007)11_Ireland_EN.pdf)
- [13] Izvješće o provedbi preporuka za II evaluaciju Rumunjske,
[http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/greco/evaluations/round2/GrecoEval2\(2005\)1_Romania_EN.pdf](http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/greco/evaluations/round2/GrecoEval2(2005)1_Romania_EN.pdf)
- [14] Izvješće o II evaluaciji za SAD, usvojeno 2008. godine,
[http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/greco/evaluations/round2/GrecoEval2\(2005\)10_USA_EN.pdf](http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/greco/evaluations/round2/GrecoEval2(2005)10_USA_EN.pdf)
- [15] The Public Interest Disclosure Act 1998, SN/BT/248
- [16] Izvješće o II evaluaciji Norveške, usvojeno 2006. godine,

- [http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/greco/evaluations/round2/GrecoRC2\(2006\)11_Norway_EN.pdf](http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/greco/evaluations/round2/GrecoRC2(2006)11_Norway_EN.pdf)
- [17] Official Secret Act 1989, Official Home of Uk legislation, <http://www.legislation.gov.uk/ukpga/1989/6/section/5>
- [18] Whistleblower Protection Act of 1989, Bill Text, 101st Congress (1989-1990), S.20.ENR, <https://www.internationalwhistleblowers.com/component/content/category/403.html>, <http://thomas.loc.gov/cgi-bin/query/F?c101:1:./temp/~c101BhvdHP:e45972>
- [19] Zakon o Agenciji za prevenciju korupcije i koordinaciju borbe protiv korupcije, <http://www.integrity-experts.net/doc/Law%20on%20Agency%20for%20Prevention%20of%20Corruption%20and%20Coordination%20in%20Fight%20Against%20Corruption%20-%20Bosnia%20and%20Herzegovina.pdf>

EVROPA ĆE, AKO I DALJE BUDE PRATILA TAJ SMJER, POSTATI GEOPOLITIČKI NEVAŽNA

IF IT STAYS ON THAT COURSE, EUROPE WILL BECOME
GEOPOLITICALLY IRRELEVANT

Kishore Mahbubani

Sa engleskog prevela Alma Hidić, rev. Ajla Škrbić

Evropa je geopolitički uključila autopilota, igra se pomoćnika Amerike, otuđuje od svojih muslimanskih susjeda, i radije subvencionije vlastite građane - nego svoje siromašnije susjede. Ako i dalje bude pratila taj smjer, postat će geopolitički nevažna. Zato bih preporučio 3 hrabre i paradoksalno jednostavne inicijative koje Evropa može poduzeti i osigurati svoju geopolitičku relevantnost u narednih 25 godina.

Prva od ovih inicijativa je da prihvati Afriku. Naprotiv, Evropa će uvidjeti da po tom pitanju nema drugog izbora. Čak i kada bi Evropa odabrala ne prihvatiti Afriku, Afrika će prigrliti Evropu, jer će je demografija natjerati na to. 1950. godine broj stanovnika u Evropskoj uniji iznosio je 547 miliona, dok je u Africi iznosio 228 miliona. Do 2050. godine broj stanovnika u Evropskoj uniji će iznositi 709 miliona, a u Africi 2.4 milijarde.

Uzimajući u obzir da Evropu od Afrike razdvaja samo malena lokva po imenu Sredozemno more, sudbina Afrike će biti sudbina Evrope. Stoga je u interesu Evrope da unaprijedi ekonomski i socijalni razvoj u Africi. Međutim, u činu nevjerovatne geopolitičke gluposti Evropa je učinila veoma malo da potiče trenutni razvoj Afrike, naročito u Sjevernoj Africi, gdje je njena razvojna pomoć praktično beskorisna. Priča o Aziji dokazuje da trgovina potiče razvoj a ne pomoć. Pa zašto onda ne postoji sporazum o slobodnoj trgovini (FTA) između, recimo, Sjeverne Afrike i Evropske unije? Zašto poticati besmislene simbolične inicijative kao partnerstvo između Evrope i Sredozemlja? Dokazano je da je riječ o

beznačajnoj gesti koja Sjevernu Afriku zasigurno nije učinila stabilnijom niti manje opasnom. Evropljani mogu slegnuti ramenima i pitati: "Šta mi tu možemo? Državljeni Sjeverne Afrike jednostavno ne znaju kako da se razvijaju. Mi im ne možemo pomoći."; međutim, Evropa Sjevernoj Africi može pomoći na tri načina. Pod jedan, Evropska unija bi, umjesto beskorisnih programa za pružanje pomoći, trebala odvesti na hiljade afričkih političara u Aziju da vide kako su države poput Južne Koreje, koja je 1960. godine imala isti dohodak po članu stanovnika kao Gana, postale ekonomski tigrovi. Pod dva, korištenjem evropskih subvencija za zapošljavanje i slanjem mladih ljudi iz Španije i Italije da rade u relativno sigurnim gradovima u Sjevernoj Africi - u zamjenu za njihove naknade zbog nezaposlenosti - moguće je ubiti dvije muhe jednim udarcem. Pod tri, uništiti zajedničku agrarnu politiku koja subvencionije bogate evropske poljoprivrednike, i iskoristiti novac za poticaj poljoprivrede u Africi. Zašto? Zato što će Evropa, ako u narednih 25 godina ne bude uvozila poljoprivredne proizvode iz Afrike, u izobilju uvoziti nezaposlene poljoprivrednike iz Afrike. To je, slučajno, bio i razlog zašto je Amerika proširila sjeverno-američku slobodnu trgovinsku zonu (NAFTA) južno prema Meksiku.

Druga inicijativa je obuhvatiti Indiju. Zašto Indiju? U narednih 25 godina Amerika će geopolitički biti opsjednuta Kinom. Indija će biti daleki broj dva. I u narednih 25 godina Kina će biti opsjednuta Amerikom. Evropska unija će biti daleki broj dva.

Međutim, u ekonomskim uvjetima potencijal rasta u Evropi je jednak potencijalu u Americi, a u Indiji je jednak potencijalu u Kini. Oba "broja dva" imaju potencijal u narednih 25 godina postati broj "jedan".

Za Evropsku uniju i Indiju geopolitički mudar potez bi bio kada bi iskoristile svoje trenutačne druge pozicije i ojačale svoje udruženo geopolitičko težište u svijetu. Do FTA (sporazuma o slobodnoj trgovini) između Evropske unije i Indije će proći još puno vremena, jer pregovarači imaju tendenciju biti birokrati koji ne vide širu geopolitičku vrijednost trgovinskih olakšica. Umjesto što iziskuju nemoguće, vođe Evropske unije i Indije bi trebale tražiti jednostavne pragmatične korake kako bi unaprijedili kvalitet njihovih odnosa. Jednostavan primjer je nedostatak svjetskog univerziteta u Indiji. Zašto onda Evropska unija ne finansira jedan takav univerzitet? Pored toga što bi u poređenju bio jeftin, emocionalno bi povezao dva kontinenta.

Treća inicijativa bi bila da obuhvati azijski blok (ASEAN) sastavljen od 10 azijskih država. Evropska unija svoju slavu može zahvaliti tome što je najuspješnija regionalna organizacija na svijetu, dok se ASEAN nalazi na drugom mjestu. Kada broj jedan i broj dva na svijetu međusobno surađuju, mogu se uzajamno podupirati i učiti jedan od drugog. Evropljani mogu pitati: "Šta Evropska unija može naučiti od ASEAN-a?"; jednostavan odgovor je

mnogo toga. Kako se od jedno-civilizacijskog svijeta sa dominacijom Zapada krećemo ka više-civilizacijskom svijetu, ljudi širom svijeta će morati razviti višestruke civilizacijske vještine kako bi djelovali i iza civilizacijskih granica.

Unatoč njenoj snazi, Evropska unija ipak ostaje jedno-civilizacijsko društvo te mora priznati da do sada u svom stadiju nema niti jednu nehrišćansku zemlju. Za razliku od ASEAN-a, koje je civilizacijski najraznovrsnije društvo, tako da raznolika jugoistočna Azija ima 300 miliona muslimana, 80 miliona hrišćana, 150 miliona hinajan budista, 80 miliona mahajan budista i 5 miliona hindusa. Geopolitičko je čudo da je ASEAN u ovim krajnje bezizglednim regijama razvila izvanrednu regionalnu saradnju, tako da bi Evropska unija od nje mogla usvojiti značajno multicivilizacijsko znanje.

Ono će Evropi u narednih 25 godina biti sve više i više potrebno, jer njena budućnost više neće biti određena unutar Evrope. Razvoj širom svijeta će u velikoj mjeri odrediti budućnost Evrope, što je i razlog zašto Evropa mora proaktivno zaštititi svoju geopolitičku važnost putem tri inicijative, prihvatajući Afriku, Indiju i ASEAN.

Ambasador Kishore Mahbubani

(prva objava u časopisu "EUROPE'S WORLD", izdanje oktobar 2013. – ponovno objavljeno uz odobrenje autora)

PRIKAZ KNJIGE AUTORA NEDŽADA KORAJLIĆA I DRITONA MUHARREMIJA HEURISTIČKA KRIMINALISTIKA

BOOK REVIEW OF NEDŽAD KORAJLIĆ AND DRITON MUHAREMIJ HEURISTIC CRIMINOLOGY

Almin Dautbegović
Pravni fakultet Univerziteta u Zenici

Rukopis knjige – udžbenika "**Heuristička kriminalistika**", autora **prof.dr.sc. Nedžada Korajlića i mr.sc. Dritona Muharremija**, u izdanju Univerziteta u Travniku, Pravni fakultet Kiseljak, početkom 2011. godine, predstavlja osvježenje, ne samo za akademsku zajednicu, nego i za stručnu i čitalačku publiku. Po mnogo čemu ovaj udžbenik je značajan za izučavanje temeljnog djela kriminalistike uz primjetan trud autora da se složena materija sistematizuje i predstavi u ovom udžbeniku. Također, udžbenik ove vrste je prvi udžbenik pod ovim nazivom na prostorima Bosne i Hercegovine a i šire.

Kriminalitet je kao društvena pojava poznat od najstarijih vremena i društvo je oduvijek nastojalo da se protiv tog zla bori na najefikasniji način. Jedan od tih načina je i kriminalistika kao nauka, koja danas egzistira „kao samostalna nauka, jer raspolaže vlastitim, opštim i posebnim objektom proučavanja i istraživanja (spoznaje), jer ima specifičan pristup u proučavanju i istraživanju svojih objekata spoznaje i posebne samostalne metode i sredstva istraživanja (metodologija), ima svoju unutarnju strukturu, svoj pojmovni aparat, ima vlastite teorije, načela, fond sistematiziranog znanja u obliku pravila, koja na određenom području omogućavaju ostvarivanje novih naučnih spoznaja, otkrivanje novih, dosad nepoznatih činjenica i zakonitosti. Tradicionalna i široko prihvaćena trihotrona podjela kriminalistike je na: kriminalističku taktiku, kriminalističku tehniku i kriminalističku metodiku. Međutim zadnjih godina sve je prisutnija podjela na heuristički i

silogističku kriminalistiku. *Heuristička kriminalistika* pristupa kriminalnom događaju, odnosno krivičnom djelu kao realnoj pojavi i sastoji se u djelatnosti represivnih tijela od početne sumnje o postojanju krivičnog djela do osnovane sumnje. Obavlja se prikupljanje obavijesti i podataka, njihovo ispitivanje, stvaraju se pretpostavke (verzije), zaključuje se, čine usporedbe, provodi eliminacija (odbacivanje), prihvaćanje činjenica i sl. Postupanje unutar pravila heurističke kriminalistike obilježeno je slobodom djelovanja, inventivnošću, vrlo širokim odabirom konkretnih postupaka i sredstava. Heuristička kriminalistika označava se i kao otkrivanje krivičnih djela i njihovih izvršilaca. Svrha kriminalističko-heurističkog postupanja je prikupljanje saznanja važnih za pokretanje krivičnog postupka. Dok je *silogistička kriminalistika* naučno područje kriminalistike posvećeno sadržaju, modalitetima, odabiru procesnih radnji, svrhovitom planiranju vođenja krivičnog postupka, sistemskom razjašnjavanju krivičnog djela i krivične odgovornosti izvršilaca, izradi odluke i svim drugim stvarnim aspektima vođenja konkretnog krivičnog postupka. Za razliku od heurističke kriminalistike pristupa krivičnom djelu također kao stvarnoj pojavi, ali kao predmetu krivičnog postupka i krivičnog prava. Ona polazi od vjerojatnosti (osnova sumnje) da je određena osoba počinila krivično djelo i razmatra najsvrhovitije načine izvođenja procesnih radnji, posebice izvođenja pojedinih dokaza.

Dakle, baviti se problematikom kriminalistike veoma je zahtjevan poduhvat. Već sama pojmovna arhitektonika ovog fenomena kazuje da nije nipošto riječ o „jednosmjernoj ulici“, budući da se razmatra „*Heuristička kriminalistika*“ (dakle ne radi se o pukoj i sterilnoj teorijskoj deskripciji), kao otkrivačka i spoznajna djelatnost, ali i kao zbir osmišljenih, sistematičnih, višestrukih i razuđenih zahvata prilikom *otkrivanja*, *razjašnjavanja* i *dokazivanja* krivičnih djela. Suštinski, otkrivanje je zahvat(i) multidisciplinarne naravi; razjašnjavanje je multidisciplinarni zahvat(i); dokazivanje je multidisciplinarni zahvat(i). Svi ovi zahvati su samosvojni, višeslojni i raznovrsni operativno-stručni entiteti, koji imaju svoju unutrašnju kategorijalnost, strukturu, aparaturu, sredstva i alate, ali predstavljaju i neraskidivu cjelinu u smislu konačnice, odnosno finalizacije u zaokruživanju i zatvaranju „*posla*“ koje je proizvelo krivično djelo.

Svim ovim i drugim aspektima bave se autori prof.dr.sc. Nedžad Korajlić i mr.sc. Driton Muharremi u knjizi „*Heuristička kriminalistika*“. Naravno, autori ne pretendiraju da svaki od obrađenih aspekata do u detalje ili u zaokruženom smislu elaborira (naprosto, jer to nije moguće uraditi od strane jednog autora ili u jednoj knjizi ma kakve ona bila fizionomije ili obima), niti im je cilj da se, eventualno rasplinjujući se, bave pitanjima koja mogu zamagliti suštinu. Odlučili su se za korištenje raznovrsnih spoznaja, s mjerom i primjereno, kroz logičko i funkcionalno strukturiranje, kako bi na krajnje stručan, metodološki veoma dobro postavljen način, naučnoj, stručnoj te studentskoj javnosti i populaciji priredili i studiju i svojevrsan pregnantni udžbenik visoke klase.

Posebno se doima uspješno predstavljanje radnji dokazivanja iz Zakona o krivičnom postupku, jer krivično procesno pravo nalazi svoju primjenu tek od momenta kada se desi krivično djelo pri čemu je država istragu povejrila nadležnom tužiocu ex officio. Relevantne odredbe ZKP-a nisu u

dovoljnoj mjeri ili nikako tretirale kriminalističke procedure u predistražnom postupku i mnoga važna pitanja i problemi predistražnog postupka ostali su u «tutorstvu» kriminalistike. Autori su u ovom udžbeniku na jedan sistematičan način, spojem svojih teoretskih i praktičnih znanja, proistekla iz dugogodišnjeg rada u najsloženijim operativno policijskim i pravosudnim poslovima, gdje su radili, daju ovoj materiji jednu novu dimenziju, preglednost, sistematičnost, zbog čega će ova knjiga zasigurno pronaći čitalačku publiku, kako među studentima, posdiplomcima, tako i osobama koje svakodnevno praktikuju krivične i kriminalističke procedure.

Ova naučna publikacija nastala je zajedničkim naporima uglednog profesora međunarodne reputacije, prof.dr.sc. Nedžada Korajlića, Direktora „*Instituta za kriminalistiku, forenzična istraživanja i sudska vještačenja na FKKSS, Univerziteta u Sarajevu*“, koji predaje na dodiplomskom i postdiplomskom studiju: *Metodologiju otkrivanja kriminaliteta, Situacijsku kriminalistiku, Heurističku kriminalistiku i Krizni menadžment*. U okviru naučne i stručne edukacije učestvovao je na raznim projektima u zemlji i inostranstvu. Četrnaest godina radio je u policiji na odgovornim dužnostima. Osim na matičnom fakultetu, predavač je na dodiplomskom i postdiplomskom studiju Pravnog fakulteta Univerziteta u Zenici i na Pravnom Fakultetu Univerziteta u Travniku, na predmetima *Kriminologija* i *Osnovi kriminalistike*. Na Univerzitetu „*AAB-Riinvest*“ u Prištini. Autor i koautor je deset knjiga: „*Kriminalistički rječnik*“ (2002), „*Uvod u kriminalistiku*“ (2004), „*Balkanski putevi droge i Bosna i Hercegovina*“ (2004), „*Rječnik kriminalistike*“ (2008), „*Kriminalistička metodika*“ (2008), „*Krizni menadžment*“ (2008), „*Kriminalistička metodika otkrivanja, razjašnjavanja i dokazivanja eksplozija*“ (2009), „*Kriminalistika*“ (2009), „*Heuristička kriminalistika*“ (2011), „*Kriminalistički praktikum*“ (2011).

Koautor udžbenika mr.sc. Driton Muharemi, Prodekan je na Pravnog fakulteta, Univerziteta „AAB-Riinvest“ u Prištini, osam godina radio kao sudija Općinskog suda u Prištini, učestvovao je u više domaćih i međunarodnih projekata. Objavio nekoliko naučnih i stručnih radova, te bio koautor knjiga „Kriminalistika“ (2009) i „Heuristička kriminalistika“ (2011).

Ova posebno vrijedna publikacija, „Heuristička kriminalistika“, na 731 stranica sistematizovao je široku materiju u dvadeset poglavlja, urađen je sa koricama tvrdog uveza u boji, karakterističnog izgleda, a sam knjižni blog štampan je na kvalitetnom papiru.

Rad je koncipiran i strukturiran kroz dvadeset poglavlja koja neka od njih mogu biti zasebna cjelina. Prvih devet poglavlja obrađuju procesne i kriminalističke procedure, (sa nizom razrađujućih potpoglavlja koja se doimaju kao sačasta struktura) koje su zajedničke za sve istrage krivičnih djela, nadovezujući se u nizu jedno na drugo, dok od desetog do dvadesetog poglavlja su obrađene metodike otkrivanja, razjašnjavanja i dokazivanja pojedinih krivičnih djela (*krađe, teške krađe, razbojništva i razbojničke krađe, prevare, ubistvo, samoubistvo, silovanje, krivična djela protiv djece i mladih, ekološki kriminalitet, narko kriminalitet, trgovina ljudima i ljudskim organima*). Jedan dodatni kvalitet ovom udžbeniku daje devet priloga na kraju knjige koji u mnogome nadopunjuju osnovni tekst.

Na jasan način je izražena osnovna zamisao autora da, kroz precizan izričaj, o svim pitanjima koja će raspravljati neće ostaviti dilemu o dovršenosti ili nedorečenosti u vezi sa naučnim i stručnim aspektima istraživanja krivičnih djela.

Autori Korajlić i Muharemi se referiraju na teorijska i stručna promišljanja i argumentaciju gotovo svih relevantnih stranih i domaćih autoriteta koji su se pitanjima navedenim u meritumu ove knjige bavili već duži niz godina ili se i danas bave. O tome jasno govori navođenje

208 autorske bibliografske jedinice, 12 zakonskih izvora i 83 internetska izvotka. Nadalje, o tome govori i 522 bilješki ispod teksta, te desetine fotografija, shema, crteža i drugih nontekstualnih, ali jasnih, upotrebljivih i instruktivnih aplikacija. Ovdje je bitno naglasiti da su upravo bilješke ispod teksta iznimno značajne. Zapravo, najveći broj njih ne odnosi se na puko navođenje izvora ili objekata referiranja (autor, djelo, izdavač, godina izdanja, stranica). Naprotiv, u tim bilješkama su različita objašnjenja, razjašnjenja, upute, dileme, govor o greškama iz prakse itd. Te se bilješke komotno, po mojoj prosudbi i uvjerenju, mogu tretirati kao knjiga u knjizi, odnosno, kada bi se, hipotetički, tiskale neovisno od osnovnog teksta knjige, te sintaktički, hronološki i meritalno povezale, mogle bi se objaviti kao veoma korisno štivo za kriminalističku operativnu praksu ili kao svojevrsan glosarijski, praktikumski ili hrestomatski uradak.

S obzirom na jednu od namjena ove knjige (univerzitetski udžbenik), valja naglasiti da je rad postavljen po najboljim standardima pedagogije i metodike u okviru pedagogije. Nadalje, knjiga će biti iznimno korisna i za dalji razvoj teorijskih analiza u tretiranoj oblasti (mislim prvenstveno s aspekta interdisciplinarnosti i multidisciplinarnosti), zatim za stručno osposobljavanje i specijalističko - spoznajno profiliranje kadrova različite vokacije u nizu institucija u Bosni i Hercegovini i van nje, poglavito operativnog i analitičkog sastava institucija i službi sigurnosti te pravosuđa.

Imajući sve navedeno u vidu, cijenim da je knjiga autora profesora Nedžada Korajlića i magistra Dritona Muharremija, „Heuristička kriminalistika“ do kraja značajna za upotpunjavanje naučnog, stručnog i udžbeničkog fundusa u ovoj oblasti kako u Bosni i Hercegovini tako i van nje, te je kao takvu sa punim naučnim i stručnim dignitetom i odgovornošću preporučujem.

PRIKAZ KNJIGE AUTORA ZEMIRA SINANOVIĆA SAMOUBISTVO – IZBOR POJEDINCA I (ILI) POSLJEDICA KRIZE

BOOK REVIEW OF ZEMIR SINANOVIĆ SUICIDE – THE CHOICE OF AN INDIVIDUAL AND (OR) RESULT OF A CRISIS

Džemal Najetović
Pravni fakultet Univerziteta u Zenici

SAŽETAK

Cilj je ukazati na problem posttraumatskog stresnog poremećaja (PTSP) i samoubistava u Bosni i Hercegovini. Rezultati naučnih istraživanja pokazuju da svako ko je bio u Sarajevu ima određene posljedice (sa umjerenim simptomima koji se kontrolišu), manji broj ima neke manifestne simptome, ali, ima i onih koji imaju komplicirani oblik PTSP. Na drugoj strani, oni koji su držali Sarajevo u opsadi, prema povjerenim pričama, imaju noćne košmare praćenje teškim i dugim nespavanim noćima i krikovima žrtava, a prema rezultatima istraživanja većina ih je oboljela od posttraumatskog stresnog poremećaja, usljed čega su mnogi počinili i samoubistvo. Stope samoubistava u Republici Srpskoj 1992.-2005. su visoke i kritično visoke, što je alarmantan podatak ne samo za bosanskohercegovačko društvo i državu već i za Svjetsku zdravstvenu organizaciju. Odgovor na visoke i kritično visoke stope samoubistava u Republici Srpskoj – posebno na kritično visoke stope samoubistava kod demobilisanih boraca Vojske Republike Srpske (37,2) treba tražiti (i) u činjenici da su pripadnici Vojske Republike Srpske bili (i) nosioci planiranja, naređivanja i izvršavanja brojnih ratnih zločina (izrečena im je ukupno 1.761 godina zatvora), a njih 19.473 (i) zločina genocida nad Bošnjacima. Najilustrativniji primjer do koga se čovjek može spuštati u činu zločina je naredba ratnog zločinca Ratka Mladića, izdata početkom maja

1992. godine potčinjenim oficirima, od kojih se rezolutno traži da bombardiraju stambene četvrti Sarajeva sve dok tamošnjem stanovništvu „ne razvuče pamet“!

Ključne riječi: Posttraumatski stresni poremećaj, samoubistvo,...

Key words: Post-traumatic stress disorder, suicide,...

SUMMARY

The aim is to show the problem of post-traumatic stress disorder (PTSD) and suicides in Bosnia and Herzegovina. Results of scientific research show that anyone who was in Sarajevo has a certain consequences (with moderate symptoms which are controlled), fewer have some manifest symptoms, but, there are those who have a complicated form of PTSD. On the other side, those who kept Sarajevo in siege, according to entrusted stories, have nightmares followed by hard and long sleepless nights and screams of the victims, and according to results of research most of them were suffering of post-traumatic stress disorder (PTSD), causing many suicides. Suicide rate in Republic of Srpska 1992-2005 are high and critically high, which is alarming information, not only for the Bosnia and Herzegovina's society and country itself but also for the World's health organization. Answer to high and critically high suicide rates in Republic of Srpska,

especially on critically high suicide rates on demobilized soldiers from Republic of Srpska Army (37,2 %) should be sought in the fact that members of Republic of Srpska Army were responsible for planning, ordering and executing numerous of war crimes (they got 1.761 years of prison in total) , and 19.473 of them for genocide crimes on Bosnians. The most illustrative example of how man can descend in the act of war crimes is an order of criminal Ratko Mladic, issued at the beginning of May 1992 to his subordinate officers, from whom he asked to constantly bomb residential areas of Sarajevo until the residents “get out of their minds”!

SADRŽAJ

PREDGOVOR

UVOD

TEORIJSKA RAZMATRANAJ PROBLEMA SAMOUBISTVA

1. Definisavanje samoubistva
2. Opšta razmatranja i pristup teoriji samoubistva

VANDRUŠTVENI UZROCI SAMOUBISTVA

SAMOUBISTVO KAO DRUŠTVENA POJAVA

1. Opšta razmatranja o samoubistvu kao društvenoj pojavi
2. Društveni uzroci i tipovi samoubistva
 - 2a. Egoističko samoubistvo
 - 2b. Altruističko samoubistvo
 - 2c. Anomičko samoubistvo
 - 2d. Fatalističko samoubistvo
 - 2e. Individualni oblici različitih tipova samoubistava
3. Religijsko – moralni pristup razumijevanju čina samoubistva

SAMOUBISTVO – IZBOR POJEDINCA I (ILI) POSLJEDICA KRIZE

REZULTATI ISTRAŽIVANJA PROBLEMA SAMOUBISTVA U BOSNI I HERCEGOVINI (1985. – 2005.)

1. Opšti podaci o Bosni i Hercegovini
2. Uzroci i pokazatelji izvršenih samoubistava u Bosni i Hercegovini (1985.-2005.)

SAMOUBISTVA U ZEMLJAMA OKRUŽENJA

1. Samoubistva Republici Srbiji
2. Samoubistva u Republici Hrvatskoj

PREVENCIJA SAMOUBISTAVA

ZAVRŠNA RAZMATRANJA

SUMMARY

BIBLIOGRAFIJA

Naziv djela-naslov originala: „ Samoubistvo – izbor pojedinca i (ili posljedica krize)“.

Autor: Doc. dr. sci. Zimir Sinanović.

Obim rukopisa: ukupno 528 stranica, sedam poglavlja, predgovor, uvod, završna razmatranja, sažetak, bibliografija, prilozi, recenzije, bilješke o autoru.

Izdavač, štampa i godina: Univerzitet u Sarajevu – Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, Sarajevo, 2012.

PRILOZI

Nekad i sad. Užasi viđeni očima djece Srebrenice

Slučaj srpskog snajperiste, kojeg je duh ubijene djevojčice Dijane progonio osam godina

Autor knjige, brigadir dr. Zemir Sinanović, sa Vrhovnim komandantom Armije Republike Bosne i Hercegovine, gospodinom Alijom Izetbegovićem, u ratu i miru

RECENZIJE

O AUTORU

UVOD

Samoubistvo je (vrlo) kompleksan problem, permanentno prisutan u svim društvima kroz historiju. Prema zvaničnoj statistici, u toku godine u svijetu jedan milion ljudi izvrši samoubistvo. U posljednjih pedeset godina stopa samoubistava u svijetu je povećana za 60%. Godišnje u Evropi oko 43.000 ljudi izvrši samoubistvo, a preko 700.000 njih pokuša samoubistvo. Od 1974. godine zabilježen je porast samoubistava među muškarcima za 35%. Upozoravajući je porast samoubistava za 65% kod mladih osoba (od 15 do 24 godine života).

U periodu 1985.-2005. ukupno je u Bosni i Hercegovini počinjeno 10.219 samoubistava. Očekivani trend samoubistava u Bosni i Hercegovini nastavljen je i u periodu 2006.-2010., kada je zabilježeno ukupno 2.525 samoubistava.

Rezultati dosadašnjih istraživanja, kao i svakodnevna klinička praksa, ukazuju na porast samoubistava u Bosni i Hercegovini, naročito nakon agresije (1992.-1995.). U knjizi *Samoubistvo – izbor pojedinca i (ili) posljedica krize*, autora doc. dr. sci. Sinanović Zemira, na sadržajan način prikazani su rezultati empirijskog istraživanja samoubistava u Bosni i Hercegovini (1985.-2005.), posebno su prikazani uzroci i motivi samoubistava u poslijeratnom periodu.

Po broju samoubistava (na svjetskom nivou) entitet Republika Srpska za 2000. godinu zauzima 9. mjesto, što je više nego alarmantan podatak ne samo za bosanskohercegovačko društvo i državu već i za Svjetsku zdravstvenu organizaciju. Odgovor na visoke i kritično visoke stope samoubistava u Republici Srpskoj - posebno na kritično visoke stope samoubistava kod demobilisanih boraca Vojske Republike Srpske (37,2) treba tražiti (i) u činjenici da su pripadnici Vojske Republike Srpske bili (i) nosioci planiranja, naređivanja i izvršavanja brojnih ratnih zločina, a njih 19.473 je učestvovalo (i) u zločinu genocida nad Bošnjacima u i oko Srebrenice.

Navedeni problem (samoubistava) ne smije biti samo problem Republike Srpske, (zvanično i nije: na brojnoj skali problema u Republici Srpskoj ovaj se problem uopšte ne nalazi), ovo treba biti problem države Bosne i Hercegovine, ali i međunarodni problem (posebno Svjetske zdravstvene organizacije), budući da u slučaju nedostatka adekvatne društvene predikcije i prevencije, kod navedene kategorije lica, možemo imati ekspanziju (najtežih oblika) PTSP i samoubistava, ali i drugih oblika društvene destrukcije.

Snage odbrane BiH od agresije, ipak, bilježe mali broj samoubistava, u odnosu koliko se to (znanstveno) očekivalo. Tačnije, prisutan je nesrazmjer između obima i jačine traume (kroz koju su prolazile snage odbrane) i broja realiziranih samoubistava.

Dakako da ovakva istraživanja kompleksnog problema ne lišavaju naučnu sociologiju i psihologiju ni mogućnosti ni dužnosti da detaljnije proučavaju i astrukturni (elementarni) oblik pojedinih socioloških i psiholoških problema, a naročito onih koji se javljaju kao tipične reakcije na podražaje fizičke okoline.

U današnjem određenom spoznajno-teorijskom smislu, autor obrađuje problem i pojavu samoubistva i, pri tome, označuje ono zbiljsko što opstoji, neovisno o subjektu koji spoznaje. Um, faktor ja i

razum pripadaju području osjetne prirode, a sastoje se od profinjene psihičke materije. Socijalni i psihički život autor promatra kao organsku cjelinu. Zalaže se da društvo potpunije razumije i shvati problem samoubistva izdvajajući ga iz cjeline društvenog života (socijalne i psihičke strukture).

Cjelovitost i strukturalna međuzavisnost socijalnih i psihičkih procesa, naglašena i izražena kroz samoubistvo, kao reakciju na određene socijalne uslove i društvenu praksu, podstiče daljnja istraživanja u oblasti psihoanalize i individualne psihologije.

Autor je detaljno obradio i religijsko-moralni pristup razumijevanju čina samoubistva. Jasno je da ni u jednoj religiji samoubistvo nije dozvoljeno. Međutim, etičke teorije različito određuju prirodu moralne sankcije. Autonomna etika nalazi sankciju u samoj prirodi etičkog čina, u njegovoj pripadnosti vrijednosnom redu, u njegovoj saglasnosti sa savješću. Heteronomnu religijsku etiku sačinjava božija volja i određenje, nagrada ili kazna u budućem svijetu.

U knjizi su prisutni i stavovi da odgovor na samoubistvo postoji. Raznim oblicima prevencije moguće je dokidanje ove štetne društvene pojave, koja počinje raznim oblicima otuđenja osobe. Zbog toga je neophodno preventivno djelovati u otkrivanju suicidalne osobe i optimistički ih uvjeravati u bolje sutra. Ovo uvjeravanje treba biti zasnovano na što realnim shvatanju sadašnjosti kao adimenzionalne granice između dviju negativnih determinacija: prošlosti (onoga što više nije) i budućnosti (onoga što još nije).

TEHNIČKI PODACI O KNJIZI

Knjiga ima 528 stranica. Pisana je kompjuterskim ispisom sa uobičajenim proredom, marginom i formatom slova 12. Format knjige je B-5, tvrdi povez.

AKTUELNOST I ORIGINALNOST TEMATIKE KNJIGE

Autor ovom knjigom na jednom mjestu ukazuje na svu problematiku vezanu za problem samoubistva. Na jasan, stručan i pregledan način uspio je obraditi problematiku vezanu za ovu društvenu pojavu. Pristup obrađenoj temi je originalan, kako po svojim sadržajima, tako i po konkretnoj problematici.

TERMINOLOGIJA, JEZIK I STIL

Autor je u knjizi pravilno koristio stručni vokabular. Tekst je primarno pisan opisnim i analitičkim jezikom. Jezik i stil su razumljivi, jasni, jednostavni, prirodni, odmjereni, racionalni, koherentni i stručni. Autor je pravilno koristio ekspertni jezik sa stručnim sociološkim i psihološkim terminima. Uspješno je izbjegao zamke frazeologije, u smislu da je poopštavao konkretne pojmove i koristio leksiku *sui generis*.

Ocjena i kategorizacija knjige

Ono što je u ovoj knjizi najbitnije su lični stavovi i zapažanja - naučne činjenice koje je autor izučavao tokom niza godina.

Teorijski i praktični diskurs problematiziranja samoubistva, u najširem smislu, odlikuje stalno nastojanje afirmacije temeljnih naučnih principa koji se prelamaju i kontekstualiziraju u višeslojan set socioloških i psiholoških repera. U tom smislu, knjiga, u svojoj ukupnosti, nosi značajnu dozu edukativnog sadržaja, što je čini korisnom za studij brojnih nauka (političkih, pravnih, medicinskih, kriminalističkih, socioloških i dr.).

Potrebna je velika količina „namjernog“ nepoznavanja činjenica da bi se bilo koji dio ove knjige protumačio tendencioznom ili, pak, kao puka koincidencija.

a) Ocjena knjige

1. Sadržaj knjige u potpunosti se odnosi na naslov.
2. Knjiga nema strukturalnih problema, niti nedovoljno obrađenih dijelova.
3. Sa aspekta naučnosti, knjiga je relevantna.
4. Suštinskih i formalnih primjedbi nemam.
5. Knjigu sa zadovoljstvom preporučujem za čitanje.

b) Kategorizacija knjige

Ova knjiga je rezultat velikog i pasioniranog naučnog rada. **Ima sve**

naučne karakteristike i može poslužiti širokom krugu korisnika kao značajan izvor informacija vezanih za problem samoubistva. Kategorizujem je kao veoma značajan naučni rad i preporučujem za izučavanje.

Srdačne čestitke autoru koji je mnogo uradio i još više obećava u ovoj oblasti. Čestitam i izdavaču Univerzitetu u Sarajevu – Institutu za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava. Čestitam i recenzentima prof. dr. Grbo Ismetu, prof. dr. Dizdarević Ismetu i prof. dr. Žiga Jusufu.

